RICHARD ROHT



# ELUTEE

RICHARD ROHT

# ELUTEE

RICHARD ROHT

# ELUTEE

ROMAAN



EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

*Kunstiliselt kujundanud A. Vender*

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
41483

## 1

Issand, kurja ole tennu,
patu koorem litsup mo.
Seda teed ei ole käünu,
mis om sinost näüdetu.
Kui so vaim mo pääle tulep,
kos ma siis küll so eest pake!

Kaebav, halisev alistumine oli selles laulus. Nad istusid küürus oma pinkidel ja venitasid seda viisi tuimade, kurbade nägudega, silmad täis tõelist usku nendesse sõnadesse — või vähemalt olid need sõnad võitnud nende meeled oma alistuva, mäsendava viisiga.

Kirik oli hämar. Väljas oli hele päikesepaisteline suvepäev, kuid kiriku aknad olid tahmased, hallid ja rida värvilisi klaase igas aknas suurendas hämaruse mõju. Vaid siin-seal tungis üksik rõõmus päikesekiir läbi üksiku ruudu ja pani tolmu kirikus kullavihuna särama ning sätendama. Ja need üksikud kuldsed vihud olid siis kui lootusesaared vaestele patustele selles sünges templis. Mõni pilk eksis lauluraamatult nende kiirte poole ja vaatles neid hardusega. Justkui issand ise oleks halastanud alistuvale karjale, justkui oleks saatnud oma valgusesära vastu nendele, kes istusid hädaorus ja ohkasid pääsemise poole!

Väljas üldse oli nii ilus sel heledal suvepäeval. Mitte päike üksi ei olnud nii särav ja elurõõmus — õigem, tema andis kõigele oma sära ja jõu. Kahisesid helerohelised noored lehed vanades pärnades kiriku ümber, lendasid pääsukesed õrnalt vidistades kiriku

akendest mööda ja tuvikesed kudrutasid kuskil pehmelt, mahedalt. Kõrgel taeva all sõudsid valged heledad pilvetükid, justkui suured kangad, ja viskasid aeg-ajalt varje alla, kirikuesisele, põldudele eemal väljadel. Ja hakid, pühad linnud, vaatasid ülalt torni otsast oma valgete tarkade silmadega ning kisasid aeg-ajalt: Jaak, Jaak, Jaak!

Orel ruttas, rahvas ei jõudnud temaga kaasas käia. Rahvas nautis laulu valu pikalt, venitades, tundes piinarõõmu oma häda kurtmisest. Siis ootas orel veidi, enne kui alustas uut salmi.

Ja jälle tõusid kaebehääled kiriku mustunud lae poole ning surid seal oietena.

Viimaks lõppesid salmid.

Kõlasid kõhatused ja ninanuusked. Neljaks kokkupandud hallikad rätid ilmusid meeste kuue- ja naiste seelikutaskutest. Pühiti pisaraid ja higi. Sest kuigi kirik polnud väga soe, oli ta umbne ja niiske, täis talvist rõskust veel, ja inimesed olid riietatud paksult, villaselt, kinniselt.

Nüüd vaadeldi üksteist veidi, salaja, altkulmu. Heideti pilku vähekese ringigi. Uuriti, kas pole näha kaugemalt tuttavaid — sugulasi, omakseid. Ja kui kedagi säärast nähti, siis käis rõõmus heledus hingest läbi. Oo-jaa, muidugi, kirikus käia oli vaja oma hingeõnnistuse pärast, aga see pearõõm ja lõbu seisis selles, et kohati siin vanu tuttavaid, sõpru, sugulasi, omakseid. Kes seda siis endale tunnistas, et see just nii oli! Ei, muidugi mitte! Sellest ei antud märku enesele ega teistele. Muidugi, kena oli, et kohtuti siin üle hulga aja! Aga sellest ei räägitud, et see oli üheks tõmbejõuks siiatulekuks — võib-olla suurimaks. Sellest ei räägitud — või räägiti nii muu seas. Aga ilus asi oli see!

Piiluti ka — nooremad! — naiste poolele ja otsiti sealt mõnd nägu või pihta. Oi, ilus tundmus oli pühas kirikus, kui nähti seal mõnd kukalt või pihta, millest oli juba unistatud nädalaid, kuid!

Ja noored tüdrukud seal naistepoolel kohendasid süütul näol oma rätikut või pitsi kleidi kaelusel ja heitsid ka vargse pilgu meeste poole — küllap nemadki teadsid, miks! Aga see pilk oli nii — viivuks visatud,

nii et sellest arugi polnud saada, miks! See oli nagu vilksatus akna poole — ja kohe jälle peitusid silmad rätiku serva alla, kus pühalikult vahtisid oma leeripäevaks kingitud lauluraamatut.

Vanad naised seevastu olid julgemad. Nemad vaatasid koguni asjalikult ringi, pöördusid ümbergi, et paremini näha. Muidugi otsiti ka tuttavaid nägusid ja riideid, muidugi ka sugulasi ja omakseid. Kellele siis neid siin veel rohkem vaja oli kui vanadele perenaistele, popsieitedelegi! Võis ometi jälle seista koos kirikaiaväravail ja puistata oma südant, kuulata uudiseid kihelkonna teistest servadest ja arutada läbi kõigi teiste mitte siin viibivate tuttavate, sugulaste ning omastegi avalikud ning salajased asjad!

Vanad naised teadsid, et ei jumal ega õpetajagi neile nende uudishimu pahaks pane, sest nad olid palunud ja laulnud nii innukalt, nii südamest, olid nutnud nii kibedasti, et võis ometi selle eest pühas kojas oma kaasõdede järele veidi ringi vaadata, ilma et seda oleks keegi tarvitsenud võtta patuse meelelõbuna. Ega nemad siis ometi mehi vahtinud nagu noored tüdrukud, salaja! Nemad vaatasid täiesti ausalt ja siiralt oma palveõdede järele, otsides nende nägudelt sama härda meeleliigutuse jälgi, mis oli nende eneste hinges. Ja kui seejuures, salaja, tunti ka muud väikest rõõmu — seda ei näinud keegi! Ja kui sellest teatigi, see andestati!

Orel kaebles veel kaua omaette, nuttis, vannutas, palus, tõstis ringutades käsi ja vankus sügavale langetatud päi issanda aujärje ette, et seal põrmu langeda. Viimase ahastava akordiga tõusis ta hääl karjatades taeva poole, siis vaikis ta.

Ja kirikus polnudki nüüd enam muud kuulda kui köhatusi, nuutsatusi, jalgade sabinat, lauluraamatu lehtede krabinat.

Aga juba kostis õpetaja hääl:

«Armas kogudus!»

Tohvri Liisu istus oma poja Sannäga naistepoole viimasel pingil ja kuulatas aeg-ajalt õpetaja häält, mis tuli kui läbi udu, suurest, suurest kaugusest.

Nutnud oli Liisu palju, palju! Kogu laulu ajal jook-

sid pisarad üle ta kõhna kahvatanud näo, mis suvelgi oli sinakalt valge ja millele ei mõjunud ei päike ega tuul.

Selline kahvatukene, kõhnukene oli Liisu ikka olnud, kuigi ta oli kaunis pikk. Polnud head tervist ja jõudu Liisul juba lapsepõlvest alates. Kui mees, kadunukene, ta sealt Peramõisa moonatarest kosis, et üheskoos võtta kandikoht Sirvakule, oli Liisu, siis veel Liisi, samasugune — heledakene ja haledakene — pikaks ja kõhnaks veninud vanemate viletsas toas ja kõhnal jüväl, otsekui koopavõsuke, mis ei saa õiget valgust ega õhku.

Ent meeldis Toomale, kadunule, see heledakene ja kõhnakene! Nii väga meeldis, et ei suutnud teda kosimast tagasi hoida ei vanemate ähvardused ega sugulaste ning tuttavate hoiatused!

«Kas see ka mõni tööinimene!» hüüti Toomale. «Hing niidiga kaelas! Kõhn kui kuivanud kasetüvi nõmmel! Mis sa sellega peale hakkad! Hull oled! Jääd nälga kõigega!»

Muidugi teadis ka Liisi ise, et teda nii peigmehele «soriti». Kuidas siis: selle eest hoolitsejaid oli ka! Ja Liisi oli meeleheitel oma viletsa näo ja kuju pärast!

Aga Toomas, see tugev, tõmmuvereline töömees, see karupoeg muudkui naeris:

«Las neil varestel vaakuda! Küll sa kosud, kui oma elu peale saad! Ja või mulle sinu rammu vaja! Mul ise rammu küllalt. Teen tööd mitme mehe eest! Sina muudkui õienda kodus, ega see nii raske ole. Küll ma muuga toime tulen.»

Meeldis Toomale see kõhnukene ja kahvatukene! Ja kellelegi ta seda ütelda ei tihanud, et sellepärast just meeldis, et oli kahvatukene ja kõhnukene!

Ja kas oli nende elul midagi viga — Tooma ja Liisu elul! Oi, ilus elu oli! Toomas tõesti võis tööd teha kui karupoeg! Lauldes ja vilistades. Tal oli rammu, oli sitkust! Ja kui õhtul mõisa põllult koju tuli, siis muudkui naeris.

Aga ega Liisugi ilma tööta olnud. Ka teda nakatas elurõõmsa mehe jõud. Paksuks ja õitsvaks ta küll kunagi ei muutunud, aga polnud nii väga haigukene

ka ühti ja võis mehe kõrval põllulgi tööd vehkida päeva läbi, ilma et otsa oleks jäänud! Mehe jõud, elurõõm nakatas! Ja kui oli saadud oma elu peale, oli ka rohkem jüvä toiduks võtta.

Ilus, õnnelik elu oli seal Sirvaku mõisa kandikohal — Hädistel. Liisu sünnitas tütre, Iida, tüseda tõmmuverelise tüdrukukese — isasse. Ja siis selle poisi siin, selle Sannä, heledakese, kõhnukese — emasse. Sannä — Samuel — nii ristiti ta vanaisa, Liisu isa auks, kes oli Liisut ikka rohkem hoidnud kui oma teisi lapsi, sest Liisu oli ta kõhnukene, vaesekene.

Ja lapsed kasvasid hästi; Iida aina õitses, kuigi toiduks oli vaid kartul, hapupiim, leib ja silk ja pudrud ning supid rasvata või harva vähese rasvakirmega. Mis sellest, et toit polnud rasvane — ta oli jüväne ja temast piisas kõigile. Kosus ja kasvas üsna ilusti sellel toidul ka Sannä; haige pole ta veel kunagi olnud, ennegi, nõrgem ikkagi nagu on kui Iida ja õrnem kah; tükib köhima — ja rinnakene tal mõnikord valutab, justkui emal enesel!

Tuli hirmus õnnetus, alles paar aastat tagasi! Läks Toomas mõisa viinavooriga Tartu, toodi sealt tagasi puruksmuljutud keha! Otsas oli kõik õnn, otsas kõik elu ilu!

Viinavaate lattu paigutades olid teised mehed Toomale kogemata suure aami peale lasknud veereda: polnud jaksu meestel aami enam kinni hoida, kui see planku mööda alla keldrisse veeres — ja keldris oli Toomas. Ka olid mehed arvamisel, et kelder on suur, küllap Toomas hüppab vaadi eest kõrvale — ja kisendasid Toomale alla: «Hoia alt!»

Kuid see oli saatus!

Vaat tuli keldrisse kui hiigla suurtükikuul. Toomas, kes laoteenijaga all oli, hüppas küll omateada kõrvale, aga aega oli vähe kaalumiseks, kus see õige koht. Laotööline jäi terveks, kuid Tooma lõi vaat vastu seina, pigistas ta puruks kui leivakaku!

See oli issanda saatus, jumala tahtmine!

Jäi Liisu üksi kahe lapsega. Seda leina ja valu, mis ta tundis, seda ei jõudnud keegi üles arvata! Ja polnud see lein ja valu temas kunagi vähemaks jäänud. Ja

istudes kirikupingil, kuulatades õpetaja kaugeid sõnu, veerevad jälle uued pisarad üle ta kõhna näo alla — musta rätiku servadesse.

Tulid rasked ajad Liisule. Liiga suur õnn sai Liisule osaks abielludes, liiga hästi ta elas, liiga hea, tugev ja ilus oli ta mees! Seda õnne tuli lunastada. Sest vilets vaene inimene ei tohi olla õnnelik!

Nii mõtles Liisu mõnikord, trotslikult. Ja see oli ta ainus vilets trots!

Muidu aga — tuli alistuda elule ja rasketele aegadele, tuli elada vaeste orbudega kurba lese-elu.

Poollollakas vend Johannes, keda kutsuti Jossiks, tuli isa poolt saadetuna Liisule abiks, et kohta edasi pidada. Sest kuhu sa muidu lähed! Inventar oli olemas, hea inventar, kadunukese enese muretsetud. Kaks lehma oli, lambaid oli, seapõrsad olid, hobune, majakraam. Jõukalt elati ju, võrreldes teiste kantnikkudega. Kuidas sa müüd kõik selle maha ja hakkad popsiks kahe väikese lapsega? See rahakopikas, mis sa asjadest saad, on varsti läbi — ja siis . . . teadagi, milline see üksiku naise popsielu on — lastega pealegi.

Tuli siis Joss abiks. Isa, vana Samuel, oleks ise tulnud, aga ta oli juba väga jõuetuks jäänud. Ei suutnud enam. Moonakohta, Peramõisa, jäi pidama teine vend Aleksander. Ja vanem õde ka veel, Alvi. Ema oli surnud.

Joss võttis peremehe kohused Hädistel enda kätte. Aga mis oli Joss — kadunukesega võrreldes pealegi!

Jossil olid silmad viltu peas — üks vaatas ühele, teine teisele poole — ja kuidagi valged olid tal need silmad veel. Ja Joss ise tikkus kogu aja kuidagi nii imelikult naeratama, paljastades ilma põhjuseta oma hambaid, tehes ise sealjuures häält: «Hõõ!»

Ses suhtes oli Joss veidi õudnegi — lastele, alguses. Kuid aja jooksul harjuti temaga. Ent mis tugi Jossist ka oli! Ta oli kehv töömees nii taibult kui ka jõult. Taibult oskas ta küll teistele kõik järele teha, mis vaja, aga kas see siis kedagi edasi viib, kui tehakse vaid hädavajalist ja ei osata i s e midagi kavatseda, omamoodi läbi viia! Ja jõunatuke oli ka Jossil väikene — mis sa sihukeselt nõuadki, virilakeselt!

Juba esimesel aastal hakkasid asjad halvasti minema. Mõisale ei suudetud kõiki töid korralikult ära teha ja omad põllulapid ei andnud ka enam seda, mis varem. Rääkimata kõigist muist talitusist ja õiendusist, mis ka, kui nad korras, elule palju tuge annavad.

Mõisast tuli ähvardusi, et kui töid korralikult ei tehta, võetakse koht ära.

Tuli Liisul end pingutada, tuli võtta popsinaisigi külast abiks. Aga kust sa selle kulu tasud! Ja Liisu hakkas jälle tundma valu rinnus, nagu varases lapsepõlves. See valu aina suurenes, kui tegid palju tööd. Aga kui hoidusid tööst, siis oli kergem.

Ent kuidas sa sellises elus tööst hoidud!

Lisaks kõigele — Joss armastas viina! Ta oli sellest kunagi maigu suhu saanud ja leidnud, et see oli väga hea! Mõnus oli tal olla, viin peas! Maailm muutus siis veelgi veidramaks kui muidu — oli lausa veidruste ja imede segu! Ja Joss vehkis kätega, pilgutas kavalalt oma kõõrdivaatavaid silmi ja tegi: «Hõõ! Hõõ!» Ja naeris sekka pikalt — ei keegi teadnud, mida.

Liisu hoidus venna kätte raha andmast. Aga aeg-ajalt polnud teisiti võimalik, polnud võimalik hoida poisi kätte raha sattumast. Ta oli ju siiski mees! Tuli ühtteist õiendada, üht-teist müüa, osta — kuhu sa ise alati ikka kodust saad!

Ent Joss, niipea kui raha käes, ostis kohe viina. Väga palju ta ei joonud ja väga hulluks ka ei läinud, aga asjad ajas sandisti, laskis mõnikord end tüssatagi ja jättis mõnikord asja üldse ajamata. Ja kui talle etteheiteid tegid, siis vaid naeris:

«Hõõ! Hõõ! Hõhõhõõ!»

Ja pilgutas kavalasti oma kõveraid silmi.

Häda oli selle eluga igapidi, oh kuis häda!

Viljad ikaldasid ka teisel aastal — ja nüüd, kolmandal, on nad ka viletsasti üles tulnud ja umbrohtu täis. Hein jäi vihma kätte; ei saadud õigel ajal üles; põhku sai vähe; loomad jäid kõhnaks ja nigelaks; hobune on nii lahjaks muutunud, et püsib vaevalt jalul ja kõnnib kui unes. Rahakopikat enam kustki saada ei ole, söögigagi on kibe käes, sest rukis ja oder ikaldasid samuti kui kaer ja lina.

Ent mõisast nõutakse: olgu kõik õigel ajal tasutud, muidu lendad välja! Ja valu rinnus, raske töö pärast, aina kasvab ja kasvab!

Nii on see elukene nüüd läinud — pärast kadunukese surma.

Ja uued ning uued pisarad jooksid üle naise näo.

Sannä, kõhnukene, valgenäoline nagu ta emagi, heledajuukseline, suurte siniste silmadega ja halli kuuekesega, heitis aeg-ajalt murelikke pilke ema poole. Kuid kiriku vägev mulje ei jäänud mõjuta. See püha saladuslik must valge kaelusega mees seal kõrgel ülal paistis kui läbi kauguste udu! Ja ta sõnad olid paljutähendavad ning valjud! Milline imelik asutus — see kirik! Pääsukesed vidistasid ometi väljas ja päike paistis ja lehed sahisesid. Aga siiski oli see kui mõni teine, võõras maailm.

Poiss müksas ema.

«Kuule, ema, kas õpetaja on kuri mees?»

«Ei ole, laps,» pühkis ema pisaraid. «Õpetaja on hea mees. Ta kuulutab meile vaestele armusõnu.»

«Aga ta räägib nii kurjasti!»

«Ta noomib meid meie pattude eest.»

«Kas mina ka pattu olen teinud, ema?»

«Ei ole. Sa ju veel nii nooruke!»

Ema pidi, läbi pisarate, tahtmata veidi naeratama. Terane oli see laps, see Sannä — oh kui elaks veel ta isa, küllap ta oleks sellest poisist ka midagi teinud, mõne koolmeistri või köstri! Säärasel mehel kui kadunukesel poleks see võimatu olnud! Aga nüüd . . . !

Poiss silmitses ringi ja nägi, et kaks külameest, salaja, sosinal, samba taga juttu ajasid. Ta oli tõsine poiss, aga ta tajus asja naljakat olukorda. Mehed olid justkui koolipoisid klassitoas tunni ajal. Seda muidugi Sannä ei teadnud, kuid ta nägi siiski meeste ilmest, et nad kasutasid keelatud vilja. Nad polnud Sannäst kaugel ja Sannä isegi kuulis — õpetaja sõnade vahelt —, kui üks sosistas:

«Kas sul kaerad on hästi üles tulnud?»

Ja teine:

«Pole suuremad asjad. Aga kesv on mul hea. Ja

lina, kui ta nii edasi läheb, saab veel parem kui läinud aastal.»

Sannä müksas ema:

«Kae, need ajavad juttu! Kas jumal toda lubab, ema?»

«Ei luba, laps, need on halvad inimesed. Ole nüüd vait ja ilusti. Nüüd palume õpetajaga ühes su isa hingekese eest!»

## 2

Oreli vägevate helide saatel lahkus rahvas kirikust. Ülal tornis löödi kiledat kella, mille kõla oli kõigile nii tuttav. Oh, tuttav oli see oma kirik ja ümbrus kõigile — justkui koduõu! Ja eks see ümbrus siin pidigi kõigile päriseks, igaveseks ja jäädavaks koduks saama! Kindlasti! Sellest polnud pääsu ja seda teadsid kõik. Kuid keegi ei kartnudki seda — sellele vaadati vastu kui loomulikule asjale —, aga ikkagi peamiselt seepärast, et siin oli kõik nii kodune, omane ja «ületulek» päriskodust siia ei tundunud kohutavana ega õudsena, otsekui oleks tulnud seda teha elavana, mitte surnuna.

Nad moodustasid kohe kobarad kirikaia müüri ja vankrite ümber, kõik need mehed ja naised, tulevased selle ümbruse «elanikud». Igaüks vaatas selles tuttavas kohas ringi kindla teadmisega, et ta on siin nagu oma kodus ja saab siin kord alaliselt viibima. Päriselt! Ent kõigil oli sellest nagu soe ja armas tundmus rinde all selle koha vastu! Rohkemgi! See oli püha, ilus, kaunis, kuigi vahest ehk veidi kurb koht.

Vanad tudikesed, keppide najal, vaatasid teraselt ringi. Jah, jah, peagi! Mis seal enam! Võib-olla juba mõne päeva pärast! Ja nad otsisid pilguga omasuguseid ja vaatlesid neid kui sõpru. Saadi kokku tuttavaga ja küsitleti tervise asju.

«Murrab, murrab kontides — oh, kuidas murrab! Ja süda on nõrk!»

«Mul jälle torkab külje sees! Kui kõnnid või istud, siis pole midagi. Aga kui lamad — oi, siis kui pureb! Ja öösi ei lase, ei lase magada!»

«Jah, jah, nii ta on! Mis sa tahad teha! Käisin toona tohtri pool — vaatas, kuulas ja ütles: vanaks oled jäänud, veri on vana!»

«Nii ta on. Mis sa enam teed!»

Aga siis siirdusid ikkagi jutukesed põldudele, ilmastikule, vihmale. Et kuidas teie pool rukis on, kuidas heinalootusega lugu, kas põud annab väga tunda.

Elu oli siiski kangem kui surm — isegi tudide hinges.

Peremehed aga lausa vaidlesid vankrite ümber, naersid, naljatasid — need 50—60-aastased tüsedad mehed. Salakesi võeti «muskukene» taskust ja lasti ringi käia, kringlit murti peale.

«Ah sina ütled, et tänavu kõrgsoo heina ei annagi?! Ära tule tolle jutuga: vaat, lähme minu Käoniidule, kaeme seal, kuidas õige asjad on! Ma võtan sealt tänavu kõvema saagi kui kunagi varem!»

«Too võib olla! Aga Käoniit — kas too mõni soo?! Ma tean küll Käoniitu — ma olen sealt mitu korda mööda sõitnud — see ju lausa maisamaa niit! Kas too mõni soo?!»

Ja teises kohas:

«Ega hipski külimine ristikheina veel suureks tee. Tühi jutt! Hipski pole midagi väärt. Aga võta luujahu, viska seda mõni peotäis — vaata, lugu kohe teine!»

Naised aga olid tsägarikus koos:

«Tõhuju, tõhuju, mis jutt no too on! Kunas olen mina talle säärast asja ütelnud?! Minu suustki pole sääraseid sõnu tulnud, jumal karistagu mind, kui see nii ei ole! Jah! Aga vaata, mis Leenu mulle ise ütles, ise oma suuga, kui saime kevadel kokku Ritsiku laadal!»

Ja nii edasi . . .

Elu oli kangem kui surm!

Ja nüüd olid tulnud need ilusamad minutid sellest pühapäevasest kirikusõidust. Neid kasutati ahnelt, täite sõõmudega. Kauaks ju ei kõlvanud niiviisi jääda — laata pidama kiriku ümber! Ruttu tuli ajada magusad jutukesed. Ja nad pidid siis ka olema nii magusad

või kibedad, et jätkus mitmeks ajaks — seni, kui tuldi jälle siia.

Noorrahvas seisis salkades veidi kaugemal, pärnade all, poodide ligiduses.

Siin polnud suuri jutte. Siin hikitati tasakesi, piiluti salakesi ringi ja jalutati edasi-tagasi. Tüdrukud eraldi, poisid eraldi. Harva, kui mõni poiss julges lausa juurde karata ja juttu puhuma asuda. See oli tragi poiss. Mõnele tüdrukule sihukene meeldis, aga suuremale jaole mitte sugugi. Rohkem lugu peeti säärastest, kes niisama — vaatasid eemalt, salakesi uurides. Ja kui mõni säärane, olles kiriku juures eemalt välja uurinud, kes ja mis keegi oli, ilmus hiljem kuljuste kõrinal tallu — see oli õige mees! Kuid ka tüdrukud ise piilusid agarasti, kuigi väga salakesi, ja nägid mõndagi ja pidasid mõndagi meeles. Et siis pärast kodus rääkida oleks:

«Vaat Nõruoru Jaan... Seisis puu all, sirge kui mõni kroonumees... Uued kalossid jalas, must pukskist ülikond seljas...»

«Ui, Jaan on must!» vaieldi. «Must kui tukk! Mustad vurrud ja juuksed kui mustlasel! Ei mina säärast taha!»

Aga mis läks see ühele korda, et teine säärast ei tahtnud! Üks ei tahtnud, teine aga tahtis väga!

Nii oli noortelgi sest kirikuskäimisest oma rõõm ja ilu. —

Liisu ja Sannä läksid surnuaia poole. Nüüd võis selgesti näha, millised nad olid: emal must seelik ja must kuhti seljas, must rätik peas, käsivarrel kirju suurrätt; pojal aga hall villane vammus ja sinised takused püksid, jalas pastlad kirjude sukkadega, peas kirju, nokaga müts, mis ostetud Ritsiku laadalt. Ema pikk, kõhn, pojake lühike veel, pisike punnike, silmad hallikassinised, juuksed peaaegu valged. Kuid peaaegu valged olid ka ema juuksed, heledad, niipalju kui neid musta rätiku alt näha võis; ta nägu oli väljas veelgi kahvatum kui kirikus — piklik, kõhn nägu suurte hallikassiniste silmadega.

Nii läksid nad kahekesi üle silla surnuaia poole,

lapse käsi ema pihus, ja kirikukella hele tilin saatis neid.

Poisi nägu oli siiski veidi rohkem päevitunud kui emal. Heledad juuksed ta pruunika näo ümber olid liiga pikaks kasvanud ja vaatasid metsikult mütsiservade alt välja.

Poiss silmitses huviga ümbrust, kuigi ema oli nii kurb. Laps oli ju laps. Aeg-ajalt heitis ta uurivaid pilke üles ema näo poole ja näis emale südamest kaasa tundvat, aga oma, isiklikku valu ja muret tal veel ei olnud. Ta oli ju kõigest 6—7-aastane veel.

«Vaata, ema, kalad!» hüüdis ta sillast üle sammudes, silmates all jõekeses vilkaid kalapoegi.

Ema heitis alla ükskõikse pilgu.

«Jah,» ütles ta vaid, tõmmates poissi kättpidi edasi.

Aga poissi huvitas see asi väga. Ta nägi ju nii harva kalu. Neil kodus polnud ligidal jõge ega järve, päris ligidal. Veidi kaugemal ju oli, aga sinna Sannät veel üksi ei lastud. Teistega, täisealistega, vaid paar korda suve jooksul sai seal käia.

Ta heitis veel pilgu üle õla tagasi silla poole: teda, noorukest, tõmbas noor elu, hoolimata ema murest.

Ja ta silmad käisid teraselt ringi — hallikassinised terased lapsesilmad, vaadeldes jõe ümbrust, õpetaja maja, surnuaia müüri ja tõustes üles isegi taeva poole, et näha, kuidas seal üle kõige selle pildi sõudsid pilved, nüüd lõuna ajal juba suured, mitte enam valged, vaid helehallid.

Surnuaialgi oli rahvast. Siin istusid vanad mutikesed pingikestel haudade juures ja pühkisid silmi. Siinseal oli neid mitugi koos, nad rääkisid tasa, vaikselt, madala kaebliku häälega ja ohkasid aeg-ajalt sügavasti.

Polnud need jutud vaid kadunukestest. Ei, siin räägiti veel ka elavatest. Heideti neile ette üht kui teist, arvustati nende elukombeid, nende käitumist siin ning seal — ja ohati raskesti.

«Näe, Tohu Mari... jumal olgu talle armuline! Omal mehekene alles hauas soe, aga juba...! Nägin teist toona Alajõe laadal... Punast kirja siidrätik peas ja helehall undruk seljas... kõrval see va Kulbi

Jüri — rätsep või mis ta on... Oh sa armas jumal küll!»

«Jüri nüüd mõni rätsep... see niisama va igavene lakkekrants... Kust viina saab, sinna läheb ja seal ta siis seni lakub, kui viin otsa saab. See ka mõni mees! Või siis Mari säärasega... Sa taevane jumal! Ja oli ometi omal ilus, kena mees...»

«Jah, ära võeti... Nii nad kõik lähevad... Oli noor ja tugev mees... Ära võeti... Ja nüüd Mari... Oh sa armas jumal küll!»

Siin-seal põlvitas mõni emakene oma lapse haua juures, siin-seal mõni mees oma naise, kadunukese kalmu juures. Ja siin-seal istus kogu perekond ühes omastega pingil värske haua kõrval, kus puhkas keegi, kes lahkunud...

Liisu läks oma mehe hauale, mis asetses madalas kolkas, risu ja rämpsu keskel, kuhu veel polnud ulatunud surnuaia korrashoidmise õige sundus. Siia, padrikusse, viskas igaüks midagi omakse haua juurest, ja keegi ei koristanud seda. Siin oli hauaalune maapind odav, siit võis seda saada ka verivaene inimene. Ja kuigi õpetaja mõnikord pühapäeviti kirikus manitses, et ei tohi risu ning rämpsu visata surnuaiale, vaid surnuaia müüri taha, tehti seda ometi.

Liisu laskus haua peatsisse, madala puuristi kõrvale, ja luges meieisapalvet. Tema kõrvale põlvili laskus ka väike Sannä. Ta teadis, et tema all, siin mullas, puhkab ta isa. Ja tal oli väga hale oma isast, kes pidi siin all külmas mullas lamama — surnult küll, kuid siiski oli see kurb! Ja poisigi silmadesse valgus niiskus, kui ema nuutsudes palve lõpetas. Ent kui ema haaras oiates ristist ning langes kummuli hauale, purskusid suured pisarad poja silmist — nii hale oli tal emast!

Ema jäi kauaks kummuli mustale hauamullale, nii kauaks, et poisil hakkas sellest mingi hirm. Seda rohkem, et ema lõpuks ei nutnud enam, vaid lamas nii — vaikselt, vaevu hingates.

Poiss puudutas tasa ema varrukat ja lausus:

«Ema, kas sa magad?»

Siis tõstis ema oma pea — ta nägu oli juba kuiv, kuid veelgi kahvatum kui muidu, — ning ütles vaikselt:

«Ei maga, laps. Ma ajan isaga juttu.»

Poiss imestas.

«Kas tõesti, ema?!»

«Jah, laps.»

Ning nähes lapse silmis suurt arusaamatust, seletas ema:

«Vaimus, vaimus ajame juttu! Sinu isa vaim lehvib meie kohal ning kuuleb meid ja näeb meid. Tema on siin igal pool.»

Seda katsus väike Sannä tajuda.

Aga talle jäi siiski arusaamatuks, miks isa, kui ta võib emaga juttu ajada ja on siin igal pool, — miks ta siis hauast välja ei tule, lühikeseks ajakski!

Ema nägi, et laps on rahutu, ja tõusis üles.

«Aeg on lahkuda kah. Vaja kodu poole hakata minema.»

Ning ta ohkas raskesti.

Veel korraks haaras ta ristist, jumalagajätuks, tõmbas sellest krobelise käega üle. Siis ütles ta lapsele:

«Jäta nüüd sina ka isaga jälle jumalaga! Vaat nii kui mina! Tõmba käega üle risti. Rist on nüüd isa käe asemel.»

Poiss tegi seda: ta väike pihk libises üle halli värvimata puu. Ema pani talle pähe ta mütsi, mis haua juures viibides oli olnud maas, rohus.

Siis läksid nad jälle, lapse käsi ema pihus.

«Ema,» küsis poiss äkki, «miks on mõned ristid nii suured ja mõned nii väikesed?»

Ema ei osanud kohe midagi vastata.

Ja ei jäänudki talle midagi muud üle, kui ütelda tõtt:

«Suured ristid on rikastel, väikesed vaestel.»

Poiss näis selle vastusega rahulduvat. See andis ta peale tükiks ajaks tööd.

Aga siis küsis ta:

«Ema, miks mõned inimesed on rikkad ja mõned vaesed?»

Ema pidi peaaegu naeratama! Jah, kui tema seda isegi teaks!

«See on nii,» ütles ta. «Jumalast seatud.»

Poiss mõtles.

Jumalast seatud... See oli kõva pähkel! Selle vastu

polnud midagi ütelda! Aga ometi leidis ta uue, kaunis huvitava küsimuse:

«Miks jumal nii seadnud on?»

«Küllap tema ise teab seda paremini kui meie. Ei meie tema seadusi ja tarkusi mõista suuda.»

Sellega oli lõpp. Siit polnud enam pääsu edasi! Poiss mõistis seda. Ja ta ütles alistuvalt:

«Ema, mina tahan ka rikas olla, et omale suurt risti saada! Ja rauast!»

«Küll sa siis saad kah, kui ükskord sured! Aga seni on veel nii lõpmata palju aega. Seni sa elad veel kaua, kaua.»

Nad olid jälle sammunud üle sillakese ja jõudnud kirikaia juurde, kus lasipuu küljes konutas nende vilets hobune, nende vana Võik. Võigu puusanukid olid püsti kui lehmal ja ta saba samuti peenike kui lehmasaba; isegi jõhve oli tal vähe saba otsas, samuti kui lehmal.

Aga vanker oli veel kõva, kadunud peremehe enese kätetöö. Seda ei suutnud ajahammas niipea lammutada, olgugi Joss nii halb vankrimees kui tahes.

Selles vankris oli vana kott, pooleldi õlgi täis — ja muud ka mitte midagi. Heinad oli Võik juba ammu söönud, niipaljukese kui neid oli. Vähe oli neid muidugi, liigagi vähe. Ja väike Sannä kujutles elavalt, kui paha oli Võigul siin vaadata teiste hobuste ristikheinasöömist! Oh kui paha! Tuli välja, et ka Võik oli vaene! Nojah, miks mitte! Ta oli ju vaeste inimeste hobune.

Et Sannä ja ta ema ja õde Iida ja onu Joss olid vaesed, seda oli Sannä juba ammu kuulnud, kõlaliselt. Ent ta polnud seni vaevaks võtnud selle üle pikemalt järele mõtelda.

Nüüd nägi ta piltlikult, mis tähendas vaesus. Vilets Võik! Kogu aja pidi ta siin lasipuu küljes tühja kõhuga konutama, kuna teised hobused krõbistasid ristikheinu! Seda kujutles Sannä nii elavalt, et ta emale tahtmata ütles:

«Kui ma rikas olen, siis ma ostan Võigule nii palju ristikheinu, et ta võib neid süüa hommikust õhtuni.»

«Tee seda jah, poja,» ütles ema peaaegu tõsiselt. Ja Sannäle see väga meeldis!

Nad istusid vankrisse pooltühjale kotile ja Võik hak-

kas tasapisi kodu poole astuma. Peaaegu kõik teised kirikulised olid juba lahkunud.

Võik astus kui koolja. Ega ta laisk olnud ja väga vana polnud ta ka veel. Ja tal oli püüdlik hing. Ta tõstis jalgu vilkaltki, kuid ta sammud jäid lühikeseks, kobavaks, komistavaks. Ta ei jõudnud kuigi palju edasi, väsis peagi ja hakkas varsti iga mäekünkakese all peatuma ja ohkama.

Perenaine ei sundinud teda. Ta pilk ei näinud hobust märkavatki, kuigi oli suunatud otsejoones enda ette. Kus viibis see hall tumm pilk? Kus viibisid selle kahvatu naise mõtted?

Päike kõrvetas. Helehallid pilved olid taevast lahkumas, sest aeg kaldus õhtupoolikule. Valkjassinine taevas tuli kõikjalt särades nähtavale, naeratades, muheldes. Ja päike, ümmargune kuum kuldne sõõr, hõõgus selles sinas ning saatis alla pimestavaid õnnistavaid kiiri. Oli ilus see pärastlõuna! Vaikne, nii väga vaikne! Tukkusid vaigused männid tee ääres, kanarbik helendas mändide all, noor rukis hõljus tasa ning õitsema puhkev ristikhein lõhnas uimastavalt.

Suuri silmi vahtis poiss võõraste kohtade mööduvaid pilte, tundis päikese hõõguva soojuse ürgset jõudu ning tajus vaistuliselt maailma looduse suurust ning ilu enda ümber.

Nii ema kui ka poeg olid sügavas mõttes. Aga mida nad mõtlesid . . .? Või oli neid lihtsalt uimastanud suvine soojus ja rahu?

Metsaserval, kõrgema mäekünka all jäi Võik jälle seisma ja seisis tüki aega, enne kui seda märkasid vankris istujad.

«Nõõ, nõõ!» sundis perenaine hobust.

Aga hobune ohkas, raputas pead ja vaatas taha, tegemata katset mäkke ronimiseks.

«Ta vilets on väga otsas,» ütles ema Sannäle. «Laseme tal süüa. Siin kraavipervel on ilus rohi.»

Ta rakendas hobuse vankri eest lahti, tõmbas ise vankri kraavikaldale ja istus metsaservas asetsevale kivile. Poeg ronis ta kõrvale. Hobune sõi aeglaselt ja puristas, kaitstes end jõuetult parmude eest, kes olid ta keha mitmest kohast veriseks purenud.

Nii ema kui ka poeg vaikisid jälle.

Siis aga meenus emale midagi, ta astus vankri juurde ja harutas midagi rätikust, mille oli jätnud vankrisse, kotile.

«Kas tahad süüa, Sannä?»

«Jah.»

«Jumal küll, jah! Päris ära unustasin, et leib oli kaasas. Sa, vaene, oled ju vist otse nälginud! Nii on, kui omal pole isu. Unustad lapsegi! Kas väga näljane oled?»

«Ei ole.»

«Säh, söö.»

Ning ema murdis kannikast tüki. Sinna peale poetas ta sõrmedega veidi kohupiima, mis oli peidetud õõnsusse, kannika põhja.

Poiss sõi ahnelt seda vana kibedat leiba ja mõru kohupiima. Ema pures oma pala loiult. Tema süda ei vajanud veel toitu — oh ei!

Mõlemad vaikisid jälle. Aga metsa vilus hakkasid poisi mõtted jälle ärksamalt töötama ja ta silmad käisid vilkalt ringi. Ise süües jälgis ta huviga liblikate lendu, sipelgate sagimist ja päikese varjude mängu puude all. Kaks lindu lendas ligemale põõsale ja hakkas seal kõvasti vadistama. Nende vahel tekkis tüli. Ei tea millise maiuspala pärast nad teineteisele nii pahased olid!

«Vaata, ema, tsirgud purelevad!» hüüdis Sannä lõbusal ilmel ja tõusis püsti, närides viimast leivaraasu.

Aga ema vaatas — polnud temal suurt huvi selle tüli vastu.

«Linnukesed jagelevad,» ütles ta ükskõikselt. «Mis neil muud teha! Neil pole muresid!»

Linnud aga taipasid vist, et inimeste tähelepanu nendele oli pöördunud, ja lendasid ruttu minema.

«Ära läksid!» ütles poiss kahetsevalt. «Ütle, ema, miks inimesed lennata ei saa?»

«Saksad lendavad kah.»

«Tõesti või?! Kas neil on tiivad?»

«Ei ole, aga neil on nii kerge elu, et kogu aja elavad kui linnukesed oksal. Ja lendavad kah, kui istuvad tõllas ja uhked hobused neid lennates viivad.»

«Miks neil nii kerge elu on, ema?»
«Neil on palju raha.»
«Miks meil nii palju raha ei ole?»
«Jumal pole meile andnud.»
«Miks?»
Ema vaikis.
Poiss mõtles.
Siis lausus otsustavalt.
«Ema, kui ma suureks kasvan, siis ma saan omale palju raha!»
«Kust sa saad, kes sulle annab?» vastas ema ükskõikselt, aga samas meenus talle, et ta äsja ise lapsele ütles, et jumal on raha andja. Ta lisas tasa:
«Nojah, kui suureks kasvad... Kes teab... Seni on nii palju aega, seni võib kõik juhtuda. Tublile töömehele pole ime, kui ta raha saab. Ja sinust, annab jumal, kasvab ka tubli töömees.»
Ta tõusis kivilt, kitkus metsaservalt ilusamat rohtu ja söötis seda Võigule. Siis pani ta seda rohtu mõne tuusti ka vankrisse ning hakkas hobust uuesti vankri ette rakendama.
«Istu peale, Sannä,» ütles ta lapsele. «Vaja jälle minna. Millal me niiviisi koju jõuame!»
Ja siis alustasid nad jälle oma hädalist sõitu. Sõit see õieti ei olnudki. Suurema jao teest kõndis Võik pikkamisi, taarudes. Vaid aeg-ajalt, allamäge minnes, proovis ta traavida. Aga mis traav see oli! See oli vilets kõikumine jalgadel.
Alles õhtu eel jõudsid ema ja poeg koju. Hädiste kandimaja kükitas kui hall kast Laisoo serval. Ja soo taga kasvas juba vana mõisamets. Lagunenud ait, väike laudaubarik ja vana, vana väike rehealune olid hunnikus maja ümber, kaevukook nende keskel püsti. Joss seisis väravas, vaatas oma kõverate silmadega kahele poole, muheles ja tegi: «Hõõ!»
«Kus te nii kaua olite?» küsis ta naljatoonis, tõrelevalt. «Kas käisite kõrtsis või?»
Ja see tegi talle endale säärast nalja, et ta puhkes lausa naerma:
«Hõõ, hõõ, hõhõhõõ!»

«Vii hobune kopli,» käskis perenaine. «Mis kõrtsiskäijad meie oleme!»

«Kopli?» venitas Joss. «Hõhõhõhõõ! Koppel paljas kui tahukivi!»

Perenaine lõi vaid käega ja ruttas majja. Vaatas sahvrisse: Iida, hea laps, oli lehmad ära lüpsnud. Üheksa aastane alles — ja juba kui täisealine. Kõik teeb ära, mis õpetad, ja oskab isegi juba mõnda omast peast. Sellest saab tööinimene, sellest saab perenaine! Aga . . . jättis mõtte pooleli — süda läks jälle kurvaks!

Päike ligines loodele — tuligi Iida kahe lehma ja kolme lambaga karjamaalt (seapõrsad olid õues). Aga lahjad olid need loomad, veelgi lahjemad kui hobune, Võik. Polnud ime: karjamaaks oli lapike kadakast nõmme, kus peaaegu midagi ei kasvanud, ja veereke sood, kus kasvasid vaid vängelt haisvad sootaimed, mida ei suutnud süüa isegi näljased kandikoha lehmad. Kaugemale sohu ei tohitud loomi lasta, aga ega sealgi jumal teab mida kasvanud; ka oli see soo tüma kui mülgas ja kõhnad loomad, kes ei osanud ju ometi mätastel käia nagu inimesed, vajusid seal kõhuni sisse ning ei suutnud enam omal jõul välja tulla; küllalt oli häda nähtud nende väljakiskumisega!

Iida aga oli tubli jässakas tõmmuvereline laps, julge pilguga ja rõõmsa ilmega. Ta oli närinud kooritud lepaoksi, sest need olid veel sugu magusad, ja ta suu oli sellest punane kui metslasel.

Ema tõreles teda selle eest. Aga ta näitas lõbusalt ja hooletult hambaid ja lausus:

«Kui kaski ei saa, on lepadki head!»

Seljas oli tal paks hall villane undruk ja samast riidest kuhti — nagu emalgi. Peas hall rätik, kah täisealise moodi köidetud. Ta oli nagu väike vanainimene oma riietumises, käitumises ja ilmeski. Ainult kui ta naeris, siis nähtus, et ta oli ometi laps!

«Mis te ka lõunaks sõite?» päris ema tütrelt. «Piim teil ju peaaegu kõik alles!»

«Sa käskisid ju mul kartuleid keeta, ema,» vastas Iida. «Seda ma tegin kah. Ja siis neid sõimegi silgusoolvee ning leivaga. Piimale panin sugu vett hulka — seda rüüpasime peale. Oli väga hea!»

«Hea laps!» kiitis ema.

See Iida tegi ta südame ikka rõõmsamaks ja kergemaks. Meenutas kõigiti oma isa, kadunukest.

«Ma keedan teile nüüd kõrti,» jätkas ema. «See kulub meile kõigile ära.»

Sannä oli juba õues ringi jooksnud ja tuli nüüd, kuuldes kördist, lähemale.

«Kõrti, kõrti!» kordas ta. «Ema, keeda kõrti! Ma tahaks silku kah!»

«Silku enam ei ole,» ütles ema. «Ei sulle õhtul võigi silku anda. Siis hakkad öösi juua tahtma ja nutma.»

Iida naeris ning lausus:

«Sa, kui jood, siis teed voodi märjaks, hihihii!»

«Ei tee!» karjus Sannä haavunult. «Sina ise teed!»

«Või mina!» vastas Iida pahaselt. «Mind äratatakse enne päikesetõusu, aga sina põõnad keskhommikuni. Kus mul see aeg voodit märjaks teha!»

Ema rahustas:

«Ärge minge tülli! Olge ikka mõlemad head lapsed! Ega Sannägi enam nüüd voodi tee. Ta juba täismees. Vaat lubas tee peal, et saab rikkaks ja ostab omale raudristi.»

Iida irvitas:

«Tema või? Tema ostab raudristi?! Mis ta sellega teeb? Kaela seob omale või?»

Aga Sannä uhkustas:

«Panen omale raudristi hauale, kui suren! Jah! Ja emale kah ja sulle kah, kui tahad!»

Iida vastas:

«Ei taha ma su raudristi! Puurist palju ilusam ja kergem. Nii nagu isal. Vaat!»

Et jutt pöördus jälle surnuaiale tagasi, see tegi ema uuesti kurvaks. Ta ütles:

«Lähme, Iida, lüpsame nüüd lehmad ära! Siis teen varsti kördi kah valmis. Sannä, sina ära veel voodi mine — jääd kördist ilma.»

Sannä lubas ülal olla. Aga kui ema ja õde tulid lüpsilt, leidsid nad poisi kägarasse vajunult köögi-nurgas, pliidisuu ees, kuna Joss istus samas pakul ja süütas paja alla tuld.

«Põõnab!» lausus Iida halvakspanevalt ja kadedalt. «Juba põõnab! Ja mina . . .»

«Lase olla,» ütles ema pehmelt. «Ta väsis pikal teel ära. Ja päev oli ka pikk ning kuum. Las tal magada. Kui kört valmis saab, siis ma äratan ta ise üles.»

Peagi valmis ka kört. Ning Sannä äratati ta nutust hoolimata. Kuum kört aga lepitas ta. Sõi — ning langes jälle maha, unne. Ema tõstis ta voodisse. Ja voodisse läksid ka teised. Kilgid laulsid, koit punetas kaugel akna taga.

Siis tundis ka perenaine lauge raskeks minevat. Ta ohkas veelgi korra kõigest hingest ja heitis voodisse. Rahu vajus ta silmadele.

## 3

Suvi möödus Sannäl küllaltki huvitavalt.

Polnud Hädiste kandikoha ümbrus jumal teab kui mitmekesine ja ilus, aga palju siis lapsele vaja oli! Jooksis õuel ringi kanapoegadega ja põrsastega, kimbutas tiigi ääres konni või istus mõnikord ka niisamuti päikesepaistel ja mõtles.

Mida lapsel küll nii palju mõtelda oli?

Aga või laps sellest ise midagi teadis!

Tulid kõiksugused imelikud pildid ja kavad, nii et nendest isegi aru saada oli raske. Aga peamiselt keerlesid Sannä silmade ees kõiksugused ristid — puu- ja raudristid — ja Sannä valis nendest uhkemat ja sobivamat ja pani endale haua peale. Andis pead murda, kuidas see oleks: kui rist on sinu enese haual, tore, suur rist, siis pead sa ju surnud olema. Aga kui oled surnud, siis pead olema maa all ja enam üles ei pääsegi. Surm tähendab just seda, et maapealsel olemisel on lõpp ja seal all, mullas, pole ka enam mingit õiget olemist; Joss räägib koguni — ja naerab —, et seal söövad sind ussid ja sa mädaned seal justkui vana koeraraibe, mis läinud suvel koplis vedeles. No aga, kui lugu nii, kuidas saad sa siis üldse näha toda toredat suurt raudristi, mille sa oma hauale paned? Vaat kus küsimus! Ja üldse, kui sa juba oled seal all, mullas,

kuidas sa saad siis endale teha hauakünka ja risti sinna peale paigutada? Ahaa, jah, tõsi küll, teised hoolitsevad selle eest, nii on nad teinud ka isaga. Aga kui sa lesid seal all ja ussid sind söövad kui koeraraibet, kuidas sa siis ikkagi saad vaadelda oma toredat risti?!

Andis pead murda see küsimus.

Sannä katsus siiski asja nii seada, et võib ju surnud olla ja lesida seal all ja kõik, aga mõnikord võib ikka ka — kuidagi — üles tulla ja tükk aega, salaja, kui keegi ei näe, vaadelda oma toredat risti. Jah, nii jah! Teisiti seda asja kuidagi korraldada ei saa! Ega see ikka tõsi ole, mida Joss, rumal, räägib, et sa oled seal all nagu... nagu surnud Eku ja et isegi ussid... Ei noh, Joss on ju puudulik, nagu ütlevad teised. Tema ajab hullu. Aga vaja siiski igaks juhuks küsida emalt.

Ja ema, kes parajasti kibedasti ametis pesupesemisega tiigi kaldal, saab oma suurimaks üllatuseks järgmise küsimise osaliseks:

«Ütle, ema, kas see on tõsi, et isa mädaneb nüüd all mullas nagu surnud Eku ja ussid söövad teda nagu Ekut läinud suvel koplis?»

Ema on keeletu! Pesutükk pihus, seisab ta ja vaatab last kui paharetti!

«Kes sulle seda ütles, Sannä?!»

Poiss taipab, et see on üks väga halb küsimus, ja lööb kõhklema.

«Ega... ega keegi ütelnud! Ma ise...»

«Mis sa valetad! Valetada ei tohi! Valetamine on patt! Tunnista üles, kes sulle seda ütles? Kas Joss — või viimati veel Iida?!»

«Joss...»

«No muidugi Joss! Seda ma arvasin! Küll olen ma temaga hädas! Lapsed kah rikub ära lisaks kõigele! Aga mis sa tahad teha!»

Ja Liisule meenub jälle naabrinaise nõuanne, et katsugu teist korda abielluda, võtku endale meheks mõni lesk või mõni säärane... kes korralik täie aruga inimene on ja korralikku tööd teeb. Ega Jossiga ikka kaugele saa — Joss võib siis niisama abiliseks olla, peavarju, leiva ja rõiva eest...

Kuid mälestus kadunud mehest on Liisus veel nii elav, ta tänu ja lugupidamine veel nii suur, et ta ei suuda mõteldagi sellistest asjadest! Kuidas?! Tooma asemel käiks siin keegi teine sisse ja välja, oleks peremeheks ja läheks Tooma voodisse magama, kannaks ta riideid ja... Ei, ei, ei! Ainus elu ilu ja rõõm on Liisul olnud oma Toomast, oma kadunukesest. Sellest rõõmust ja ilust elab ta veel nüüdki. Anda seegi käest, püretada seegi elu ainus vara — milleks siis veel elada?! Mis mõtet sel elul siis veel on?!

Pealegi... kes teda, Liisut, nüüd enam nii väga tahab? Hea ütelda — mõni lesk või mõni teine säärane korralik mees... Kas needki säärast tahavad kui Liisu on — vana, inetu, kõhn... Kõhnu ja plasse ei taha nad noorigi. Toomas vaid oli see imelik mees, kellele Liisu meeldis. Teised otsisid ikka priskeid ja punaseid. See oli siis, kui Liisu oli veel Liisi. Aga nüüd...! Kandikoha-pidaja oled küll au poolest, aga kas see koht sinu oma on? Iga vähegi töökas mees võib ise niipalju koguda, et kandikoht võtta — ja noore naise kah. Mis säärastel meestel Liisust... Kui tulebki mõni, küllap seegi mõni joodik või mõni säärane äbarik nagu vend Josski...

Mis sa küll tahad teha! Küll on elukesega häda!

«Ma sellele Jossile, kurjalevaimule, näitan!» ähvardab ta lapsele. «Ära usu, Sannäkene, Jossi juttu, Joss on vigane, puudulik. Tema ei saa millestki õieti aru, ajab rumalat lora! Isa ei mädane iialgi koera moodi mullas — vaat kus häbematu jutt! Isa magab ilusti oma risti all ja ärkab kord jälle üles ja siis saame kõik jälle üksteisega kokku ja elame jälle ilusti üheskoos!»

See oli juba üsna teistsugune jutt!

Sannale see meeldis.

«Kas isa oma hauda ja risti ka näha võib?» küsis ta.

Ema ei tajunud kohe lapse mõttekäike. Kuid igaks juhuks ütles:

«Nojah. Miks ei või? Vaimus võib kah.»

Vaimus... Aga poisile oli see ükskõik — peaasi, et võib näha!

«Siis võin mina kah oma hauda ja risti näha, kui surnud olen?»

«Muidugi võid. Aga seni, kui sa sured, pead sa veel kaua elama!»

See asi Sannät ei huvitanud. Kuid ristiküsimus oli nüüd selge.

Ema aga mõtles endamisi, et ta last niipea jälle kirikusse ja surnuaeda kaasa ei võta.

Nii et Sannäl oli küllalt mõtlemist.

Teine asi oli veelgi huvitavam kui ristide asi — nimelt too asi, et saksad saavad lennata!

See jutt oli ka poisile teekäigult elavalt meelde jäänud. Arusaadav, see teekäik oli ju haruldane sündmus, paljukese siis sääraseid sündmusi Sannä elus oli! Kõik too päev oli Sannäl kogu suve jooksul meeles, üksikasjadega, too sõidupäev, kirikus ja surnuaial käimine. See, mis kodus juhtus, see polnud nii huvitav, see oli harilik. Aga tollest pikast päevast oli kõik vajutatud lapse meelde otsekui elav pilt: kirik, surnuaed, kiriku ümbrus, inimesed, puud, sillakene jõel, kalad jões, pilvedki taevas; ja — kojusõidul — soe kuldne päike, imelik nukker vaikus ja, peaasi, jutud emaga — nii surnuaial kui ka teel.

Ema ütles, et saksad saavad lennata... Noh, mitte küll just nii kui linnud — tiibadega, aga nii — ilma tiibadeta...

Muud poiss täpsemalt tollest jutust enam ei mäletanud ja küsima ta ka ei tahtnud minna — võis jälle ema kuidagi pahandada.

Aga huvitav oli see lugu küll!

Või lendavad... Seepärast siiski — meenus poisile veelgi —, et neil on palju raha...

Raha... Selle salapärase asja ümber keerlesid poisi mõtted... Raha... Raha eest võib ema kõike saada, kui seda aga on. Aga ema kaebab alati, et raha ei ole! Sakstel on, emal ei ole! Miks pole ema ka saks? See on imelik! Aga vahest on Sannä ise saks? Noh, vähemalt, kui ta suureks kasvab, saab ta saksaks? Ema ütles ka midagi sinnapoole... Et igal töömehel on palju raha. Ja Sannäst saab tubli töömees.

Andis poisil pead murda!

Kuid tegevust oli muudki.

Soo peale ega metsa ei tohtinud Sannä üksi veel minna, ka jõe äärde, metsa taha, mitte. Kuid põldudel võis juba joosta, võis lipata karja Iida juurde.

Karjas otsiti linnupesi ja mängiti nipkat. Iida tegi kõiksugu tempe, peitis enda ära ja laskis siis Sannäl end asjata otsida; moonutas end kord hundiks, kord karuks, kord jäneseks. Ja tegi sellekohaseid hääli.

Aga kui Iida mahti sai, siis võttis ta Sannä kaasa ja läks soole sinikaid korjama või metsa maasikale. Vaat oli pidu poisile! Sai mõndagi näha! Teinekord isegi kitse. Sageli aga jäneseid, rebaseid, siile, usse ja oravaid. Kuid peaasi — kus see suurus ja laius, mis oli metsal ja sool! Seda andis vaadata ja imestada! Õieti oli seda ju võimatu näha, seda võis vaid aimata! Ja kus olid puud! Küll oli neid igasuguseid, suuri ja väikesi, sirgeid ja jändrikke, haralisi ja keerulisi, harilikke ja ebaharilikke! Samuti põõsadki. Pakse ja sakilisi oli neid, igasuguseid, mitmesuguse kujuga, pikki ja lühikesi, laiu ja kitsukesi. Mõnes kohas olid sarapuud end nii kokku kogunud, et moodustasid peaaegu läbipääsematu tihniku; nende all oli alati hämar, vihmaste ilmadega peaaegu pime. Iida ütles, et seal elavad tondid ja nõiad. Küll silmitses Sannä mõnikord vargsi — ja üsna teraselt, aga päris kindel ei võinud ta kunagi olla, et nägi nõida või tonti. Sihukesi varje oli küll, kuid mine sa tea! Mõnes kohas jälle olid sõnajalad nii pikaks kasvanud otsekui omaette mets suure metsa all. Sealt ep hüppaski harilikult välja mõni jänes — sageli valge kui kass! Ja kord hiilis sealt välja rebane, valge jänesepoeg suus, ei teinud lastest suurt väljagi, vaatas vaid teraselt oma suurte hiilgavate silmadega ja lonkis tasakesi edasi.

Ühes kohas metsas oli koobas — selle ümber kasvas palju vaarikaid. Koobas oli kaevatud liivase künka sisse — ei tea, kas seda olid teinud inimesed või loomad? Koopal oli suur must sissekäik ja see kadus maa alla otsekui must suumulk. Seda kohta kartis Iida isegi, kuigi ta teeskles, et ta seda ei karda ja teeb vaid nalja. Aga Sannä sai sellest väga hästi aru. Ja kui juba Iida kartis, mis siis veel tema! Siin räägiti sosi-

nal ja oldi hästi vagusi. Iida katsus küll mõnikord tempe teha ja valjusti hirsatagi, ise aga oli siis nagu hirmul, et ei tea, mis selle eest nüüd saab! Iida tõendas, et selles koopas elab metsavaim, vana sarvedega mees, kes sööb metsloomi ja lapsi, aga ei põlga ka vaarikaid.

«Küll ta kord haarab meid ja viib oma koopasse!» hirmutas Iida mõnikord. «Koopas pole muud kui nahk maha ja patta!»

Ja Sannäl oli sellest hiiglajube, kuid siiski ka hirmus tore ja ilus tundmus. Ta peaaegu oleks tahtnud, et kõik see oleks nii juhtunud: et oleks tulnud kole sarviline mees, haaranud nad kui jänesepojad ja visanud selga. Ja siis koopasse! Ei tea, milline see koobas küll seestpoolt on! Kui seda näha saaks! Ja milline on see pada, kus keedetakse lapsi?! Ja milline on see tundmus, kui sul võetakse nahk maha, otsekui tallel sügisel, ja pistetakse patta?!

Teinekord Iida tõendas, et koopas ei elagi sarvedega mees, vaid vana karu, kes on nii vana, et on juba valge.

«See,» seletas Iida, «on nii vagune ja hea, et ei tee meile midagi. Ennegi — kui ta tuleb, siis viska kohe pikali maha, nägu vastu maad, ja tee nii, et oled surnud. Siis karu tuleb, nuusutab sind, veeretab käpaga edasi-tagasi ja jätab sinnapaika. Aga hoia, et sa kõvasti ei hinga! Kui kõvasti hingad, siis ta võtab su lõugade vahele ja viib oma koopasse. Seal on tal väikesed karupojad. Nende hulka paneb ta siis su elama ja annab sulle süüa ja ei tee sulle midagi.»

«Ma tahaks sinna...» ütles seepeale harilikult Sannä.

«Rumal! Seal on pime ja kole. Ja karupojad on õelad. Kisuvad, küünistavad ja purevad sind.»

«Ikkagi tahaks,» oli Sannä vastus mõninga mõtlemise järel.

Aga Sannäl ainult oli kange kahtlus, et Iida vaid luiskab ja ei mingit valget karu ega sarvedega meest pole üldse olemas.

Iida käis juba koolis ja puutus teiste karjalastega kokku, seepärast ta oli nii tark ja teadis nii palju. Raa-

matuteski, mis tal olid, oli kummalisi pilte ja lugusid. Küllap Iida sealt mõnegi asja omamoodi ümber oskas teha. Sedagi arvas Sannä endamisi veidi nagu taipavat. Aga ta kuulas alati suurima mõnuga Iida jutte ja ei avaldanud väliselt mingit kahtlust nende tõelisuses. Ning Iidale see meeldis.

Metsa taga olid heinamaad ja jõgi. Sinna satuti harva. Aga kui satuti, siis oli see juba väga suur sündmus!

Jõekene oli väikene, selge puhta veega, paljude roheliste sammaldunud kividega ja hulga kalakestega. Ka mõni vähk kukerdas mõnikord kivide vahel.

Iida, kui jõe äärde jõudis — esimene asi: kohe vette ja kive kangutama! Ise ähkis ja puhkis. Sai mõne vähipoja kivi alt kätte, andis Sannäle vaadata. Vähk ajas sõrad püsti, silmad olid tal pika varre otsas, mustad, justkui pisikesed marjad. Sannä ei osanud temaga midagi peale hakata. Juhtus sedagi, et vähk sai Sannä näpu sõra vahele — ja siis oli Iidal naerda! Sannä virises ja pirises ja jooksis edasi-tagasi. Iida aga andis head nõu, kuidas vähist lahti saada.

«Ära kisu teda, siis ta ei lasegi sind enam lahti! Jäta ta sabapidi rippuma! Vaata siis!»

Sannä tegi õe nõu järele ja vähk pääseski jälle jõkke, liputades lustiliselt saba.

Jões olid imelised kalad — väikesed küll, aga küllaltki veidrad. Ühel olid pikad vurrud, teisel jälle sihuke pea nagu koeral. Mõnikord oskas Iida neid kivi alt välja tuua, torgates neile kahvli sisse.

Sannä uuris kalu ja leidis, et nad olid väga huvitavad. Tema ise ei julgenud veel sügavatesse kohtadesse minna, pealegi ei lubanud seda õde, kes pidas end täiseaaliseks ja Sannät üsna, üsna väikeseks.

Kuid siiski oskas ka Sannä end kuni nabani märjaks teha ja Iida — see oli märg üle pea-kaela.

Kõige ilusam ja huvitavam oligi õieti jõe ääres olla. Kõik oli siin roheline, värske, puhas. Kui palju lilli kasvas siin! Ei keegi neid noppinud ega saanud neid kätte ükski karielajas. Ja puud olid siin kaharamad ja jõulisemad kui mujal, nad justkui naeratasid kogu aja. Isegi taevas oli siin nagu teistsugune kui kodus. Tae-

vaski oli siin rõõmus, lustiline, pilvetükid aina muhelesid ülal — ja sõudsid, sõudsid, muretult, ei tea kuhu.

Kuid ka metsas oli taevas huvitavam kui kodus, Sannä märkas seda alati. Isegi soos oli teine taevas kui kodus! Kui metsas puude vahelt üles vaatasid, siis oli ülal ka kõik saladuslik ja võõras, samuti nagu see mets. Ja soo kohal oli taevas lõpmata avar, lage, mõõtmatu. Miks polnud ta selline kodus?

Kui tuldi jõe äärest, metsast või soolt, siis oli kodus kõik nii imelikult väikene ja hall. Viljad põldudel olid viletsakesed ja kõhnakesed, selle lopsakusega võrreldes, mida nähtud metsas ja heinamaal; karjanõmm oli lausa ära kõrbenud, otsekui oleks temast tuli üle käinud, ja koppel oli paljas, lage, hall, ära näritud viimse võimaluseni. Kurb ja igav oli, nagu, kodu pärast metsa ja sood. Õu oli tolmune ja hall, isegi muru nigel ja määrdunud, tiik — va väike vastik mudaauk ja kapsaaedki polnud nagu õieti roheline, vaid üsna hall. Ning taevas kodu kohal oli madal, madal ja igav, nii harilik.

Seepärast, kui saadi metsa, soole, heinamaale, õitses Sannä süda kui lill luhal ja tema maailm tundus talle laiana, avarana, imelisena.

Ilus suvi oli poisil.

Aga ta emal polnud see suvi kuigi ilus.

Põud võttis järjest rohkem ja rohkem võimust. Heina ikka veel veidi sai, aga viljad kuivasid päriselt — olid nad ju halvasti haritud ja nõrgalt väetatud. Pealegi oli pind kuiv — liiv nõmme äärel ja kõva leede sooserval.

Kesakünnil heitis Võik kord söögivahel maha ja enam üles tõusta ei tahtnud. Kesamaa oli kõva ja paakunud kui kivi — muidugi, kuivanud oli ta kogu põuase suve, sest ega võimalust ja aega olnud kesa juba enne jaani üles künda, see sündis alles augustis.

Küll katsusid Joss ja perenaine ise Võiku maast uuesti üles saada, aga sinna ta jäi. Ta polnud ju veel väga vana, kuid kõhnaks oli ta jäänud kui luukere ja köhis nii, et kogu keha värises. Süüagi oli ta suve jooksul omajao saanud, kevadised nälja-ajad olid möödas. Aga ta luud ei võtnud enam liha peale. Või oli see mõni sisemine viga — kes seda teadis!

Tõi Liisu loomale pangetäie head rokka: oli veel mõni peotäis odrajahu kotipõhjas, endale kördikeetmiseks. Kuid vaene Võik ei vaadanudki, ei nuusutanudki, mis panges oli. Ka kõige parema heinapeotäie jättis ta puutumata. Ei tõstnud peadki maast üles. Lamas siruli, kael õieli, üks silm vastu maad, teises tume valu. Lamas ja ohkas aeg-ajalt. Ning köhis. Ja teisel päeval hakkas oigama. Kui inimene oigas! Siples aeg-ajalt jalgadega, värises üleni, kattus higiga. Ning kolmanda päeva hommikul suri.

Jäi kesagi pooleli kündmata.

Viljad aitasid naabrid oma hobustega kuidagi peksta, aga oli sellegagi tegemist küllalt. Ja häda ja vaeva rohkem kui asja. Ning tänulik pidi selle eest olema lõpmatult!

Aga kuidas sa ilma hobuseta kohta pead? Kui müüa ära mõlemad lehmakondid, mõtles perenaine, siis vahest saaks mõne hobusekondi nende asemele. Kuid mis jälle peale hakata ilma lehmadeta?! Paljukese nad piima andsid, need kondikesed — mõnikord isegi hädavaevu toobi või pool päevas! Aga kui leiva ja kartuli kõrvale lastel piimatilkagi peale pole rüübata, mis sellest elust siis enam saab! Ega siis ometi alati või silgusoolveega läbi ajada — seda võis ainult mõni aeg.

Ei, lehmi ei võinud majapidamisest kuidagi ära jätta, pealegi kui põllud nõudsid väetamist.

Aga mis siis teha? Midagi muud müüa, et niipalju raha saada, kuipalju oli vaja hobuse ostmiseks, polnud. Laenata? Kes see sihukestele laenab?! Sugulasedki mitte! Omastel polnud aga endilgi, nad olid isegi hädas.

Kuna perenaine vaevles ja pead murdis, möödusid päevad, nädalad. Põllud jäid üles kündmata, rukis oli külvamata, kuigi teistel noor oras juba haljendas. Aga peaasi — mõis! Hobusetööd olid mõisas tegemata, oli neid varemgi tegemata jäänud. Vedudest ja muust rääkimata.

Ilmus siis kord hommikul kubjas Ao Mihkel.

«Tere,» lausus mornilt perenaisele, kes põllul Jossiga kartuleid noppis. Pühkis oma suured hallid vurrud

niiskest udust puhtaks, vaatas oma punakate vesiste silmadega uurivalt ringi.

«Tere,» vastas Liisu heitunult, kuigi juba ammu valmis oli kõige halvemaks.

«Nopite kartuleid,» nentis kubjas rahulikult. «Nojah, eks ta ole. Aga varajane veel. Mõisaski veel ei nopita.»

«Ma mõtlesin,» kogeles Liisu, «et nopime omal varakult ära. Siis pärast aega mõisa tööle minna.»

«Too on jah,» nõustus kubjas. «Hea plaan. Aga valitseja saatis ütlema, et nii ei saa. Hobust teil ei ole, hobusepäevi ei saa teha — mis siis talvel vedudega saab? Millega te veate?»

«Ma mõtlesin . . .» alustas Liisu jälle. Aga rohkem polnud õieti ka midagi ütelda.

«Vahest talve poole saan uue hobuse . . .» lisas siiski kui vaene patune.

«Talve poole . . . Too oleks hea küll. Ennegi, teil rukis alles tegemata, ega seda saa enam talvel teha . . .?»

«Jah, noh . . .»

«Noh, vot. Kuidas nii saab? See asi ikka nii ei lähe. Kaua te siin ikka songite! Valitseja ütles, et on juba paar aastat kannatanud. Aga paremaks ei lähe, aina halvemaks. Ega see Joss ka sul kellegi õige töömees ole. Kui tulebki tööle, mis töö see on? Niimoodi ei saa. Toopärast valitseja saatiski, et mine ja ütle üles. Niiviisi teid siin pidada ei saa. Tööinimesi on mõisale vaja. Aga teist pole õigèt tööinimest kummastki.»

«Hõõ!» tegi Joss ja naeris. «Hõhõõ!»

Kubjas heitis temale külma pilgu.

«Näe, sihuke ta on! Silmad valged peas, muudkui irvitab. Sihuke pole kellegi töömees. Sihuke saada hullumajja.»

Perenaine ei vastanud. Seisis, pea norgus, kahvatu nägu veelgi kahvatum kui muidu, hall rätik, mis piha ümber seotud, tuules lipendamas.

Joss vaid pomises:

«Hõõ! Kas . . . kas ma siis vähem olen teinud kui teised?»

«Vähem . . . muidugi vähem!» litsus kubjas rõhuga.

«Sina muudkui vahid ringi, hõhõtad ja sügad end tagant. Ja ütle sulle midagi — hõhõ! hõhõ! muudkui vastu ja asi korras. Ei, lugu on nii, Liisu, et sul tuleb välja kolida. Kaua sa ikka mässad! Võta omale mõni teine mees, kel ka ise jõudu on ja hobune või nii... See oleks teine asi. Aga selle mooduga... Ei, niimoodi ei saa.»

«Hea küll,» ütles Liisu. «Kevadeni on veel aega. Seni vahest veel kuidagi...»

Kubjas köhatas.

«Kevadeni... Kas sa mõtled siis siin veel kevadeni viriseda? Ei, niimoodi ei saa. Kui teil hobust ei ole — ja meest õiget kah, mis siis mõisal teist kasu on? Peate kohta kinni — ja head pole teist midagi. Todapidi ei lähe. Valitseja käskis ütelda, et koht peab mihklipäevaks puhas olema.»

Liisu värahtas. Joss tegi uuesti: «Hõõ!»

«Mihklipäevaks!» hüüdis Liisu. «Sa taevane jumal! Paljukese sinna enam aega! Pole paari nädalatki! Ja kuhu me läheme? Kes siia siis talveks tuleb?! Mis ta siin peale hakkab?!»

Kubjas kehitas õlgu.

«Küll inimesi leidub, kui kohta on. See koht siin on hea koht. Aga ta nõuab tööd ja rammu...»

«Hõõ!» heitis Joss vahele.

«Pea suu, poiss!» ütles kubjas karmilt. «Küll inimesi leidub, kui kohta on. Valitsejal on mees juba valmis. Tuleb sisse ja hakkab talvel mõisas tööl käima. Küllap tal niipalju jõudu on kogutud, et talve läbi tuleb. Ja kui on virk mees ja hea hobune, pere ja muu värk, võib kõigega hästi toime tulla. Võib mõisale teha oma osa ja omale kah veel oma osa. Prõlla juut hakkab siin metsa maha võtma — hobusemehel heagi mõni rubla teenida. Jah, niimoodi on. Aga teie asi on nii, et kolige aga välja!»

«See pole õigus!» hüüdis Liisu. «Kedagi ei aeta kunagi enne jüripäeva, aasta keskel, välja!»

«Too on siis, kui inimesed ikka vähegi oma kohust täidavad. Aga kui asjad lausa lorri lastakse ja mõisa päevad ripakile jäävad, kes siis teid jüripäevani pidada saab. Siis istute terve aasta siin ja ei tee midagi — ja

välja kah ei tohi ajada! Kus siis niimoodi saab! Kord peab olema.»

«Kas siis tollele, kes siia tuleb, hakatakse tööpäevade eest mõisa poolt palka maksma või kuidas? Mis eest ta siis talvel muidu mõisas tööl hakkab käima? Suvesaaki tal ju ei ole.»

Kubjas laskus ühelt jalalt teisele. Nüüd tuli selle jutu halvem osa — ja kubjas polnud sugugi nii halb mees, kui ta olema pidi!

«Khe-khe!» köhis ta karedasti. «Valitsejal on kõik ära mõteldud. See on juba tema asi. Küll tema ise teab. Aga teil tuleb mõisale suvine saak tagasi anda. Jah. Muidu ei saa! Mis eest teie ta siis saate, kui midagi ei tee ja välja peate kolima?»

«Hõõ!» hüüdis jälle Joss.

Perenaisel aga langes kartulikorv käest ja ta värisev käsi haaras põllenurga järele.

«Tõhuju imet!» hüüdis ta. «Või niisugust asja tahetakse teha ristiinimestega!»

Kubjas vastas karedalt:

«Mis siis? See on õigus ja kord! Kes ei taha tööd teha, see ei pea ka leiba sööma.»

«Kas siis meie peame kõik oma saagi andma tollele, kes siia tuleb, ainult selle eest, et ta talvel mõisale päevi teeb?! Aga kes on selle saagi külinud ja harinud ja välja orjanud?!»

Kupjal oli kõhe olla.

«Nojaa . . .» venitas ta. «Ma arvan nii, et ega te kõike pruugi anda. Seda asja ma ei tea. Aga tolle jao, mis mõisale võlgu olete, tolle peate ikkagi andma. Tolle asjaga teisiti ei saa.»

«Mis me siis võlgu oleme?!»

«Noh, too on teadagi. Tollest oli juba jutt. Päevad tegemata, põllud harimata, talvised päevad ka jäävad tegemata. Toda muidu ei saa. Valitseja ütles, et too asi tuleb korda seada.»

«Kuidas seda siis tehakse?»

«Noh, tollega on nii, et kui heaga kokku ei lepi, siis võetakse vägisi.»

«Kuidas — vägisi?!»

«Valitseja ütles, et teil tuleb ära anda kaheksa vakka

rukist, viis otre ja kuus kaera. Ja heinad ja haganad ja —»

«See on ju —! Niipalju meil ei olegi! Tõhuju ilmaimet!»

«Peale selle tuleb teil maksta trahvi tegemata tööde eest . . .»

«Mis trahvi?! Millega?!»

«Noh, toda ma ei tea . . . Vist rahaga . . .»

«Rahaga?! Kust ma selle võtan?»

«Too on sinu oma asi. Aga valitseja ütles, et kui muidu ei maksa, siis tehakse oksjon . . .»

Perenaine istus äkki maha, lõi põlle silmade ette ja nuttis kui laps, valjusti luksudes.

Kubjas vaatles teda — tal oli paha.

Ta lausus:

«Ma katsun valitsejale ütelda, et . . . noh . . . et vahest saab ilma oksjonita toime. Kui ise kuidagi kokku lepite . . .»

Ütles — ning hakkas tasakesi mõisa poole tagasi astuma. Aga pöördus siiski veel korraks ja ütles karmilt:

«Ennegi . . . Mis üteldud, too üteldud. Too nii jääb. Tule ise mõisa, valitseja palvele. Siis kuuled rohkem.»

Ja eemaldus kiiresti.

## 4

Liisu käis mõisas, aga valitseja ei leidnud mahti teda jutule võtta ja rääkida sai ta, kontoris, vaid kirjutajaga.

Kirjutaja ütles, et ega mõis seepärast kahju või saada, et Liisu asjad on halvasti.

«Mis kahju siis mõis sellest saab?!» imestas Liisu.

«Kuidas ei saa? Aga kas töö raha ei maksa? Teil on tööd lohakili — korralikke töötegijaid teist ei ole — ei sinust ega su sulasest. Selle jao tööd peab mõis teistel ära laskma teha — kas see raha ei maksa?»

«Too nüüd mõni raha, kirjutajahärrakene . . .»

Kirjutaja koputas suure raamatu kaanele.

«Vaat siin peab see kõik sees olema! Iga päev ja kopikas. Kõik, mis sisse tuleb ja välja läheb. Mina

vastutan selle eest! Kui parunihärra tuleb ja revideerib ja leiab, et midagi on laokili — arvad sa, et selle eest üteldakse mulle danke?! Ja valitsejahärrale niisamuti... Valitsejahärra peab valvama, et iga päev ja kopikas on omal kohal, mina kirjutan selle kõik üles. Kas saad aru?»

«Saan aru küll, kirjutajahärrakene...»

«No vaat, nõndaviisi on asjad. Mina ei saa sinna midagi parata, kuidas sinu kodused asjad on. Ja valitsejahärra ka ei saa. Üks ordnung peab olema virtsahvtis ja selles suures raamatus. Kui keegi mõisa vastu oma kohust ei pea või mõisale midagi võlgu jääb, siis nõutakse see seaduse korras sisse. Muidu pole midagi teha, muidu pole võimalik, muidu lähevad meie asjad kõik sassi. Ja mõisahärra jääb sedaviisi nälga, kui ta jätab oma asjad laokile ja ei nõua inimestelt nende kohust.»

«Noh, mõisahärra nüüd nälga...! Mis nüüd kirjutajahärra küll räägib...! See ju lausa nali!»

«Pole nali midagi — kui pole ordnungi.»

«Ma palun ikka väga alandlikult härrakesi mind kevadeni edasi pidada! Kuhu ma muidu lähen! Küll ma siis kevadeni veel vaatan...»

«Mis sa ikka enam vaatad... Sinu asi on teada. Korralikku kohapidajat sinust ei saa. Oled naisterahvas, üksik. Kui veel meesterahvaga tegemist oleks! Aga sinust ei ole töötegijat. Ja too Joss, too sulane sul on ju hull.»

«Ma katsun saada mõnd teist...»

«Kes sulle tuleb? Palga eest või? Palju sa talle palka jõuad maksta? Too palk on ju suurem kui kõik su aastane sissetulek. Sa katsu uuesti mehele minna — siis on teine asi...»

«Kes mind, vana inimest, enam tahab...»

«Jah, noh, see on iseasi... Aga lugu on niisugune, et sul tuleb mõisale tagasi maksta... Oot, oot, ma vaatan...»

Ja kirjutaja uuris raamatuid ja arvestas ning luges siis ette pika rea viljavakku ja rublasid.

«Seda võlgned sa mõisale — ja mõis ei saa seda mitte sisse nõudmata jätta...»

«Kulla kirjutajahärrakene, mul ei ole seda kustki võtta!»

Ja naise silmist purskusid pisarad.

Kirjutaja kehitas õlgu.

«Aga sul on ju inventar, lehmad, lambad, sead ja kõik muu . . .»

«Aga ega see ole ometi vili ja raha, kirjutajahärrakene . . .»

Kirjutaja ei tahtnud ütelda, aga litsus siiski nagu vastu tahtmist:

«Ja noh . . . See tehakse rahaks, kui kohus seda otsustab . . .»

«Kuidas . . . kohus?!»

«Nojah . . . Kui sa ei maksa, kaebab mõis su kohtu — ja kohus mõistab välja. Ja siis tuleb kohtusaks ja müüb su vara maha . . .»

Naine nuttis südantlõhestavalt, võimetu kohe midagi ütlemagi!

Kirjutaja lisas pehmemalt:

«Sa katsu ise kuidagi . . . ilma kohtuta. Muidu tuleb kulusid veel juurde. Sest kohtusaks tahab ka . . .»

«Aulik kirjutajahärrakene!» nuuksus Liisu. «Tehke nii, et mul midagi maksta ei tuleks! Siis ma annan viljast, mis mul on, ja lähen välja . . .»

«Ei saa . . . ei saa . . . kuidagi ei saa!» krimpsutas kirjutaja, juba keskealine mees, oma nägu. Ta oli ise talupojaverd, aga ta oli oma eluajal õppinud härraseid kummardama ja jumaldama. Ta välimuski oli kujunenud selle järele: raske oli ütelda, et ta poleks olnud saks — selline oli ta riietus, ta habe, vurrud, krae. Ainult siiski veidi teistsugune nägi ta välja kui tõeline saks, seda teadis ta ka ise. Kuid olla tuli tal see, mis ta olema pidi — seda teadis ta ka.

«Mina ei saa sulle omalt poolt midagi teha,» seletas ta nutvale naisele. «Ka valitsejahärra ei saa. See on kõik ordnung.»

«Aga parunihärra . . .»

«Parunihärra on ära sõitnud. Ja ei tea, millal ta tagasi tuleb. Ja ega parunihärragi ei jäta . . . Hm . . . See on kindel. Sa müü mõni lehm ja lammas ära . . . siis tuled toime. Muidu . . . muidu tuleb kohus . . .»

«Kulla kirjutajahärrakene . . .!»

«Ei, ei! Ei saa! Kuidagi ei saa! Ma võin sulle rehkendada selle kõik kõige odavamini — mis vähegi võimalik. Aga muud ma teha ei saa! Mine nüüd pealegi, mul on vaja minna aida juurde kaaluma. Mehed ootavad. Aga mõtle hästi järele! Kasulikum on sul kohtusse mitte minna . . .»

Naine vankus uksest välja — pikk must kõhn kuju, kirju suurrätt käsivarrel. Kirjutaja pööras ta järel kontoriukse lukku, raputas murelikult pead ja ruttas minema.

Liisu kõndis pikkamisi kodu poole, pea tuim nutust ja murest. Ta tundis ja teadis, et ega miski aita — raudne asjadekäik läheb oma rada.

Äkki tundis ta südame kohal tugevat torget, siis valu ja pigistust!

Ta laskus jõuetult põllupeenrale ja haaras käega rinnust, suu oieteks lahti.

Südamesse lõi kui kramp! Miski hoidis sellest kinni kui raudne käsi ja surus, surus . . . Ei tohtinud liigahtada — liigahtades oli valu suurem ja tekkis tunne, et see käsi, mis litsus, tõmbub lõplikult kokku ja ots on käes!

Tüki aega istus naine täiesti liikumatult, pea rinnal. Higipisarad, valust ja imelikust nõrkusest, veeresid üle ta näo. Ilm polnud ju enam soe, oli sügis, kare tuul puhus üle väljade ja kõsistas koltunud rohtu ning kuskil kaugel, kaugel häälitsesid rändavad haned.

Naine ei teadnud, kaua ta nii istus. Pikkamisi hakkas valu vähenema, kramp mööduma; raudne käsi, mis pigistas südant, laskis oma sõrmed lõdvemaks. Aga nõrkus jäi.

Liisu tõusis ettevaatlikult üles, et jätkata oma teed kodu poole.

Jah, pole temast enam tööinimest . . . Pole ta tervis kunagi suurem asi olnud, kuid viimasel ajal on see läinud ikka halvemaks ja halvemaks. Ei salli tööd. Seni valutas vaid seal rinnus midagi, mõnikord, pärast tööd üsna tugevasti, kuid säärast haarangut, säärast krampi pole seni olnud.

Ei ole temast enam tööinimest . . . Mis teha? Ise võid

surra iga päev. Aga lapsed?! Need on veel nii väikesed, jäävad maailma teiste tõugata kui koerapojad . . .

Aga tuli elada . . .

Järgmisel päeval läks Liisu Tuisumäe tallu, peremehe jutule.

Tuisumäe maa peal, kõrge künka otsas asetses tühi hütt, vana popsimajake, milles oli elanud Tähttorni Jakob, suur luuameister. Jakob oli eelmisel aastal surnud ja hütt oli tühi. Peremees oli kavatsenud seda maha lõhkuda, aga polnud veel leidnud mahti.

Liisu esitas oma palve Tuisumäe Peetrile ja peremees oli sellega nõus.

«Jah, nojah, uus ta enam ei ole. Aga elada mõne aasta ju võid. Või siis rendimõisa annad käest ära? Nojah, eks ta ole, üksikule naisterahvale käib üle jõu. Ja Joss . . . noh, Joss . . . Aga sa otsinud omale mõni tublim mees välja . . . nii, päris omaseks kohe . . .»

Ikka tikkusid nad s e l l e jutuga! Ja Liisule oli see seda valusam, et tema asjad isegi olid nii halvasti!

Kuid Tuisumäe Peeter, lühike, tüse vanamees, musta habemega ja pilusilmadega, polnud halb inimene. Kui Liisu talle seletas, et mõis välja paneb ja isegi kahjutasu nõuab, oli ta väga vihane ja hakkas kiruma.

«Sunnikud niisugused! Või nemad ei saa! Küll ma neid tean! Varastavad ise niipalju, kui vähegi saavad! Aga, noh, see on iseasi. Vaese käest muidugi pigistatakse viimane välja! Oh teie raiped!»

Ja ta lubas vana Tähttorni Jakobi maja ilusti korda seada.

«Vaja tal katust parandada ja põrandat ka vaadata. Seinu võid talvel ise toppida, aega küll. Nemad just nüüd enam nii väga noored ei ole. Aga eks ma ütelnud, küll käivad veel mõne aasta ja peavad sooja kah.»

Kui Liisu küsis, palju tal üüri maksta tuleb, lõi peremees käega.

«Mis seal maksta . . . Teed suvel mõne päeva . . . Aitad heina-ajal, rukkilõikusel, kartulivõtmisel. Küll me sellega toime tuleme . . .»

Liisu lahkus Tuisumäelt heas tujus.

Kuid kui järgmistel päevadel hakkas lõpetama oma

elukest Hädistel, ei olnud heast tujust enam midagi, ei midagi järel!

Mis hea tuju säärase asja juures olla võibki!

Siin, Hädistel, oli siiski elatud oma elu ilusam aeg! Siin oldi kord õnnelik ja tehti tööd koos elurõõmsa tugeva mehega! Siin loodeti tulevikule — paremale tulevikule! Ja kindlasti oleks tulevik olnud teine, üsna teine, kui elaks veel kadunukene!

Liisu käis veel teisegi korra kirjutaja jutul. Enne seda müüs ta ära ühe lehma ja kaks lammast. Nii et endale jäi veel seapõrsas, lammas ja lehm. Ja Liisu pistis kirjutajahärrale jutu seas kolmerublalise paberi pihku. Kirjutajahärra krimpsutas veidi nägu, aga peitis paberi ruttu ära.

«Ärge pange pahaks, kirjutajahärrakene,» vabandas Liisu. «See teile vaevatasuks minu palvete eest. Kirjutajahärral nii palju pahandust minuga, rumala naisterahvaga . . .»

Selle kolmerublalise pistmise õpetas Liisule Tuisumäe peremees, kui Liisu teist korda Tuisumäel käis, vaatamas, kuidas majaga lugu, kas katus juba parandatud ja põrand.

Kirjutaja leppis siis palju vähema viljaga ja raha ei nõudnud ka rohkem kui viis rubla.

«Ma rehkendasin nii odavasti, kui ma vähegi sain!» kinnitas see väike mehike, koputades oma raamatule.

Ja Liisu uskus teda nüüd küll. Ja kirjutaja vastu polnud tal mingit viha ega pahameelt. Muidugi, igaüks katsub, kust saab. Ja see väike saks võttis tõesti, kui sai, ikkagi vahest parunilt rohkem kui Liisult. Võibolla läks see viiski rubla tema enda taskusse? Ja kelle raha see oli — kas paruni raha või Liisu raha — vaat, see oli küsimus! Kui võtta seda asja ühtpidi, siis oli see ju paruni raha, sest Liisu tööd olid tõesti laokil. Aga kui mõtelda teistpidi . . .

Liisu jättiski selle küsimuse sinnapaika.

Ta pääses Hädistelt minema lehma, lamba ja seapõrsaga ja niipalju heinte ning viljaga, et lootis talvel Tähttornis loomadel kuidagi elu sees hoida. Ka majakraam jäi alles, niipaljukese kui seda oli. Ainult vanker ja põllutööriistad ja muud sellised asjad tulid ära

müüa, sest nende jaoks polnud Tähttornis ruumigi. Jäi siis endalegi veel mõni kopikas talveks. Oldi ju kolmekesi ja kõik tahtsid süüa, pealegi käis Iida koolis.

Jossiga tuli lahkuda. Ja oli see Joss nüüd ka, mis oli, aga ta oli siiski vend ja lastele onu! Ja temaga oldi mitu aastat ühes elatud Hädistel, selles ilusas, jumalikus kohas, kus olid möödunud elu õnnelikumad päevad . . .

Jossilegi pistis õde paar rubla pihku — rohkem polnud kuidagi võimalik anda.

Joss vaatas rahale, kiskus suu naerule ja tegi «hõõ!»

Ta oli teinud kauba Tõruväljale — läks sinna talisulaseks, linu rabama.

Tuisumäe Peeter oli vana Tähttorni Jakobi hütti küll veidi kohendanud, aga armetu oli see siiski küllalt.

Siin polnud muud kui üks kitsas toakene ja selle ees pisike köök või vöörus pajaga. Ahi oli plonnitud rohkem savist kui kividest — ja needki kivid, mis ahjumüüris leidusid, olid maakivid, mitte telliskivid. Sama lugu oli pajamüüriga. Aknaaugud olid mõlemal ruumil väikesed, vaevalt paari peo suurused. Uksed olid lõhki kuivanud, seisid vaevu koos. Põrandat oli ju peremees parandanud, aga ta oli kinni tagunud vaid mõne suurema augu, väikesi auke ja pragusid oli põrand täis kui suure sarja põhi. Kuid peaasi — seinad! Need olid viltu vajunud, pehkinud ja nii suurte pragudega, et pista käsi vahele! Neid pragusid oli topitud kõiksuguste asjadega: vanade kaltsudega, samblaga, heintega, takutortidega ja turvastega. Kurb lugu oli nende seintega. Seda ei salanud peremees ise ka, kui aitas üürnikul sisse kolida.

«Jah, noh, mis sa nendega teed! Lõhu maha ja ehita uued! Aga see on siis juba uus maja. Toda ei taha kuidagi teha!»

Ja soovitas toppida, toppida, toppida!

«Küll ta siis veel peab mõne aasta . . .»

Kõrvalhooneteks oli üks viltuvajunud ubarik, mida kutsuti laudaks, ja üks vilets, pooleldi maa sisse kaevatud koobas, mida kutsuti saunaks. Seinu oli mõlemal kõrvalhoonel veelgi vähem kui elamul. Ja materjal, millest need seinad kord olid tehtud — sellest oli raske

aru saada, mis see oli: puuhalud, lauajupid, palgiotsad, kividki.

Ega Hädistel olnud ka kellegi õigeid hooneid, aga sellega võrreldes, mis perenaine siit leidis, olid Hädistel veel lausa lossid!

Mis pidi siin küll saama!

Kaua võis või sai siingi elada!

Aga rinnus valutas nüüd peaaegu lakkamata ja kõrvus peksis: tuik-tuik-tuik . . .

Lapsedki, vaadanud uue elukoha üle, leidsid vist, et siin oli väga nigel, sest Iida ütles:

«On see küll üks puustus!»

Sannä aga küsis:

«Ema, kas meil nüüd enam kodu ei olegi?»

«Ei ole paremat kui see, poja,» vastas ema kibedalt. «See ongi nüüd meie kodu. Harju aga rutem ära!»

Oli veel kaunis ilus sügispäev, see kolimispäev, polnud veel väga külm ega puhunud ka tuul. Oli vaikne.

Sannä kõndis ümber oma uue kodu ja vahtis ringi.

Üks ilus asi oli selles uues kodus, et siit oli nii kaugele näha. Majake kõrge künka otsas oli tõesti kui tähetorn, sellest oli ta saanud oma nimegi. Ja sellest oli saanud oma hüüdnime Tähttorni Jakobki. Ta õige nimi oli ju olnud Jakob Huik.

Maja ümber polnud ühtki puud ega põõsast, kõik oli siin lage.

Aga seetõttu oli ka hea ringi vaadata.

Ja eemalt paistis metsi ning mägesid, põlde, talusid ning heinamaid. Ja oli lõpmata palju avarat taevast, hulga, hulga pilvedega, otsekui polekski õieti midagi muud olnud, sest maa oli selle hulga taeva all nii madal — ainult kitsas ribake teda oligi nagu.

Ent Sannäle millegipärast oli see meeltmööda. Palju oli näha! Ja nii kaugele, et Sannä iialgi nii palju ühelt kohalt, vähemalt kodu ümbruses, veel polnud näinud. Metsad kauguses olid sinakasmustad ja kollased; õieti oli pilt niisugune, et kollased laigud olid sinakasmustades metsades siia-sinna laiali paisatud. Nurmed aga olid pruunid. Ja taevas oli helehall, väikeste heledate plekkidega. Eemal tõusis suitsu majade korstnatest ja taevarannal lendlesid linnuparved.

Sannä läks tuppa ja ütles emale:
«Ema, ma ei tahagi siit koju.»
«Miks?»
«Siin on valgem olla.»
Ema ei taibanud.
«Valgem? Kuidas valgem?»
Iida aga taipas.
«Ta tahab ütelda, et siit on kaugele näha. Nojah, too ju on, aga mis sellest ikka head?»
Emagi aga katsus sellest lohutust leida:
«Ära sa ütle! Vaat kus ikka Sannä mul terane laps! Ai, tema vaim on terav! Küll temast veel saab midagi! Jajah!»
Kuid siis meenus oma vilets tervis, laste tume tulevik, kogu nende õnnetus . . . Mis oli sellest kasu, et laps oli nii terane? Mis?! Ah, sured ise pea — mis neist saab!
Kuid katsus seda laste eest varjata. Jätkas:
«No muidugi! Sannä taipab kohe ära, et siin on ilus! Temal on valge vaim! Tõsi, tõsi, Sannäkene, ega meil ole siin häda midagi. Ilusam veel kui seal . . . seal oli . . .»
«Siit on Hädiste ka näha . . .» ütles Iida.
«Ah tõesti või?» päris ema huviga. See oli õieti temale kõige ilusam selle kõrge ümbruse ilust!

## 5

Saabus talv — ilus talv Sannäle, ent raske tema emale.
Talv oli külm. Juba novembris sadas maha paks lumi ja pakane alustas oma tööd.
Kuigi Liisu oma elamut igaviisi katsus kohendada ja soojemaks teha, kippus külm ometi sisse nendest lugemata aukudest ja pragudest, mida kõiki võimatu oli nähagi, ammu siis veel kinni toppida. Maja oli vana — mis seal teha! Ja see ahi — see savihunnik põrandal ei andnud ju kuigi palju sooja, hoolimata kütmisest. Ning ega seda kütetki kuigi palju raisata võidud. Seda

tuli raha eest osta, muidu teda kustki saada ei olnud. Koorem hagu maksis hulga raha ja kojutoomine arvestati samuti — kui mitte rahale, siis tööle, mis Liisu hiljem või varem talule tegema pidi.

Tuli kogu perel alati paksult riides olla, et külm ära ei võtaks. Mitu kraadi toas sooja oli — kes seda mõõtis, aga palju neid kraade küll vist ei olnud. Ema Liisul oli alati kasukatort seljas, jalad pasteldes paksudesse rätikutesse mässitud ja paks rätik peas. Nii tohkerdas ta ringi, talitas oma lapsi ja loomi ja muretses nende toidu ja peavarju eest. Suid ja liikmeid, mida vaja toita ja katta, polnud vähe, ent toitja ja katja oli üks. Kummatigi oli toitja ja katja tervis vilets.

Iida käis peale kõige selle veel koolis — teda oli vaja eraldi varustada ja katta, talle toidupoolist kaasa panna. Kool asus nelja versta kaugusel, mõisa taga, vallamaja juures. Ja et pääseda Tähttornist mõisa, selleks oli vaja sumada läbi paksu lume, kus sageli peale värskeid sadusid peaaegu verstapikkuselt ei leidunud ühtki jälge, sest kuni taluni, Tuisumäeni, polnud üldse muid jalajälgede ajajaid kui Iida ja harva ka ta ema. Pidid head jalanõud olema tüdrukul, et igal hommikul kooli rutates vähemalt mitte oma jalgu ära külmetada. Kuid kust neid häid jalanõusid võtta oli! Ega siis Iida ometi kuskilt vilte või saapaid kätte saanud! Pastlad, muidugi, olid ta jalatseiks, aga nende sisse tuli ajada mitu paari sukki, sest rätikud — need ei sobinud kogu päevaks, need võtsid juba teel lume nii sisse, et see kooli jõudes ja seal sulades pani ja'ad kogu päevaks külmetama, kuna polnud võimalik rätikuid vahetada ja kuivatada. Muidugi, vahetamise ja kuivatamise võimalus ju õieti oli, aga seda teha polnud sobiv, sest et teised seda ei teinud! Tooniandjaiks olid jõukamad talulapsed, mõnel isegi saapad jalas, kuid suuremal jaol nii palju ilusaid pakse sukki pasteldes, et need olid kui vildid. Ema soovitas küll Iidal teised jalarätid varuks kaasa võtta, et kui ühed on märjad, siis võiks need ahjule kuivama panna ja jalgade ümber mässida teised, aga Iida turtsas põlglikult:

«Kes siis sedaviisi teeb! Teised naeravad ringi, kui ma hakkan seal oma rätte kuivatama! Ja koolmeister,

kui näeb mu rätte ahjul kuivamas, paneb mu nurka! Ega siis koolimaja mõni moonamaja või olla!»

Ja tuli siis Iidale lippida ja lappida neid sukki vanadest kokku, nõeluda ja parandada, niipalju kui vähegi võimalik. Uusi — uusi võis saada aastas kõige rohkem kaks paari. Sest kust sa seda villa nii palju võtad!

Aga ka riided. Või needki vaid naela otsast võtta olid! Kõik tuli ise kududa ja õmmelda. Hea, et varematel aegadel oli lahedamaid võimalusi. Siis sai ikka mõndagi endale ja lastele teha. Nüüd oli heagi kasutada vanu pulste ja mõni uuski lapikene oli veel säilinud kirstupõhjas. Iidal aga pidid ikkagi vähemalt koolis sihukesed rõivad seljas olema, et laps teiste hulka kõlbas ja teised teda lausa hernehirmutiseks ei saanud pidada.

Andis emal pingutada!

Sama lugu oli koolilapse söögiga! Laps sõi hommikul kodus, mis sai — see oli iseasi. Aga kooli kaasa tuli ikka kah ometi midagi panna. Sest laps jõudis teinekord alles õhtul kell kuus koju, kuna hommikul lahkus kodust juba kah, halva teega, varsti peale kella kuut. Kuid mis sa sinna kooli kaasa paned — säärast, et kõlbas teiste seas süüa! Seni kui lehm piima andis, võis pudelisse piima, veega segatult, valada — ja tükk leiba sinna juurde lisada. Polnud vigagi. Aga kui lehma piimaand lakkas, oli halvem. Ega siis ometi supileent kõlvanud pudelisse ajada lapsele kaasa! Ja suppi, putru, kapsaid ja kartuleid ju kodus peamiselt söödi. Paljukese siis seda lihakraami oli — see kõik kulus vaid väeks, nii väheseks, et kadus toidu sisse ära. Ja silku ning heeringat ei võidud osta, rahakopikat oli vähe, seda tuli hoida; ega ees nähtunud kuigi palju võimalusi kopika teenimiseks.

Panigi siis ema Iidale putru kaasa — ega midagi parata olnud, kuigi teised, jõukamad, kel olid kaasas lihakillud, kohupiim, rõõskpiim ja või, vaatasid viltu. Leivatükk, pudrunapp ja raamatud rätikusse mässitud, alustas siis Iida igal hommikul oma reisi. Usises ja vusises küll, aga kuhu ta ikka pääses. Kuid ta oli muidu vilgas, lõbus ja elurõõmus tüdruk ja ei teinud suurt väljagi, kui paha oli või kui teised nokkisid või kui

külm kallale tuli. Sõimas ja praalis vastu ja naeris kõigele otsa. Ent õppima oli halb. Ja jäi sageli kojutulekuga nii hiljaks, et jõudis mõnikord alles kella kaheksaks koju pärale. Olevat lastud istuda — trahviks! Ja nuttis ja kirus siis pool ööd, istus ja tuupis pisikese lambi valgel külmas toas valju häälega, kuna Sannä sooja ahju juures ema kasuka all mugavasti põõnas ja emagi aeg-ajalt sõba silmale sai.

Eks raamatute ja õppeabinõudega olnud ka oma häda! Need olid kallid, neid ei suudetud nii palju osta, kui vaja oli — ja eks Iida pidi sellegi eest oma osa saama. Sügisel osteti küll, mis vaja, ent talve jooksul tuli mõndagi juurde muretseda — võta aga kopikas ja lase lendu! Ega ema näppudel see kerge olnud! Ja Iida nuttis ja seletas, et teisiti ei saa, võtku ema raha kust tahes. Või jäetagu siis parem see jant selle kooliga üldse ära! Ema ohkas, pühkis salaja pisaraid ja andis rahakopika, seni kui veel oli.

Palju kergem oli Sannäga.

Sannä oli ju alles kodupesa muna ja tema ei vajanud paraadmundreid, kuigi tal endisest ajast mõni säärane oligi. Tema jalad olid kogu päev nagu emalgi paksudesse rätikutesse mässitud ja rätikusse oli ta mässitud ka ülalt, pea poolt — paksusse ema villasesse rätikusse. Ainult sääred olid vabad, kuid ka nende ümber oli aetud püksikeste peale vanu ema sukasääri, et külm juurde ei pääseks.

Nii paterdas Sannä ringi toas kui ka väljas ja oli oma eluga väga rahul. Suppi ja putru tema mehikese jaoks leidus ikka tarvilisel määral, tühja kõhtu ta ei kannatanud niisiis ka. Ja eriti meeldis talle väljas. Seal oli kõik nii avar ja võis kaugele näha, talvel mõnikord veel kaugemalegi kui suvel. Lumele tõmbus peagi kõva kooruke, selle peal võis Sannä kõndida üsna vabalt, ilma et kooruke katki oleks läinud. Mõnikord juhtus sedagi — ja siis andis poisil sipelda, et august välja kõvale pinnale pääseda!

Sannäl oli vana kelk, sellega võis toredasti mäest alla lasta — ja mäkke üles sai kõvasti ronida, nii et üsna soojaks võttis ja kõha prõgises suust.

Ei, Sannäl polnud viga! Mis temal? Temal oli kõik-

jal toeks ja abiks ema. Temal polnud veel muret midagi. Riie oli seljas, kõht oli täis, ümbrus oli ilus — ja öösi oli ahju kõrval küllalt soe magada, ema vana kasukatordi all. Kui midagi vaja või häda — ema, anna ja aita! Ja küllap ema juba nõu leïdis — ta oli ju ema!

Kui olid selged ja mitte väga külmad ilmad, nii et Sannä välja pääses, nägi poiss lumelagendikke, orge ja mägesid kaduvat kaugele, kaugele. Päike kiirgas nendel laialistel väljadel silmipimestavalt, mustad metsaviirud sinendasid ja korstnatest venisid suitsud. Kuskil määgisid lambad — kuskil mõnes laudas, kus loomi toideti; kuskil haukusid koerad ja kuskil hirnusid hobused. Varesed lendasid küla poole ja harakas, händ taga kui väike labidas, peatus hetkeks isegi Tähttorni katusel, et uurida, kas ei saaks sellestki asulast mõnd nokatäit kõhutäiteks hankida. Tihaseid aga askeldas maja ümber alati; ema poetas neile mõnikord midagi, et lapsele rõõmu teha, ja tihased olid siis ahnelt selle kallal, ägedad, kadedad, tülinorijad üksteisega, sest ega nende elu, vaestel vennikestel, polnud külmal talvel kuigi lõbus. Andis talv peatoidusega muret ja vaeva kõigile.

Kui aga tuli lumetorm, istus Sannä toas akna taga, sulatas külmunud akna jäätusse oma hingeauruga augu ja vahtis, kuidas lumeiilid kihutasid üle väljade, kuidas keerutasid linadena orgudes ja lehvisid lippudena kinkudel. Sannä urises midagi omaette laulda, ema aga ketras vilkalt vokki — ja mõtles, mõtles... Või võttis raamatu ja õpetas lapsele tähti. Sannä jättis siis väljade vaatlemise ja uuris hoolega tähti — see saladus oli huvitav.

Nii möödus see talv pikkamisi.

Kui inimestel Tähttornis polnudki nii väga paha, siis palju halvem oli vaestel loomadel. Laut, nime järgi, oli ju vilets ubarik, mille seintest külm veelgi vabamalt läbi tungis kui inimelamu seintest. Mis rääkida külmast — lausa lund tuiskas sisse väikeste hangedena. Perenaine toppis kõik augud põhuga kinni, aga on siis põhk mõni külmapidaja! Ja öösiti puhus torm põhutuustid sõredaks ning lumi tungis ikkagi sisse kui peenikene valge pulber.

Lehmale tuli ümber köita vana palitutükk, lambale tuli teha põhust pesa ja seapõrsas, seni kui ta polnud veel tapetud, elas kogu aja nagu mutt pesas, kaevanud enese ninaotsani põhku ja sõnnikusse.

Siiski olid lehmal sarved sageli jäätuses ja sõnnik ta ümber kõvaks külmunud kui puu. Ja kui tal kevade poole talvel sündis vasikas, tuli seda mitu nädalat hoida toanurgas, kuni ilmad muutusid soojemaks.

Märtsis hakkas lumi sulama. Ja aprilli alguses ilmusid mustaks muutunud väljadele esimesed lõokesed. Kuldnokki Tähttorni lähemas ümbruses näha ei olnud, sest Tähttornis polnud ei ühtki puud ega ühtki kuldnoka-kasti. Ainult kaugemal võis Sannä näha kuldnokki lendamas ja mõni üksik peatus vahest hetkeks ka Tähttorni lähedal põldudel.

Kevad tõi peaasja — soojuse. Aprillis paistis päike ajuti juba isegi päris kuumalt — näiteks seina ääres, tuulevarjus. Oli kergem nii inimestel kui ka loomadel. Iida pääses võitlusest lumehangedega ja viletsate jalanõudega, aga ega tal seda rõomu kauaks olnud, sest peale jüripäeva pidi ta kohe minema Tuisumäele karja — esimest korda võõra juurde. Polnud Iida sellega veel harjunud ja see minek tegi talle palju muret ning tuska. Ja ega pärastki, suvel, polnud see karjasepõli ikka selline, kui oli olnud eelmistel suvedel omas kodus, Hädistel. Tuisumäe talu kari oli palju rohkearvulisem, kui oli olnud Hädiste kari, ja vabal ajal rakendati karjalaps alati tööle — õieti polnud vabast ajast kunagi juttugi, isegi pühapäeval mitte; vabaks jäid vaid unetunnid kella kümnest õhtul kuni kella kolmeni hommikul. Aga kui sügise poole algasid rukkipeksud rehes, siis tuli näpistada veel sellestki magamisajast. Algas Iidal igavene võitlus unenäljaga — palju teravamini, kui oli Hädistel, sest Hädiste — see oli siiski kodu ja perenaiseks oli seal oma ema.

Tuisumäele karja aeti ka oma lehm ja lammas kahe tallega. Olid need aga talvel otsa lõppenud! Lambast polnud veel nii aru saada — tal oli vill kontidel. Aga lehm — Maasik — see oli peaaegu vaid luu ja nahk. Vaevu püsis ta jalul, õieti — komberdas kui jõuetu

haige. Iidal oli esimestel päevadel tegemist, et hoida Maasikut talu loomade eest, sest need ei sallinud võõrast ja olid tal alati kallal, kui aga mahti said, ja kuna Maasik oli jõuetum kui teised ja põgenemiseks nõrk, siis oli ta varsti pikali maas. Iida pidi teda kaitsma, seni kui teised rohkem ära harjusid.

Lehma ja lammaste käimine talu karjamaal arvati talu poolt Iida palga hulka. Kallilt arvestati, nii et peaaegu pool palka läks selleks maha! Ja ega see talu karjamaagi olnud jumal teab mis. Niisama nõmm ja sooveered. Ega lehm sealt söönuks saanud, tuli talle otsida põllupeenardelt ja metsaservadelt veel lisapalasid, muidu ei olnud piimatilka loota. Liisul oli kohustuseks igal hommikul lehm karja viia, keskhommikul karjast ära tuua; siis jälle pärast lõunat karja viia ja õhtul ära tuua. Kah. omajagu tegemist kõige muu juurde. Kuna aga lehm sealt karjamaalt palju midagi muud ei saanud kui jalutuskäike ja värsket õhku. Iidat muidugi koju, ema juurde, lõunavahedeks ega ööseks ei lastud — temal oli vaja tööd teha. Lammastel vaid oli põli päris rahuldav — nad ei vajanud rohkem, kui andis nigel karjamaa; nende teravad ninad korjasid endale toitu ka sealt, kust lehmadel midagi võtta ei olnud.

Juba kevadel algas Liisu orjus talus, päevatöödel. Muidugi, vana Tuisumäe Peeter oli mõnus mees, hea mees, kuid oma maja oli ta ühes vähese aiamaaga Liisule välja üürinud ja Liisu pidi selle eest päevi tegema, see oli enesest mõista. Aga kui palju päevi? Seda kokkulepet ei olnud. See polnud kuskilgi viisiks. Aga kui talul oli töid, kus ka naistevägi põllule aeti, siis pidi Liisu igal ajal vastuvaidlematult ilmuma. Kartulite mahapanek oli esimene selline töö, kuid aeg-ajalt leidus muudki — kuni heinateoni. Näiteks sõnnikulaotamine. Heinategu andis tööd mitmeks, mitmeks päevaks. Ja samuti rukkilõikus, linakitkumine, linalaotamine, tõuvilja koristamine. Oi, neid töid ja päevi oli palju, mis Liisul tuli teha talu kasuks — ikka selle majahüti ja kapsamaa eest! Oli nüüd seal küll ka muudki. Tuli näiteks Tuisumäe sulane, kündis üles Liisu kapsamaa, äestas ära — see kestis tal kõige roh-



TRÜ Raamatukogu

kem paar tundi. Aga mitu päeva Liisu selle eest talu orjas!

Liisu nägi peagi ära, et popsi elu oli niisama raske kui kantnikugi elu. Iga päev tuli rühmata, kuid selle rühmamise eest polnud kuigi palju saada! Kui ei olnud talu töid, tuli ometi ka oma majapidamise eest hoolitseda — oma aiavilja eest, oma seapõrsa ja lehma toidu eest, omaenda ja lapse toidu eest.

Ja tervis aina halvenes.

Talutöödel juhtus sageli, et Liisu heitis mõneks minutiks põllupeenrale, sest rinnus tekkis nii suur pakitsus ja südames nii suur valu, et võimatu oli edasi töötada. Kõige halvem oli aga säärastel puhkudel jõuetus — jalad ei kandnud, käed läksid risti, sõnad segi. Valust võis ju mitte hoolida, seda võis kannatada. Aga kui sa töö juures püsti ei püsi — mis tööline sa siis oled!

Ja pererahvas vaatas viltu Liisu hädadele. Ega just seda olnud, et neid oleks peetud viguriteks. Kuid — mis sa tuled teisele popsiks, kui ei suuda selle eest orjata!

Aga midagi halba ei ütelnud küll kunagi keegi, pigem tunti siiski inimesele kaasa.

Ent üks asi on kaastundmus, teine asi töö ja igapäevane elu ja ainelised kahjud ning kasud...

Vaid Sannä ei võinud oma suve üle nuriseda. Temale oli suvi mitmeti huvitavam ja ilusamgi kui varem Hädistel. Tema liikumispiirkond oli nüüd märksa laiem. Kevadel oli Tähttornist jälle ütlemata tore vaade kaugustesse — küll Sannä seda omamoodi hinnata oskas! Silmaring oli avar. Kõike oli palju näha. Põlde, metsi, talusid. Võis siit ülalt vaadelda, kuidas tehti väljadel tööd ja kuidas karjatati karju, kuidas sõitsid eemal maanteel teekäijad ja kuidas lendasid lindude parved. Või jälle: kuidas kerkisid kaugustes pilved, ajasid end üles taevalaotuse keskele ja hakkasid siis tuld ja särtsu välja ajama, nii et kõmin käis üle maa.

Päev-päevalt, aja arenedes suve poole, kattusid mustad, hallid, pruunid põllud rohelusega, muutusid ühtlasteks, sulasid kokku ühesuguseks roheliseks vaibaks. Ent ega see vaip siiski kõik ühtemoodi roheline olnud.

Tol rohelusel oli palju eri varjundeid. Mõned plekid olid tumedamad, mõned heledamad, mõned kollakamad, mõned sinakamad, mõned pruunikamad, mõned lillakamad. Aga üheskoos oli see siiski — roheline tekk paljudest lappidest.

Sannä vaatles seda vaipa ja see oli nii huvitav. Ega tema saanud aru otsesest mõistest — ilus. Tema ei tajunud veel ilu nii, et ta seda oleks võinud ütelda. Temale oli üks asi huvitav, teine mitte, üks asi igav, teine rõõmus, üks asi hea, teine halb. Ja kodumäe otsas seista ning ringi vaadata — see oli huvitav, rõõmus, hea.

Huvitav oli ka aeg-ajalt Iidat karja juures talu karjamaadel vaatamas käia. Iidalgi polnud selle vastu midagi, tõtt öelda oli see Iidalegi meeldiv. Sest üksi oli karjas nii igav! Tuli aga vend, väike küll veel — temaga sai siiski rääkida kõiksugu asju, mida teine huviga kuulas. Pealegi aitas vend ka karja hoida, millel eriti kiili-ajal oli ütlemata suur väärtus. Teda võis pühendada karjaskäimise saladustesse, õpetada talle loomade kavalusi, nende võtteid ja trikke — ja kuidas selle vastu võidelda. Palju oli ajaviidet väikesest vennast Iidale — mis sellest rääkida.

Kuid Sannäle olid need käigud õe ametiväljale alati väga elamusrikkad. Võis näha võõrast maad, võõraid puid, põõsaid, kive, kände. Siis võõraid karielajaid, võõraid koeri, võõrast ümbrust üldse. Endal ju polnudki enam kodus ei loomi, koeri, puid ega põõsaid. Tuligi leppida vaid sellega, mida võõrastelt kohtadelt näha sai. Kodumäe otsast oli ju huvitav vahtida, see oli iseasi. Aga ligemalt ka tahtsid midagi näha.

Ja siis saigi näha. Tuisumäe kuri pull oli juba isegi suur elamus! Teda nägi Sannä mitu korda uneski. Ja alati, kui ta karja juurde õe poole läks, põksus ta süda salajases ärevuses: ega tea, kui täna see pull võtab viimaks sarvedele! Aga õde vaid naeris Sannä hirmu, tegi pulliga veel vigureidki — ja pull muudkui raputas vihaselt pead ja mõmises.

Talu koeraga andis tükk aega harjuda — siis sai sellest päris kena sõber.

Iida omalt poolt luiskas kõiksugu seiklustest, mis tal

karja juures olevat olnud, kõiksugu jänestest, mis ta kinni püüdnud, rebastest, kes ta käest leiba söönud, ja varestest, kes kuuse otsas laulnud justkui inglid.

Sannä neid jutte ei uskunud, aga kuulata oli neid siiski huvitav ja naljakas. Ja õde mõistis seda ning polnud kitsi oma lugudega, mis mõnikord olid nii läbinähtavad, et iga nõudlikum kuulaja oleks protesteerinud.

Siiski tegi ka Sannä mõnikord katset Iida juttu veidi arvustada.

«Miks sa siis jänest koju ei toonud?» küsis ta õelt, kui see jälle mõne järjekordse haavikuemanda ütles kinni olevat püüdnud, et siis jälle ilusti lahti lasta.

«Miks ma koju ei toonud...?» osatas õde, teeseldult pahane, et Sannägi arvustama asus. «Mis ma temaga siis kodus oleksin teinud?»

«Sa oleksid võinud ta mulle anda — ma oleks ta puuri pannud.»

«Ja mis sa sellest oleksid saanud?»

«Niisama,» vastas Sannä.

«See oli valge jänes,» luiskas Iida. «Valge jänes aga on kuri! Ui jah! Vaat kuidas ta urises ja susises mu käes! Tahtis pureda! Anna sihuke sinu kätte — see lõhub sul suud-silmad puruks!»

«Kas valge jänes on suur?»

«Ui, suur! Justkui, vaat, see lammas seal põõsa juures! Nii suur! Ja vihane! Kui ta mu käes rabelema hakkas — ma katsusin, et lahti sain!»

Sannä sai aru küll, et õde luiskab, ja õde sai ka aru, et Sannä sellest aru saab, aga see oli huvitav mäng!

Ja Sannä küsis:

«Kuidas sa ta kinni püüdsid?»

«Kuidas...? Noh, ta oli põõsaste vahele kinni jäänud... Tal on pikk karv, palju, palju pikem kui meie Krantsil. Ja seda karva pidi oli ta jäänud pajupõõsastesse kinni. Küll rampsis ja kiskus, kui ma ligi läksin, aga lahti ei saanud!»

«Kas ta karjus kah?»

«Jah. Hirmsasti kohe!»

«Nagu peni või?»

«E—ei... Nagu... nagu kass!»

«Vaata sunnikut!»

«Jah... Ja näitas hambaid... teravaid! Ja silmad olid tal punased kui söed peas! Nendega sihtis mind kurjalt!»

Niiviisi tehti väikesest süütust valgest jänesest suur verejanuline murdja!

Rebane aga, kes Iida käest leiba sööma tuli, oli sinine, tal oli kuus jalga ja üksainus silm — ja seegi nii väike nagu linnul. Kuid vares, kes kuuse otsas inglihäälega laulis, oli hõbedast, läikis justkui klaas, ja hari oli tal peas justkui kukel, kullast.

Nii et huvitavat oli Sannäle palju.

Sest ka emaga ühes talus käies võis palju näha ja kuulda. Ema oli pikad päevad talus tööl — samas oli siis ka Sannä. Ja talu põllud olid suured, neid andis uurida. Samuti talu õu, aed, koppel, kaasik. Ja kui veel jõe äärde talu heinamaale sõideti! Siin veedeti mitu päeva! Iida lüpsis siis kodus ema asemel lehma ja toitis teda jõudumööda, nii lepiti Tuisumäe perenaisega kokku. Ema ja Sannä aga elasid mitu päeva ja ööd heinamaal, magasid küünis ja sõid ülestehtud lõkketulel küpsetatud kartuleid ning praetud silke.

Sai siis jälle põhjalikult jões paterdada ja kala- ning vähipoegi kimbutada!

Sai proovida jõeleppade sitkust, humalate painduvust. Ja metsas, raiesmaal oli palju maasikaid.

Kui Sannä heinamaalt koju tagasi tuli, oli tal see viibimine seal heinamaal meeles justkui mõni roheline ja sinine pidupäev. Roheline ja sinine — ja üle selle sõudsid valged pilved. Ja hõbedane vesi sulises üle sammaldunud kivide: surr! surr! surr!

Jah, ilus oli see suvi Sannäle.

Aga ta emale oli see suvi raskem kui teised!

## 6

Saabus jälle sügis — ja tõi kaasa suure muudatuse Sannä elus: ema saatis ta kooli.

Iida raamatutest oli Sannä juba eelmisel talvel ema

kaasabil tähed selgeks õppinud ja isegi veerimisega toime tulnud. Terane pea oli poisil ka selleks.

Suvel oli lugemiskunst veidi unarule jäänud, aga sügise tulles hakkas ema kõvasti õppust jagama ja Iida, karja juures, kah. Peale lugemise õpiti isegi arvutamist. Ja pühakirja-salme ning piiblilugusid — pähe. Iida vuristas ees — ja Sannä järele. Varsti oskas temagi vuristada, sest pea oli tal terasem kui õel. Ja ka arvutamises oli ta tubli poiss. Lugemine huvitas teda esialgu peamiselt kui hääleline tegevus — sisust ei saanud ta peaaegu midagi aru, kuigi see, mida luges, oli sageli väga huvitav — näiteks mõni kummaline lugu loomadest või lindudest või mõni üsna veider muinasjutt inimestest.

Nüüd ei aetud karja juures enam juttu lambasuurustest jänestest ja sinirebastest — nüüd aeti igapäevasemaid asju. Ja Iidal oli jälle hea venda õpetada ja temast targem olla kõigis neis kooli asjus.

Ta hirmutas venda:

«Küll nad seal su naha võtavad, ära mõtle!»

Poiss aga oli harjunud õe jutte hindama ikka kui liialdusi — ja ei kartnud väga.

«Kas peksavad?» küsis ta vaikselt, mõtlikult.

«Muidugi! Ja sinusugusele — popsilapsele — antakse ikka valusamini kui teistele!»

«Miks nad peksavad?»

«Hm... Miks? Kes sellest küsib, miks! Muudkui antakse! Sa oled väiksem kui teised — ja kõhnem kah! Siis muudkui saad!»

«Aga koolmeister ei lase!»

«Või koolmeister midagi näeb! Tema, uni, muudkui istub oma toas ja loeb raamatuid! Tema ei tea sellest midagi, mis klassis tehakse!»

«Aga ise ütlesid, et tema annab õppust ja karistust...»

«See on iseasi. See on tunni ajal. Aga vahetundidel — oi! Siis on alles see õige elu ja kõik! Küll sa näed!»

«Kas nad sind ka peksavad?»

«Mind?!» hüüdis Iida põlglikult ja kurjalt. «Katsugu nad mind puudutada! Ma neile alles näitan hambaid!»

«Aga poisid?»

«Poisid kardavad mind kah! Kui tõmbasin paaril tükil hammastega pool kõrva maha! Vaat sestsaadik ei julge minu poole vaadatagi!»

«Ma tõmban kah . . .»

«Sina . . .! Sina pole sihuke kui mina . . .»

«Mis siis mina olen?»

«Sina oled kõhn ja vaikne! Sihukesi nad just armastavad tõmmata.»

«Aga ma annan neile rusikaga . . .»

«Eks katsu . . .!»

Kuid Sannä uskus, et õde praalib nagu ikka. Ja tal olid koolist kõige paremad lootused. See pidi kõik väga huvitav saama!

Miks ema poisi nii noorelt kooli saatis, selleks olid tal omad põhjused. Salaja nuttis ta selle üle palju. Aga Tuisumäe perenaisele, kui seegi poisi varase koolimineku üle imestust avaldas, ütles:

«Ta mul terane. Tahab ise kangesti. Las tal siis minna pealegi . . .»

Kummatigi polnud Sannä koolimineku asjus kunagi oma soovi avaldanud. Aga . . . aga . . . Ema teadis ja tundis oma tervist . . . Oh, kui lapsed ometi kooliski ära saaksid käia, enne kui . . . Raske on lapsel võõra juurest koolis käia! Säärastel vaestel lastel! . . . Kui koolis ära saaksid käia — siis oleks neil kergem . . . Leiba teenida tuleb ikka omal käel, ega ema seal enam palju aidata saa. Aga kool . . .

Liisu pidi sügisel lehma ja lambad ära müüma, sest polnud millegagi neid ületalve toita. Oli küll lootnud, et vahest suvel saab kuskilt odavasti heina teha või hankida — tööpäevade arvel. Aga see osutus võimatuks. Talule oli isegi päevi küllalt teha — kuidas jõuad sa siis veel ära teenida ligikaudu kümme koormat heinu, et talve läbi toita lehma ja lambaid. Selle arvel oleks tulnud orjata jumal teab kui palju! Pealegi polnud ka suvel lehma ja lammaste karjatamine talu karjas kuigi kasulik: selle eest arvestati Iida palgast suurem osa maha — ja mis maksis talule õieti see, et popsi lehm ja lambad käisid talu karjas! Või paljukese sai sellest kasu pops? Kui lehma tuli peamiselt

ikkagi kodust, omast käest nende heinapeotäitega toita, mis jõudsid peenardelt ja metsaveertelt kokku korjata.

Ega see lehma ja lammaste müümine olnud kerge samm. Mõtlemist ja muretsemist oli enne palju, sest Liisu ei tahtnud seda kuidagi teha. Raske oli, esiteks, lahkuda oma viimastest loomadest — nendest, kellega juba Hädistel koos oli elatud! Olid nagu omad inimesed! Ja veel pealegi Hädistelt, sealt, kus oli Liisu õnnemaa.

Teiseks: kuidas sa jääd ilma piimatilgata ja villaraasuta?! Lapsed pealegi veel küllaltki väikesed. Mis sa neile jälle kooli kaasa paned? — ikka puder ja puder, piimata, kuiv ja vilets küllalt!

Aga polnud midagi parata. Peale heinte vajasid loomad ka veel põhku — allapanemiseks. Kust sa seda kõike saad! Ja laut oli nigel, seinteta. Piin selles loomadel kogu talv. Oleks veel ohtrasti põhku! Siis ei oleks ka külm nii kardetav.

Odavasti tuli loomad laadal ära anda. Sügisel ju hinnad madalad. Saadud raha pani Liisu paika justkui verehinna! Tuli hoida seda raha! Ega nüüd enam niipalju raha kuskilt ega millestki ühekorraga kunagi saada olnud!

Kuna lapsed käisid koolis, käis Liisu mõisas kartuleid noppimas. Talus olid kartulid nopitud — ja Liisu omad, vähesed, muidugi juba ammugi ka. Kuid mõisa suurtel väljadel olid kartulid veel maas ja külm oli juba tulekul. Vajati siis mõisas palju käsi, et kartuleid üles saada. Mõnikümmend kopikat päevas teenida polnud paha. Neid sai Liisu kohe lastele õppeabinõude ja raamatute kulude katteks kasutada.

Liisu arvestas nüüd nii, et järgmisel suvel paneb mõlemad lapsed karja. Nüüd lehma, lambaid enam ei ole ja laste palk jääb terveks. Selle eest saavad nad juba talvel koolis käia. Vähemalt tunduv abi sellest ikkagi emale.

Ja kevadeks on vaja vaadata endale uus eluase kuhugi. Mõni kõbusam popsimaja või korter kuhugi. Kus ikka õiged seinad ümber. Ja korteri asjus tuleb kohe kindel kaup teha — päevade arv kindlaks mää-

rata. Muidu ei või. Muidu orja jälle kogu suvi läbi — ja ütelda pole sul selle kohta midagi.

Vaat siis jääb ometi mõni päev üle ka raha või moona eest orjamiseks! Vaat siis nemad kõik kolmekesi suvel korjavad endale talveks moona — ema ja lapsed — ja elul polegi nii väga viga! Isegi lehmata ja lammasteta. Seapõrsast saab ikka pidada, seda oli ikka võimalik.

Mõned aastadki niiviisi elada! Seni kui lapsed suuremaks saavad. Siis . . .

Ning kui mõisa kartulid olid nopitud, võttis Liisu endale taludest ketrustööd, lina ja takku. Ikkagi võis teenida mõne kopika! Mida muudki teha! Laste toidu eest hoolitsemine ja seapõrsa toitmine oligi muidu nüüd talvel peamiseks tööks. Aga paljukese see aega nõudis!

Istus siis laste ema ja ketras ja ümises kirikulauluviisi. Vokk vuras. Mõtteid tuli palju. Ja olid nad kurvad — kurvad . . . Ainus helgem mõte oli, et lapsed kasvavad suureks ja hakkavad siis ise enese eest hoolitsema. Ja, kes teab, vahest neil läheb paremini kui emal ja isal. Kes teab . . . Vahest läheb üsna hästi! Sest elus on kõik võimalik. Ja uus aeg on ikkagi valgem, võimalusi nagu rohkem.

Ketramistöö — see oli ses suhtes hea töö, et ei nõudnud suurt kehalist pingutust. Rinnus ei valutanud nii kui raske töö juures. Ainult igav ja ühetooniline oli. Ja uni kippus vägisi silma, kuigi magatud oli isegi küllalt.

Kui õhtul tulid lapsed koolist — küll oli siis hea neid vastu võtta! Oodatagi oli neid hea! Elus oli midagi, mingi mõte ja siht. Ja kui kogu päeva üksi istud ja mõtled, vägisi, kurbi mõtteid, siis kui hakkavad väljast kostma laste sammud ja hääled — kohe nagu uut elu saad ise — ja meel läheb rõõmsamaks!

Sannä oli esimestel koolipäevadel üsna hõisus ja kõigest uuest nähtust-kuuldust — toredast ja suurepärasest! — väga vaimustuses.

Koolimaja oli ta muidugi varemgi näinud ja kooliruumideski käinud — näiteks palvetundidel, emaga koos. Ja juba siis oli see suur maja ja ta tore suur

tuba jätnud poisisse sügava mulje. Pildid ja kaardid seintel ja suur tahvel nurgas olid väga mõjuvad ja haruldased asjad!

Ent kui tuli nende ruumidega ja asjadega päris ligemasse ühendusse astuda, olla nendega seoses kah kui mõni asjamees — see oli juba väga meeltmööda!

Kui hommikul peeti palvet ja kõik laulsid väikese oreli saatel ja istusid siis kõik pinkidel ja olid vagusasti ning pühalikult, kuna kooliõpetaja, see suur tark ja tore mees, jagas käske ja õpetusi — oi, see kõik oli Sannäle väga tore ja mõjuv! Ta ise tundis enda olevat üsna midagi muud kui kodus! Ta oli osasaaja selle suure maja suurtest asjadest!

Üldse meeldisid õppetunnid Sannäle rohkem kui puhkeajad — vahetunnid, nagu neid kutsusid teised lapsed. Siis, vahetundidel, kadus kogu pühalikkus ja suurus sellest olemisest siin ja kogu asi muutus väga harilikuks: oli vaid lärmikas kari külapoisse ja -tüdrukuid ja kõik nad tegid samu tempe mis karjaski, ja karjusid ning vilistasid täpselt nii, nagu Sannä suviti neid oma mäe otsast tegemas oli näinud ja kuulnud — või ka jõe ääres või Tuisumäe naaberkarjamaadel.

Kui jälle õppetund algas ja kogu see märatsev kari muutus jälle vaikseks ning pühalikuks ning ilmus jälle õpetaja, see vaikne ning püha mees, siis oli kohe jälle parem ja kenam olla. Ja tarkused, mida õpetaja jagas, läksid kui pühad sõnad kohe Sannä südamesse.

Ja kui siis Sannä koju tuli, siis uuris ja puuris ta hoolega oma raamatute kallal, arendades edasi pühade sõnade mõtet. Kui aru ei saanud, siis pöördus ema või Iida poole. Ja enne järele ei jäetud, kui kõik oli selge. Iida polnud veel õppimisega algustki teinud, kui Sannä juba omaga valmis oli. Kõndis siis uhkelt toas ringi ja kujutles, et tema on juba suur õpetatud mees, kel maailma kirjasaladused käes! Iida vahtis teda kõrvalt ja muheles ja irvitas:

«Kae, ema, Sannä arvab, et tema on juba tark nagu mõni koolmeister! Oota, oota, kui sa kolmandasse jaoskonda jõuad! Mis sul nüüd: õpi oma lugemistükk selgeks ja rehkenda kahele kaks juurde! Mõni asi! Aga

vaata, kui tuleb jeograhvija ja tropid ja kui sa vene keeles pead kõik ära jutustama! Oota sa mul siis!»

Ema lepitas:

«Küll Sannä sellegagi hakkama saab! Ega ta siis halvem ole kui sina. Kui sina toime tuled, küll siis tuleb Sannä kah.»

Aga Iida hädaldas:

«Jah, sinul hea rääkida, ema! Aga katsu, kui kerge mul see toimetulek on!»

Ning ta haaras pea käte vahele ja vuristas vene keeles justkui väike veski.

Siis aga seletas jälle:

«Mis Sannäl viga! Ma olen tal igal pool ees! Aga kes mul oli, kui mina kooli läksin! Pidin kõik omal nahal tundma õppima. Vaat eile tikkusid Mähkli küla poisid Sannäle kallale — ma tõmbasin Sannä kõrvale ja näitasin neile keelt — kohe kadus himu ära Sannä piinamiseks. Tunnevad nad mind! Aga kui Sannä üksi oleks — oijah! Küll ta laulaks siis teist laulu!»

«See ju sinu kohus väikest venda aidata!» ütles ema.

«Jaah... või kohus!» venitas Iida virisedes, sest «jeograhvija» oli parajasti väga raskeid võõraid nimesid täis ja tuju oli üpris paha. Pani aga siis jälle kaks kätt kõrvade ümber ja vuristas vene keeles:

«Poss-poss-poss! Soss-soss-soss! Šu-ša-ži-žu!»

Niipaljukese ema ka sellest venekeelsest tarkusest aru sai, mida lapsed õppisid. Ainult seda susinat ja vusinat! Temagi oli juba omal kooliajal veidi vene keelt vusistanud, aga siis nõuti seda veel üsna vähe, kooliõpetaja isegi ei osanud õieti. Nüüd aga tuupis Sannägi, vaene, juba vene keelt — ise päkapikkune — ja olles alles hädas emakeele veerimisega! Ent Sannä oli juba väga uhke, et teadis, et vene keeles on aken aknoo.

Päevad möödusid ja Sannä esialgne vaimustus kooli asjus jahenes. Ta hakkas nüüd nägema ka muid asju peale suuruse ja toreduse. Teised poisid ei pidanud teda omasuguseks — see oli üks asi. Kuidagi paistis see läbi, kuigi otseselt ju midagi erilist ses suhtes ei olnud. Enamik koolis olid talulapsed — ja need andsid tooni.

Mõisalapsi koolis ei olnud, sest neil oli mõisas oma kool.

Popsilastel oli kõik halvem — nende riided, jalanõud, söök, puhtuski. Isegi nende raamatud olid kuidagi halvemad. Ja nad õppisid ka halvemini, üldiselt.

Ikka olid popsilapsed need, kellega kooliõpetaja pidi sõdima — kord puhtuse, kord rumalate koerustükkide, kord halva õppimise, kord õppeabinõude puudumise pärast.

Ja talulapsed kuulasid seda ja hikitasid — ja narrisid pärast omamoodi.

Aga oli veel muidki narrimispõhjusi, küllalt oli.

Popsilapsele oli näiteks ema hädaga selga ajanud, poisile, mõne oma riideosa. Mis sa tahtsid teha, kui midagi paremat võtta ei olnud ja last ometi paljalt kooli ei võidud saata!

Vaat kus tõusis siis lärm, kui mõni Eedi või Juku ilmus kooli ema või õe kuhtiga või palituga!

Siis tõmmati ja kisti seda riideosa ja poissi ennast, kuni asi läks liiale ja poiss puhkes nutma või tegi kättemaksuks mõne hullu tembu, mis jälle andis — kooliõpetajale — noomimiseks ja trahvimiseks põhjust.

Ega talulapsed seepärast eriti südametud ega õelad olnud, aga nad ei osanud veel tagasihoidlikud olla. Külalaps — tema on loomulik oma tunnetes ja tundeavaldustes. Pealegi pole ta veel maailmas midagi kuigi palju näinud — ja kõik, mis kuidagi erineb tema senistest kogemustest, on talle kohe väga võõras, vastuvõtmatu ja naeruväärne.

Pealegi ei tarvitsenud talulapsed tulla kooli ema kuhtis ega isa vanas kuues või suurtes venna pasteldes. Nende riided ja pastlad või saapad, nende sukad ja toit — kõik see oli enam-vähem ühelaadiline.

Aga popsilapsed erinesid nendest. Ja see torkas kohe silma. Ja seda ei jäetud märkimata — nii või teisiti, mõnikord üsna pisikestes asjades.

Iida oli selle kõigega juba harjunud. Tema vastas naljaga või praalimisega. Ja keegi teda enam ei puutunudki. Pealegi oldi temaga harjunud. Nii nagu teistegi vanemate lastega.

Aga uued kujud ja näod tõmbasid endile rohkem

tähelepanu. Kui neil midagi juures oli, mis kuidagi erines või naeruväärne oli, siis polnud pääsu — vähemalt seni, kui harjuti.

Kuigi õde Sannä eest seisis, nii sõnadega kui ka tegudega — kui aga vaja oli —, siiski juhtus, et Sannäle hüüti või tehti midagi, mis talle tundus — selles pühas majas — pühaduseteotusena. Ja see vähendas märksa tema ilusat indu selle püha maja ja selle püha elu ees.

Lume eest kaitseks pani ema näiteks Sannäle säärte ümber pükste peale omad vanad sukasäärеd — soojem ju kah. Aga seda naerdi koolis, tõmmati parajal juhul Sannät säärest ja pilgati.

«Poiss, kuhu sa ema sukkades lähed?»

Sannä ei saanud algul arugi, et mis siis sellest, et mis siis see kellelegi kurja teeb, et tema säärte ümber on oma ema sukad! Aga siis hakkas ta selle üle mõtlema ja nägi peagi, et teistel midagi niisugust ei olnud, et teistel olid küll ka pikad sukad, kuid ilusad, omad, nõelumata ja uued.

Jah, nii algas see teadmine, et oled vaesem kui teised! Seni vähemalt ei tarvitsenud selle all kannatada.

Ja kui see juba kord alguse oli saanud, ega seda siis enam peatada saadud! Siis see otsis endale uut toitu juba ise.

Sannä ei tahtnud enam ema sukasääri oma pükste peale! Ema imestas ja küsis, miks!

Sannä vastas urisedes:

«Teised naeravad...»

Ema aga vastu:

«Mis siis sinul sellest...! Las nad naeravad! See ei tee sulle midagi! Need on rumalad, kes seda naeravad!»

Sannä vaikis. Vaikis ka siis, kui hurjutama hakkas ka Iida:

«Vaat kus asjamehed! Sa näita neile näppu! Mina neid küll ei karda!»

Iida oli sellega juba harjunud — selle sõjaga. Ja kuigi see oli paha tundmus — sellest tuli üle saada. Ja Iida oligi juba sellest üle saanud. Aga Sannäl andis

veel harjuda! Ja see rikkus tuju ning rüvetas suure teadusetempli pühadust.

Ema sundis Sannät oma sukasääri edasi kandma — ega siis laps ometi oma jalgu ära või külmetada, kui pealegi midagi paremat ümber panna ei ole. Aga Sannä kannatas. Ja see kannatus läks südamesse — väikese inimese väikene kannatus läks väikesse südamesse ja hakkas seal idanema.

Ega seegi mõnus olnud, kui teised poisid naersid Sannät hommikuti, kui ta kooli ilmus, et miks talle ema rätik mütsi alla pea ümber on köidetud!

«Vaadake, poisid! See on pükstes tütarlaps!» hüüti üksteisele.

«Mütsi all rätik nagu mõisa mamslil või ämmamooril kiriku juurest!»

Aga mis teha — Sannä müts oli õhukene, suvine. Ema ei saanud osta paksemat, soojemat, see oleks palju raha nõudnud, kuid raha oli isegi vähe ja seda oli vaja muudeks, palju hädalisemateks otstarveteks.

Leidus ka sääraseid saksu, kes, nähes Sannät ja Iidat alati peaaegu vaid putru ja leiba söövat, hüüdsid nende ilmudes lõunasele söömingule: «Näe, kus pudrusööjad tulevad! Küllap neile varsti kasvavad pudrumaod ette!»

Ega hüüdja sellega rohkem mõtelnudki kui just vaid seda nalja, mis ta ütles. Aga neile, kes pidid alati vaid putru ja leiba sööma, kuna teised sõid liha, piima, võid, kohupiima, mune ja mõnikord kookegi — neile oli see kibe! Sest kibe oli niikuinii alati teistest halvem olla. Ja kui seda veel hüüti . . . !

Iida pures säärastel juhtudel vastu:

«Sul, sital, juba enesel rasvamagu ees — mis sa lõugad!»

Aga veelgi halvem oli, kui siis vastuseks tuli:

«Sul, sital, rasva pole! Seepärast topid end putru täis kui hani!»

Iida sai sellest vaid kuraasi ja indu! Tema juba sellest lömmi ei läinud! Aga Sannäle oli see esialgu kummaliseks uudiseks, ebameeldivaks ja tuhmiks, ja see tõi uusi mõtteid sellest, et miks teistel on kõike hüva nii palju ja Sannäl ning Iidal mitte.

Ja meenus too kirikusõit emaga, kus ema ütles: rikastel on raha, palju raha! Ahah! See on siis see asi. Need on rikkad, neil on palju raha, mille eest saavad kõike head. Neil on palju maad, loomi, vilja, riideid ja head toitu. Aga, näe, Sannä emal ei ole. Ja seepärast pole ka Sannäl. Ja jälle kerkis Sannäle idee: aga miks ei või siis Sannägi raha muretseda, kui kord suureks saab! Jah! Miks ei?!

Ning kord koolist tulles tegi Sannä sellest jälle kodus juttu.

«Ma õpin koolmeistriks,» ütles ta emale. «Ja saan siis palju raha!»

«Õpi, õpi,» kiitis ema. «Sul terane pea. Küll sa õpid.»

Aga Iida teadis juba hüüda:

«Koolmeistril pole palju raha. Vaat poest veab heeringaid võlgu! Kõik teavad.»

Sannä imestas. Seegi oli üks suur langus tema silmis! Aga lausus vahvasti:

«Ükskõik! Ma õpin siis õpetajaks, kes kirikus jutlust peab! Jah! Ja saan palju raha!»

Iida irvitas. Kuid emale olid need sõnad armsad!

## 7

Kord kui lapsed koolist koju jõudsid, leidsid nad ema toa põrandalt voki kõrvalt maast. Ka vokk oli ümber kukkunud — ja nii lebasid nad seal mõlemad, ketraja ja vokk.

Pilt oli nii ebaharilik ja ootamatu, et lapsed seisid mõne hetke lävel, saamata sõna suust.

Siis lausus Sannä:

«Kae, ema on põrandale magama jäänud!»

Aga Iida, vanem, taipas!

«Ema!» hüüdis ta kiljatades ja tormas ema juurde. «Ema, ema, ema!»

Ta haaras kätega emast ja püüdis teda üles tõsta. Aga ema oli juba kange, justkui puust, ja vajus lapse käte vahelt ikka jälle raskelt põrandale tagasi.

Nüüd tajus seda, mis juhtunud, ka Sannä. Vähemalt vaistuliselt tundis ta, mida see kõik tähendas!

Ema oli surnud!

Ja see tähendas midagi hirmsat! See tähendas, et ema ei ole enam, kuigi ta veel lamab siin põrandal! See tähendas, et ema enam ei hinga, ei räägi, ei liigahta, ei tee enam midagi! Ta viiakse varsti surnuaiale ja maetakse sinna külma mulda!

Siis puhkes vallale laste hädakisa!

Ikka ja ikka veel tegi Iida katseid ema üles tõsta, vaadata talle silma, avada ta suud.

Aga ema silmad olid pooleldi kinni — ei tunginud sealt enam selget pilku; mingi tuhm läige oli silmateral otsekui klaasil. Ja ema suu oli nii kõvasti kinni tardunud, et seda oli võimatu avada, see oli kui kivi!

Istus Iida põrandal, käed pea ümber, ja nuttis, nuttis, nuttis! Ta ei tajunud veel selgesti selle surma tähendust omaenese elule, aga vaistuliselt aimas ta seda, kaudselt. Ta oli jäänud üksi maailma, ei olnud temal enam seda suurt tuge, mis olnud seni ja mis oleks saatnud ka edaspidises elus! Seda suurt, julget ja kindlat tuge! Üksi oli Iida, vaenelaps! Ainult väike vend seisis ta kõrval ja nuttis ka, tundes samuti vaistuliselt, et tulemas on hirmsad, rasked ajad. Ja ema, kuigi ta oli veel siin, ei liigahtanud, ei rääkinud, ei vaadanud enam! Kui hirmus ja kurb see oli!

Lõpuks tõusis Iida üles, ta teadis, mis tuli teha.

Nuttes jooksis ta talu poole ja tuli sealt peagi inimestega.

Ja siis algas selle kurva lõpu lõpetamine.

Need päevad olid Sannäle kui kuri hall ja hirmus unenägu.

Tuli palju võõraid inimesi. Tulid sugulased. Tulid kadunu õde ja vennad. Kadunu isa oli juba surnud.

Sannä ema pandi toa nurka laudadele, laudsile, nagu oli olnud kord ka isa. Seal ta lamas, uued riided seljas, uus rätik peas — otsekui oleks ta elav! Aga ta oli külm, ta käed ja jalad kanged, ta silmad kinni. Ta oli nagu kuhugi ära läinud — ja see, mis lamas nurgas, oli ainult ta pilt, ta kuju.

Võõrad inimesed tulid ja läksid, askeldasid, rääki-

sid, laulsid, palusid ja nutsid, sõid, jõid. Köögis keedeti ja küpsetati, toodi kõiksugu söödavaid asju mujaltki.

Aga Sannäle oli see kõik kui võõras, kauge, hirmus nägemus.

Ta sõi midagi, jõi midagi, rääkiski midagi ja ajuti magas kuskil, mõnes nurgas, suurest väsimusest. Aga pärast ei teadnud ta enam midagi, kuidas see kõik oli olnud.

Siis sõitis regi läve ette; ema, kes oli juba asetatud musta kirstu, tõsteti reele. Loeti, lauldi. Ja regi hakkas liikuma talu poole, teised reed reas järel.

Sannä kisendas suure häälega kui meeletu:

«Ema, emakene! Ära mine, ära mine!»

Ja langes hädaldades lävepakule:

«Ära viiakse mu ema! Ära! Ma ei taha, ei taha, ei taha!»

Ning ta peksis rusikatega vastu lävepakku ja siples käte ning jalgadega.

Keegi võttis vägisi ta käest kinni ja viis ta tuppa. Seal lamas ta voodis ja nuttis nii valusasti, et naised tulid ta ümber ja nutsid kaasa. Ja siis anti talle midagi juua, poolvägisi, ja ta jäi raskesti magama ning magas kaua, kaua . . .

Kui ta ärkas, oli ta pea raske ja tuim.

Ta ees seisis tädi, ema õde Alvi, ja tõmbas teda kättpidi. Toas polnud enam võõraid inimesi, olid veel vaid Iida, Alvi ja onu, ema vend Ale.

«Tõuse üles, Sannä,» ütles tädi Alvi. «Tarvis minema hakata. Sinul kah, Sannä. Sina ja Iida tulete nüüd ära meie poole, tädi ja onu poole.»

Iida, kuuldes neid sõnu, hakkas uuesti nutma, ent Sannä oli kui jabur, ta pea käis ümber, ta oli nagu kõik unustanud.

Aga siis meenus talle pikkamisi jälle kõik ja temagi puhkes jälle nutma.

Ent tädi Alvile ei meeldinud see. Ta oli pikk, tõmmuvereline, pikem veel kui Sannä ema oli olnud, ja ta oli ka tüsedam Sannä emast.

«Ärge nutke enam midagi!» ütles ta kaunis karmilt. «Ega see nutt midagi aita. Olge nüüd mõistlikud. Ema-

kene läks teil isa juurde. Neil on seal nüüd kahekesi parem. Ja küll ma olen teile nüüd ema eest.»

Onu Aleksander, Ale, kandis kraami toast välja, reele, mis seisis läve ees. Veel teinegi regi ootas lauda ees.

«Pange nüüd endid hästi soojalt riidesse,» ütles tädi Alvi. «Sa, Sannä, pead enne veel veidi sööma. Kas tahad süüa, Sannä?»

«Ei taha,» vastas Sannä.

«Pead sööma!» ütles tädi. «Muidu ei saa! Muidu jääd nõrgaks. Oot ma otsin sulle saia ja raasukese sülti. See kõik sinu ema mälestuseks tehtud. Söö kõhuke täis, siis lähme minema.»

Ja ta tõi kustki tüki saia ja veidi sülti.

Sannä sõi seda loiult, tundmata õiget maiku.

Onu Ale võttis tollegi voodi, kus Sannä oli maganud, otsapidi kinni, tädi võttis teisest otsast — ja nii kandsid nad voodi välja. Tuba jäi nüüd päris tühjaks.

Kui Sannä oli söönud, pistis tädi kausi süldipäraga kuskile kraami hulka rekke ja asus siis Iida abiga Sannät riietama. Sealjuures oli ta kaunis vali, ta käratas Iidale paar korda üsna karmilt, kui Iida kohe niiviisi toime ei osanud tulla, kuidas tädi tahtis.

«Nõndamoodi,» ütles tädi lõpuks Sannäle. «Nüüd sa mul ära ei külmu. Nüüd muudkui rekke ja minema!»

Väljas oli külm talvepäev. Kaldus õhtule. Lumised väljad olid valkjashallid. Vareseparv lendles kisades taeva all ja eemal, metsa veerel, värvis päike, peitudes pilvede taga, taevaserva kahvaturoosaks. Ilus oli see värv, kuid külm, väga külm.

Tagumisse rekke, kraami hulka, oli iste-ase tehtud lastele ja tädile. Onu Ale, veidi Sannä ema moodi, heledajuukseline, kõhnem ja aeglasem kui tädi Alvi, lukustas ukse, hüppas siis esimesele reele, kraami otsa, ja hobused hakkasid liikuma talu poole. Talus räägiti veel üht-teist ning onu andis võtme peremehele üle. Vaheajal oli ilm pimedaks läinud. Ainult õhtutaevas oli veel valgust, sest taevaveer oli nüüd pilvedest vaba ja põles pihlakamarjavärviliselt.

Reed hakkasid jälle liikuma. Sannä vaatles veretavat taevast ja tundis nagu, et reed veerevadki sinna

taeva verre — sinna nad sõidavadki. Nii kurb oli kõik — taevas ja maa, kõik väljad, tumedad puud tee ääres. See kurbus nagu oligi vaid kogu elu. Ja Sannä kõige selle keskel.

Sannä taipas, et jäi nüüd maha kõik see, mis oli olnud. Jäi maha ema sinna — surnuaiale, jäi maha maja Tuisumäele, jäid sinna kõik need nurmed ja väljad, mida Sannä seni mäe otsast oli vaadelnud. Kõik jäi sinna.

Aga peagi selgus ka see, mis oli ees.

Kolmetunnilise sõidu järel jõuti Peramõisa, Sirvaku mõisast 7—8 versta kaugusel. Ega teed polnud rohkem kui 10—11 versta. Aga et tuli sõita kraamiga, siis jõuti edasi pikkamisi.

Suure pika hoone ees peatusid reed Peramõisas. Sannä tundis seda maja, ta oli siin paar korda emaga ühes käinud, kui elas veel isa. Selle pika maja kuju oli Sannäle meelde jäänud, kuigi ta siis, kui käis siin, oli veel kaunis väike.

Aga muud ta ka enam ei mäletanud.

Tädi tõstis ta reelt maha ja juhtis kättpidi majja.

«Vaat astu siit,» õpetas trepi juures.

Ja Iidale käsutas:

«Too need korvid kaasa! Mis sa tühjade kätega sisse tuled!»

Sees süütas tädi lambi ja siis nägi Sannä väikest tuba, asjadega. Ühes nurgas oli hall kapp, teises nurgas ahi, ja ahju ees, müüri sees pada. Väike tuba oli kraami isegi täis. Ja siia pidid mahtuma veel needki asjad, mis toodi Tähttornist. Ja pidid mahtuma veel ka Iida ja Sannä.

Ja küllap nad juba mahtusid kõik. Pidid mahtuma!

Asjad kanti sisse ja asetati seinte äärde ja üksteise otsa. Mõned asjad muidugi pandi välja, kuuri. Kadunul ikka kraami veel oli, kuigi ta oli pärast mehe surma vaeseks jäänud. Tal oli kapp, mis asetati tuppa, teise kapi kõrvale. Kapis oli veel üht-teist riidekraamigi. Siis oli kaks voodit. Nendest pandi teine esialgu kuuri, teine aga ahju kõrvale seina äärde. Seal pidid edaspidi magama Iida ja Sannä. Ka paar lauda oli

kadunul, mõni tool, kirst ja veel kõike kribu-krabu. Suurem jagu sellest mahutati esialgu kuuri.

«Kas süüa tahate?» küsis tädi lastelt, kui asjad sisse olid kantud.

Ei, lapsed ei tahtnud.

«Noh, siis muudkui magama!» kamandas tädi. «Hommikul meil vaja varakult üles tõusta. Ega meie siin nii saa elada kui teie seal, Tähttornis. Magasite kui saksad kella kuueni.»

Peagi tuli ka onu sisse.

Ja mindigi magama.

Tädil oli voodi ühel pool akent nurgas, onul teisel pool akent.

Iida, Sannä kõrval, uinus peagi magama, sest ta oli väga väsinud — ei tea, kas oli kordagi õieti magada saanud, sestsaadik kui ema suri. Ka tädi ja onu jäid kohe magama. Aga Sannäle ei tulnud und. Ritsikad laulsid, prussakad krabistasid seintel. Imelik oli! Nii pime oli tuba, nii vaikne ja hirmus oli kõik! Sannä polnud seni peaaegu kunagi, vähemalt nii kaua, öösi ärkvel olnud! See oli talle uudne! Ja kohutav! Pimedus oli tema meelest kui suur loom, kes kõndis tuba mööda ringi. Ja sahistas ja kahistas! Ja pildid emast, kogu elust Tähttornis ja Hädistel hakkasid üksteise järel ilmuma pimedusest Sannä silmade ette. Kui ilus see kõik oli, kui kaunis, armas!

Ja siin vaid ümber pimedus! Kohutav, varitsev, sahisev!

Hea oli veel, et Iida hingas siinsamas, kõrval! Ah, kuidas see oli hea!

Ja Sannä surus end õe vastu ja tundis, et ões oleks olnud nagu osake emast ja endisest elust!

Ja selles magusas tundmuses uinus ta viimaks.

Hommikul ärgates ei saanud ta aru, kus ta oli, ja hüüdis ema.

Tuba oli valge, kuid temas polnud ühtki inimest. Ainult asjad vahtisid lapsele igalt poolt vastu.

Poiss tõusis voodis istuli ja hakkas karjuma. Ent keegi ei tulnud. Seina taga vaid kuuldus kolistamist ja inimeste hääli.

Viimaks kostsid rutulised sammud ja uks avanes. Lävel seisis õde Iida.

«Mis sa karjud, Sannä!» hüüdis ta, kuid mitte kurjalt. «Ole vait! Mis sul viga?»

«Koju tahaks!» ägas Sannä. «Ema juurde!»

Iida pahanes — teeseldult:

«Ära ole säärane tita! Ise juba kaheksa aastane! Suur mees! Ja töinab kui kaheaastane! Mis sa röögid! Nagu sa ise ei teaks, et ema on surnud ja meie peame nüüd jääma onu ja tädi juurde! Loll!»

Aga Sannä juba teadis seda kõike nüüd isegi — vaid äkki, ärgates, ei saanud ta sellest kohe aru. Nüüd ta juba jälle teadis! Ja ta jäi kohe vait.

Iida aitas teda riidesse, ise, teeseldes pahurust, seletades:

«Onu ja tädi läksid tööle, mõisa heinu sisse vedama. Mina talitasin lehma ja lambaid. Korraga hüüab naabrieit: Kuule, sul laps karjub! Vaat sulle laps! Kaheksaaastane olevat laps! Jooksin siis sisse — ennäe, ongi laps!»

Ent aitas ise hoolega Sannäle sukki jalga ajada.

Sannä vaikis.

Iida jätkas, samas teeseldud toonis:

«Vaat homme juba vaja kooli minna. Nojah! Mis sina siis mõtled? Et sind jäetakse nüüd koolist päris välja või? Ära mõtle!»

«Aga kool on kaugel!» ütles Sannä. «Kus see maa, mis me eile sõitsime!»

«Loll!» turtsas Iida, aga vanainimeslikult, sõbralikult. «Kas me siis enam sinna saame kooli käia! Siin on ka kool! Kohe mõisa taga! Ma käisin juba vaatamas. Suur kool.»

Siis otsis Iida süüa. Söödi veelgi peie-pärasid — sülti, vorsti, peenleiba.

«Vaat see kõik on meie ema mälestus!» ütles Iida. Aga purskas ise nutma. Ja isu oli ka läinud.

Polnud ikka veel õiget isu tulnud ka Sannäle. Ka tema silmad kiskusid jälle vett täis ja ta hakkas neid rusikatega hõõruma.

Aga Iida pühkis pisarad ja ütles:

«Ei tohi enam nutta! Vaat otsime parem raamatud välja. Homme algab jälle orjus.»

Nad otsisid oma raamatuid ja korraldasid oma asju. Aga kõik oli veel nii segamini — asjad ja oma pea —, et millestki polnud võimalik õieti aru saada. Ja kuna kõik oli nii segamini ja kurb, siis nuteti aeg-ajalt jälle.

Enne lõunat ajas Iida venna välja, et ta vaataks ka ümbrust. Aga ei olnud see ümbrus siin säärane, kui oli Tähttornis! Siin olid vaid hooned ja mõned puud ja inimesed. Ei olnud kaugemale midagi näha. Kõik oli lame, madal. Sannä vaatas ükskõikselt ringi ja tuli tagasi tuppa, kus Iida keetis kartuleid.

«Noh, miks sa kauem väljas ei olnud!» hüüdis õde.

«Ei tahtnud enam olla,» vastas Sannä.

«Miks?»

«Pole midagi.»

«Miks ei ole? Palju maju ja kõike. Palju ilusam kui Tähttornis.»

«Ei ole.»

«Tühi jutt!» teeskles Iida. «Mis sealt Tähttornist ka näha oli — lagedaid põlde!»

Kuigi ta polnud nii maias ümbrust vahtima kui Sannä ja Tähttorni ümbrust ta seni oli laitnudki, tundis ta nüüd südames ometi, et, jah, Tähttornis oli olnud ilusam kui siin.

Lõunaks tulid koju onu ja tädi.

Nad olid näljased ja istusid kohe sööma.

Iida oli kartulid valmis keetnud, nende kõrvale võeti veelgi peie-pärasid.

Tädi küsis:

«Noh, kas Sannä ikka veel nuttis?»

Iida vastas:

«Ei nutnud enam midagi. Oli tubli poiss!»

«See on hästi,» kiitis tädi. «Vaat homme vaja kooli minna.»

«Ma talle seda juba ütlesin,» vastas Iida.

«Nii, nii,» jätkas tädi. «Ega seal ole midagi parata. Küll läheb kõik jälle hästi. Talvel käite koolis, suveks panen teid tallu karja. Teenite omale talvemoona. Pole häda midagi.»

Lapsed kuulasid ja tundsid: oh, kui see kõik oleks nii lihtne!

Onu oli vaikne, ei rääkinud peaaegu midagi, sõi vaid nohisedes ja vaatas aeg-ajalt lapsi. Pärast sööki viskus ta kohe voodisse, et veidi reevähtada. Tegi seda ka perenaine Alvi. Aga väga pikk see uni ei olnud, mida need kaks endale lubada said. Peagi kostis jälle väljast lokukell ja siis oli vaja rutata!

Üle läve hüüdis tädi veel lidale:

«Vaata, pane õhtuks tangud likku ja lüpsa Mirdi ära — niipaljukese, kui ta tilgutab. Ja anna talle põhku — ja lambale ka! Ole täna perenaiseks, küll ma homme ise õiendan.»

## 8

See kool, kus lapsed nüüd käima hakkasid, polnud kaugel. Vähemalt käia sinna oli kerge. Polnud vaja end nii põhjalikult ja nii pikaks teekonnaks varustada kui Tähttornis. Ei riietega ega toiduga. Pool versta või veidi rohkem mõisa taha ära joosta võis igasuguse ilmaga, igasuguse teega ja igasuguse riietusega üsna kergesti, ilma et see suuri hädasid oleks tekitanud.

Lõunasööki siin lastele kooli kaasa ei antud — tuli lõunakski koju joosta. Jooksmist oli niiviisi küll natuke palju — ja kui ikka ilm külm oli, siis polnud see väga mugav. Aga mõneski teises suhtes oli see asjaolu, et lõunaks koju tuli käia ja polnud vaja koolis süüa, suureks kergenduseks lastele. Polnud näiteks vaja moona kooli tassida ja seda teiste nähes süüa. Aga polnud ka vaja seda pealt vaadata, kui teised sõid oma häid asju ja vaatasid halvakspanevalt sinu halbu asju.

Igapidi oleks siit kooliskäimine lastele palju kergem olnud, kui poleks puudunud üks väga kallis ja armas inimene — ema!

Ema puudumine andis end lastele peagi valusasti tunda!

Tähttornist oli küll raske koolis käia ja halb oli koolis lõunat süüa — külma putru ja leiba —, aga see-eest oli kodus ema, kes saatis lapsed armastusega minema,

ootas neid armastusega ja hoolitses nende eest armastusega. Ema riietas lapsed igal hommikul pikaks teekonnaks ja võttis nad igal õhtul vastu kui kana oma pojukesed sooja tiiva alla. Lastel oli alati tundmus, et küll ema teeb, küll ema annab, küll ema kõige eest muretseb. Jonnida ja pirisedagi oli emaga hea — ema oli kui allikas, mis kõik mured, valud ja ka jonnid ning pirinad lepitas ja paimendas.

Siin, Peramõisas, polnud enam ema laste eest hoolitsemas ja neid saatmas! Siin õieti ei hoolitsenud ega saatnud enam keegi. Tädi Alvi, vanatüdruk, polnud ju see, mis oli olnud ema! Oh ei! Alvi oli kibestunud, et elu temale ülekohut oli teinud, et ta vanatüdrukuks oli jäänud! Ta oli kord palju ilusam ja nägusam olnud kui ta õde Liisi. Aga, näe, Liisi leidis mehe, tubli mehe, kena mehe. Tema, Alvi ümber lipitsesid küll paljud, kuid võtjat ei saanud kellestki. Temal oli karedam iseloom kui ta kadunud õel; võib-olla tema kaunis uhke ja isemeelne käitumine ei meeldinud poistele, kes omavahel kutsusid teda kurjaks. Võib-olla. Alvi sellest midagi ei teadnud. Tema oma iseloomujooni arvustada ei osanud. Aga väga võimalik lihtsalt, et ta ei sattunud kokku oma õigega, kes oli temale saatuse poolt määratud. Sest ega sellest midagi, et ta oli veidi kare, «kuri» — mõnedele meestele meeldivad ju säärased naised rohkem kui vagusad ja tasased. Neid peetakse hakkajateks ja tööinimesteks.

Alvi pidi jääma oma venna Aleksandri juurde perenaiseks ja töökaaslaseks. Kuhugi mujale polnud pääsu. Oleks ju võinud minna võõraid teenima ja jätta vend sinnapaika — las võtab naise. Kuid võõra teenimisekski oli Alvi uhke, isemeelne, elust solvunud. Ta tundis vaistuliselt, et võõra käe all töötada oleks tal raske ja läbisaamine oleks halb. Seepärast ei läinud ta kuhugi — seni kui elu ei sundinud. Vend Aleksander oli vagune mehikene, kadunud õe Liisu moodi, vähese jutuga ja väheste nõuetega. Ta lõhkus vaid oma tööd ega hoolinud palju millestki muust. Koduses elus oli Alvil täielik vabadus, seda enam, et vend oli temast noorem. Ta võis oma kitsastes piirides teha, mida tahtis — vend ei lausunud selle kõige kohta sõnagi. Ven-

nal aita, kui tarvis, tööd teha, anna talle laupäeviti puhas särk sauna minna ning hoolitse ta riiete ja söögi eest. Rohkem ta ei vajanud. Alvi kamandas teda isegi neis asjus, mis ei puutunud vaid kodusesse majapidamisse. Nii et Alvi oli peaaegu see õige peremees — ja muidugi ka perenaine — majas.

Õe lapsi ju Alvi ka omamoodi hoidis ja paimendas. Kuid need polnud ometi tema lapsed! Ja salaja, endale võib-olla teadmata, oli tal suur igatsus oma laste järele. Ent see igatsus ei leidnud rahuldust võõraste, kuigi oma õe, laste eest hoolitsemises. Ei, niisugust iseloomu Alvil ei olnud! Tema süda nõudis saatuselt õigust — ja kui saatus õigust ei teinud ja Alvile, muuseas, oma lapsi polnud kinkinud, siis teise inimese lapsed teda väga õrnaks ei teinud! Vastupidi! Alvi tundis mõnikord, kuidas mingi kurjus teda «võõrastele» lastele vägisi koguni halb sundis olema! Jah, see oli imelik! Mõistusega Alvi seda ei pooldanud ja katsus sellest hoiduda, kuid siin-seal lõi see ometi välja — ja õrnast armastusest ning muretsevast emalikust hoolest laste vastu ei võinud sellistes tingimustes juttugi olla.

Lapsed tundsid peagi, et tädi suhtub nendesse kaunis ükskõikselt ja — mõnikord — halveminigi.

Mõnikord tuli hommikul tühja kõhuga kooli minna, olles närinud vaid veidi kuiva leiba, sest tädil polnud aega suppi keeta või üles soojendada. Onu tuli sööma veidi hiljem — ja seni oli tädil aega. Iida pidi tädi siiski kõikjal aitama, ka oma õppimise ajast, ja kuna Iida pea oli kõva, siis jäi ta niiviisi koolis väga hätta. Aga kaevata polnud kellelegi. Koolis vaid naersid teised Iida rumalust — ning õpetaja hurjutas. Kodus aga pani tädi Iida majapidamistöödele, ja kui Iida ise hommikul enne kooliminekut kibeda õppimise tõttu eine eest hoolitseda ei saanud, siis juhtuski, et tuli kooli minna pooltühja kõhuga.

Tädi hurjutas pärast: «Miks sa suppi üles ei soojendanud! Mul polnud aega!»

Võib olla ka, et tädil polnud aega! Kõik võis olla. Aga ega lastel sellestki teadmisest kergem olnud. Emal vähemalt oli nende hädade jaoks alati aega!

Suuremalt jaolt sõid onu ja tädi ikkagi nii varakult

hommikueinet, et ka lapsed sellest veel enne kooliminekut osa said võtta. Nii et einest ilmajäämine oli siiski haruldane. Seda juhtus, kui onu oli kodunt ära või koguni mõlemad, nii onu kui ka tädi, viibisid välistöödel ega saanud õigeks ajaks koju.

Aga lõunasöögiga juhtus sagedamini, et see oli juba söödud, kui lapsed koju jooksid. Ja lastele oli jäänud mõnikord üpris vähe üle!

Noh, muidugi, ega nälga olnud! Kuid selge oli ikkagi see, et lapsed olid emata ja isata ja nende elu polnud enam see, mis oli olnud varem.

Nii oli toiduga. Nii oli riietusega. Nii oli igas asjas. Tuli läbi ajada «kuidagi» — ikkagi halvemini kui varem, ema elu ajal. Ja selle kõige vari ei jätnud puudutamata laste hinge.

Vari — vari oli ka koolis. Iida oli sellest juba üle saanud. Kuid Sannä ei saanud sellega ikka veel harjuda. Siin koolis oli kaks seisust: talulapsed ja moonalapsed. Popsilapsi oli vähem, need kadusid teiste hulka ära. Aga talu- ja moonalaste vahel oli oma vari. Muidugi, lahingud olid ammu löödud ja seisused ammu klaaritud, üldine läbisaamine oli enam-vähem kaunis rahulik ja isegi seltsimehelik ja sõbralik. Kuid ometi oli igale teada nagu loomulik asi, et moonalapsed olid rumalamad, halvemini riietatud, neil olid mustemad raamatud ja õppeabinõud, neil olid tatised ninad ja kasimata kõrvad, ropud suud ja üldse halvad elukombed. Oli ju ka talulaste seas kärnaseid lambaid, kuid vähem. Nii et üldpilt oli ikkagi see, et ühel pool olid head lapsed ja teisel pool halvad lapsed — nii mitmeski suhtes.

Sannä tundis peagi, et temagi oli sattunud jälle halvemasse seisusse, ja ta hing ei suutnud sellega leppida. Seal, Sirvaku koolis, oli ta popsilaps, siin moonalaps! Silt oli küljes, häbiplekk. Ametlikult mitte, isegi päris avalikult mitte. Kuid tundus nii, tuli nii välja. Ja kes seda, lastest, teravasti võtab, sellele on see haavav. Kuigi selle all keegi kokku ei lange ja keegi seda väga väljagi paista ei lase. Kuid ussike närib hinges.

Ühed olid jõukamad — Sannä meelest rikkad —, teised olid vaesed!

See igavene vana tõde aga polnud igale nii kerge vastu võtta! Seni polnud ju veel vaja seda tegelikult tunda! Aga kui hall äripäevaelu, hall tööelu hakkas vaatama ka lapse hinge, siis tajuti seda. Suurt valu sellest ei tekkinud. Kuid väike haav oli. Sellest haavast võis üle saada ja saadigi. Kuid ta olemasolu jäi tõsiasjaks.

Kevadel pandi Sannä talu karja. Orjus algas! Möödas olid elu ilusamad, muretud päevad! Juba popsi- ja moonalapse koolitalv kõigi oma väliste puuduste ja sisemiste haavadega oli viinud süütu lapsepõlve püretamatuse hingest. Palgalise karjalapse põlv aga polnud kergem. Selleski tuli kogu aeg tajuda, kes ja mis sa oled — ja sellega harjuda!

Hea oli nüüd Sannäle, et ta eelmisel suvel õe Iida juures karjasekunsti õppusel oli käinud! Vägagi kasulik oli see ja tasus end igati ära. Kergendas palju vaeva. Ja oma karja juures istudes mõtles Sannä sageli oma õest. Õde oli ka karjas, aga kaugel. Ta oli juba «suur tüdruk», temale maksti kallimat palka, sest ta võis juba isegi põllutöödel, vähemalt lõunavaheaegadel, abiks olla. Tädi oli andnud ta kihelkonna kaugemasse serva, suurde tallu, kus oli palju loomi ja palju tööd.

Sannä oli ligemal Peramõisale ja tädile ja onule. Kuid suurt lohutust ta sellest ei tundnud. Ta polnud seda Peramõisa talve jooksul oma koduna armastama õppinud. Ja tädi ning onu olid talle peaaegu võõrad. Ta aimas tädi külmust ja ükskõiksust — ning seegi haavas teda vaistuliselt, sest ta süda nõudis emaarmastust ja ütles talle, et tädi seda oleks võinud pakkuda. Ent miks ei pakkunud seda tädi?! Miks? Sannä tundis, et see oli — jälle — ülekohus.

Onu, kes väliselt sarnanes Sannä emaga, oli Sannäle veidi armsam kui tädi. Kuid Sannä ei suutnud mõista onu alalist ükskõiksust ja ta alistumist tädile. Lõplikult ei meeldinud talle ka onu.

Vaid oma õde armastas ta! Kuigi õde polnud sugugi tema sarnane. Oli koguni, vastupidi, üsna teistsugune olend kui Sannä.

Aga oma õest mõtles Sannä soojalt, istudes oma väi-

kese karja juures. Tal oli hoida neli lehma, üks mullikas, üks vasikas ja üksteistkümmend lammast. Niisiis mitte väga rohkearvuline pere. Sigu tema hooleks ei antud, nende karjatamise eest — palju neid talus ei olnud — hoolitses talu oma laps, kuueaastane Anni.

Polnud suur see talu ja polnud suur ka Sannä palk. Aga tööd-tegemist oli Sannäl juba küllalt. Ei ta enam olnud säärane priimees nagu eelmisel aastal Tähttornis.

Ah, Tähttorn ja ema — need olid mõlemad nii seotud ja mõlemad armsad ja kaunid! Ja nood päevad, mis veedetud nendega, need olid ilusamad Sannä elus!

Nüüdki võis ta ju ringi vahtida ja uurida maailma oma karja juures. Mahti ju oli, kuigi üle kõige valitses hool. Aga polnud see enam see, mis oli olnud Tähttornis!

Sannä hinge oli langenud vari. Liiga vara oli tulnud see. Aga liiga palju oli toonudki taile see läinud talv! Kool oma varjudega, siis ema surm, siis elu Peramõisas, tädi ja onu pool, kes olid Sannäle samuti vaid varjudeks; ja lisaks sellele seal Peramõisa taga see varjudega kool, mida Sannä vihkas! Ja nüüd see karjasepõli . . .

Karjasepõli oli siiski natuke valgem ja helgem! Sannä sai nagu hinge haarata ja veidi ringi vaadata. Ja jälle vabalt, segamatult mõtelda ning olla iseendaga. Karja juures vähemalt.

Kodus, talus muidugi pandi tööle. Tuli kitkuda umbrohtu, seda terava rauaga puruks tampida; tuli koorida kartuleid, tuli otsida loomadele «sulbiks» rohtu — palju oli sääraseid toiminguid! Hea oli — jälle —, et Sannä neid kõiki oli õppinud õelt ja emalt. Kui palju oli tal nüüd sellest kergem! Lõunavaheaja pidi ta seda kõike tegema — ja hästi virgalt! —, et teenida perenaise rahulolu. Aga hommiku poole ja õhtu poole võis ta vabalt ja segamatult üksi oma karja juures viibida. Võis vaadelda, mõtelda, juurelda. Küll oli hoolt ja muret ja vaevagi teinekord selle karjaga, kuid ikkagi oli see parem kui lõunavaheaja tööd!

Ja Sannä juurdles ja mõtles ja tundis, et vaeslapse elu võõra juures karjas pole suurem asi! Küll ei mõtel-

nud ta seda nii selgesti, et ta seda endale ütelda oleks osanud, aga tundis seda, vaistuliselt, ometi.

Ent mis seal ikka — tuli leppida!

Ja Sannä leppis.

Ta oli juba kasvultki kaunis pikk poiss, kahvatu näoga ja heledate, salkudesse paakunud juustega.

Ega kuhugi pääsu olnud.

Mõtelda ja igatseda võisid paljugi — jumal teab, mida kõike! Mõista võisid mõndagi, näiteks kas või seda, et koolis jõukamad lapsed sind omasuguseks ei pidanud!

Aga või sul sellest kergem oli!

Kergendustunnet see ei toonud!

Sellest oli veel raskemgi!

Ja Sannä katsuski lõpuks hoiduda sellest. Katsus mängida, laulda, ringi vahtida. Oli ikkagi parem.

Kuid endamisi otsustas:

Rikkaks pidi ta kord saama!

See ei pidanud kuhugi jääma! Ei! Seda oli ta lubanud isegi oma emale! Ja nii see peab ka jääma.

Kuidas see kõik sünnib?!

Noh, ootame, kuni suureks kasvame. Siis juba vaatame. Jah! Siis on õige aeg!

Ja kui vihma sadas ja külm oli ja Sannä lõdises õhukeses kuuekeses, palja jalu, katkised takused püksid jalas, katkine mütsilodu paakunud juustel, siis hüppas ta ja kargles ja laulis, kuigi ta süda oli kurb ja õiget rõõmu polnud kuskilgi.

Oi, oi, Sannä saab suureks, ta kasvab ja sirgub. Ja siis . . . ja siis . . . !

Seni aga laseme laulu ja hüppame — kas või vesi silmist väljas!

## 9

Kolmandal suvel sattus Sannä karja suurde tallu, kus oli väga kuri peremees.

Peremehel oli naine surnud ja ta pidas talu vaid teenijatega. Lapsi ja omakseid tal talus ei olnud. Perenaiseks oli teenija.

See peremees oli väga hoolas ja ise kõikjal ees — igas töös ja toimingus. Kuid kuna ta alati kartis, et pere siiski laiskleb ja teda tüssab, oli ta alati väga närviline ja noriv ning ka väga äkiline.

Ta armsamaks ütluseks perele oli:

«Niipea kui mind juures ei ole, siis keegi mitte midagi ei tee!»

Seda kordas ta nii palju, et pere sellest õpetust võttis — otseses mõttes: niipea kui peremees tõesti töölt puudus, siis katsuti võimalikult vähe teha! Ja kui peremees sellele sattus või seda taipas, siis tuli pragamist, hurjutamist ja hädaldamist!

Seepärast katsuski ta ise võimalikult alati olla kõikjal, iga töö ja toimingu juures, kuid muidugi polnud see alati võimalik ja selle üle närvitses ta jälle.

Ta oli väike mustapäine mehike, punakate vesiste silmadega ja küürus seljaga. Kõhetu küll, aga seda ei võinud teenijad salata: tööd tegi ta ka ise, kui aga mahti sai, nii, et seda oli raske uskuda tema kõhetust kehast.

Karjapoisiga oli ta alati sõjajalal — eriti seepärast, et ta alati ei saanud olla karjapoisi juures! Ta kahtlustas karjapoissi lakkamatult, et see ei hoolitse küllaldaselt karja eest, ei aja loomi paremale rohule, laseb neil vahtida söömata mõnel paljaksnäritud söödilapil ja võib-olla koguni magatab neid kuskil varjulises nurgas, nii et kari tuleb näljaselt koju — hästi puhanult küll, kuid tühjade kõhtudega.

Ja kui peremees tõesti mõnikord tabas mõne lehma magamast või koguni karja seismast ja mäletsemast, siis oli torm lahti! Siis ta näägutas, pragas, hurjutas ja — juhtus — pani karjapoisile isegi käe külge: lükkas, müksas, isegi lõi.

Sannäl oli peremehe ees nii suur hirm, et ta nägi teda sageli isegi unes! Ikka peremees seisis ta ees — hurjutas, pragas, ähvardas — ja siis tõukas, müksas, lõi! Sealjuures oli peremees kord mõni kuri loom, kord mõni vaim, kord ka päris paharet!

Ja peremees katsus võimalikult sageli karja kontrollimas käia. Arusaadav. Sest ta kartis ju alati, et karjapoiss teda tüssab! Nii pidi karjapoiss alati valmis

olema järjekordseteks pragamisteks, sest peremees polnud ju õieti kunagi rahul ja leidis alati põhjust etteheideteks ning hurjutusteks.

See alaline valvelolek ja hirm tegi ka Sannä elu raskeks ja temagi muutus väga närviliseks, hirmutatuks, oli alati, nagu öeldakse, verest ära.

Kui ta nägi peremehe väikest kuju mäekünka tagant kerkivat, käis otsekui valus juga ta südamest läbi!

Ei olnud sellel suvel mingit väärtust Sannä elus. Polnud mingit rahulikku mõtlemist, vaatlemist ega unistamist — rikkusest ja muust säärasest rumalusest!

Mõnikord, kui kogemata olid vajunud mõttesse või vaatlusse, kõlas äkki peremehe peenike kile kriiskamine:

«Mis sa, kurjavaimu-keha, vahid metsa poole nagu hunt, kui ei näe, mis sul kari teeb!»

Sannä heitis siis suure jahmatusega pilgu karjale ja nägi oma hirmuks, et loomad olid mõnusal päikesepaistel üksteisega õrnalt sõbrustamas ja üksteist lakkumas!

«Kohe aja kari lepikusse sööma!» käratas peremees. «Ma sulle, maidale, näitan vedelemist!»

Ja aitas ise karja ajada, kogu aja manades:

«Niisugused te olete! Ei ühtki püüdmist! Kuidas saaks aga päevakese läbi ajada — ja hea küll! Aga et loomad ka midagi süüa saaksid ja midagi annaksid, seda muret teil ei ole! Ja sügisel muudkui maksa palka! Kust ma maksan, kui seda palka kustki sisse ei tule!»

Kõige kurjem oli peremees siis, kui mõni loom pääses kogemata vilja või ristikheina! Kui ta sellele sattus, siis ta oligi nii vihane, et müksas ja tõukas karjapoissi või kiskus teda juustest.

Ja kodus hoolitses juba tema ise selle eest, et karjapoiss võimalikult alati töös oleks, et ta kunagi ei saaks «laiselda»! «Laisklemist» ei sallinud peremees silmaotsaski! Ja magamist. Hommikuti äratas ta pere võimalikult vara — nii, kuidas komme vähegi lubas, et aga pere rutem tööle saaks. Ja tõesti, ümbruskonna talude seas oli too talu oma töödega igal hommikul alati kõige varasem. Ja muidugi pidi hästi varane olema ka talu karjapoiss — tema ajas mõnikord karja välja juba siis, kui teiste talude karjapoisid tõusid voodist.

Oli aga ka Sannä seepärast sageli nii unine, et unega tuli võidelda otsekui hirmsa vaenlasega. Ega istuda näiteks võinud! Siis hiilis uni kui pehme soe peni ja laskus sülle ja sulges silmad. Soe päikesepaiste oli teinekord päris piinaks. Ja kui hakkasid noaga midagi meisterdama või nikerdama — kohe oli jälle uni kallal! Pidid vähemalt varahommikul, seni kui une juurest ära said ajada, seisma sirgelt kui sõdur ja vahtima ringi, aga mitte väga kaugele!

Oli raske suvi Sannäl!

Paar korda oligi ta juba karja juures magama jäänud, aga see oli siiski lõppenud hästi, sest oli kestnud lühikest aega. Loomad polnud veel jõudnud või teadnud vilja minna.

Aga kord rukkirehe peksmise ajal, kui Sannä hommikupoolsel ööl rehest vihke välja oli kandnud ja magada oli saanud — õhtupoolsel ööl — vaevalt kolm tundi, juhtus õnnetus!

Ta oli karja juures magama jäänud ja kogu kari oli läinud kaera! Ärgates nägi ta seda pilti oma silme ees, kuidas kõik loomad — isegi lambad! — sõid kaeras, rahulikult, otsekui oleks see olnud harilik karjanõmm!

See pilt oli nii uskumatu ja võimatu, et mõjus masendava unenäona!

Ja juba kostis ka peremehe kriiskav hääl:

«Sa kurjavaimu maidaihu! Sa igavene laiskvorst! Sa raipekael niisugune! Ma su naha maha võtan! Mina vaatan juba kodunt — mis see kari ometi teeb: otsegu põllul teine! Ja nii see ongi! Oota sa sindrinahk!»

Aga Sannät valdas nii suur hirm ja ehmatus, et ta karja viljast välja ajamise asemel jooksis lepikusse ja sealt ikka edasi — edasi, kuni jõudis maanteele.

Tema meelest oli juhtunud midagi säärast, mida enam kuidagi parandada ei saadud, mis oli nii suur ja jõle kuritegu, et polnud enam mingit pääsu ega andestust!

Maanteelt siirdus ta metsa ja istus ühe põõsa kõrvale ja ei mõistnud ega teadnud, mis nüüd küll pidi saama!

Kõlbas ta nüüd veel inimeste hulka minema ja mis talle nüüd tehakse, kui ta sinna läheb?! Peremehe

juurde tagasi?! Ei, ei, see oli võimatu, see oli uskumatu!

Poiss oli nii verest ära, et ta isegi nutta ei osanud! Nutt ei tulnud. Ehmatus ja hirm olid suuremad, kui et neid oleks kergendanud ja pehmendanud isegi nutt.

Nii istus ta seal põõsa all ja ei teadnud, mida teha või kuhu minna. Kuhugi ei kõlvanud tal minna ega kellelegi enam end näidata!

Nälg, väsimus ja päikesepaiste aga avaldasid oma mõju. Teadmata kunas oli poisi pea norgu vajunud; istuli, käed jõuetult enda ees maas, magas poiss otsekui jänes. Ta helehall kuub ja hele pea, millelt müts rohu sisse maha oli kukkunud, meenutasidki halli jänest põõsa kõrval. Ja sinised takused püksid sulasid ühte sinakasroheka muruga. Poiss magas kui vaim metsas.

Küllap tal olid halvad unenäod, sest äkki ärkas ta kiljatades ja vaatas kohkunult ümber. Millestki ei saanud ta aru! Päike oli tõusnud taeva kõrgemasse tippu, varjud olid lühikesed ja ilm oli kuum. Kärbsed ja mesilased sumisesid ümberringi, linnud laulsid. Oli vaikne ja ilus.

Aga pikkamisi meenusid poisile hommikused sündmused. Jah, jah, uneski nägi ta midagi sellist — midagi kohutavat ja õudset! Taevane jumal, mis nüüd küll saab?!

Uni oli poissi küll kosutanud, kuid siiski polnud tulnud seda usku, et kogu see hirmus lugu oleks kuidagi mööduv nii lihtsalt nagu muud sündmused. Ei, sellest polnud juttugi! Tuli midagi välja mõtelda, mis nüüd teha. Aga inimeste hulka minna oli võimatu, täiesti võimatu!

Kui hakata õige metsas elama? Jah! Metsas on ju soe ja rahulik ja ilus. Ja inimesi pole siin ka! Metsas on seeni ja marju ja jõest saab isegi kalu.

Ent nii tark juba Sannä, suur poiss, ometi oli, et teadis: ega seentest ja marjadest, tühjadest, keegi ära saa elada! Ja isegi kaladest mitte! Kui ikka leiba ja soola juures ei ole, pole isegi kala midagi. Ja millega sa teda püüad? Õngega? Kust sa õnge saad? Ja kui saadki siiski kuidagi kala kätte — ega sa teda toorelt süüa

saa, teda vaja ikkagi tulel küpsetada. Ent tikku sul ei ole!

Paha oli lugu igapidi. Metsas elada siiski ikkagi ei saa! Sest süüa ei saa kuskilt!

Sannä oli kaheteistkümne aastane ja lõunavaheaegadel pidi ta juba põllulgi kaasa aitama, näiteks rukist lõigata ja vihke kanda; heinaajal samuti tuli tal reha kätte võtta! Täismees juba! Säärane ei saanud ometi enam uskuda muinasjutte, et metsas on leivast majad koogist katustega.

Aga mis siis, mõtles ta, kui hakkan õige vargaks?! Jah, vaat, kena mõte! Vargaid ei salli keegi, nad võetakse kinni, neid pekstakse ja antakse kohtu kätte, sest, muidugi, vargus on jõle asi. Teise asja võtta on alatu! Aga mis nüüd Sannä enam muud on kui üks jõle alatu inimene? Peremees kaebab ta niikuinii kohtusse, tal võetakse palk maha ja ta pannakse pokri! Seda kõige vähemalt! Kogu kari kaerapõllul söömas! Kus selle kurja ots! Sihukest asja ei juhtu igapäev! Ja kui oleks veel mõni teine peremees! Aga see! See ei jää enne rahule, kui Sannä istub raudus käsi vanglas ja vangivahid peksavad teda iga päev raudpiitsadega. Ja aganaleiba antakse süüa ja mõru vett juua. Nii lauldakse lauluski.

Mis siis Sannäl kaotada on, kui ta hakkab vargaks?! Temast saab osav varas, tema juba end kellelegi kätte ei anna! Eeskätt varastab ta õnge ja tikud. Õnge saab peaaegu igast sellisest talust, mis asub jõe ääres. Neil karjapoistel on seal õnged ja võrgudki. Tarvis vaid päeval metsaservalt ära luurata, kus õnged asuvad, ja siis öösi tasapisi ära näpata, nii et koerad ei kuule! Sellega saab hakkama, see pole Sannäl suur kunst.

Tikkudega on lugu pahem. Neid ei saa mujalt kui mõnest köögist või toast. Aga võib ju teha asja mõnesse tallu — ega nemad ju tea, et sa säärane kurjategija oled, — ja küsida midagi; näiteks võib ütelda, et peremees saatis midagi otsima. Ja kui siis paras juhus, siis võib tikud sisse vehkida; võtta tasapisi ja poetada taskusse — ja koergi ei haugu. Pärast muidugi leiavad, et tikud puuduvad, et see võõras poiss oli varas, aga on juba hilja!

Jah! Ja kui on juba õng ja tikud, siis võib elada. Esialgu võib süüa kalu ilma soola-leivatagi. Peaasi, et neid küpsetada saab. Aga siis võib püüda mõne ilusa kala ja selle, ütleme, poekaupmehele maha müüa ja saadud raha eest osta soola ning leiba.

Väga kena plaan!

Pärastpoole võib siis juba vaadata, mida veelgi varastada. Võib mõne põrsa kuskil maha lüüa ja metsa tassida, isegi mõne väiksema lamba. Miks ei! Seda ju tehakse. Sellest on Sannä küllaltki kuulnud. Lamba võib isegi mõnel laadal maha müüa. Sedagi tehakse. Ja kui satud kuskil mõne sihukese karja hulka, kus karjapoiss sinust nõrgem, siis pane aga mõnele lehmale lõõg sarvede ümber ja vea metsa. Ja metsast laadale! Tuntud võte! Sääraseidki asju on kuulda olnud.

Aga mis teeb siis see karjapoiss, kelle karjast sa lehma ära varastad?! Ei, seda ei maksa teha! Poisist on kahju. Eriti, kui tal on ka kuri peremees...

Kuid, niisama, väiksemaid asju: kartuleid põllult, õunu aiast, põrsaid, kanu, mune, isegi lambaid, öösi, laudast — sellega saab ka ometi elada!

Ent see ilus kava hakkas siiski Sannäle ikka kahtlasemana ja kahtlasemana tunduma — seda enam, mida kauem ta seda haudus.

Nad võtavad kinni! turgatas talle peagi mõte. Ja peksavad! Ja panevad vangi!

Kaua sa end ikka varjad!

Neid on palju, sina oled üksi!

Kas siis tõesti midagi muud üle ei jää kui tallu tagasi minna?!

Ei, seda Sannä ei tahtnud teha! Hirm peremehe ees oli suurem kui miski muu. Ta ei kujutlenud õieti, mis see peremees kõik temaga teeb! Aga peksmine, vangipanemine ja vangla hirmsad pildid olid selles kõiges veel väikesed asjad.

Ennem jään siiasamasse! mõtles Sannä. Ja suren siin! Suren nälga ja jannu. Ja metsloomad söövad mu laiba.

Minna tädi ja onu poole, kus ta ometi elas igal talvel — see mõte oli Sannäle niisama võimatu kui tallu tagasipöördumine. Onu küll vaikiks ja ei ütleks midagi,

aga tädi! Ega tädi teda selle kõige eest õnnista! Ja enda poole ju ka jätta ei saaks, sest peremees nõuaks ta välja. Ja mis kasu on siis sellest minekust tädi ja onu poole!

Poiss heitis pikali, et jääda sinna paika igaveseks!

Eelmine uni polnud aga veel väga pikk — peagi tundis poiss, et silmad vajusid jälle kinni ja võrku veeti laugudele. Ja Sannä ei hoidunud unest — las tal tulla, oleks hea jäädagi igaveseks siia magama!

Teda äratas hobuse puristamine ja häälepomin.

Poiss tõusis istuli ja vaatas ringi.

Ta polnud kaugel väikesest metsateest ja nägi, et tee äärde oli aetud mingi koorem; hobune oli vankri eest lahti rakendatud ja sõi põõsaste vahel rohtu, koorma juures maas aga istus keegi mees ja nosis enda ees olevast kotist midagi süüa.

Sannä polnud veel kunagi pikemat aega metsas olnud — ja veel säärases olukorras ning meeleolus! Ta tundis võõra saladuslikust juuresolekust hirmu. Kes see oli? Mõni varas, röövel? Ega siis õige inimene siia metsa tule — koormaga! Ja mis ta siin teeb? Sööb? Mida? Varastatud või röövitud kraami? Võib-olla tappis enne seda teise inimese?!

Äsjane noor varas ja röövel tundis suurt jubedust, kui arvas, et on kohtunud tõelise varga ja röövliga!

Sannä tahtis juba salaja minema hiilida — kaugemale jubedast mehest. Aga siis pöördus mees, et hobuse järele vaadata — ja Sannä tundis temas ära kausisetu Timo!

Nüüd sai Sannä kõigest kohe aru.

Timo oli maanteelt metsa keeranud, et siin hobust sööta ja ka ise puhata ja süüa. Õige mõte! Sannä leidis, et Timo talitas õieti. Siin oli tal palju parem end ja oma hobust kosutada kui mõnes talus.

Ja Sannäl turgatas jälle äkki läbi pea hiilgav mõte:

Varast minust ei saa, surra on ka ikkagi kurb, aga vaat ma lähen ja palun, et Timo võtaks mu enda juurde selliks! Miks mitte? Setudel on sageli kaasas poisikesed, kes valvavad seni koorma juures, kuni vana setu talus sees käib. Muidu poeb mõni salaja setu kausse näppama! Sedagi juhtub. Ja Timole oleks

vahest väikest valvurit hädasti vaja? Kes teab! Võibolla on Timo kohe rõõmuga nõus?! Abi oleks Sannäst temale kõiges muuski: võiks hobust talitada, närusid sortide järgi sisse pakkida, isegi mõnes talus sees käia ja kaubelda aidata!

Niiviisi end julgustades puges Sannä põõsa tagant välja ja ligines Timole.

Timo oli jälle sööma hakanud, selg Sannä poole. Aga kuuldes enda taga tasaseid vargseid samme, pöördus ta välkkiirelt ja haaras enda kõrval asetseva piitsa.

«Tfu, tfu!» sülitas ta. «Kuidas sa, poiss, mind ehmatasid! Mis sa siin metsas üksi teed, mis? Või polegi sa üksi, ah?»

«Üksi olen,» vastas Sannä. «Ma põgenesin peremehe juurest ära.»

«Miks sa siis ära põgenesid?»

«Ma jäin karja juurde magama ja kari läks kaera. Ja siis tuli peremees. Ja siis ma jooksin metsa.»

«Rumal,» arvas vana Timo. «Rumal. Kaua sa siis metsas mõtled olla?»

«Ma... ma ei tea...»

«Rumal. Mine peremehe juurde tagasi. Ega peremees sulle midagi muud ikka tee, kui ainult tõreleb. Kas ta siis sind varem tõrelnud ei ole?»

«On küll. Väga palju!»

«No vot! Mis sa siis kardad? Ega see siis täna hirmsam ole kui muidu.»

«On küll hirmsam. Sest täna läks mul kõik kari kaera, muidu pole aga kunagi läinud.»

«Kes see peremees on?»

Sannä nimetas.

Setu pigistas suu kokku:

«Ja-noh, see küll jah... Aga ega ta sind peksta ikka tohi...»

«Peksab küll — nüüd... Muidu on ainult tõuganud ja lükanud. Aga nüüd juba peksab!»

Setu lausus:

«Ega midagi teha ole. Kui peksab, siis peksab. Kannata. Ära tappa ta sind ikka ei julge, ah?»

«Toda nüüd küll...»

«No vot. Kui ta sind ära ei tapa, mis sa siis kardad?

Peksmine nüüd ka mõni asi sihukesele suurele poisile. Peksa saab maailmas igaüks. Mis saks siis sina oled?»

«Ta kaebab mu kohtu... ja kohus mõistab mu kinni ja paneb ketti ja...»

«Toda ei ole,» vastas setu naerdes. «Toda ta ei tee. Tõmbab sul vahest palgast mõne rubla maha. Too on kõik, mis ta teeb.»

«Ah nii või...?»

Sannäl sai kohe veidi kergem!

«Niimoodi jah,» kinnitas setu. «Mine aga ilusti koju. Ja kui peremees pragab ja mõned hudiladki annab — kannata ära. Vanasõna ütleb, et kes kannatab, see kaua elab. Vot. Nii tee sina kah. Kannata kõik ära, mis sulle tehakse. Küll sa siis kasvad tubliks meheks.»

Sannä kuulas seda nõu heal meelel. See oli hea nõu. Selle järgi elamine polnud vist väga raske!

Aga tal kibeles siiski hingel veel oma kava — saada setu juurde selliks! Timo oli ju nii hea mees — palju parem kui näiteks peremees! Timo lai nägu oli punakasse habemesse kasvanud kui võssa, aga tal olid suured sinised silmad ja ilus poolpaljas sõbralik pealagi. Ta pükstel kantav kirju särk, nokaga müts rohus ja laiad pastlad jalas — kõik hingasid nagu rahu ja vaikust endast välja.

«Ennegi,» ütles poiss heale setu-onule kogeldes. «Vaat... mul oli sulle üks palve, Timo...»

«Mis palve sul siis veel mulle oli? Süüa tahad? Oled hommikust saadik ilma jüvätä? Oot, oot...»

Ning setu otsis kotist kääru leiba.

«Säh, istu ja söö. Too on õige. Ega kõht ole mõni peni, kes nälgida võib. Söö leib ära ja siis kohe — padavai kodu poole! Saad õhtuks koju.»

Sannä võttis leiva, kuid kuigi oli väga näljane, ei hakanud kohe sööma.

«Tennä,» ütles ta. «Ma tahaks küll väga süüa, aga too palve oli säärane... säärane...»

«Noh, määrane siis?» küsis setu huviga.

«Säärane... et võta mind, Timo, oma juurde selliks... või nii!»

Timol jäi suugi lahti!

«Tohoh! Sõke säh!»

«Jah! Too oligi mu palve!»

«Kas sa kuuled! Või setu juurde selliks tahad lüüa? Kas säärast asja varem ka keegi on kuulnud?!»

«Aga paljudel setudel on sellid või poisid kaasas! Ivvanil on, Paavelil on, Fööodol on kah!»

«Ega need ole sellid — need omad pojad.»

«Ah nii... Aga ma arvasin, et sellid... Et nii nad õpivad setu vigurid kätte ja siis pärast ongi õiged setud...»

«Noh, toda nüüd küll. Eks nad ju õpi ka. Ah siis sina ka tahad õppida setu vigurit?»

«Jah... Aga peaasi on, et ma saaksin siis peremehe juurest ära...»

«Tühi jutt. Peremehe juures sul ilus palk. Aga kas setu sulle palka maksab!»

«Ma ei tahagi palka. Ma oleks niisama... ilma palgata...»

«Ilma ei saa. Kust sa rõivast ja süüa saad? Seda pead teenima.»

«Ma niisama... Vaatan, kust saan...»

«Kust sa ikka saad... Setu sulle palka ei maksa. Setul isegi häda küllalt. Paljukese siis setu teenib? Tühjagi ta'i teeni. Rikkaks sellest ei saa.»

«Aga rahvas räägib, et setud ostavad muudkui suuri talusid...»

«Tühi jutt, tühi jutt!» lõi Timo söömist lõpetades risti ette. «Tühi jutt!»

Aga endal oli maja Võõpsus ja aasta viie-kuue pärast kavatses osta talu!

«Too mõni üksik,» ütles ta, «mõni üksik läheb rikkaks. Too jumala tahtmine ja oma osavus. Ja vaev. Aga kõik teised on vaesed... Söö aga leib ära, poja, ja hakka koju minema.»

Sannä laskus maha ja hakkas ahnelt sööma leivatükki, kuigi see haises kõvasti tõkati järele.

Setu külitas Sannä kõrval ja ümises laulujoru.

Ajaviiteks küsis:

«Kui vana sa oled?»

«Varsti saan kaheteistkümne.»

«Mis su nimi on?»

«Samuel.»

«Ahah. Nimi on sul aus. Aga mis su isa teeb?»
«Isa mul juba ammu surnud.»
«Kae, kae, too on küll halb. Aga ema?»
«Ema ka juba surnud.»
«Tohoh, kulla laps, siis oled vaenelaps! Kes su eest siis hoolitseb?»
Sannä vastas ükskõikselt:
«Tädi... ja onu...»
«Mis need teevad?»
«On moonakad Peramõisas.»
«Ahah. Mis nende väärnimi on?»
«Tsolohk.»
«Ah Tsolohk. Ma tean küll. Tsolohk on hea töömees. Aga perenaine... jaa-ah... hm...»
Perenaine kauples setudega alati, nii mis tükid taga! Sellest see «jaa-ah... hm...»
Seda taipas isegi Sannä.
Timo jätkas:
«Nojah... ega sa nüüd mõni kuningapoeg küll ole... Raha, vara sinul ei ole. Sinu onul vahest on... vaat kui hakkab kantnikuks! Aga sinul tuleb tööd teha ja vaeva näha, enne kui haljale oksale jõuad.»
Sannä, kes setu vastu suurt poolehoidu tundis, lausus usaldavalt ja kõike unustades:
«Tahan saada rikkaks, kui suureks saan!»
«Hea mõte,» silitas setu habet. «Hea mõte!»
Ja silmitses poissi terasemalt.
Siis lausus:
«Kui sulle setu asi meeldib ja sa kaubelda himustad, siis teeni enne veel mõni hea aasta, vot siis vaata, kuidas on. Ah?»
Sannä tuju tõusis.
«Kas siis võtad mu oma juurde, Timo?»
«Toda nüüd ei tea... ja mis sa minu juures teed? Aga sa võid siis, kui sul on niipalju raha kogutud, ise omale hobuse ja vankri osta ja potikoorma kah. Jah. Ja ma võin siis sind kaasa võtta: kui oled osavam ja kavalam kui mina, vaat siis saab sinust hea setu! Hehehee. Kui võtad mul perenaised nina alt ära, siis saab sinust rikas mees! Hähähä.»
Timo tõusis üles.

«Mul vaja minema hakata. Hobune vaja vankri ette rakendada. Sina mine nüüd koju ja õpi kannatama ja lööke saama. Kui sa ise hästi peksa oled saanud, siis oskad elus ka teiste nahka parkida. Hehehee. Kes su palga nüüd pärivad? Tädi ja onu?»

«Jah.»

«Nojah. Aga kui kasvad suuremaks, siis lööd sulaseks ja saad palga juba omale. Vot siis korja kopikut. Ja kui on juba veidikene korjatud, siis otsi mu üles. Sa näid terane poiss olevat ja head vaimu on sul vist ka. Küll ma sulle siis head nõu annan ja õppust kah. Niimoodi on. Nüüd aga hakka minema.»

Sannä sooviski Timole head päeva ja hakkas palju kergema ning rõõmsama südamega kodu poole astuma, kui ta siia oli tulnud.

Las peremees peksab ja hurjutab! Las! Ega ta ära ikkagi tapa! Ja vangi ei pane ka! Vaid palgast kärbib maha. Ent see pole veel suur mure, sest ega Sannä seda palka nüüd endale saa! Aga vaat kui Sannä palk kord temale endale jääb! Siis on teine asi! Siis alles vaatame!

Ja need ajad tulevad!

## 10

Timo oli selle loo juba ammu unustanud, kui kord aasta viie-kuue järel ta õue Võõpsus astus pikk kõhn kahvatunäoline noormees: võidunud mütsilodu heledatel juustel, rõivasteks tumehall jopp ja sinised takused püksid, jalas pastlad. Seljas oli noormehel valge kott.

Oli kevad, päike paistis juba üsna soojalt. Timo istus aidatrepil ja soojendas päikesepaistel oma vanu konte. Ta punakas habe oli juba hallikaks muutunud, kuid muidu oli ta veel üsna kõbus vanamees. Ennegi, setuameti oli ta nüüd maha jätnud ja enam ei liikunud kausi- ning närukoormaga mööda Maarjamaad. Ta oli seda juba küllalt, küllalt teinud; oli vaja enne surma ka veidi puhata. Nüüd oli tal talu, kus peremeheks oli

poeg, ja see maja siin Võõpsus, kus elas Timo ise oma naise ja kahe tütrega. Majas asetses väike pood, mis oli välja üüritud. Ka oli maja juures hea tükk aiamaad. Talu ning maja andsid niipalju, et Timo võis rahulikult elada. Talugi oli tema ülemvalitsuse all, asus Räpinas, heal mullamaal, ja poja juures talus elasid ning töötasid veel kaks Timo vanemat tütart ning ka noorem poeg.

Nii olid Timo asjad tol hommikul, kui ta istus oma aida trepil ja soojendas end päikesepaistel, valmistudes minema aeda, et hakata seal tööle, sest kevad oli juba täies hoos.

Võõras noormees vaatas õues ringi ja sammus siis otsejoones Timo juurde.

«Tere, Timo! No viimaks sain su ometi kätte! Küll andis otsida!»

Ja sirutas Timole käe.

Timo vaatles noormeest: ei mäletanud, kes ta oli; aga küllap ta mõni tuttav, kuidagi, ikkagi oli, sest palju, palju oli Timol tuttavaid — neid oli täis kogu Maarjamaa.

«Istu siia trepile,» ütles Timo sõbralikult. «Sul vahest üsna pikk tee seljataga?»

«No on ikka ka!» vastas noormees. «Saab vahest oma kuuskümmend või kuuskümmend viis ära!»

«Ega sa seda siis kõike ühe korraga maha löönud?» küsis Timo.

«Ega ei. Vaat ööbisin seal Räpina pool kandis ühes kõrtsis. Magasin põrandal mõne tunni. Ega palju läbenud.»

«Ja mis rutt sul siis nii taga on?»

«Ah rutt või? Ega nüüd pakki ju väga tolle asjaga ei ole. Aga ise olen kärsik, et saaks aga rutem peale hakata!»

«Ahah. Või nii. Mis too asi sul siis säärane on?»

«Too on too, millest me sinuga kahekesi metsas rääkisime.»

«Hm . . .» tegi Timo. «Kus metsas?»

«Aga ikka seal Peralaane palus muidugi.»

«Peralaane . . . Tean küll. Aga millal see oli?»

«Noh, nii aastat viis-kuus tagasi.»

Timo mõtles veidi — mitte ei mäletanud!

«Aastat viis-kuus tagasi . . .? Peralaane palus . . . Vot, kulla poja, too jutt on mul meelest ära läinud . . .»

Noormees oli väga imestunud.

«Kuidas nii?! Vaat me leppisime veel kokku, et sina hakkad mind õpetama, kuidas kaubelda. Ütlesid, et kui mul niipalju raha on kogutud, et ise omale hobuse ja vankri ja potikoorma võin osta, et siis sa võid mu kaasa võtta . . . Eks ole? Seda sa ütlesid? Ma pole sind mitu aastat pärast seda näinud, sattusin säärasesse nurka teenistusse, kuhu, arvasin, sa ei käi. Kuulasin teiste setude käest järele, need ütlesid, et sa enam ei kauplegi. Aga ma tulin siiski siia, sinult head nõu ja abi saama, sest sellest oli ju meie vahel juttu . . .»

Nüüd meenus ka Timole midagi tollest asjast.

«Ah jah,» ütles ta. «Tuleb nagu meelde. Sa siis oled too karjapoiss, kes karja juurest ära oli põgenenud? Kartsid, et peremees peksab?»

«Toosama jah!»

«Nii, nii. Nüüd ma tean. Kust sa siis arvata võisid, et ma su kohe ära tundsin, kui sa tol ajal olid veel väike poisike, nüüd aga juba pikk tsura!»

Noormees muheles häbelikult.

«Nojah, ma mõtlesin, et . . . Mul too päev veel praegugi nii elavalt silme ees, nagu oleks see eile olnud. Ja kõik sõnad meeles. Kõik need aastad pole ma palju muud mõtelnudki . . .»

«Jah, jah. Või siis nii tähtsaks oled teinud selle asja kohe? Ja ikka päris tõsiselt tahad setuks hakata?»

«Kuidas muidu! Selleks ma siia tulin! Küsisin teistelt setudelt su elukoha välja. Ja nüüd otsisin kogu alevi läbi.»

«Hm . . . hm . . . jah. Mis sinu nimi nüüd oligi?»

«Samuel Tohver.»

«Õige jah. Ja isa-ema sul ei ole?»

«Ei ole.»

«Aga omakseid — või nii? Naist, lapsi?»

Poiss ei söandanud naeratadagi:

«Mul nüüd mõni naine või lapsed!»

«Pole midagi. Meie poisid siin võtavad viie-kuue-

teistkümneaastaselt naise. Aga sugulasi sul ju vist ikka nagu oli . . .? Nagu mäletan midagi . . .»

«Jah, õde on. Ja tädi on . . . ja onu . . .»

«Nii küll. Nüüd mul tuleb kõik meelde. Aga kas sinu tädi ja onu — ja õde kah — on sellega nõus, et sa setuks tahad lüüa?»

«Mis neil siis sellest?»

«Nojah, vot setu asi on säärane, et ega setust keegi lugu pea. Ja kui sa veel pealegi polegi päris setu, vaid tuled setuks väljastpoolt. Tollega naerad sa enda väga ära. Vot siis sugulased pahanevad ära ja ei taha sinust enam kuuldagi. Halb on.»

«Pole midagi!» lõi noormees kalgilt käega. «Nendel pole sellega midagi tegemist. See on minu oma asi! Mina pole sellest kellelegi rääkinud. Ja tädi ja onu pole ma näinud juba kolm aastat, sestsaadik, kui lõin oma käe peale ja hakkasin poisiks. Mis neil minuga asja! Õde on tüdrukuks Põlva pool kandis; temaga olen paar korda kokku saanud. Aga mis temalgi minu plaanidega asja? Pole ma temalegi oma plaanist sõnagi lausunud. See säärane asi . . . minu oma asi . . .»

«Noh, siis on hea, kui sa oled nii omaette või nii . . . Päris oma peremees. Ennegi, toda ma sulle ütlen veel, et ega setu asi ole mõni rahaauk, nagu sa vahest ikka veel arvad. Setusid on kah palju — ja mis teenistus see on: närts ja kauss . . . Millal sa sellega loodad rikkaks saada . . .? Ja mulle tuleb nüüd meelde, et sa ütlesid, et tahad rikkaks saada, ah?»

Kuid poiss muheles nüüd juba häbelikult ja ei ütelnud enam, et tahab rikkaks saada, vaid lausus:

«Mis nüüd rikkaks . . . Aga midagi nad ometi teenivad, kui käivad ringi . . . Ega's nad seda ometi ilmaasjata tee . . .»

«Toda nüüd küll. Mõne kopika ja vaka vilja nad ikka teenivad oma majapidamisele lisaks. Aga . . .»

«Sina ise,» lausus poiss kähku vahele, «olevat ostnud omale suure talu! Nii ütlesid teised setud . . .»

«Khe—khe!» köhis vana Timo ruttu. «Talu! Toda nüüd küll. Aga . . .»

«Ja see maja on ka sinu oma?»

«Toda nüüd küll. Ennegi . . .»

«No kuidas siis mina sedasama ei või, mida sina võisid?!»

See julge mõtteviis vanale meeldis! Ta vaatas jälle poisile teraselt otsa, nagu kord metsas, ja lausus:

«Sa oled terase vaimuga, seda ütlesin sulle vist juba tookord metsas. Ja mul oli siis sinust hale kah. Toopärast ma sinuga toda juttu ajasin. Et sind troostida — või nii. Julgust ja lahutust anda. Ennegi, ega ma seda uskunud, et säärasest jutust ka midagi välja tuleb. Aga, vot, nüüd näen, sa oled asjast tõsiselt kinni võtnud. Jaa-ah, hm ... hm ... Muidugi, setusid on ka mitmesuguseid, nagu kaupmehi ja talumehi. Ühed oskavad oma asja ajada ühtmoodi, teised teistmoodi. Mõni ei saa muud kui natuke toetust majapidamisele, aga mõni kah sugu rohkem ... Ennegi, vähe on neid, vähe! Aga kui sul on nutti, kannatust, kavalust, osavust, oskust ... Jah, kõik on sinu enda käes ... Palju sa siis endale seda rahakest oled jõudnud koguda hobuse, vankri ja muude asjade muretsemiseks?»

«Kuuskümmend rubla ...»

«Toda ei ole palju. Aga hädapärast ikka välja tuleb. Mitme aasta jooksul sa selle raha kogusid?»

«Kolme aasta jooksul.»

«Jah, õige küll. Sa oled kokkuhoidlik. See on hea asi. Ilma selleta ei saa kunagi rikkaks. Aga kui sa noore sulasepoisi palgast kolme aasta jooksul jõudsid korjata kuuskümmend rubla, siis sa võid ju kümne aasta jooksul korjata kas või viissada rubla! Kui vanemaks saad, makstakse sulle ju rohkem palka. Misjaoks sa siis setuks tahad hakata?»

Poiss ei osanud tükil ajal midagi vastata.

Kuid siis küsis:

«Aga mispärast siis setud ei hakka sulasteks? On kah ju kanged töömehed. Ja kokkuhoidlikud kah.»

Timo naeratas.

«Jah, ma näen, sa oled oma asja läbi mõtelnud. Sul on ikka kindel usk ja himu. Too on, too on: üks asi on tööd teha, teine asi kaubelda — olgu siis ka või kaubaks närts ja kauss ja tõkat. Aga mis sa siis nüüd minust tahad? Mis ma pean sulle tegema või kuidas sind aitama? Tollepärast, et oleme juba vanad tutta-

vad — või nii — ja et sa olid seal metsas vilets ja üksik — ja nii — ja et oled säärase isesuguse vaimuga — tollepärast ma aitan sind heameelega, kui aga jäksan. Ennegi, ma ei kauple nüüd enam, nagu isegi tead. Nii et ma sind endaga kaasa võtta ei saa. Nii tahtsid sa ju vist metsas? Too oleks sulle küll väga hea, kui mõni vana setu su kaasa võtaks — temal oma koorem ja sinul oma koorem —, siis õpid kõik hästi selgeks. Aga... hm... kes too sind, võõrast, ja pealegi veel maameest, oma õppuse alla tahab võtta? Ja kui võtabki — paljukese sellest kasu...?»

«Ma ei tahagi seda,» ütles poiss.

«No kuidas sa muidu saad?»

«Küll ma saan, kui sa mulle kõik ära seletad ja õpetad. Teistega ma ühes ei taha! Ma tahaks parem üksi, kui sinuga enam ei saa.»

«Ahah, õige plaan! Sul on nutti, poiss!» hõõrus vanamees käsi. «No ma usun küll, et sinust saab asja!»

«Need olid sinu sõnad,» ütles poiss, jättes kiituse nagu tähele panemata, «et kui sul veidikene raha on kogutud, siis otsi mu üles — küll ma siis sulle head nõu ja õpetust annan! Need olid sinu sõnad! Need pidasin ma meeles. Ja nüüd tulin ma õppuse ja nõu järele!»

«Tubli poiss!» kiitis vana, asjast juba elavalt huvitatuna. «Vot, lähme tarre, ma lasen naisel samovari üles panna — siis jood natuke kuuma teed — ja siis peame nõu. Küll me asjaga toime tuleme.»

Peagi istusid vana ja poiss aurava samovari juures pühapildi all ja Timo jagas nõu ning õppusi.

«Tolle raha eest sa veel head hobust ja vankrit ei saa, sest muuks on ka veel raha vaja — nimelt kausi-, poti- ja tökatikoorma jaoks. Ja rõivast on ka sulle, paksemat, vaja. Vaat ühe vana tubli kasuka võin ma sulle anda — tolle, millega ise ringi olen käinud. Tol on hea kõrge krae ja laiad siilud. Sulle on need siilud veelgi laiemad kui mulle, sest sa oled minust palju peenem. Annan ta sulle paari rubla eest ära, sest mina teda enam ei kanna, mul see, mis kodus, hea küll.»

«Tennä,» lausus külaline liigutatult.

«Siis veel paari suuri saapaid pead ostma,» jätkas

Timo. «Pastlad on head suvel, aga talvel jääd nendega jänni. Talvel peavad olema head pikkade säärtega saapad. Need määri tõkatiga nii sisse, et nad veepiiskagi läbi ei lase. Vot, siis oled korras. Ennegi, talveni veel aega palju. Need asjad pole pakilised.»

«Aga hobune . . .»

«Hobuse ja vankri ostame sulle kohe. Siin on prõlla mitu meest, kes tahavad hobust ja vankrit müüa. Nad on omale uue vankri muretsenud ja tahavad ka paremat hobust osta. Nende juurde võime pärast vaatama minna. Aga sa ära ütle neile, milleks sa hobust ja vankrit tahad. Ei, ära ütle! Nemad ei salli seda, kui sa hakkad setuks — maamees! Ja küsivad kallist. Sa ütle, et tahad hakata juudi metsamaterjali vedama ja et minu käest kuulsid, et neil on hobune ja vanker müüa. Sedaviisi tee. Nii on parem. Kui nad pärast teada saavad, kuidas õige asi on, ega nad toopärast mind tapma hakka, jah! Ma vabandan siis ja ütlen, et sa oled mu ristipoeg, hehehee! Noh, joo veel tassitäis teed, see on sulle hea!»

«Tennä, küll ma joon!» vastas tänulik ja õnnelik «ristipoeg».

Vana jätkas:

«Küll sa pärastpoole ostad omale ka hea hobuse ja vankri, kui õige aeg tuleb ja tahtmist on. Aga ega setule päris hea hobune kõlbagi, olgu nüüd vankriga kuidas on. Setu hobusel on viletsad päevad — tal tuleb külmetada, nälgida, nii nagu setul eneselgi. Kus sa siis head hobust pead? Hea hobune tahab head toitu ja head pidamist, muidu kaotab ta osa oma hinnast. Ja see on lausa kahju, ah? Niimoodi on. Ja ega setul pole vaja uhket sõitu teha. Ta kõik selle ajakese muudkui venib ja venib — ühest ussaiast teise. Mis uhket täkku siis setule vaja? Hea, kui püsib jalgel ja viib koorma edasi. Küllalt! Need, kes paremaid hobuseid ostavad, need tahavad nendega rohkem kodus uhkustada, et vot — jõudu on! Aga mina ütlen alati: tol setul ei kõlba raha hobusesse panna, kes raha korjata tahab. Hehehee! Teine asi on, kui sa uhkust tahad ajada ja rahast suurt ei hooli. Hehehee! Kas pole tõsi, Samuil — mis su isanimi ka oli?»

«Toomas.»

«Ah Fomaa. Nojah, siis sina ise oled Samuil Foomitš. Ja mina olen Timofei Kuzmitš. Vot. Niiviisi hakkamegi teineteist nüüd kutsuma.»

«Ei oska veel.»

«Küll õpid! Vaat, kui juba rahakest pauna kogud — küll siis õpid, hehehee!»

«Sinna on veel palju aega . . .»

«Muidugi. Enne sul vaja veel palju õppida. Küll ma sulle ise õpetan, kuidas koorem paremini peale laduda, mida kaasa võtta ja kuidas närtse pakkida. Küll ma õpetan! Aga peaasi on see, kuidas kaubelda. Üks suur tarkus oli minul: ära väga peale käi, ära mangu! Seda teevad väga paljud, aga see pole hea. Sellega sa pahandad inimesed ära. Nad ei võta sinult siis seekord ka midagi, kui neile midagi vaja ongi! Nad ei või sind näha, ei salli sind! Aga sina aja ilusat juttu — ilmast, maast, külauudistest. Ja siis jutu seas ütle, et kas perenaisel ka närtse on, et mul on väga ilusad kausid ja potid. Kui üteldakse, et ei ole, siis ära hakka peale ajama! Mine teine kord — ja vot, siis tuleb tihti nii, et kohe saad kaupa. Noh, sinul, noorekesel, on muidugi raskem head juttu ajada — mis üks tsura jutt vanale perenaisele ka maksab? Ta naerab sind. Aga küll sa aja jooksul õpid kah. Ja tsura — see peab olema hästi alandlik, ilus, korralik poiss! See neile jälle meeldib. Vaata neile ilusti otsa ja ole nii mõistlik ja hale — siis neil hakkab sinust ka hale ja nad on su vastu head ja ajavad sinuga pehmet juttu ja otsivad ka häid närtse, hehehee! Närtsu ja närtsu vahel on ka suur vahe. Küll ma sulle õpetan. Aga kõige suurem õpetaja on sul alati kaasas — see oled sina ise! Kui sa paar teekonda juba ära oled käinud, küll sa siis juba oskad ise oma asju juhtida. Ega sul esimesel ajal kasu loota ole, vaata aga, et omadega läbi tuled.»

«Toda arvan mina kah.»

«No vot. Ja närtsud müü alati puhta raha eest ära. Ja kauple nii mis hirmus! Ja kausid ja tökat osta ka puhta raha eest. Küll ma sulle kõik õpetan, kust ja mida sa saad. Vaata, kui sa närtsude vastu võtad

kaupa, siis pole sul iialgi kopikat loota. Aga las nad maksavad sulle närtsude eest raha ja sina ise pärast ostad kausid ka raha eest. Siis jääb sulle vahelt mõni kopik peo peale kinni. Sest puhta raha eest saad sa kausid poole odavamini kui närude eest.»

«Jah, aga . . .»

«Küll ma sulle kõik seletan, Samuil Foomitš! Joo sina aga teed ja kuula! Ma olen nüüd otstahvkus, mul heagi nüüd teist õpetada, kui ise enam ei kauple. Kausid osta puhta raha eest ja närtsud müü puhta raha eest, aga ära sa, jumala pärast, taludes ja külades kunagi midagi puhta raha eest osta! Iga asja vastu paku kaupa! On sulle vaja leiba, on su hobusele vaja heinu — jälle paku kauss! Kauss on kauss — ega see raha ole! Kes teab, palju maksab kauss! Aga seda sa pead ise teadma. Ja seda ka, mis sa selle eest saama pead. Tollest aga ei ole juttugi, et sa kausse hakkad müüma r a h a eest! Tollest ei ole juttugi! Kausse ostad raha eest, aga müüd neid ainult närude eest. Sest paljukese sulle keegi kausi eest raha tahab anda! Raha eest osta on sul see asi kasulik, aga raha eest müüa kahjulik. Närusid võid sa ühe kausi eest saada, kui sa osav oled ja perenaine . . . hm . . . pole just väga krapsakas — närusid võid sa siis ühe kausi eest saada mitu korda rohkem, kui kauss väärt on . . . Ja kui sa midagi raha eest või kauba eest taludes või mõisates ostadki — olgu leiba, heinu või muud —, siis ära osta iialgi rikkast, jõukast kohast! Ära seda tee! Rikkad, jõukad tahavad kallist. Neil on küll parem kraam, aga või siis sinule kõige paremat vaja on! Peaasi, et sa odavamalt saad. See on peaasi. Ja kõige parem toit, mida setu sööb — tead sa, mis see on?»

«Ei tea.»

«Leib, leib ja ikka jälle leib!»

«No muidugi!»

«Eks ole? Sellega ei ole sul kunagi muret, et sa jänni jääd. Kui sul leib kotis, võid priskesti elada. Joo ojast vett peale. Ja kui sul süda juba väga vesiseks läheb, siis osta mõnest poest heeringas või silk. Aga maksa ikka kausiga või potiga või tökatiga! Kui kaupmees

muidu ei anna, siis ütle, et sul pole raha — kopikatki ei ole, kas saad aru?!»

«Saan küll . . .»

«No vot! Sedaviisi, ennegi, sa korjad kopikat. Need, kes hakkavad liha ja piima taga ajama — need hm . . . talu ei osta. Need seda ei tahagi. Need ostavad ilusa vankri ja ilusa hobuse ja joovad siis kodus viina ja uhkustavad. See on teine asi. Nagu keegi inimene on. Aga tahad sa elus kaugemale jõuda, siis söö leiba, joo vett — ja mitte üks viina tilk! Ja peaasi, et sa end ära ei külmeta. Mis sul aga muidu seljas ja jalas, see pole kellegi asi.»

«Too on õige!»

«Mina olen eluaja ainult leiba söönud ja vett joonud, aga kas mul viga midagi on, ah?»

«Ega ole!»

«Noh, kui koju tulin, siis naine pani samovari üles ja andis piima ja putru. Kui oli. Aga ega meil olnud alguses midagi. Naine oli Föödo peres korteris ja käis, et lapsi toita, päevatöödel, lapsed kotiga kaasas. Kuni saime selle maja ja aiamaa siia. Siis alles ostsime ka lehma ja seapõrsa. Vot niimoodi on, Samuil Foomitš! Minu lapsed teenisid ka võõraid — seni kui sain nad oma maalapi peale panna. Ei võinud nad siis ometi ka maad mööda käia, kui isa seda juba tegi! Mitu hobust me siis ostma oleksime pidanud! Aga nüüd . . . jah, nüüd on ikka juba veidi kergem meil . . . jah! Nüüd võime juba sugu nagu elada. Vot niimoodi tuleb sinul ka teha, Samuil Foomitš, ah?»

«Kui ma no toime tulen . . .»

«Küll tuled, küll tuled! Ega sa siis muidu poleks sellest asjast nii kinni võtnud . . . Aga, vot, kuidas on sinul selle liisu-asjaga kah, mis?»

«Ah liisuga või . . .?»

«Nojah. Kas tuleb kah minna kroonut teenima? Vaat see on paha! See rikub su sehvti ära. Tõmbab sulle kui joone elu vahele . . .»

«Ma olen ainus poeg . . .»

«Aga ema-isa on sul surnud . . .»

«Jah, toda küll . . .»

«Vaat siis ei tea, kuidas . . . Aga loodame paremat.

Küll ma sind aitan. Oma poja päästsin ära, küll ka sulle midagi leiame. Mul üks tuttav nõid Petseri pool... See oskab sääraseid kunste, et...! Kui veel mõni rubla raha kah on kogutud... Tollega saame hakkama... Joo veel tassikene, siis heidad veidikeseks puhkama.»

## 11

Sannä jäi nädalapäevadeks Timo poole.

Timo abiga ostis ta hobuse, vankri, hobuseriistad ja sai Timolt terve kuhja õpetusi ning juhatusi. Timo ise käis temaga kaasas kausse, potte ja tökatit ostmas ning laskis tal enda juhatusel mitu korda koorma peale laduda. Teised setud olid Timole algul pahased, et ta võõrast poissi — «maameest» — niimoodi varustab ja välja õpetab, kuid Timo naljatas, et see on tema ristipoeg ja vaenelaps pealegi. Ja nädala lõpul, kui kõik korras oli, ütles Timo Sannäle:

«Kas sul on veel mõni liisna kopik kuhugi karmani põhja jäänud, Samuil Foomitš?»

«On,» ütles Sannä. «On mitu rublagi. Sinu abi ja hoole pärast... Kui ma ise kõik oleks ostnud, siis oleks ma vahest jänni jäänud. Aga nüüd on teine asi.»

«Noh, siis teeme nii, et kutsume mõned vanemad mehed kõrtsi, auväärsemad, mõjukamad... Ja sa pane neile välja pool vedrot! Rohkem sa kunagi midagi niisugust ei pruugi teha. Aga mehed on muidu sinu peale krillis. Ja on hea, et kui sa tuled, oleksid alati nagu oma inimene. Kas mõistad?»

Muidugi Sannä mõistis.

Kõrtsis joodi siis terve õhtu. Ja Sannägi pidi kaasa võtma — esimest korda elus. Ja järgmisel päeval oli ta väga haige ega saanud alustada oma reisi, nagu kavatsetud.

Kuid Timo naeris:

«Pole viga. Niimoodi ongi hea. Ei sa siis enam viina tahtma hakka, kui ta nüüd nii halb on.»

Sannä vastas:

«Või veel kurja tahtma! Tollest ei ole juttugi!»

Ning järgmisel hommikul algas reis. Timo ja teisedki mehed läksid saatma. Timo andis veel viimased õpetused. Vanamees lõi risti ette ja pildus neid isegi Sannäle:

«Olen sind nagu oma pojaks pidama hakanud! Vaat tuli nii välja. Meil ju vana tutvus sealt metsast — ja nii... Ja sa säärane hakkaja... No kuidas sa ütled ära!»

Sannä pakkus talle tasu — oli ju peale kõige muu elanud nädala vanamehe kostil, perenaise ja tütarlaste passida. Aga vana ei tahtnud sellest kuuldagi.

«Küll jumal tasub. Vaat kui kord rikkaks saad, siis sõidad ette, kaks tükki kalessi ees. Siis tood mulle vaadi viina koju.»

«Sa ka mõni viinajooja...» ütlesid teised mehed.

«Küll ma siis enda täis lakun, kui ilma saan! Noh, lase minna, Samuil, anna ruunale piitsa!»

Sannä tõmbas ohjadest — vana kõhn kõrb ruun hakkas pikkamisi sammuma. Mehed vaatasid koormale seni järele, kuni see kadus teekäänaku taha.

Siis oli Sannä üksi — oma hobusega ja koormaga ja oma plaaniga, mida ta nii väga armastama oli hakanud, millest ta oli unistanud viimased aastad otsekui imeteost. Kuidas siis! Sellest oli ta elanud, selle nimel kõik kannatanud, kõik talunud! Polnud ostnud endale isegi paremaid riideid mitte, peale tööriiete, oli hüljanud kõik pidud, pitspallid, kõrtsiskäigud, kuhu vahest teised kaasa kutsusid. Polnud ta veel viitteistkümmend täis, kui oli kaubelnud enda tööpoisiks tallu, kolmkümmend rubla aastas palka, prii söök ja pidamisriie. Ja oli siis orjanud kolm aastat, et koguda raha. Ja kogus! Et hakata kauplema! Vaat see tee pidi viima vara ja rikkuse poole. Sulasepõli millegipärast Sannät ei tõmmanud, kuigi ka kokkuhoidlik sulane raha koguda võis. Aga mis võis välja tulla sulasest? Sannä arvates vaid taluperemees — kõige paremal juhul — kunagi. Kuid taluperemeheks Sannä ei tahtnud saada. Ei, see polnud temale veel küllaldaseks rahameheks! Sannä unistas rohkemast, palju rohkemast! Kaupmeheks tahtis ta õppida, ärimeheks. Ja setuna tahtis ta korjata esimesed kopikad, et õppida inimestega

ümberkäimist ja ärikunsti ja siis edaspidi võtta ette midagi paremat. Jah! Setuamet — see pidi olema alles esimene pulk Sannä redelil. Las inimesed naeravad ja pilkavad setut — ega Sannäst keegi tea, kes ja mis ta on. Omad kopikad oskab ta juba korjata. Küll ta õpib. Ja siis!

Teiseks meeldis Sannäle setuamet sulaseametist veel seepärast rohkem, et setul oli võimalik kokkuhoidlikumalt elada kui talusulasel. Talusulane oli siiski kogu aja inimeste keskel ja pidi «inimeste moodi» elama: seal oli vaja pühapäevarõivaid, seal oli vaja taskukella, seal oli vaja pidul, pitspallil, kirmasel, ehal ja kõrtsis käia. Kõik see nõudis kulu. Ja kui sa sellest kõigest eemale hoidusid, siis ei jätnud nad sind rahule, siis nad hakkasid sind pidama pool-lollakaks või jumal teab milleks. Ikkagi pidid sa ju mõnikord «inimeste sekka» minema, seda oli vaja teha teinekord päris vajaduse pärast. Ja kui sul siis pühapäevariideid ei olnud, siis olid sa kui katkutõbine teiste keskel ja sind peeti ei tea milleks. Muidugi võis selle kõik ära kannatada — nagu seda Sannä seni oli teinudki —, kuid magus see kõik väga ei olnud. Aastast aastasse niiviisi elada — see polnud naljaasi. Ja ikkagi, vastu kõiki sinu püüdeid, pidid sa kulusid tegema sääraste asjade pärast, mida sulle just hädasti vaja ei olnud.

Setu asi oli teine asi. Kes seda nägi, mida setu sõi, või kellel sellega asja oli, mis setul rõivasteks või kuidas setu veetis oma vaba aja? Setu elas omaette, inimestest väljaspool, keegi ei saanud talle midagi ütelda, mis kombelik, mis mitte. Ja keegi ei tahtnudki seda. Setu oli setu, ega setu olnud mõni omasugune inimene.

Kuid sealjuures nägi setu siiski rohkem inimesi ja maailma kui ükski talusulane. Ta rändas talust tallu, majast majja ja puutus üheainsa päeva jooksul kokku rohkemate inimestega kui harilik taluinimene ühe kuu jooksul. Vaat see oli vajalik asi, kui tahtsid inimesi tundma õppida, elu ja maailma tundma õppida. Kui sa kord rikkaks kaupmeheks tahtsid saada, siis talus sulaseks olles polnud sul selleks midagi õppida. Aga setu võis õppida, palju õppida. Ja eeskätt just kauple-

mist, tinglemist, inimeste sisemisi asju, nende iseloomu, nende elu ja olu.

Muidugi ei osanud Sannä seda kõike nii selgesti mõtelda. Aga nii ta umbes tundis. Pikkadel suvedel karja juures ja pärast sulasepõlves.

«Eesti setusid» oli vähe, aga neid siiski oli ka. Mõni rändas ringi päris Tallinnamaa murrakuga, nii et ta erines päris-setust nagu valge vares mustadest. Aga ju neil ikka omajagu sehvti oli — milleks nad siis muidu rändasid?

Ja Sannä mõtles, et kui säärased Tallinnamaa keelega härrad peavad setu ametit, miks seda ei või siis tema, vaene karjapoiss, kel pole isa ega ema, kes vajab palju vähem kui mõni teine ja kes võib nii kokkuhoidlik olla kui vähegi võimalik.

Ainult need setukunstid... Jah, see oli mure. Palju oli Sannä lootnud abile vanalt Timolt. Aga kui Timo kauplemise järele jättis, siis oli juba palju halvem. Nüüd võis loota veel vaid Timo nõuandeile ja õppustele. Ja neid ju Sannä sai. Aga ta tundis ise, et oli selles asjas nii suur võhik nagu kalapüüdja, kes esimest korda õnge vette viskab.

Võõpsu ligidal polnud mõtet Sannäl kuhugi sissegi pöörata. Siin tunti kõiki setusid juba liigagi hästi, oldi nendega tuttav, sõber. Ja neid liikus siin nii palju, et päris võhivõõra poisinolgi kaubale ei võtnud keegi vaevaks vaadatagi.

Seda oli Sannäle õpetanud vana Timo, kuid seda taipas Sannä isegi. Ega Sannä siiski nii suur võhik ikkagi olnudki, kui vahest oleks võidud arvata. Ta oli oma asja teoreetiliselt peensusteni läbi mõtelnud, oli uurinud teiste setude käike ja manöövreid, nende varustust, võtteid, kõnekäände, teekonna sihte ja rajoone. Mahti tal selleks oli palju. Setusid liikus ju taludes alati. Ja mõnikord sai mõnega üsna põhjalikult juttu ajada.

Sannä andis hobusele piitsa, et see rutemini astuks. Tema tee oli pikk. Tema kavatses siirduda otsaga ära Lääne-Tartu- ja Viljandimaale, kas või Pärnumaale, kui muidu ei saa!

Ta oli kuulnud, et ega kõik setud armastanud väga

kaugele rännata — eriti need, kel kodus naine, lapsed, majapidamine ja sõbrad. Need käisid rohkem Ida-Tartu- ja Võrumaa kandis, sai siis sellest niipalju sehvti kui sai — midagi ikka sai. Nendel oli tähtis, et sai koju viia veidi leiva- ja viinaraha ja et siis jälle võis mõni päev praasdnikut pidada, magada ja praalida. Need ei hoolitsenud isegi parema hobuse muretsemise pärast — ja varustus oli neil nii, kuidas jumal andis.

Aga vaat üksikud poissmehed ja teised kanged mehed, kes tahtsid koguda millekski rohkemaks kui igapäevase elu jaoks — need liikusid laialt ringi. Need puutusid otsaga isegi Lääne- ja Harjumaale. Kaugemates maades oli setusid vähem ja rahvas heldem — tundus seepärast nii. Ja sõbralikum ja uudishimulikum setude vastu. Kaugemates maades nähti setut vähem — ja kui ta tuli, siis oli ta selline haruldane olend, et temaga tingimata juttu taheti ajada, teda vaadelda, ta keelt imestada ja nii edasi. Pea siis säärastel asjaoludel ei juhtunud, et perenaine huvitava võõra pärast läks ja puistas oma pulstid veel kord läbi, et setult midagi võtta, kui isegi midagi tarviski ei olnud!

Tartu- ja Võrumaal seevastu oli setu selline omakandi inimene, et nendega oli harjutud kui kirjude koertega. Ja isegi setu keel polnud siin jumal teab mis — päris nagu oma keel peaaegu.

Paar päeva rändas Sannä idast läände, enne kui julges peatuda ühe talu värava taga, et teha oma esimest proovi! Ööbinud oli ta metsas, sest kevadine öö oli küllalt soe.

See oli väliselt otsustades suur ja jõukas talu, kuhu Sannä siirdus, et alustada oma suurt ettevõtet. Oli õhtupoolik, kari ja koerad olid metsas, rahvaski vist kuskil tööl. Kodus oli vaid perenaine, suur priske tõmmuvereline eit.

«Tõhuju,» ütles ta setut nähes, «saa sa teist ka ükskord ometi lahti! Täna juba kolm tükki teisi ära käinud!»

Sannäle oli see kui kapp külma vett kaela! Aga ta tegi oma hääle kõvaks ja ütles seda, mida kogu tee oli ette valmistanud, endal ärritusest hääl värisemas:

«Perenaine, kas sul ei ole mõni närtsuveerekene kuhugi ripendama jäänud? Ma annan sulle väga ilusa kausi. Mul on ilusamad kausid kui teistel setudel, sest ma olen omad kausid puhta raha eest ostnud!»

«Noh, kae veel,» vastas perenaine põlglikult. «Või puhta raha eest! Puhta raha eest ostad ja musta närtsu eest müüd!»

«Õkva nii, perenaine,» seletas Sannä juba julgemalt. «Puhta raha eest antakse paremad kausid kui närude eest. Teised setud võtavad kausid närude eest.»

«Kuhu sa siis need närud paned, mis kausside eest saad?» küsis perenaine huvitatult.

«Need müün ka puhta raha eest ära!»

«Kae, kae, või puha kõik puhta raha eest... Säärast setut ma pole veel näinudki.»

Ja perenaine, pühkides paja ees oma lihavaid käsivarsi veest kuivaks, silmitses Sannät:

«Sa pole ju päris setu moodi. Sul riidedki nagu pole setu moodi. Ja kõneled sa kah meiemoodi keelt. Kui vana sa oled kah?»

«Kahekümne sain täis,» luiskas Sannä. «Ja ega ma päris setu ole kah! Mul ema on siit, maalt, pärit.»

«Kas sa kuuled!» imestas perenaine. «Või läks setule mehele! Vaat kus rumal tüdruk oli! Noh, kas ta on ka oma eluga rahul seal setumaal?»

«Ta mul juba ammu surnud.»

«Võeh, võeh, siis oled vaenelaps! Noh, isa ikka elab?»

«Isa ka on surnud.»

«Tõhuju, siis oled päris vaenelaps! Toopärast siis käid nii noorelt potikoormaga. Ja-ah. Ega ta kerge ole.»

Ja Sannä, tundes, et õhk soodus, viskas ruttu:

«Otsi siis no midagi — küll näed, saad ilusa kausi...»

Ja sündis justkui ime: perenaine mõtles veidi ja ütles siis:

«Oot, oot, ma lähen üles pööningule, mul seal on mõni kalts. Neid on käinud siin küll iga päev, aga kus mul see aeg nendega jännata. Tule ise pööningule ühes, siis vaatame seal, mis saab.»

Roniti redelit mööda pööningule, kus olid kaltse ja närtse kõik kohad täis.

Sannä hakkas neid sorteerima, kuid perenaine oli kui ahne kana terade juures: ei seda või võtta — seda veel vaja lappideks; ei seda ka või võtta — seda veel vaja rehepeksude ajal selga ajada.

Aga siiski sai Sannä kaunis suure puntra kokku pakkida ja ronis sellega redelit mööda alla. Perenaine järele:

«Noh, näita siis mulle oma ilusaid kausse!»

Siirduti värava taha koorma juurde ja vaadeldi kausse, aga kausid nagu kausid ikka.

«Pole nad ilusamad ühti kui teistel,» ütles perenaine pettunult.

«Kuidas ei ole!» hakkas Sannä kiitma. «Vaata seda, perenaine! See kui kuld! Ja seda! See jälle kui hõbe! Ja see siin kõva kui raud!»

«Võlssma oled sa kõva,» ütles perenaine. «Näha kohe, et setu poeg. Ei tähenda midagi, et ema oli meiesugune.»

Sannäle oli see etteheide aga suurimaks kiituseks! Ta oleks selle eest kausi kas või ilma andnud!

Lõpuks lepiti kokku ühe suure musta kausi suhtes, mis helises kui Petseri kiriku kell ja mis oli karastatud nagu tsigun! Perenaine tahtis kaht kaussi, aga Sannä oli väga imestunud perenaise ahnusest — ja kahest kausist polnud enam juttugi.

Lahkuti sõbralikult, perenaine kaussi käes hoides maja poole, Sannä, juhtides hobust, maanteele.

Sannä hüüdis veel üle õla:

«Vaat kui järgmine kord tulen, siis toon veelgi paremaid kausse. Hoia sa siis mulle ka häid närtse!»

Perenaine vastu:

«Kui järgmine kord ka nii kange võlssma oled kui nüüd, siis ei võta ma sinult enam midagi . . .»

Aga Sannä tundis häälekõlast: see oli väga sõbralik nali!

Ja Sannä süda tuksus uhkusest! Äri oli avatud! Ja Sannä tundis, et tal oli seda, mida vaja — soont!

Vana Timogi oli ju ikka jälle seletanud, et peaasi on see, kuidas sa meeldid. Kausid on kõik ühesugused,

aga, vot, setud mitte. Ja kes rohkem mokkamööda oskab olla või kes üldse nii või kuidagi perenaistele meeldib, see on võidumees, olgu siis käijaid päevas või kümme tükki.

Rõõmsa meelega juhtis Sannä hobuse metsa, et ööbida. Ta oli ju just seepärast alustanud oma äritegevust kevadel, et mitte kohe vajadust poleks taludes ööbida. Selle eest tuli tasuda ja see oli tülikas ning harjumatu — nii noorel setul.

## 12

Järgmistel päevadel hakkas Sannä juba järjekindlalt igas teeäärses talus sees käima, otsides teed ka tagamaa taludesse.

Ja polnud viga — ei saanud keegi aru, et Sannä polnudki päris vilunud setu.

Sannäl oli mõttekujutust ja luuleandi — ja selle rakendas ta nüüd oma ärri; õieti sai ta esimest korda tegelikult proovida oma sisemisi võimeid, olles seni vaid kehalise töö tegija olnud.

Tähttornis oli Sannä vaadelnud ümbrust ja elu ja karjapõlves palju kujutlenud ning mõtelnud. Need omadused leidsid nüüd teise väljenduse, kogunesid teise punkti ümber.

Oli palju talusid, kus Sannä kaupa ei saanud. Aga oli palju ka neid, kus tal korda läks meeldida ja perenaisega pikemasse juttu sattuda. Pikema jutu järel tuli ikka närusid, see oli peaaegu reegel. Eriti, kui perenaine setu isiku vastu huvi hakkas tundma.

Palju kasu tõi Sannäle see, et ta oli nii noor, «maainimese» moodi ja vaenelaps. Kui siis veel kuuldi, et ta polegi päris setu, vaid nii — midagi vahepealset, siis oldi ikka ta elust huvitatud. Ja ses asjas oskas Sannä mõndagi ütelda, mis polnud harilik. Äri on äri — Sannä sai peagi aru, et kaupmehe isik on sageli tähtsam kui kaup. Ja see pikk noor kahvatu poiss, pooleldi setu, pooleldi mitte, äratas huvi. Vanad perenaised haletsesid teda, nooremad perenaised ja tüdrukud vaa-

tasid meeleldi ta sinistesse silmadesse kahvatus näos, kuigi — ojaa! — setu oli ikkagi setu, olgu ta ka maaverd, ja setupoisist midagi niiviisi või kuidagi mõteldagi... ei noh, see oli iseasi!

Sannägi sai endale «eesti setu» nime ja teda hakati kutsuma Sammuliks. Nime armastasid perenaised ikka pärida, sest setu nimi oli tähtis teada, et neid üksteisest eraldada. Ja Samuel — see oli veidi keeruline. Sellest sai kergemalt üle Sammuliga.

Eesti setu Sammul omandas peagi oma populaarsuse ja üsna suure armastuse. Ta oli vagune, kuid terane, viisakas, kuid omakasupüüdlik, mitte lärmakas ega jõhker, kuid oskas huvitavalt rääkida ja ütelda sääraseid asju, mis tulid kui raamatust.

Temal oli terane vaim, sel Sammulil.

Huvitav aga, et Sammul ei sallinud mõisaid ega popse. Harva juhtus, et ta keeras hobuse popsimaja läve ette. Miks? Sellest ei saanud Sammul isegi aru.

Kuid mõisaid Sammul lausa vihkas. Mõisaid aga oli palju ja neis palju elanikke. Nii et kui tahtsid olla ikka õige setu, siis pidid ikka ka mõisatesse sisse sõitma. Ent suurt äri seal Sammulil siiski ei olnud. Vaesed olid need moonakad — polnud neil õigeid närusidki. Ja kaubelda polnud seal õieti midagi — mis sa selle viletsa kauba juures ikka kaupled ja asjata oma suud kulutad! Ning need moonaeided olid ka ise nii viletsad olendid, et polnud neil asja setu isiku ning eluga ega meeldinud nad ka ise säärasele setule kui Sammul.

Sammul oli ise vaene ja elas kokkuhoidlikumalt ja viletsamalt kui ükski moonakas. Tema toiduks oli leib ja silk ja vesi, nii nagu õpetas kord vana Timo. Ja riided olid tal kehvad, paigatud, õhukesed.

Aga Sammul armastas siiski jõukaid inimesi rohkem kui vaeseid.

Miks?

Selle üle Sammul pead ei murdnud — ja oligi see asi veidi keeruline tema peale.

Kuid imelik, et ka jõukad inimesed armastasid Sammulit rohkem kui vaesed!

Moonanaistele eesti setu Sammul ei meeldinud. Kiru-

sid lausa. Kuigi Sammul oli väliselt vilets ja kehv — rohkem omasugune ometi.

Aga jõukamatele taluperenaistele oli Sammul meeltmööda, olgugi et ta oli kõhn ja halvemini riides kui mõnedki teised setud.

Saa sa inimestest aru!

Taludes Sammul oli meister kõnekäändudes, aga mõisates vaikis kui noor kakk või jälle vaid tülitses kui vares.

Kummaline see oli.

Oma sugulastele ja omastele Sammul end ei näidanud. Oma õestki hoidus ta eemale ja ei teadnudki, kus see teenib.

Aga kord sattus ta kogemata sinna tallu, kus näitsikuna teenis õde Iida.

Talu aiamaal kapsaste keskel kükitas tüse tõmmujuukseline tüdruk, kelle kuju tundus Sammulile kuidagi nagu tuttavana. Ja samas Sammul taipaski: see on õde Iida!

Sammulil oli himu tasakesi pöörduda ja minna tagasi maanteele, kus ootas hobune koormaga.

Sest ta teadis umbes, mis tuleb, kui tüdruk tõstab pea!

Aga samas tüdruk tõstiski pea: talu koer oli setut märganud ja hakkas kisama.

Sammul nägi, et pääsu pole, ja lausus vahvasti:

«Tere jõudu!»

«Jõudu vaja,» vastas tüdruk ükskõikselt, sest setu polnud talle mingiks erakordseks olendiks.

Ent siis jooksis otsekui mingi hirm üle ta näo!

«Sannä!» hüüdis ta. «Kas sina oled... või?! Nii ühte moodi! Ei noh, see pole vist ikka nii?! Vaat, minu vennaga oled ühte nägu, setupoiss! Aga sina oled siiski suurem ja kõhnem.»

Sannäl oli kange himu imestama hakata, et kas sa kuuled, vaat kus nali — või nii suur sarnasus on teise vennal temaga, setuga!

Aga ei tahtnud siiski!

Naeris:

«Kus ma siis sinu venna moodi saan olla, kui ta ju minust palju väiksem!»

Ent teise toonist õde juba taipaski puhta tõe:

«Siis sina ikkagi oledki Sannä! Taevane jumal, ega see ometi unes ole?! Setu!»

«Eesti setu Sammul neh! Kas sa pole kuulnud?»

«Paljugi mis ma kuulnud olen... Kust ma siis teada võisin, et see oled sina!»

«Noh, nüüd näed oma silmaga.»

«Püha issand — kas sa hulluks oled läinud, Sannä?!»

«Ei tea — milleks?»

«Noh... noh...»

Õde ei leidnud sõnu ja purskas nutma.

«Vaat,» kaebas ta, «mispärast ma sinust enam midagi ei kuulnud! Ja kiriku juurde ema hauale pole sa ka enam kunagi tulnud! Tõhuju küll! Jaanipäevalgi ei tule enam! Oh sind hukatust! Tädi ja onu pool käisin hiljuti, küsisin, kas nemad sinust midagi on kuulnud. Ei ole! Nagu sa sealt Mehkalt ära olid läinud — nii keegi enam sinust midagi ei teadnud. Nagu vette kadus! Mõtlesin juba, et ega sa ometi surnud ole kuskil! Taevane jumal! Ja nüüd... Sa issand küll!»

Kitkumisest roheliseks parkunud kätega pühkis Iida pisaraid oma põskedelt.

«Mis sul siis nüüd viga?» küsis Sammul, veidi piinlikult muheldes.

«Sa veel küsid! Säärane häbi — vend mul setu! Üksainus vend mul ongi — ja seegi...! Kui inimesed seda kuulevad — nad naeravad mu surnuks!»

«Ega kuule ka keegi!» ütles Sannä närviliselt, piitsavart sõrmitsedes. «Mis sa pirtsutad! Üks amet pole hullem kui teised!»

«Või veel!» nuuksus Iida. «Vaat mineval aastal tädi sokutas mind mõisa kööki abiliseks ja õpilaseks — või nii... Et mis seal kõik on ja kuidas seal kõik kerge ja tore... Ja tulevikus tuleb jumal teab mis, kui saan kord iseseisvaks kokaks... Et temalgi, tädil, siis hea vaatama tulla ja teiste ees uhke pealegi olla... Et tema ise muidu läheks, aga teda ei taheta, on juba vana... Aga mina ütlesin kohe, et mina selle peale ei lähe — paljugi mis! Tean mina, mis nende mõisa teenijatega kõik tehakse... Vaat, lupard pole sa ka, kui

mõnel kirjutajal või valitsejasellil su järele isu tuleb. Ja sina ütled, et üks amet pole hullem kui teine!»

«Muidugi ei ole!» kinnitas Sammul kangekaelselt. «Kõik tühi pirtsutamine! Ja ega ma mõni preili ole. Mulle on üks kama kõik. Peaasi, kust midagi teenida saab.»

«No kas sa sulasena siis vähem oleksid teeninud kui teiste musti närtse korjates! Ja oleksid ikka väärt inimene olnud. Aga mis sa nüüd oled!»

«Tühi lori kõik. Nüüd ei ole mul ka viga midagi. Sina ise oled aga jobukas. Noh, teadagi, naisterahva asi. Ega mõistus kaugemale ulatu kui teistelgi. Mul on selle setuametiga oma mõte ja püüe. Sellest ei saa sa aru.»

«Mis mõte ja püüe see siis on?»

«Noh, teadagi mis . . .»

«Ei mina küll sellest aru saa . . .»

«Seda ma ju ütlesin . . .»

«Ah sa mõtled setuametiga rikkaks minna?! Nende närtsuveertega! Taevake! Käivad nad siin ringi, hing niidiga kaelas, söövad leiba ja silku ja — kord nägin üht — särki ka pole seljas!»

«See ei tähenda midagi!»

«Ei tähenda?! Aga mis elu säärane ka on?!»

«Säärane või määrane . . .» pahanes lõpuks vend. «Mis sina siis oma eluga võita mõtled? Kuhu sina siis jõuda mõtled? Elad küll vist väga rasvast ja peenikest elu! Ja ostad selle eest mõisa!»

«Rasvane ja peenike mu elu ei ole! Ja mõisa ei osta ma ka! Aga oma kopik mul korjatud on. Ja kui jumal tervist annab . . .»

«Siis ehitad omale mõnele sooservale maja ja ostad lehma . . . Või lähed mõnele sulasele mehele ja hakkate üheskoos kandikohta pidama . . .»

«Muidugi! Ja see on ikka õige inimese mood! Niiviisi elavad korralikud inimesed, kellest kõik lugu peavad!»

«Heh!»

Vend muheles üleolevalt.

«Saad sa oma korralikkusega õndsaks! Tume oled, vaat mis! See on kõik. Niisama tume nagu kõik tei-

sedki. Ja jääd igaveseks istuma oma sooveerele või kandikohale kõige oma korralikkusega kokku. Hea veel, kui jäädki sinna igaveseks ... hea veel! Aga juhtub kah, et vanaduses kolid vaestemajja, vot mis!»

«Ja sina mõtled oma potikoormaga sõita lossi?!»

«Lossi või mitte ... Aga sooveerele või kandikohale küll ei lähe!»

«Kas sa kuuled! No mis sa nende närtsudega siis ikka ära ei teeni ... Leivaraha!»

«Küll mina juba tean, mis ma teenin!»

Venna hääles oli nii palju kindlust, et õde tahtmata kuulatama jäi. Ja vaatas vennale uurivalt otsa.

«Kas sa siis tõesti rohkem teenid kui sulasena?»

«Sulasena ... sulasena ... Sulane ei saa iialgi rohkemaks kui moonakaks, kantnikuks või rentnikuks. Kui väga hästi läheb, siis kord taluperemeheks kah ...»

«Ja sina loodad saada mõisnikuks!»

«Ega mõisnik üksi rikas ole ...»

«Noh, kaupmeheks ...?»

«Kõik on võimalik, kui end liigutad ja maailma tundma õpid. Sulasest ei saa aga iialgi ärimeest. Tema jääb sinna, kus ta on — maa peale kinni.»

«Noh, hea küll ... Aga miks sa just setuks ...?!»

Vend nokitses pastlaninaga mullas.

«Tuli nii välja ...» ütles ta viivitades. «Isegi ei tea. Sain ligemalt sõbraks ühe hea setuga — juba siis, kui olin Tintsul karjas. Sellest olen ma sulle juba rääkinud. Noh ... Ja mõte muudkui töötas. Hakkasin raha koguma, kui poisiks sain ... Nii see tuligi ... Ja nüüd leian, et pole viga midagi, asi on õige.»

«Aga sa katsunud mõne kaupmehe juurde õpipoisiks. Sul ju hea pea, koolis olid ikka virgem kui mina. Ja rehkenduse peale meister ...»

«Kus see kaupmees mind oleks võtnud! Ja mis ma seal oleks võitnud? Tean ma nüüd juba nende kaupmeeste õpipoiste asju ka. Annab kaua sudida, enne kui saad nii kaugele, et oma kopiku saad koguda. Oi, kaua! Aga minul prõlla kopik tuleb iga päev!»

«Sa sööd ju nad teistpidi ära!»

«Mine ikka! Vaat kui sulaseks oleksin olnud, siis vahest — teistega ühes — oleks viinud nad kõrtsi või

laadale. Siis oleks ju vaja olnud korralikult elada, muidu ei peeta sind ju korralikuks inimeseks. Aga nüüd! Nüüd ei saa keegi mulle midagi ütelda ega teha — kas söön või joon ma mida tahes või käin kuidas tahes!»

Õde vaikis.

«Kõik võib olla!» ohkas ta lõpuks. «Ega ma sinu juht ole. Sa oled ise oma peremees. Aga kahju sinust siiski!»

«Tühi jutt!» naeris vend. «Vaata, kuidas omadega läbi tuled — minu pärast ära muretse. Minu asjad on korras.»

«Kus sa siis elad kah?» päris õde. «Kus su kodu on — muidu nii?»

«Mis kodu!» lõi vend käega. «Kodu on mul igal pool, kuhu lähen.»

«No ega sa ometi kõik aja ilma peal ole? Peab sul ometi ka mõni kortin kuskil olema! Kas sa siis jõuad alati öömajades elada?! Ja kes su rõivaid ka parandab? Katkine oled sa niikuinii!»

«Kes neid parandab,» naeris vend. «Eks ma ise paranda. Miks mitte! Vaat ajan hobuse metsa, rakendan vankri eest lahti ja panen rohtu sööma. Ise tõmban püksid maha ja hakkan neid parandama. Aega mul küll!»

«Too mõni jutt!»

«Mis tol jutul viga? Nii see asi just on. Kas ma halvem olen kui mõni soldat? Ja soldatid kõik puha parandavat ja pesevat oma asju. Nii teen ka mina.»

«No aga talvel?»

«Talvel ka ikka leidub mahti kuskil toanurgas õhtul öömajal või rehetoas või mujal. Võõpsus on mul ikka korter kah. Niivõrd, et kui lähen, siis peatun seal mõne päeva üle mitme nädala ühe setu pool. Oma tuba mul seal küll ei ole. Aga pole vajagi. Paljukese mulle vaja . . .»

«Küll on ikka hale!»

«Pole viga, väga lõbus! Olen oma peremees ja perenaine ja ajan läbi, kuidas saab. Ja meel on rõõmus ja süda rahul. Ja pole vaja ise kellegi üle nuriseda ega teistel minu üle. Paremat pole vajagi.»

Maja trepile ilmus perenaine, paks, lihav eit.

«Näe,» hüüdis. «Meie Iida ajab noore setuga nii pikki jutte, et enam lõppu ei tulegi! Mina vaatan aknast, mida see koer kogu aja kisub. No muidugi — setu! Aga siis lõi teine Iidaga jutu minema — ei enam lahti saagi! Kas on väga ilus setupoiss või, Iida?»

«Ilus jah!» hüüdis Iida.

Aga Sammul juba ruttas perenaise juurde:

«Tüdrukuga sain sehvti — vahest saab perenaisega kah!»

«Miks ei saa,» oli ladna vastus. «Ega minagi veel nii väga vana ole. Tule no sisse, mul on häid närtse. Kui sul häid kausse on, siis saame kaupa.»

Iida jäi üksi kapsasse, pea täis mõtteid.

Võib olla, et vennal oli õigus. Kõik võib olla. Aga see häbi siiski! See alandus! Oma vend on praegu setu, kes kaupleb sees perenaisega närude pärast! Hirmus!

Sammul siirdus perenaisega ühes koorma juurde. Möödudes Iidast hüüdis ta:

«Jumalaga siis, ilus neiu! Vaata, et sa mind ei unusta!»

«Jumalaga!» hüüdis Iida lõõpides.

Aga siis lõi pea alla — ja põski mööda jooksid jälle pisarad. Tal oli tundmus, et tal venda, harilikku, koralikku inimest, kes on omasugune ja kellega võid inimese moodi läbi käia, et tal säärast venda enam ei ole! Too seal, kes läks koorma poole, setu rõivad seljas ja närukott käes, too polnud õige vend! Too oli keegi võõras, mingi lummutis, viirastus, halb unenägu!

## 13

Kord sügispäeva hommikul, mõni aasta enne kahekümnenda sajandi algust ilmus Varnja kiriku kõrtsi tundmatu noormees ja palus endale pudeli õlut.

Noormees oli pikakasvuline, kõhn, kahvatu näoga ja heledate juustega. Silmad olid tal hallid ja suured, vaatasid rohkem kaugusse kui ligidusse ja väljendasid rohkem tõsidust kui rõõmu.

Riietatud oli noormees musta ülikonda, mille peal ta kandis tumehalli joppi. Jalas olid tal tuliuued säärsaapad ja peas nokaga müts.

Kuna kõrts oli parajasti tühi ja kõrtsimehel, vanal Paalil, polnud midagi paremat teha, alustas ta noormehega juttu:

«Täna juba päris külm ilm . . .»

«Jah, hakkab kalduma talve poole,» oli vastus.

Ning äkki ja ootamata pöördus noormees järil, vaatas vanale Paalile, kes seisis akna all, teeseldes väljavaatamist, teraselt otsa ning lausus:

«Tulin teie palvele, isand Paal.»

«Noh, noh,» kohkus — isegi — veidi Paal, sest see pööre oli väga ootamatu ühe tundmatu noormehe jutus. «Mis siis lahti?»

«Vaadake, isand Paal, ma olen lihtne mees ja ma ei oska pikka juttu teha. Aga mul oleks soov kõrtsimeheks hakata ja ma tulin siia, et teie käest paluda: võtke mind oma juurde mõneks ajaks õppima!»

Säh sulle pirakas! Oli üllatus, aga ei olnud kah! Nalja rohkem kui asja!

Paal ei osanud tükil ajal midagi vastata.

«Mh . . . mh . . .» ümises ta, teadmata, kas naerda või jääda tõsiseks.

Aga siis taipas ta, et ega selles jutus ju muud midagi naljakat ole, kui vaid asjaolu, et see tuli nii äkki! Niiviisi asju ei aeta ja niiviisi ei räägita! Kui keegi tahab kõrtsimeheks hakata — ja kas neidki ei leidu! —, siis kobab ta kaua ringi, enne kui ta hakkab seda asja ajama ja sellest rääkima. Aga see siin — pauh! Olevat lihtne mees ja pikka juttu ei oska . . . Mh . . . Mh . . . Küllap temaga ikka midagi on, mis hästi ei klapi . . .

«Nojaa,» venitas vana paks Paal, mustajuukseline kui juut, rõugearmiline nägu alati higine ja valge särk pükste ning vesti vahelt jämedal kõhul alati vilkumas. «Nojaa . . . Kuidas ma teid võtan? Nii äkki pealegi! Mul pole kunagi kedagi õppimas olnud. Poisse või kelnereid ma ei pea. Naine aitab kaubelda. Laatade ajal tuleb mõni sugulane appi. Ma saan üksigi toime.»

«Aga rahvast on teil alati väga palju!»

«Too on teine asi. Ja ega sedagi just alati ole. Prõllagi, näete, kõrts tühi.»

«Noh, hommikul on ta igal pool tühi. Aga muidu on siin ju alati kui laat. Olen siit küllalt mööda sõitnud.»

«Kas sees pole käinudki?» muheles Paal.

«Olen ka sees käinud,» ütles võõras kuidagi viivitades. «Aga ega teie mind ei tunne.»

«Ega ei,» vastas kõrtsimees. Kuid samas turgatas talle pähe: kuule, seda nägu oled sa siiski nagu varem kuidagi teiste seast eraldanud!

Ning lisas:

«Kes te siis olete?»

«Ma olen pärit Sirvaku vallast Kiräpää kihelkonnast. Seal olen ma hingekirjas ja sealt antakse mulle pass. Sinna maksan ma ka pearaha ja sealt käisin ka loosi all — ennegi, kroonu peale mind ei võetud, pääsesin ära. Aga Sirvakul pole ma rohkem elanud kui lapsepõlves. Pärast isa ja ema surma olen ma võõraste teenistuses olnud, alguses karjaseks, siis sulaseks ja pärastpoole veovoorimeheks.»

«Jaa-ah,» ütles Paal ebamääraselt. «Või nii. No-jah. Siis olete üsna hästi teeninud, kui nüüd kõrtsi tahate võtta.»

«Mõne kopika olen ikka kogunud.»

«Küllap ma teid vist siis siit möödasõidul olen näinud, sest teie nägu tuleb mulle teiste seast natuke nagu tuttav ette.»

«Too võib küll olla jah.»

«Miks te siis just seda kõrtsimehe sehvti tahate võtta?»

«Vaadake, poe võtmine on kallim kui kõrtsi võtmine — niipalju olen ma seda asja järele kuulanud ja ka ise mõtelnud. Kui hea pood asutada, kus ikka ka nii palju kaupa sees, et selle müügist midagi teenida tahad, siis olgu sul ikka hea patakas raha. Vähema kõrtsi võid aga rentida viie-kuuesaja rublaga — ja pole sedagi vaja, kui oskad olla nutikas mees. Õlu ja viin ja sakuska pole ju säärane kaup, mis kauaks seisma jääb. Ja müüd sa ühe portsu läbi, võid juba osta teise. Jooksev kaup. Ja mida rohkem teda jook-

seb, seda rohkem jääb sulle sõrmede vahele. Nii et aasta lõpul pole uue rendi maksmine suur kunst, isegi kui sul aasta algul oli ainult nii palju raha, et rent ette maksta ja äri lahti lüüa.»

Vana Paal muheles:

«Ei noh, nii klatilt see asi nüüd küll ei lähe. Aga eks ta ju osalt olę ka — paljugi on kõrtsimehe oma teha. Ja toopärast on tõsi küll, et raha palju vaja ei lähe. Kuid riisiko on ka suur: kas lähed edasi — või jääd juba esimesel aastal püksata.»

«Muidugi, seda ma mõistan.»

«Nii et siis on ikka kindel mõte?»

«Toda küll. Kuid enne oleks vaja seda asja ikkagi ligemalt vaadata. Kui sa ainult mõnikord kõrtsis — hehee — poti õlut oled ostnud, ega sa sellega siis veel kõrtsimeheks pole tudeerinud.»

«Jah, nii on see küll. Asja peab tundma.»

«Aga ma arvan,» jätkas võõras, «et väga suurt kunsti ju selles ikkagi ka ei ole. Kui on käes hinnad ja paremad sisseostukohad ja korgitõmbamise osavus, siis — mis seal ikka?»

«Mh . . . jah. Muidugi. Kõik on oma pea sees. Kunsti saab ruttu kätte õppida. Aga kas ta teile ka verd mööda on — vaat selles on see saladus.»

«Seda mõtlen mina kah! Aga kuidas siis oleks sellega, et . . .»

«Ah et minu juurde õppima tulla? Noh, vaadake, mina, otsekoheselt ütelda, seda asja küll ei saa oma peale võtta!»

«Aga miks?»

«Mina pole säärast asja kunagi teinud . . . Ja nii . . . Pealt selle . . . kah . . . jah . . . ärge pange pahaks . . . kas mina tean, kes teie olete! Ma ei tea teie nimegi!»

«Minu nimi on Samuel Tohver.»

«Too on hästi. Aga mis ütleb mulle üks nimi, kui ma inimest esimest korda näen!»

«Aga kui ma teie juurde õppima jään, siis näete mind iga päev,» naeris võõras, nii et ta suured tõsised hallid silmad lõid sõbralikult läikima ja kahele poole suud ilmus kaks pikka allajooksvat joont.

Oli midagi väga vana selles noormehes. Ta oli nagu

viie-kuuekümnene juba, kuigi tegelikult võis olla vahest vaevalt kolmekümnene. Ja palju näis see mees elus hõõrdunud olevat — seda aimas kõrtsimees ka. Mis ta kõik varem teha võis! Jumal seda teab! Veovoorimees... jutusta sa mulle! Inimestega ümberkäimine oli sel mehel sula. Ta polnud küll kellegi peenikene mees ja ta sõnad olid teinekord üsna matslikud. Kuid tal oli juures mingi terane maik, et oskas oma sõnadele anda hea mõtte ja sisu. Ja kus oli Paal teda siiski varem näinud?! Kas ainult siin, kõrtsis? Linnas...?

Ning Paal küsis:

«Kui teie linnas voorimeheametit pidasite, miks te siis linnas ei tahtnud õppida? Linnas oleks teil siis kohasem olnud. Seal trahtereid küllalt.»

Võõras vastas:

«Too asi on nii, et kui ma linnas kaubelda ei jõua, miks ma siis linnas õpin? Linna asi on linna asi, maa asi on maa asi. Ja ma pean ikka seal õppima, kus ma oma asja lahti tahan lüüa. Linna trahtersnikuks ma saada ei jõua, ei tahagi. Selleks on vaja peenemat meest.»

«Aga miks te siis just minu juurde tulite?»

«Ah miks? Noh, kuhu ma siis veel pidin minema! Kes on siis veel kuulsam ja osavam kõrtsimees üle mitme kihelkonna kui mitte isand Paal Varnjast! Vaat mispärast! Asi on lihtne!»

«Mh... mh...»

Paal oli — isegi — veidi meelitatud. Aga siiski oli see lugu hirmus äkiline ja kahtlane! Pealegi, Paalil polnud varem olnud mingisugust poissi, ei tahtnud ta siis saada endale kaela ka seda kahtlast asjameest. Tema ise oli olnud poisiks oma sugulase juures.

«Jah, kahju küll,» ütles ta. «Mina selle asja peale minna ei saa.»

«Kardate mind?»

«Mis ma ikka kardan, aga...»

«Ega ma teid ära tapa!»

«Jumal hoidku, kus nüüd seda! Aga...»

«Mis aga seal siis veel taga on?»

«Aga ma ei tea ju, kes te olete!»

Vaat see oli ikkagi see häda!

«Noh, hea küll, ma ütlen teile, kes ma olen!»

«Noh?!»

«Muidugi tunnete mind . . .»

«Kõik aeg tunnen, et nägu nagu tuttav, aga mitte meelde ei tule, kes . . .»

«Sammulit teate . . . ?»

«Noh, miks ma's ei tea! Või Sammul! Vot sulle kurat! Ah, sina oled Sammul?! Vaat kui toredaks noorhärraks enda välja ehtinud! Noh, nüüd ma tean! Õigus! Sa igavene vigurivänt! Sammul!»

«Jah! Kas ma teie emandale vähe olen kausse kaubelnud!»

Kõrtsimees muheles täie näoga.

«Naljaveli! Ja nüüd tahad hakata kõrtsimeheks?!»

«Aga miks ei?»

«Mh . . . jah . . . Aga kunas sa siis veovoorimees olid?»

«Eks ma siis olnud, kui vedasin kausse ja närtse ühest kohast teise . . .»

«Hehehee, naljaveli! Ja sul on siis kõrtsi võtmiseks raha?»

«Mõni kopik ikka on.»

«Tubli poiss! Kes võis seda uskuda! Nüüd ma tean küll, kes sa oled. Ennegi . . .»

«Ennegi . . . mis siis veel?»

«Kuidas ma sind kõrtsi võtan — kõik inimesed hakkavad naerma!»

«Keda — sind või mind?»

«Meid mõlemaid, kulla veli, sind ja mind!»

«Ja mis siis sinul sellest, kui nad naeravad? Ega rahvas kõrtsi nutma ole tulnud.»

Need sõnad panid Paali mõtlema. Ta vaatas Sammulile isemoodi uurides näkku.

«Nutti sul näib olevat, poiss,» ütles ta. «Mh . . . jaa . . . Kes teab, võib-olla oled sa õigel teel. Seni pole ma veel kuulnud, et setu oleks hakanud kõrtsimeheks. Aga ega sa ole ka kellegi õige setu. Too on vist ikka õige jutt, et oled pärit Kiräpää kihelkonnast Sirvaku vallast?»

«Too on õige jah. Vot, siin on pass.»

«Õige. Postoi, istume ja peame nõu. Naljakas ju on, et setu hakkab kõrtsimeheks. Aga kõrtsis maksab nali raha. Pealegi pole sa õige setu, vaid eesti setu. Kaupmees. Ärimees. Vaks vahet. Vaat seda oskavad ka naljavennad hinnata. Ega nad sulle esialgu hingerahu anna, ole kindel. Narriks sa neile oled. Aga raha sa selle eest teenid, see on kindel. Ja kui näevad ära, et oled ikkagi mees — siis nad sind alles meheks peavad! Tubli poiss! Plaan on aus! Ma poleks kedagi võtnud, aga olgu, kurat sellega, sinu võtan! Eks näe, mis sellest naljast saab.»

Kuid siis haaras ta äkki uuest mõttest kinni.

«Tead, kahju oleks sind siia niisama vedelema panna! Mis sul siin teha? Ja kaua mõtled sa siis siin õpipoisiks olla?»

«Noh, nii kevadeni.»

«Tühi jutt! Toda pole ju sugugi vaja! Ma oleks ju sinuga nõus, nalja saaks. Aga mis sa minu juures ajast raiskad! Mis sa siin õpid! Ega sa enam mõni poisikene ole. Mina ise küll olin tädimehe juures mitu aastat, aga ma olin veel noor ja talust tulnud. Sina aga oled ärimees. Vaks vahet.»

«Ei tea nüüd ... Sa siis ikka kardad mind võtta?»

«Mine nüüd! Ma tahan sulle head, sest sul on hea plaan välja mõeldud. Ja mis sa minu juures ikka teed? Äripäevadel pole mulle abilist vaja. Pühapäevadel ja laadapäevadel, ennegi, kulub ära. Mis sa siin vahid!»

«Ma teen sulle muud tööd kah.»

«Muu töö jaoks on mul juba vana Jüri. Ega ma teda sinu pärast ahju äärde istuma või panna. Too ei lähe. Ja sa tahad muidugi palka kah?»

«Ma võiks ju ka ilma palgata, söögi eest ...»

«Mis sa tühja! Mulle tuli sinu jaoks üks teine plaan pähe, väga hea plaan!»

«Noh?»

«Vaat siit versta viis-kuus on Kulbi kõrts. Väike kõrts, kirikutee ääres. Rent ei ole kallis. Kõigest kolmsada rubla. Alevik ja küla juures.»

«Tean küll.»

«No vaat! Suured saksad seal kunagi ei peatu, ta ju

vana poollagunenud puumajaloks. Ei tõmba peenemat inimest sisse — see vaatab, kuidas edasi saada, eespool kõrtse veel küllalt. Aga oma küla ja aleviku rahvas on suured joodikud. See ju kroonumõisa vald. Noh, siis tead isegi. Rahvas laisklema õppinud, ega tööga ole vaja rutata. Ja kui inimene töö peale ei pruugi litsuda, siis tal aega laiselda ja juua küllalt. Talud pole suuremad asjad. Noh, teadagi, kui lugu nii. Ja alevik — mis alevik see on? — on üks suur popsiküla — ja keegi ei saa aru, millest ta sinna tekkinud. Rohkem üks varaste ja joodikute pesa. Tead seda kõike muidugi isegi!»

«Jah. Aga . . .»

«Sa oota! Ma seletan sulle!»

«Kulbil on ju ise oma kõrtsimees. Sees ma pole seal küll kunagi midagi joonud. Aga kausse olen emandale mõnikord väljas sokutanud . . .»

«Selles see asi seisabki, et praegu Kulbil polegi kõrtsimeest, vaid on ainult emand . . .»

«Või nii. Kuhu see kõrtsimees siis jäi?»

«Kuhu ta mujale ikka jäi, kui läks teise maailma. Vaat nii on lugu.»

«Vot sulle pirakas!»

«Jah. Suvel sai jalaga kõhtu, hakkas põdema, veeti teist Tartu lõikusele. Aga ei aidanud enam midagi. Juba rohkem kui kuu on naine üksi.»

«Jah, ennegi . . .»

«Mis ennegi? Sa mõtled vist, et ma hakkan sind sinna koduväiks sokutama? Emandale kosja saatma? Noh, seda ära mõtle. Emand nutab praegu meest taga ojana. Elasid hästi. Martinson oli tubli mees, naine pidas temast lugu. Ja läbisaamine oli kõige parem. Aga kui sa arvad, et jõuad lesele rohkem meeldida, ega ma keela — katsu õnne. Ta on sinust küll aastat kümme vanem ja tal on juba kaunis suured lapsed, sel Liine-emandal . . .»

«Ei, toda sehvti ma ei taha.»

«Höhöhö! Ega ma sunni. Ma toda ei mõtelnud kah. Aga lugu on nii, et Liine-emand ei taha enam kõrtsi edasi pidada ja otsib ülevõtjat. Ahah, kas saad nüüd aru?»

«Jah, too asi küll ... Aga miks ta siis üle tahab anda? Aasta keskel? Kas ei tule toime või?»

«Toime vahest tuleks. Aga ikkagi naisterahva asi. Ilma meesterahvata ikka kõrtsi pidada on raske. Nii et ühtpidi on inimene hädas, teistpidi aga on nii, et väga vastikuks on läinud kõrts ja too koht, kus mees surma sai. Nutab ja kaebab. Ei tahtvat enam päevagi selles kohas elada ja selle asjaga tegemist teha, kus elu nii suure õnnetuse tõi. Eks ta naisterahva asi ole ...»

«Kuidas too lugu siis õige oli?»

«Mis lugu? Ah Martinsoni surm või?»

«Jah.»

«Too oli nii, nagu ma ütlesin, et suvel, kui mehed kõrtsis kaklema pistsid, läks Martinson neid lahutama, sest oli karta, et peksavad kõrtsi segi. Aga sai jalaga kõhtu — kas löödi kogemata või meelega, kes seda teab. Esiteks polnud väga vigagi, aga pärast tulid suured valud, kõhukelme oli katki, palavik lõi sisse. Ja nii oligi.»

«Siis on seal ikka marakratid küll!»

«Hehee! Kas kardad või?»

«Ei nüüd toda. Ma niisama ...»

«Karta ei maksa sul midagi. Sa noor kange mees. Martinson oli juba üle viiekümne, paks, rasvane. Ja perekonnainimene. Sa poissmees — või sul elu nii kallis on! Hehehee. Aga ega see asi olegi seal nii hull. Missuguses kõrtsis ei kakelda? Kõike tuleb ette. Olen minagi pihta saanud. Aga Martinsoni asi oli juhuse asi, saatus, nagu seisab raamatus. Nii oli tema elukirja sisse pandud. Kulbil muidugi kakeldakse rohkem kui mujal. Nurk säärane. Aga selle eest ka rent odavam. Hehehee. Peetakse prostoimaks ja halvemaks kohaks. Igaüks sinna minna ei taha. Peale selle läbisõitjaid vähem ja ümbrus vaene. Seepärast too rent odav ongi. Aga too kõik ei loe. Lõikust on seal omajagu küllalt. Muidugi juuakse rohkem kopikate kui rublade eest ja lärmi on teinekord rohkem kui asja, aga kes on ettevõtlik ja hakkaja mees, see teeb head sehvti. Martinson läks seal rikkaks. Ostis talu. Sinna nüüd lesk tahab ära kolidagi.»

«Ah nii.»

«Nojah. Sina võta koht üle — saad kohe asja juurde. Mis sa minu juures ilmaasjata aega hakkad raiskama!»

«Aga ma ei oska ju midagi!»

«Tühi jutt! Ise ärimees! Mis kunsti seal vaja! Ütlesin juba, et Kulbi pole peenikene koht. Pista meestele õllepudel ja viinaklaas nina alla — ja võta raha. Muud vigurit seal ei ole. Kes sakuskat tahab, sellele lõika vorsti või pane heeringas taldrikule. Toda sa ometi oskad!»

«Jah. Aga sisseostud . . .»

«Mis sisseostud? Selle kunsti õpetan ma sulle paari tunniga ära. Või seletab Martinsoni emand. Kõige parem nii ongi. Ega ta siis jalapealt kohe välja saa minna. Nädalapäevad võid sa ju tema juures harjutada. Ja selle aja jooksul näitab ja seletab ta sulle kõik ära, mis vaja: kust ja kuidas õlut saad, kust viina, kust sakuskat ja kust veini ja mõdu, kompvekke ja saia. Sama lugu on hindadega. Tema on lahkuja inimene, tema ütleb sulle kõik tõe välja, mis mida maksab ja kuidas kõik paremini teha. Minule oled tulevane võistleja — ega mina sulle taha kõiki saladusi välja lobiseda — hehee! Niimoodi on. Elu on kõige parem kool. Kui oled kuu aega kaubelnud, on sul juba kõik saladused käes.»

«Toda ma tean. Niimoodi hakkasin ma ka setuametiga peale.»

«Hehee! No vaat. See setuamet toob sulle ka Kulbil rohkem sisse, kui kuskil mujal. Esialgu. Vaat siin — siin veel ei tea. Siin on uhkeid mehi, kes ei salli, et nad peavad jooma kõrtsis, kus setu on kõrtsimeheks. Aga Kulbi mehed — nendele teeb see nalja . . .»

«Hm . . . jah . . . Ei tea, palju ta peaks tahtma?»

«Ah Martinsoni emand? Kuulda oli, et tahab paarsada ära.»

«Tohoh! Aga aasta rent on kolmsada?!»

«Nojah. Inimene tahab ometi kasu kah saada, kui ta asja ära annab. Peale selle: suvel pole ikkagi rahval aega nii palju juua kui talvel. Ning ka raha on suvel vähem kui talvel. Talv seisab aga ees. Eks ole?»

«Todapidi küll. Aga kakssada on ikkagi palju. Aasta rent on tal muidugi ette makstud?»

«Muidugi. Teisiti ei saa. Aga sa katsu kaubelda. Kui saad kahesaja eest veel kolu kah kaasa ja klaasid ja taldrikud ja mõned noad-kahvlid ja muu, siis pole midagi vastu punnida — kaup on hea. Siis on sul ikka kõrts ja kõrtsipidamise värk käes ja kevadeni rent ka makstud — kõik kahesaja rubla eest! Hea kaup, hea juhus. Seda pead kasutama! See on sulle justkui rusikas silmaauku, usu mind! Ja kui sul kuussada rubla põhikapitali on ja sa sisse lendadki, siis saad sa veel kevadel mõne teise kõrtsi võtta. Nii palju ikka teenid, et ära saad elada.»

Sammul tõusis laua tagant.

«Noh, ega siis muud, kui ma lähen vaatama!»

«Ah Kulbile?»

«Noh, mida muud!»

«Õige plaan. Pea! Praegu säärane aeg, et inimesi pole ja naine saab üksi toime. Ma lasen hobuse vankri ette rakendada ja sõidutan su Kulbile. Aitan sul kaubelda.»

Ning Paal ruttas välja. Kõik säärased asjad olid talle huvitavaks meelelahutuseks. Ega ta siis palja ligimese-armastuse pärast seda setut tagant sokutanud: see oli ju kõik lausa lõbu ja suur sündmus pealegi — anda inimeste elule uus pööre ja vaadata, mis sellest asjast välja tuleb, ja kuulata, mis inimesed sellest kõigest räägivad. Ja kui setu hakkab kõrtsimeheks, hehee, sellest saab kogu ümbruskonnale nalja. Ning vana Paal on selle nalja õieti teinudki! Ja südamepõhjas oli vana Paal väga rahul, et ta setut siiski enda juurde ei võtnud: tema kõrts oleks selleks naljaks siiski liiga hea olnud . . .

Pool tundi hiljem sõitsid mehed Kulbi poole ja vana Paal, kelle tuju oli üpris ladus, latras kogu tee.

«Kedagi appi pead sa võtma, ega sa muidu läbi tule. Jah! Muidu ei saa sa ju jalga kodunt välja viia. Õlu tuuakse sulle küll koju, aga muu asja järele pead ikka ise linna sõitma. Pead naise võtma! Muidu ei tule sa toime! Otsi mõni hea rikas tots! Ma võin sulle kohe mõne soovitada. Tõsijutt! Kui oled kõrtsi ära võtnud, pead kohe kosja minema. Hehehee! Ja hea kosjahobuse pead ostma. Vana oled sa muidugi maha

müünud? Õigus! Aga uue pead ostma ilusa, kõrtsimehe-hobuse ikka — ja pealegi kosjatäku! Kas pole tõsi?»

Sammul oli mõttes ja vastas väga lühidalt. Kuid Paali see ei seganud. Tema oli nüüd asjast juba rohkem sisse võetud, kui Sammul ise oligi. Temal sõnad ja kavad muudkui lendasid.

«Kas viina ka armastad?» päris ta. «Ah ei. See on hea. Viina kõrtsimees armastada ei tohi. Aga võtma peab. Kuidas sa muidu saad? Võtma pead! Seal kostitab sind mõni rikas kunde — ütled sa ära, vaat ta vihastab ja ei tulegi enam! Võib-olla et ta toopärast tulebki, et sinu ees praalida ja uhkustada. Ja sina pead siis tema viina jooma ja tema rahast maiku saama. Seda ta tahab. Kui sa ei joo, mis mõnu tal sinust siis on? Aga sa pead nii jooma, et sa purju ei jää. Või kui sa purju jäädki, siis ei tohi sa seda välja näidata! Ei tohi! See on kõrtsimehe suur kunst — nii viina võtta, et purju ei jää! Hehee! Seda sa pead õppima! Ja, üldse, sa pead õppima olema üks suur lupard kõigile oma kundedele, aga sa pead ise teadma, et ega sa ju lupard tõepoolest ole, vaid üsna tark vennikene omaette, hehee!»

Sammul vastas:

«Noh, seda kunsti juba setu tunneb.»

«Õige jah. See kulub sulle ära.»

Kuna teine vatras, libisesid Sammuli silmad üle kõhna madala maastiku. Vaid männimetsad ja liivaväljad. Põllud ei olnud siin suuremad asjad, seda mäletas Sammul veel suvest. Aga rahvast oli siin tihedasti — väikesed renditalud, popsikohad olid kobarates kõikjale laiali paisatud. Ei meeldinud Sammulile see ümbrus. Kuid ta oli juba ammugi harjunud ebameeldivate asjadega tegemist tegema. Juba ammugi. Setu kunsti ta ju armastas vaid oma idee, oma mõtte pärast, kõige selle pärast, mis selle taga. Aga mis oli see setu amet muidu, väliselt, kui üks suur kannatuste rida? Kannatama, nälgima, külmetama oli Sammul harjunud juba lapsepõlvest saadik, kuid armastama polnud ta seda kõike ometi õppinud! Mõistagi mitte. Vastupidi. Ja Kulbi kõrts keset vaest nurka ei veedelnud teda väga.

Kuid see oli kasulik ja paras koht talle, ses suhtes oli vanal Paalil õigus.

Vanker väljus järjekordse metsanurga tagant.

«Näe, seal see Kulbi kõrts ongi,» torkas Paal piitsavarrega.

Sammul jaatas — ta tundis seda hoonet küllaltki.

Pikk puust kast, teine väiksem kast selle vastu — üle tee — ait. Mõlemad hallid ja luitunud. Ei ühtki puud ega põõsast. Vaid lühike kaevuvaldas tee ääres püsti. Paar hobust konutas lasipuu juures.

«Näe, siin isegi hobuserahvas sees,» muigas Paal. «Ja minul nii vara veel polnudki!»

Ta tõmbas piitsavarrega poolringi ümber vankri:

«Ega siin rahvast puudu ole!»

Ja tõesti, kogu ümbrus oli hall, hallidest majakestest — alevikust, «vargakülast». Kuid nendegi keskel vähe puid ja põõsaid. Ning eemal madalakatuselised talud, punkrid hoonete asemel. Ja ikka vähe puid. Vaid kaugemal, paari versta kaugusel, sinas jälle mets.

«Rahvast nagu liiva mere ääres!» muheles Paal iroonilselt. «Linn! Muudkui oska aga kinni püüda!»

Jõuti kõrtsi ette. Pisikesed madalad aknad. Rohekad vanadusest. Ja hoone seinad sammaldunud, pehkinud. Aga trepp nagu kõrtsil ikka, pingiga, ja kõrtsialuses kanad siblimas.

«Pole viga,» vabandas Paal hobust sidudes. «Ehitatud on ta vahest juba kuuskümmend aastat tagasi. Aga seisab veel oma kolmkümmend.»

Siis siirduti sisse.

Edetoas suure pika laua ääres istus paar teekäijat leivakoti juures, pudel õlut kõrval. Paal koputas köögiuksele, mis oli praokil, nii et prao vahelt kööki pidi näha olema osa kõrtsi koos letiga. Uks avanes ja lävele ilmus emand Martinson, pikk tugev naine, kirju kleit seljas, heledad juuksed sassis, põsed kahvatud, kuid silmalaud punakad.

«Tere!» praalis Paal. «Tulin sulle külla, tõin kaasa uue peremehe, mis?! Kaua sa ikka üksi oled — kulub ära!»

Ja lisas tasemini:

«Too meile tagatuppa midagi — noh, üks kirssvasser või nii... Ja tule ise kah... Meil on sinuga vaja natuke juttu ajada...»

Naise nägu jäi liikumatuks ja kurvaks.

«Hea küll,» ütles ta ainult.

Mindi tagatuppa, mis oli veidi puhtam ja valgem kui edetuba. Kuid tumedad ja suitsunud olid nad mõlemad. Kunagi oli neid krohvitud, aga krohv oli osaliselt aja jooksul maha pudenenud ja siis olid need haavad ühes terve seinaga kergelt üle lubjatud. Kuid nüüd oli kõik see jälle mustunud ja koltunud ja kärbestel täis tehtud. Pisikesed aknad lasksid sisse väga vähe valgust ja seegi valgus muutus hallikasrohelistes aknaruutudes halliks.

Edetoa nurgas oli lett ja leti taga, riiulil, pudelid, kompvekid ning klaasid.

Kõik see oli kaunis armetu.

Tagatoas oli mitu väiksemat lauda järidega. Nurgas oli voodi — inetu kotihunnik, kaetud pulstunud joonelise vaibaga.

«Tore siin ei ole,» itsitas jälle Paal. «Aga...»

Ta ei lõpetanud lauset. Tuli kõrtsiemand pudeli ja klaasidega.

Ja siis võeti istet ning algas jutt.

## 14

Kui külas levis kuuldus, et uueks kõrtsimeheks on eesti setu Sammul, siis tõusis säärane naeru- ja praalimiskaja, et nalja oli rohkemgi, kui Sammul ise oli arvanud.

«Või setu kõrtsimeheks!»

«No kas oled veel imet kuulnud!»

«No nüüd alles saame juua!»

«Nüüd pole muud, kui võta paar vanu pükse kaenla ja mine kõrtsi!»

«Muidugi! Ega siis setu raha taha. Temal ju ikka närts etem!»

«Puha närude vastu mõõdab õlut!»

«Ja küllap ka õlu tal kausi sees! Kausist tulebki nüüd kõrtsis õlut jooma hakata.»

«Õige! Mis setul muud kui närts ja kauss!»

«Ja pott!»

«Ei, vaat nii on, et kausiga antakse viina ja potiga õlut!»

«Jah! Et, kõrtsimees, too pott õlut ja kauss viina! Tore lugu!»

«Uus mood!»

Nii naerdi külas.

Ja need, kes juba olid kõrtsis käinud, seletasidki, et ega raha eest nüüd kõrtsis midagi antagi — ei maksa rahakottigi kaasa võtta: puha närude eest saab nüüd kõike.

Murdis siis laupäeva õhtul kõrtsi poole rahvas — vana ja noor. Katsusid sinna pugeda isegi niisugused, kes seal muidu kunagi ei käinud, vanadest joodikutest rääkimata. Poisikeseohtu noormehed, kel polnud veel sõnaõigust suurte meeste keskel ja kes jõid viina ja õlut veel salaja, nurga taga, hiilisid ka tasapisi kõrtsi nurka, et näha ja kuulda nalja. Naised, muidugi, ei tohtinud kõrtsiminekule mõteldagi, aga suure kadedusega jäid nad koju ja hakkasid pikisilmi mehi tagasi ootama, et kuulda uudiseid.

Kõrts sumas kui mesilaste taru.

Aga erilist imet siin siiski ei sündinud.

Igaüks, kes sisse astus, nägi kohe, et pilt oli tavaline: istusid mehed laudade ääres, viina- või õlleklaasid ees, ja lärmasid juttu ning naeru, kuna kõrtsimees seisis oma leti taga ja jagas jooke. Polnud näha ei potte ega kausse ja letil muudkui tilises raha.

Pettunud olid sisseastujad, sest kuigi teati, et ega kõrtsis ikka keegi tõepoolest närudega kauplema hakka, loodeti siiski salaja, et ega tea... vahest on ometi midagi erakordset selles loos, kui setu hakkab kõrtsimeheks.

Ent polnud esialgu midagi erakordset näha ega kuulda.

Hüüti:

«Hei, kõrtsimees, too pudel õlut!»

Või:

«Hei, Sammul, anna musku viina!»

Aga kaussidest ja pottidest polnud juttu.

Sammulil oli abiks Martinsoni Voldemar, umbes kahekümneaastane noormees, kes jäänud mõneks nädalaks Sammuli juurde ema nõusolekul ja Sammuli palvel. Voldemar tundis hästi neid kõrtsiasju ja -kunste, seepärast võis Sammul peale abi temalt saada ka juhatust ja õpetust.

Kui viin ja õlu pähe hakkas minema, alles siis hakkasid kostma ka hüüded:

«Hei, Sammul, siva, too üks pott õlut!»

Ja kostis mürisev naer.

Või:

«Hei, Sammul, too üks kauss viina!»

Ning uus mürisev naer.

Sammul naeris kaasa ja oli vilgas täitma tellimusi. Tal olid kerged jalad ja kõhn keha ja ta liikus ruttu. Ja silmades oli tal imelik särav naer, nagu võõras veidike; kuid suu jäi tõsiseks. Ja kui ta üksi omaette seisis ja parajasti meestega ei lõõpinud, tõsinesid ka ta silmad ja olid suured ning hallid, mitte enam kitsad, pilukil, nagu naerdes.

Sammul vastas lõbusasti meeste naljadele ja ei nähtunud sugugi pahanevat. Tõepoolest oligi ta kaugel sellest. See oli juba ammu, kui ta sääraste naljade puhul haavus — väga ammu! Koolis ja karjapoisipõlves! Nüüd oli ta sellest üle. Nüüd oli elu teda küpsetanud. Ent ta teadis: naerge pealegi, aga mina saan selle eest teilt raha. Jah, raha eest võite naerda. Ega see mulle midagi tee. Teie naer kaob, aga raha jääb minu taskusse. Seepärast oli Sammul kerge ja vilgas ja ta silmades oli imelik naer — lõbus, väga lõbus ja kerge, kuid selles oli veel midagi, millest keegi aru ei saanud ja mis kedagi ei huvitanudki.

Tulid mehed leti juurde ja imestasid:

«Näe kurjavaimu Sammulit — rikkaks läinud! Kõrtsimeheks hakanud! Kes võis seda arvata! Kauples, kauples närudega — ikka üks närts ja üks kauss —, aga korraga saks! Ja ei müügi enam kausse ja potte, vaid puhast viina ja õlut! Ja närtse enam ei tahagi — anna aga puhast raha! Ai seda Sammulit! Noh, anna

pool naela viina, kalla omale teine, joome kokku! Sinu terviseks, sa va kavalpea!»

Ja joodi.

Sammulgi pidi jooma — kuhu ta pääses! Säärasest pakkumisest ei kõlvanud ära ütelda. Ja jõid ju ise endale raha tasku!

Kõvasti mõjus viin harjumata Sammulisse. Aga Voldemar õpetas teda: mine kohe kööki ja võta külma vett peale. Ja kui väga paha hakkab, aja sõrmed kurku. Kuid ära näita kellelegi, et sul halb on. Ja kui näed, et mees on juba küllalt saanud, jäta pool viina oma klaasi alles, ega tema, tühi, jutuhoos seda uurima hakka, kui palju sinna klaasipõhja alles jäi.

Voldemar oli ka valgevereline nagu Sammulgi. Samuti pikk ja kõhn. Kuid tal olid pruunid silmad ja ta nägu oli lai, mitte piklik nagu Sammuli nägu.

Kui aur meeste peades tõusma hakkas, kuuldus juba lauseid:

«Setu viina joome — ega see pähe lähe! Viska aga see veel ära — see ju nõrk nagu vesi!»

Ja hüüti:

«Hei, setuveli, too veel üks pota!»

«Hei, Sammul, mul raha otsas — kas annad mulle püksте vastu ühe kausitäie?»

«Annan, annan,» vastas Sammul. «Miks ma siis ei anna? Aja aga püksid maha — kohe saad poole naela!»

«Mis sa lorad! Minu püksid on rohkem väärt kui pool naela! Minu pükste eest pead andma viietoobilise kausitäie!»

«Kas sul siis nii suured püksid on?»

Kõrts rõkkas naerust: ära sa seda Sammulit, seda setut! Ei lase endale nina peale teha! Oskab! Oskab! Ikka näha, et rohkem kui setu!

Kuid kui jõuti juba väga kõrge kraadini, kõlas ka hüüdeid:

«Ei, kurat, ma setu viina ei joo! Ja raha selle eest ka ei maksa!»

Ja kobis mõni säärane leti ette ja müristas:

«Kuule, sa kuradi setu — su viin on lahja nagu solk! See pole viin — see on setu hobuse vesi! Jumala eest!

Sina, setu, tüssad meid! Sa pead mulle mu raha tagasi andma!»

Aga Sammuli silmad särasid imelikus naerus, kui ta vastas:

«Kes ei tunne kõrtsi nalja — karvust kinni, kõrtsist välja! Ega setu sinu käest hobuse vee eest raha võtnud, vaid selle nalja eest, mis sa setu kõrtsis said!»

«Mis, sul ka mõni nali! Setu nali! Lahja!»

«Eks tee sina paksemat!»

Mürisev naer:

«Jah, jah, Jakob, tee setule paksemat!»

Ja tõusis üldine setu-pilkamine! Hüüti iga laua juurest võidu! Nüüd saadi lõpuks seda, milleks oli tuldud! Nüüd sai setust pajats. Ohohoo! Nüüd oli tuju õigel kohal.

Aga et setust alles õieti üle olla, selleks oli veel kõige parem abinõu — teda käsutada!

«Hei, setu, too pott õlut!»

«Hei, Vanka, too veel üks kausitäis hobuse vett!»

«Siia kah!»

«Siia!»

Ja raha tilises.

Imelik hiilgav naer silmis, käis Sammul ruttu leti ja laudade vahet.

Ja ega keegi talle ju vaenuline olnud! See kõik oli ju vaid alles see õige nali, milleks kõrtsi tuldud!

Ja nüüd alles hakkas viin ja õlu voolama!

Ning mitte närude vastu, kuigi neid pakuti, vaid puhta raha vastu!

Raha tilises Sammuli taskus, seda oli täis leti laegas!

«Säh, vellekene, katsu sa ise ka oma hobuse vett! Ja ära pane pahaks!»

Sammul katsus.

Aga juba hüüti teise laua juurest:

«Tantsi meile kasatskit, setu!»

«Hõhõhõõ! Vaat õige mõte! Setu peab kasatskit tantsima! Tantsi, Ivvan!»

Kõrtsimees seisis leti ees ja naeris — vaid hiilgavate silmadega:

«Ei, kulla mehekesed, setu jalad on külmavõetud, ei setu tantsida saa! Aga kõrtsis tantsivad ikka saksad

ise — miks nad siis muidu viina joovad! Viin teeb sakste jalad kergeks!»

«Ära pora!» hüüti. «Sa oled meile liiga palju sisse jootnud oma hobuse vett! Nüüd meie jalad rasked! Pead ise tantsima! Kõrtsimees peab ise tantsima! Hõhõhõõ! Paneme, mehed, kõrtsimehe tantsima!»

«Jah, jah, jah! Hurraa! Setust kõrtsimees peab meile ette tantsima! Muidu teeme kõrtsi maatasa! Hurraa!»

Kõrtsimehe suu oli kõvasti kokku surutud. Aga ta silmad naersid ikka veel. Ta võitles endaga rasket võitlust. Ja ta sai endast jagu.

«Ostke pang viina, siis tantsin!» ütles ta.

«Sulle või?»

«Nojah mulle!»

«Kõrtsimehele?»

«Ei, setule!»

«Hõhõhõõ!»

«Vaat naljavend!»

«Ära sa ütle, Sammul on mees!»

«Täitsa mees! Kaval, kurat!»

«Ei tähenda midagi, et setu!»

«Mis setu! Sihuke mõni setu! Kas setul mõni raha!»

Aga Sammul hüüdis:

«Noh, kuhu te siis nüüd jäite? Kuhu too kuraas siis nüüd kadus? Kui setu viina tahtma hakkas, siis lõid kõik taganema! Ei jõua setule tilka viina osta! Ega setugi suu sarvest olę!»

«Aga kas sa pange viina ise kõik ära jood?»

«Muidugi joon!»

«Ja siis tantsid kah?»

«Siis alles see õige tants lahti läheb!»

«Hihihii! Ära sa Sammulit! Kas lööme, mehed, talle pange viina välja?! Vaatame siis, kuidas ta joob ja tantsib!»

«Lööme!»

«Kas sul nii palju viina ka on, setu?»

«Hõhõhõõ! Mis temal viga! Temal hobuse viin! Hobune annab seda alati!»

«Tühi jutt! Hobune ei suuda pangetäit korraga anda!»

«Tuleb setul omalt poolt lisa anda!»

«Hõhõhõõ!»

Aga mõnel mehel oli aru veel veidi peas.

«Minge ikka — pang viina setule tantsu eest! Toda ei saa! Toda on palju!»

Sammul lõi käega:

«Noh, kui saksad kauplema hakkavad — need ka mõned saksad!»

Hõisu Jaan, suur punasenäoline vanamees, müristas:

«Mina panen talle üksi pange viina välja, kui ta tantsib!»

Hõisu Jaan, kelle talu veidi suurem kui teistel, oli kõva hõiskama, sellest ka ta nimi. Ta õige nimi oli üsna midagi muud.

Ta kobas oma taskutes ja kiskus välja suure punga.

«Mul raha nagu vihalehti! Anna siia pang viina, setuvellekene!»

«Lao raha välja, siis toon kohe!»

«Mis, kuram, enne viin, siis raha!»

«Ei, enne raha, siis viin!»

«Tühi lora, seda pole ma veel kuulnud ega näinud! Niiviisi peavad kõrtsi setud, aga mitte härrad! Kas sa arvad, et mul rahast puudu on ja ma ei jõua sinu hobuse vett kinni maksta?!»

«Ei tea midagi! Võib olla, et ei jõua kah!»

«No kuule kuradit! Mina ei jõua?!»

Ja ta hakkas raha lauale hunnikusse laduma. Aga oli kõik väike, peenike raha. Puha vask ja üsna vähe hõbedat. Mehed kogunesid laua ümber.

Ja pea oligi raha Jaani kotist otsas, kuid hunnikus, laual, polnud nii palju, et selle eest oleks võinud saada pange viina.

Jaan kobas taskutes.

«Mis, kuram, minu suure raha kott on koju jäänud!»

Aga ümber tõusis naerulagin:

Jaan oli jälle kord oma hõiskamisega sisse lennanud!

Nüüd oli meestel ametit Jaani narrimisega ja setu jäeti ajutiseks üsna kõrvale.

Kuid ega see kaua kestnud.

Tuli Sammulil harjuda.

Ja ta harjus.

Ega see ju lõpuks halvem olnud kui koolis ja kar-

jas. Kuid siin oli sellel kõigel oma mõte: siin tilises raha! Las nad narrivad ja naeravad, las nad irvitavad — see on kõrtsi nali. Kõrtsi nalja eest aga tuleb maksta! Ja see on peaasi. Kes pärast naerab, see naerab paremini!

Ja kui see lärmav ja rõkkav jõuk hilja öösel kodu poole hakkas liikuma, siis olid lõpuks omamoodi rahul kõik: mehed ja kõrtsmik. Meestel oli olnud ülilõbus, kõrtsmikul oli aga laegas vaske ja hõbedat täis. Mis muust — muu oli peente sakste asi. Mõnikord ju tikkus hari punaseks minema, aga sellest tuli üle saada. Lõpuks, need narrijad — need olid ju vaid selleks siin, et tuua siia vaske ja hõbedat. Ja isegi määrdunud, higist paberit.

Selle kõigega sai hakkama.

Pikkamisi jäid vähemaks ka nokkimised.

Ka inimesed hakkasid harjuma.

Kuid kuna neid kõrtsi meelitas kõrtsimehe kulul saadav nali, siis hakkas kõrtsimees lõpuks ise selle eest hoolitsema, et see nali päriselt ei ununeks. Alevikumehed, kes muidu kellegi üle maailmas avalikult irvitada ei saanud, võisid kõrtsis nalja teha kõrtsimehe arvel! See oli suur toredus! Samuti popsidel ja väikeste rendikohtade pidajatel. Sammul laskis meeleldi end tõgada — las inimestel tunda end suurtena vähemalt oma raha eest! Kes lõpuks naerab, see naerab paremini.

Selle kõigega sai hakkama.

Palju rohkem andis vastsel kõrtsimehel muretseda mõninga teise küsimuse üle.

Voldemar, näiteks, tahtis lahkuda. Aga Sammul hoidis teda poolvägisi tagasi. Üksi oli võimatu läbi saada. Kuid ühtki inimest, peale hariliku teenija, polnud kustki asemele võtta!

Paal sõitis paar korda vaatama, lõbu pärast, et pärast omas kõrtsis hea rääkida oleks kõigest, mis sünnib Kulbil! Itsitas ja patsutas Sammulile õlale.

«Tubli poiss! Tubli poiss! Noh, on kuulda jah, et rahvas litsub sulle murruna peale! Jah, nalja saab! Aga sa muudkui võta raha!»

Sammul kaebas, et ei tea, kust saada endale kedagi

abiks! Keda sa võtad! Endal ikkagi vaja mõnikord välja sõita, kodus ka vaja talitajat. Kevadel vaja lehm osta ja põld kõrtsi ümber üles harida ...

«Võta naine!» itsitas Paal. «Ma sokutan sulle säärase rikka Manni, missugust aga iiales tahad! Toob sulle kaasavaraks lehmad, lambad, kummutid, kapid. Ja sularaha kah!»

Kas Paal seda tõsiselt rääkis — kes seda teadis! Aga Sammul polnud rumal seda tõsiselt võtma. Võib ju olla, et mõni oleks ka tulnud, isegi rikas ... Aga ...

Paal vaatas elutubades ringi:

«Noh, elad sa siin kui metslane!»

Tahtis ütelda «setu»!

Tubades polnud midagi muud kui voodikolakas, laud ja paar tooli. See oli kaubeldud Martinsoni emandalt lisaks muule inventarile. Ja jumal teab, kas sel setul särki oli või ei! Ülikond oli küll korralik, aga selle alla — sinna ei saanud keegi näha. Ja mis siin söödi? Küllap vist kogu aja pureti silku ja joodi teed? Voldemar oligi parajasti teekeetmisega ametis.

«Kauple Voldemar omale selliks!» soovitas Paal.

«Ei tema taha enam siin olla!» kaebas Sammul. «Otsekui valu veab koju, ema juurde!»

No muidugi! Voldemaril polnud siin ka magus! Ole setule tüdruku eest! Keeda talle teed ja söö kogu aja kuivanud leiba ning vintskeid heeringaid! Voldemaril oli veel oma voodi, vähemalt oma pesuga. Aga setul — sellel vist olid täid voodis. Ta kratsis end igal öösel nii hirmsasti ja haises ikka veel tökati järele! Üks lina tal voodis oli, seda ei vahetanud ta kunagi. Ja kui saunas käis, kas siis särki vahetas, seda Voldemar ei teadnud, sest nad käisid saunas vaheldumisi, kuna üks pidi seni kõrtsis olema, kuni teine saunas oli, sest kuigi kõrtsi saun oli ligidal, polnud kõrtsi võimalik ka saunaskäimise ajaks üksi jätta. Aga pesu vähemalt selle aja jooksul, mis Sammul siin oli, keegi talle ei pesnud. Võib-olla pesi ise, saunas ...?

Ei, Voldemaril oli siin viljand! Ta kohendas ise oma voodi üles ja pühkis toad. Sammul korraldas oma voodi ise. Ja kui Voldemar ära minnes siit veel oma

voodi ka kaasa võtab, siis jäävad need toad veelgi tühjemaks.

Vilets oli see setu kodune elu igati.

Vilets, must, õudne.

Seda teadis Sammul kõige paremini, kuigi ta oli õppinud viletsasti elama ja peaaegu kogu oma senise täisealise elu oli olnud kodutu.

Ta pakkuski Voldemarile palka, et jäägu edasi. Aga kus Voldemar! Voldemar ei tahtnud setu raha. Temal oli kodus talu. Ta oli selle talu tulevane peremees, õieti juba praegune, sest ega emast siis peremeest saanud. Kuidas tema siis sobiks setu teenijaks!

Ja setu oli nii kartlik selle kassaga! Andis kõik jaopärast kätte, kui ära läks. Ja kui tagasi tuli ja raha vastu võttis, siis, salaja, arvestas ja arvestas kui loll! Nagu oleks Voldemarile setu raha vaja!

Isegi kui kahekesi kaubeldi, õhtuti, siis piilus setu ikka salaja kassa poole, et kas Voldemar... Ja kui Voldemar mõnelt mehelt raha vastu võttis, siis kõrtsimees jälle salaja piilus ja näis arvestavat, kas kõik on ka õige.

Muidu aga, kui kahekesi kodus oldi, päeval, siis oli ka kassa alati lukus ja pudelid vist kõik üle loetud ja viingi vist mõõdetud... Ja kui keegi tuli ja midagi tahtis ja Sammul oli ise kuskil väljas, siis tuli tema järele joosta. Voldemar siis midagi anda ei saanud.

Ei, kõik see oli Voldemarile vastumeelt! Ta turtsus salaja omaette ja oli emale pahane, kes ta siia jätnud — setu teenriks!

Ja Sammul ei teadnud, mis ta pidi tegema!

Hea oli Paalil itsitada, aga ise Sammuli nahas kosja minna poleks ta vahest küll mitte tahtnud! Ja pealegi veel rikkale! Kui mõni säärane oleks leidunudki, kes siia oleks tulnud — mis ta siin siis oleks teinud?! Kuidas talle näiteks oleks meeldinud see kõrtsinali, mida siin iga päev kõrtsimehega tehti?! Kas ta oleks tahtnud olla setu naine — isegi kõrtsimehest setu naine?! Ja kuidas ta end seetõttu mehe vastu oleks ülal pidanud?

Ei, kosjadest polnud juttugi! Ja mis kosilane sa säärane oled, kui endal pole veel midagi peale viletsa

voodi, lauakolaka ja paari järi. Kuhu sa vaesegi tüdruku säärastes oludes paned? Mis ta sinust mõtleb?

Olgu, kuidas oli, aga Sammul seda kõike ei taht-nud. Oskasid ise kannatada ja edasi rühkida oma vae-susest ning selle juures kõike heaks võtta — see oli iseasi. Aga teist siia juurde tuua oli veel vara-jane.

Sammulile muidugi meenus ka õde Iida. Aga Iida oli juba abiellunud ja võtnud mehega, kellegi talusulasega, mõisalt väikese rendikoha kuskil kaugemal, naaber-kihelkonnas. Kas see koht oli päris talukoht või midagi popsi- või kandikoha taolist, seda Sammul ei teadnud, sest käinud ta seal kunagi ei olnud ja inimeste jutud olid ebatäpsed — üks rääkis ühtemoodi, teine veidi teist-moodi. Pulma, vähemalt, kui neid peetud oligi, Sam-mulit ei kutsutud — ja ega õde ju teadnudki, kus vend parajasti viibis ja kuhu talle kutse saata või kust teda otsida.

Nii ei olnud ka õe peale mingit lootust. Õel kuul-davasti oli juba lapsigi.

Ja isegi kui õde oleks olnudki veel vaba — küsi-tav, kas ta vennale abiks oleks tahtnud tulla, säärasele vennale, keda ta häbenes. Ja muidugi, vend sai aru — õel oli ju omamoodi õigus. Ja kui ta oleks tulnudki siia ja näinud ning kuulnud, kuidas venda kõrtsis nar-riks tehti . . . ! Jah, mis teha!

Jäi üle ainus võimalus — võtta teenija, mõni vanem naisterahvas, kes pidi koristama, keetma ja isegi kõrt-sis kauplema, kui kõrtsimees ära pidi sõitma. Keeruline asi! Annad talle õllepudelid ja mõõdetud viina ja väi-kese kassa kätte — hea küll. Aga mis kõrtsipidaja sihuke vana inimene küll on!

Omamoodi häda oli tulnud Sammulile sealt, kust ta oodatagi ei teadnud! Korjas, kogus, võttis lõpuks kõrtsi, millest unistanud juba aastaid kui heast rahaallikast. Ja raha tuli ka. Aga, vaata, nüüd ei ole ühtki abilist. Oled üksi elanud maailmas kui hunt, oled üksikuks jäänud, pole ühegi inimesega sõbralikumat, usaldava-mat sidet.

Vaat Võõpsust — sealt saaks mõne inimese! Vana Timo on küll surnud, aga Timo perekonnaga siiski on

Sammulil head sidemed. Need seal võiksid soovitada mõne hea inimese.

Ent too sa Võõpsust siia mõni setunaine! Ise vähemalt oled eesti setu! Kui aga siia ilmub päris tõeline setu sulle seltsiliseks — ja pealegi naine! Noh, siis tuleb ju lausa põrgu, vähemalt tollele naisele!

Voldemar aga ütles kindla tähtpäeva: siis ta lahkub — ja valmis! Oli juba kõva talv, peagi oli oodata jõulusid. Ja pühade ajal, teadagi, tegemist rohkem kui muidu. Aga juba enne pühi tahtis Voldemar aegsasti kodus olla.

## 15

Külas levis kuuldus — kõrtsisetu otsib endale virtinat! Kas kellelgi pole lusti minna? !

Paljudel vahest oleks olnud lusti, aga keegi ei tihanud minna! Muidu aga ikka kõrtsi asi — huvitav küllalt. Ikka rahvast käib palju kokku ja nalja ja lõbu saab! Isegi mõni peretütar oleks läinud! Aga kus see häbi!

Pealegi pidi kõrtsis ikka palju kergem olema kui talus. Mis seal siis ikka teha oli? Ega seal linu ropsida ja suurt karja talitada olnud — talvel pealegi. Maad oli kõrtsil vähe, see töö, kui see suvel tulebki, on kõrtsimehel ühes teenijaga mänguasi teha. Praegu, talvel, polnud aga kõrtsimehel veel lehmagi. Seda kavatsevat ta alles kevadel osta. Hobune on, kuid see on mehe asi. Noh, mis seal siis teha on? Supp keeta ja toad pühkida! Ja kõrtsiemandat mängida, kui kõrtsimeest kodus ei ole! See ka mõni töö! Mänguasi!

Paljud teenijatüdrukud oleksid kohe heameelega talust kõrtsi läinud, oli siis peretütardega, kuidas oli. Aga kes see tahtis sattuda kogu küla naeru alla! Seda ei tahtnud keegi! Minna setule, üksikule poissmehele, au poolest küll kõrtsimehele, teenijaks! Hakata pesema ta närusid ja kauplema ta pottidega! Hohohoo! Seda naeru ja nalja! Ja sel ei tule kunagi lõppu, sest igal õhtul tulevad nad siis kõrtsi just nimelt sinu üle irvi-

tama! Ja on neil siis kaks narri kõrtsis kiskuda — kõrtsimees ja tema virtin! Ei, ei, ei!

Mõned vanad popsinaised — lesed, kel midagi kaotada ei olnud, käisid Sammuliga rääkimas. Aga tulid tagasi ja seletasid, et Sammul polevat midagi kindlat ütelnud. Käskinud mõne päeva pärast tagasi tulla. No muidugi! Ei taha võtta vana, tahab noort! Ära seda Sammulit! Ja naerdi veelgi rohkem.

Popsinaised teadsid rääkida, et küll setu elu olevat hirmus. Küll olevat tal viletsad toad ja vaene majapidamine! Ei sinna puustuse sisse küll keegi õige aruga inimene või minna!

Või popsinaistel endil nüüd nii väga tore värk kodus oli! Aga, noh, eks meel olnud kuri, et ei saanud head kohta! Vanadel naistel oli ju süda vesine: kena ikka oleks olnud seista mõnikord leti taga ja sulistada viina ja tilistada isegi raha! Oi, oi, oi! Küllap endale ka oleks sattunud mõnikord viinatilk keelele ja mõni kopik — kuidagi — sõrmede vahele! Aga see purask, see seturaibe, ei tahtnud! Küllap taipas ära vanainimeste ihad! Kaval!

Ja selle eest maksti siis juttudega kätte.

Kõrtsimehe asjad olid aga sobiva inimese leidmisega juba üsna pinevad. Voldemar oli lahkunud. Ja kui kõrtsimehel hädasti oli vaja kodust ära sõita, pidi ta kõrtsiuksed kinni panema ja paluma vana seppa Ottot, kes elas temale kõige ligemal, et see järele vaataks, et mõni paharet päise päeva ajal ustest või akendest sisse ei hakka tungima!

Kõrtsimees mõtles juba hädaga Paali poole sõita, et — saagu mis saab või tulgu mis tuleb — kosjateele asuda! Ent ühel hommikul varakult ilmus kõrtsi kena, viisakalt riietatud ja puhta välimusega sõstrasilmne noor väikesekasvuline tüdruk ja avaldas soovi kõrtsi teenima tulla!

Sammul ise pühkis parajasti kõrtsi, kui tüdruk sisse astus. Luud käes, jäi ta tüdrukule otsa vaatama, et mida siis sellisel kenal linnul siia koledasse kohta asja! Kõrtsimees ise oli habetunud ja pesemata, kaunis pahas tujus. Aga kena lind oli nii viisakas ja tagasihoidlik olend, et tema silmades ei näinud kõrtsimees mingit

halba üllatust oma välimuse pärast. Ja kõrtsimees tundis inimesi!

«Noh,» ütles Sammul esimesest imestusest toibudes, olles tervituse vastuvõtmise järel niikuinii rohkem vaikinud kui muidu. «Mis ilus preili siis soovib?»

Tüdruk aga mõtles endamisi ahastusega:

«Jah, ikka setu mis setu!»

Sest see «ilus preili» oli ju otse setu suust!

Aga ta jäi vaikseks ja tagasihoidlikuks ja viisakaks, kui ütles:

«Kuulsin, et teie otsite omale inimest abiks. Ma tulin ka end pakkuma.»

Ja näppis oma suurrätiku narmaid, silmad siiski kindlalt ja julgelt mehe näol. See mees polnud ju ometi mõni metsaline ja õiget setu nägu polnud tal siiski ka. Ta oli pikk kõhn valgevereline noormees, kõhna kahvatu näoga. Kuulnud oli tüdruk temast palju, aga näinud teda polnud ta veel mitte, sest setu Sammul polnud ka varematel aegadel temaga mõnel kaubareisil kokku sattunud.

Sammul vaatles teda nüüd uue imestusega, kas või suugi lahti!

«Ah . . .» kogeles ta viimaks. «Või nii . . . Jah. Todapidi küll . . . Inimest on vaja jah! Ah siis teie . . .»

«Mina jah! Kuulda oli nii . . .»

«Too on õigus! Aga . . .»

«Meie elame siit kolme versta kaugusel. Kütipalu ääres, teate . . .»

«Ah Kütipalu . . . Tean küll. Aga teid ma varem pole näinud.»

«Ega vist mind ole. Ema vahest olete. Tema ütles teid näinud olevat. Olete paar korda käinud — vanasti. Mind polnud alati kodus. Juhtusin kuskil olema, kui käisite.»

«Nii vist küll.»

«Jah. Ma eile kuulsin, et teil inimest vaja . . .»

«M-jah . . . Aga ei tea. See ju kõrtsi koht . . . ja nii . . . Kas te tulete toime?»

«Miks ma toime ei peaks tulema? Mis siin siis nii rasket teha on?»

«Rasket pole midagi. Toad pühkida, koristada, veidi-

kene süüa keeta ja... ja, kui mind kodus ei ole, kõrtsis olla... Muud suuremat pole nüüd, talvel, midagi. Teha on vähe. Aga inimest on siiski vaja.»

Pikk kõrtsimees seisis, luud käes, väikese tüdruku ees kui pisike poiss oma ema ees.

Tüdruk märkas seda oma pehmete silmadega ja vist, salaja, muheles. Ah jaa, ema rääkis talle eesti setust Sammulist, et see olevat ikka päris ristiinimese moodi, kena, mõistlik inimene. Ja mis sellest, et ta on setu? Ega see inimeselt tükki ära võta. Ja ega see igavesti külge jää. See mees siin oli lausa hädas oma olemisega — seda märkas tüdruk kohe. Ja halb ja metsik ta tõesti ei olnud.

«Noh, kui teile inimest vaja, mis siis ikka... Ja kui rasket ka midagi ei ole...»

«Aga kas te ei karda?!»

«Mida?»

«Noh, ikka seda kõrtsi!»

«Miks ma teda siis kartma pean?»

«Noh, tulevad inimesed, joovad siin, teevad kõiksugu lärmi... Sõimavad, ajavad rumalaid jutte, karjuvad, kaklevad...»

«Ega ma toda kuulata pruugi...»

«Noh, mõnikord ikka tuleb kuulata kah. Ja see kostab iseenesest, läbi seinte, kui kõrtsiski ei ole.»

«Ma ei tee sellest väljagi. Paljugi, mis sa kõik ei kuule ja näe.»

«Ah nii. Todapidi küll jah. Et maailmas juhtub mõndagi — ega meie sellest kuhugi pääse. Kas nii või?»

«Nii jah. Paljugi, mis inimesed kõik ei tee ja räägi! Kui seda kõike kuulama hakkad, kuhu sa siis jõuad!»

«Vaat jah. Toda ütlen minagi alati. Eks isegi teate, olin varem setu. Nojah. Muidugi teate. Ise ju rääkisite, et teie ema... Ja mis sa kõik inimestelt kuulnud ei ole! Ja mida näinud! Ega ma ju sündinud setu ole...»

«Toda ma tean.»

«No vot! Olen niisama karjas käinud, koolis käinud kui teisedki siin. Ja ema oli mul — põdur... Suri äkki. Isa jäi vaadi alla. Kandikoht oli neil...»

Sammul vaikis äkki, tundes, et räägib nii, kuidas

juba ammu enam pole rääkinud. See tüdruk tema ees oli ju lausa kui oma inimene! Ta tegi Sammulistki jälle inimese. Sest juba ammu, ammu polnud Sammul inimese moodi rääkinud. Vaid hundi moodi oli! Jah!

«Mis ma sellest kõigest teile seletan,» lõi ta käega. «Ega siis teie selleks siia tulnud!»

«Miks siis mitte rääkida!» vastas tüdruk, pruunid silmad punast kirja rätiku serva alt Sammuli näol. «Rääkida võib kõike! Vaat ma pole ka veel teile rääkinud, kes ma olen, aga ise tahan teie juurde kohta!»

«Ega ma pärinud olegi!»

«Ega ole. Aga rääkima ikka peab. Vaat meil on väikene maja seal Kütipalu ääres, kui teate . . .»

«Hästi praegu ei tea. Aga küllap ma vist ikka tean kah, kui — nii — teed mööda sinnapoole lähen . . .»

«No vot! Isa ehitas selle maja. Oli puusepp. Aga suri ära . . .»

«Jah, minu isa . . .»

«Nojah, teie ütlesite, et sai õnnetut surma . . . Minu isa suri tiisikusse . . . rinnahaigus või nii . . .»

«Tean küll.»

«Niimoodi. Ja meie siis jäime järele. Mul on veel kaks õde. Need teenivad kah. Mina ikka olin ka karjas ja teenistuses. Aga tänavu juhtus nii, et ema jäi kevadel haigeks. Ei saanud ma minna. Toetasin ema. Temal on jälle jalad paistes. Ei saa kõndida. Lehm on meil ja siga ja nii . . .»

«Nii oli ka minu emal — pärast . . .»

«Ahah. Siis oleme ju mõlemad popsilapsed või nii . . . Ühest seisusest . . .»

Ning tüdruk naeris.

«Ühest seisusest jah,» naeris ka Sammul. «Mina elasin ka seal Tähttornis, nii kutsuti toda maja, kus ema suri. Käisin koolis. Ja lasin mäelt liugu. Aga siis suri ema. Ja tuli hakata oma käe peale. Sealt ma siis setuks hakkasingi. Ega niikuinii polnud kodu kuskilgi. Mis mul siis viga oli setutada!»

«Too on õige. Tuli nagu loomulik välja! Eks ta ole . . . Noh, siis ma jäin kodu tänavu. Pidin jääma. Käisin päeviti tööl ja põetasin ema. Lehma, siga oli ka vaja talitada. Nüüd sügise poole sai emal veidi parem.

Jalad jälle kannavad, ennegi, paistetus ei kao. Ja siis me mõtlesime, et vaja mul jälle teenistust vaadata . . .»

«Niimoodi küll.»

«Eks ta ole? Ja siis kuulsime, et teile vaja inimest või nii . . .»

Sammul ütles lausa välja:

«Ega mul midagi . . . Mulle on tõesti inimest hädasti vaja! Aga te teate ise küll, kuidas on! Kui pärast halb ei hakka! Siin on ju mõni käinud. Ma pole võtnud veel kedagi. Need olid vanad inimesed. Kartsin, et ei tule toime. Kas te rehkendust ka ikka oskate?»

«Miks ma ei oska? Koolis ometi olen käinud. Vene keeltki porsin. Ja isa meil oli suur raamatulugeja. Kust aga vähegi sai, tassis raamatuid koju ja siis pühapäeviti ja õhtuti luges . . . nii et ööd läbi teinekord ei maganud! Mina õppisin ka temalt maigu suhu. Meil ise kodus raamatud. Isa ikka ostis laadalt ja linnast, kust trehvas. Tal ju siis raha oli. Ja viiulit mängis ta ka. Ja käis laulukooris laulmas ja seltsis näitemängu mängimas. Oli ärksam mees, oli vanasti kihelkonnakooliski käinud paar aastat. Käis mõisates tööl, oskas saksa keeltki veidi. Ilus elu oli meil siis! Mina ja õed käisime ka laulukooris laulmas. Mitte siin. Siin neil ei olegi laulukoori ega seltsi. Aga Tõraveres, teate, sealpool metsa. Seal on suur selts ja seltsimaja ja kõik . . . Aga nüüd enam ei saa. Nüüd on vaja leiba teenida.»

«Õigus. Ennegi, ega ma väga suurt palka teile maksta saa . . . Ja söögiga on nii . . . Seni ma olen söönud niisama — leiba, teevett . . . Aga kaua sa niiviisi elad! Ükskord vaja ka inimese moodi elama hakata. Muidu läheb tervis ka nahka.»

«Enesestki mõista . . .»

«Ja asju mul veel midagi ei ole. Pann on ja pada ja veel mõni tops . . .»

«Tollega saab hakkama . . .»

«Ja söögiks tuleb heeringa ja leiva asemele ka muud ostma hakata . . . Kevadel kavatsen osta lehma. Seapõrsa võiks juba nüüd osta. Seni polnud talitajat. Siin mõni mees on pakkunud viina ja õlle vastu kartuleid, pekki ja üht-teist. Seni pole võtnud. Pole nendega midagi teha olnud . . .»

«Ega maksa ka viina ja õlle vastu,» ütles tüdruk. «Too ei ole ilus . . .»

Sammul muheles:

«Noh, kõrtsi asi. Kuidas sa saad!»

Tüdruk leppis; aga mitte päris soojalt:

«Nojah . . . Eks ta ole, kõrtsi asi . . .»

«No muidugi!» rõhutas kõrtsimees. «Äri on äri. Ei sa siis midagi teeni, kui hakkad väga edestama. Kas ma vähe olen setutanud!»

«No muidugi!»

Nad olid seisnud vastastikku keset kõrtsi, mehel luud käes, ja jutt oli tulnud mõlemal südamest. Mehel vähemalt oli tundmus, et ta oli leidnud oma inimese — üle hulga, hulga aja. Õieti polnud tal kunagi säärast olnudki. Õde oli kord, Iida. Aga siis läks seegi. Ja ema oli kord, aga kui ammu, ammu oli see juba! Kuid mehe süda janunes inimese järele. Ja ta ei mõtelnud rohkem midagi sellest asjast, aga tundis, et selle tüdruku pidi ta endale võtma! See oli paras inimene! Ta ei mõtelnud isegi seda nii väga, et see oli naiste soost! Peaasi, et ta oli omane!

«Istuge,» ütles Sammul. «Siia laua taha. Mis me seisame! Pärast ma näitan teile ka teisi ruume ja kõike . . .»

«Mis me ikka istume,» vastas tüdruk. «Kuis see asi siis jääb — siis ma tean?! Nad muidugi hirmutavad selle kõrtsiga ja kõigi nende rumalate juttudega, aga mina seda ei karda. See ei tee mulle midagi. Kõik inimesed on ühesugused. Ja olgu kõrts või olgu talu, elada võib igal pool. Meie isa ütles meile alati: ärge kartke tühje jutte — kes neid kartma hakkab, see ei saa omale kunagi selget pead otsa! Ja siis ütles ta veel, et need, kes hakkavad teiste inimeste juttude järele elama, need kannatavad teiste juttude pärast rohkem kui omaenese hädade pärast! Säärane oli meie isa! Ja ema küsib nüüdki veel alati, et ei tea, mis ütleks isa! Ja siis me kaalusime seda ja leidsime, et isa ütleks kohe nii: Vaat, et nad seda kõrtsimeest kõik nii söövad, see pole õige asi, sest milles siis kõrtsimees süüdi on? Et ta setuametit pidas? Aga mispoolest siis setuamet halvem on kui teised?!»

Sammul muheles:

«Jah . . . aga . . .»

«Ei ole midagi!» hüüdis tüdruk kentsaka väikese inimese atsakusega. «Kõik puha ülekohus ja väljamõeldis! Nii nad naeravad meidki. Nii naersid minu isagi! Et miks ta luges, nagu narr, raamatuid ja tegi näitemängudes kometit — tõsine mees! Ja et miks me kõik olime teistmoodi kui need siin! Käisime seltsimajas pidudel ja laulmas, lugesime raamatuid, ei käinud pitspallidel. Neil kohe nagu viha toopärast! Ja las nad nüüd kah räägivad, niipalju kui tahes — ma tulen kohe nende südametäieks siia — jah! Et neile trotsi teha! Vaat ei karda teid! Rääkige, mida tahes! Ma ei taha ema juurest kaugele enam teenistusse minna, ema haiguse pärast. Ikka on vaja mõnikord koju joosta, vaatama. Teie ju ikka lubate? Aga vaat siia, nendesse taludesse, ma küll teenima ei lähe. Minu õed ei teeni ka siin. Marie teenib kirikumõisas ja Salme linnas sakste juures. Need on minu õed. Minu nimi on Linda.»

Teise jutt veeretas Sammuli südamelt kui koorma. Ja õlgadelt kah.

«Lähme siis vaatame kõik ära,» ütles ta, varjates oma rõõmu. «Eks siis näete, kui kole siin on — vahest kaob lust ära!»

«Pole midagi,» vastas Linda julgelt. «Küll saame hakkama.»

Nii armetu oli siin küll kõik, et isegi Linda kohkus, aga ta ei näidanud seda välja!

«Küll saame kõigega hakkama,» kordas ta vaid.

## 16

Veel samal päeval pärast lõunat sõitis kõrtsimees, olles usaldanud kõrtsi valvamise sepp Otto hooleks, oma teenija kraami järele.

Teel meenus talle väga hästi selle maja asukoht. Muidugi, ta oli seal mitu korda käinud. Maja asetses üksikuna metsa ääres. Ta oli kaunis suur. Harilikuks popsimajaks teda küll pidada ei võinud. Nojah, tisleri maja. Aga nüüd olid ta elanikest siiski saanud popsid.

Ja neil ei võinud just kõige parem elada olla oma ilusas majas. Sammul mõtles: Muidugi! Kui vana tisler raamatuid luges ja näitemänge mängis, ei tal siis korjandusi maha jäänud! Jah, vaat nii on selle eluga! Kui vaid hüppad ja kargad ja raamatuid loed, siis jääb perekond pärast hätta! Magus neil nüüd ei ole sellele mõtelda — vist? Aga mine sa tea! Võib olla siiski, et on rahul. Tüdruk oli ju oma isast nüüdki väga sisse võetud. Tagantjärele. Nii et nad ei nurise...

Maja trepil ootas tulijat Linda ise. Ta oli juba oma asjad valmis pannud. Ka ta ema väljus, kuuldes kõrtsimehe saabumist.

«Aa, tere, tere!» hüüdis vanaeit oma sõbraliku häälega. Ta oli niisama lühike kui ta tütar Linda. Aga tütre nägu oli rohkem pruunikas, ema nägu aga kahvatu, valge. Ja ta juuksed olid hallid. Kuid kaks sõbralikku silma olid emagi näos tumedad, pehmed ja vaatasid mahedasti võõrale vastu, kuigi neis oli ka oma vanainimeselik nukrus, jõuetus, isegi haiglus.

«Vaata, vaata,» ütles ta. «Vaata, mis see Sammul teeb! Ärge pange pahaks, ma ei tea teie perekonnanime! Mulle olete ikka veel Sammul, kuigi olete saanud rikkaks isandaks!»

«Minge nüüd,» vastas kõrtsimees, sidudes hobust puu külge. «Mina nüüd rikas isand! Tohoh! Olen ikka seesama vana eesti setu Sammul mis varemgi. Näete, setu kasukaski on veel seljas, ei jõua teist osta. Seepärast on neil õigus, kes mind ikka mu vana nimega edasi nimetavad.»

«Ega nimi tee meest,» vastas eit. «Tubli mees teeb igasugusele nimele au. Tulge no sisse sooja! Küll siis lähete kah jälle. Lindal juba kõik valmis pandud.»

Mindi majja, mis ka seestpoolt polnud popsimaja taoline. Kolm tuba olid puhtad, Sammuli meelest päris saksa toad, ilusaid asju täis... Siin oli laudu, kappe, voodeid, toole ja riiuleid. Ja valgeks küüritud põrandail olid pikad kirjud vaibad. Lilled olid akende all ja pildid seintel. Oh jaa, vaata, millisest kohast kõrtsimees Sammul endale oma musta, räpasesse urkasse teenijat tuli viima! Oli päris piinlik!

Istuti laua ümber ja tüdruku ema jätkas:

«Olete ikka kõvasti edasi läinud, isand, isand — mis teie perekonnanimi nüüd ongi?»

«Tohver.»

«Ah Tohver, jah! Samuel Tohver, jah! Ikka päris suure isanda nimi! Las neil naerda peale, nendel naerjatel. Aga ega ükski töö riku inimest, vaid ainult karastab. Ja see setuamet tuli teile ka kasuks. Küll nad veel kord näevad, kuhu edasipüüdja inimene jõuab!»

Ja justkui mõistes kõrtsimehe mõtteid pööras eit jutu teisale:

«Minu kadunud mees oli ka hoolas ja püüdlik inimene. Tema algas ka väga vaeselt ja väikselt. Rohkem ta ju midagi ei jõudnud, kui selle majakese siia üles ehitada. Aga see oli ka temale küllaltki suur ja raske ülesanne. Jah! Ja ilusti elasime me siin pikad aastad. Ega me puudust kannatanud. Aga surm tuli oma käega, varem, kui meie oodanud. Nüüd muidugi on meil raskem, aga peame ka kuidagi ära elama. Tütred mul teenivad, toovad mulliegi midagi. Ja mul ise ka veel oma elu siin. Ainult haigus tikub kallale! Jah, mis sa tahad teha! Selle vastu ei saa meie keegi! Kõigile tuleb see ükskord! Ole sa kui rikas või vaene — haiguse ja surma vastu ei jõua meie midagi! Ega mu kadunud mees ka veel väga vana olnud, kui suri. Oma ea pärast oleks võinud veel palju aastaid elada. Aga, näe, jumala tahtmine oli teine . . .»

Eidekene nuuskas nina.

«Ole sa rikas või vaene,» kordas ta. «Haiguse ja õnnetuse vastu ei ole meist keegi kaitstud! Jah! Aga mis me sellest nüüd räägimegi! Parem räägime sellest, kuidas te seal nüüd kahekesi toime tulete . . .»

«Oh, küll me juba tuleme,» arvas Sammul. «Ega nüüd minul midagi — ma olen kõigega harjunud. Aga neiu Linda . . .»

«Kae, kae!» sai eidekene oma meeleliigutusest päriselt jagu. «Või neiu Linda! Mis neiu ta teile on?! Ta on nüüd teie teenija Linda — ja ei ole ta teile enam kellegi neiu! Viimati hakkate teist veel preiliks kutsuma, nagu nüüd linnas tehakse kõikidega, isegi maasoost tüdrukutega! Kus te sellega! Nüüd muudkui kära-

tage talle peale, et olgu tehtud see ja see ja see! Niimoodi! Ja küll te siis juba toime tulete.»

«Muidugi tuleme,» muheles Linda, näppides laudlina narmaid, soe palitu seljas ja punakate lilledega rätik ümber pea seotud. Ta helepruun nägu ja tumepruunid, peaaegu mustad silmad sobisid väga selle punast kirja rätikuga. Ja ta pikad tumedad ripsmed heitsid põskedele pehmeid, aga julgeid ning kindlaid varje. Sammul vaatles teda salaja — ja ei julgenud temast midagi mõtelda!

«Mis seal käratada!» naeratas Sammul. «Pole mul midagi käratada! Päris häbi ja piinlik on teie ees, et pean säärasesse koledasse koopasse, kui see kõrts seal on, viima siit inimese ära korralikust elust ja olust . . .»

«Kas sa kuuled!» hüüdis eidekene. «Mis jutt see siis veel on?! Tema viib omale teenija koju — ja siis temal on häbi! Oi, oi, oi, oi! Kas nendel teistel kellelgi häbi on, kes omale teenijaid kauplevad!»

«Ja noh, teistel on ikka inimesemoodi elu,» ütles Sammul. «Aga mul on setu urgas. Ma pole ju oma elu sees korralikus toas elanud. Kui vaatan siin teie pool ringi — jumal, siin ju tore kui lossis!»

Eidekene lõi käedki kokku.

«Oh sa armas jumal! Küll on loss! Kas sa kuuled ometi, Linda, kuidas isand Tohver meie putkakest kiidab! Seda popsivärki kõike! Mis te nüüd nii, isand Tohver!»

Linda aga, kes hommikul isand Tohvri pool veidi ringi oli vaadanud, muudkui muheles.

«Muidugi,» ütles ta. «Isand Tohver liialdab!»

«No kuidas siis!» jätkas ema. «Temal, kõrtsisaksal, saab peagi niisugune sissesead olema, et mina ei kõlba sinna vaatamagi. Taevake! See ju alles elu algus! Küll saate veel toredasti elama, isand Tohver, ärge muretsege!»

«Kus ma toredasti!» lõi Tohver käega. «Sellest ei tea praegu midagi. Eks näe alles, kuidas asjad arenevad. Praegu olen küll veel vaene kui kirikurott. Kui kevadeni halvasti läheb, siis pole jälle muud, kui pane kausikoorem peale ja kõnni . . .»

«Noh, noh,» imestas eit. «Vaata, kuhupoole nüüd

veab! Teie, sihukene osav ärimees, kukute nüüd sisse, kui teised on siin püstirikkaks läinud! Näete, Martinsongi ostis omale talu. Ja küllap neil rahagi on. Ennegi, näete, nii on see maailma elu: tuli neilegi õnnetus . . . Jah, jah . . .»

Ja eidekese nägu tõmbus jälle murelikuks. Ta istus oma valges kasukas, hall rätik peas, kui väikene pehme kerakene laua ääres. Ja ta tundlik süda sattus väga kergesti meeleliigutusse — ühele ja teisele poole. Muidugi, elu oli teda viimasel ajal palju katsunud, seepärast vist oligi ta süda nii kergesti alistuma hakanud kõigele, mis sündis ümber ja mis tuli endal pähe ning hingele.

Sammul tõusis üles ja vaatas nagu vabandavalt naistele:

«Ega siis midagi . . .» ütles ta. «Mul kodu ilma inimeseta. Uks lukus. Mõni teekäija võib sisse tahta, ja kui ei saa, on häda. Kõrts peab avatud olema.»

«Jah, jah!» tõusis ka eideke üles. «Minge no siis pealegi! Eks ta õigus ole! Ega pahandust vaja ole! Teil oli ka küllalt raske seni üksi. Pange nüüd kraamikene peale — küll siis jõuate kah!»

Kraamikest oli kaunis palju, sest Linda oli kaasa võtnud isegi oma voodi. Ja siis veel endale laua ja tooli. Ta ju nägi, et kõrtsimehel polnud õiget voodit, lauda ja tooli isegi mitte enese jaoks!

Ja siis oli veel mitu kasti ja pauna ja pakki!

Vallasvara nähti teenijal tõesti rohkem olevat kui peremehel. Ja selle väärtus oli ka palju suurem kui peremehe kolul. Tütar oli tahtnud isegi üht kappi kaasa võtta, aga ema laitis selle ära.

«Mine nüüd ikka! Haavad teist inimest! Ta ju sinu peremees ikkagi! Ja kes teab, kauakeseks sa jääd! Hakka siis jälle kõike tagasi vedama! Kui pahandusega ära tuled, siis hakka veel hobust palkama!»

Ema polnud väga nõus isegi voodi ja laua ja tooli viimisega. Mitte asjade eneste pärast, aga kombe pärast.

«Inimesed hakkavad naerma! Ja Sammul ise kah . . .»

«Ah, inimestest ma ei küsi!» viskas tütar energiliselt. Sest kuigi tütar väliselt oli sama pehme ja mahe kui ta

emagi, oli ta sisemiselt siiski palju energilisem, iseseisvam ja krapsakam. Temas oli vahvat hinge pehme välise koore sees. Ta seletas emale:

«Kuidas ma sinna lähen ja mis ma seal teen, kui mul pole kuskile magama heita ega millegi peal istuda! Ja lauda on mulle ka vaja: seal on vaja näputööd teha, siis tahaks midagi ometi ka lugeda või kirjutada. Lampigi pole kuhugi panna . . .»

«Aga küll ta ometi asjad muretseb . . .» arvas ema.

«Jah, aga mis ma seni teen!» kehitas tütar õlgu. «Ega see ostmine siis nii ruttu lähe! Tean juba! Ta on ju ikkagi . . . setu! Katsub läbi ajada . . . Või paneb mu põrandale magama . . . Ja kas mina teda käsutada võin?! Aga kui ma omad asjad kaasa võtan, siis ta juba ometi häbi pärast peaks midagi ette võtma!»

Ja oligi Sammulil küllalt piinlik, kui ta teenija mööblit rekke hakkas tassima! Aga mis sa ütled! Kui vastu ajad, siis on teisel kohe õigus mõtelda ja ütelda, et kuis ma siis olen — millel ma istun ja kus ma magan! Ega siis kõik setud ole . . .

Sammul oli selle asjaga — ta tundis nüüd — üldse veidi sees, selle toreda tüdrukuga. Ei tema võinud siiski arvata, et nad siin veel nii toredasti elavad! Temal oli tõesti kavatsus tüdruk seniks põrandale magama panna, kuni saab voodi muretsetud ja — vahest — ka tool . . . Polnud ju nüüd Voldemari ära olles ja üksi elades kuidagi võimalik neid asju ajada. Ainult hädapärast said kuidagi kõrtsikauba koju tuua. Muud ei saanud midagi õiendada.

Aga vaat sulle nüüd!

Siiski, Sammul protesteeris:

«No mis te nüüd teete! Kohe terve majakraami võtate kaasa! Seda poleks vaja! Ma ju muretsen, mis vaja! Mul seni polnud aega. Olin üksi ja . . .»

Aga tüdruk ladus ühe eseme teise järel koormasse ja seletas:

«Eks ma siis viin omad kolud pööningule, kui neid enam vaja ei tule. Või saadan koju tagasi. Aga ma mõtlesin nii, et mul oma asjade keskel nagu rõõmsam esialgu võõras kohas olla . . .»

Kaval! Sammul mõtles: Kas sul siis igal pool, kus

sa teenisid, omad kolud kaasas olid! Hehee! Aga seekordne peremees oli veel tõesti vaene kui sant. Mis sa tahad teha! Ja Sammuli tuju muutus koguni veidi sandiks.

Aga seda Sammul ei teadnud, et tüdruk Linda oli kõige noorem ja teda peeti väikselt ema-isa silmateraks. Linda polnud, õieti, veel võõra juures päriselt teeninudki. Oli ainult sugulaste juures olnud, siin-seal. Sugulased olid jõukad, taluomanikud, ja üks oli koguni kaupmees Tõraveres. Nii et Linda natuke luiskas, kui ta hommikul seletas, et on võõraste juures teeninud. Aga seda poleks Sammul talle pahaks pannud, kui olekski teadnud, sest sääraste asjade juures tuli ikka veidi end nii välja seletada, kuidas kasulikum.

Linda oli kuulnud, et kõrtsimees vajas teenijat. Ja Linda oli krabe tüdruk, kuigi oli õdedest kõige noorem ja veidi rohkem hellitatud kui teised. Aga võib-olla see teatud mõttes teda krabedamaks ja iseseisvamaks ja uhkemaks tegigi. Ema oli paranenud ja Lindal polnud kodus suurt midagi teha, aga küllust ka polnud milleski — vastupidi... Ja siis oli Linda trotslikult arutanud: Mis sellest, et setu, mis sellest, et kõik räpane ja must ja vähe kraami ja nii edasi — ega see mulle külge hakka! Setu jääb setuks ja mina jään selleks, kes olen. Aga ma löön talle puhtuse sisse ja keedan talle, mis tal jõudu süüa. Ja saan ka ise süüa ja teenin mõne kopika. Parem ikka kui talus! Tallu Linda minna ei tahtnud! See oli suurim põhjus, miks ta otsustas minna kõrtsi setu juurde. Ta oli uhke tüdruk ja naer ning pilge temal vaid kasvatas küüsi. Las nad naeravad, aga vaat tema teeb just nende vastu, nende popside ja taluinimeste vastu! Neil oli nüüd kõigil heameel, et Linda ja ta ema olid õnnetuses ja hädas. Nüüd nad tahtsid ka Lindat ja ta ema ja õdesid omasugusteks popsideks pidada! Aga võtke näpust! Ikka teie juurde ei lähe ja teie moodi ei ela ja teen kõik omamoodi! Neil nüüd hea parastada, et vaat mis sai tisler Vaga peenikesest elust ja peenikesest perest! Aga ikkagi ei lähe teie juurde ja ei saa teiesuguseks! Jah!

Ning Linda arvestas õieti, et kui setul vähe kraami, ega siis töödki tema juures palju või olla. Ja see on

kerge töö. Laisk Linda ei olnud, aga taludes iga päev kaheksateistkümmend tundi tööhobusena orjata — seda ta ka ei himustanud. Selleks ta oligi vist veidi rohkem hellitatud kui harilikud popsilapsed — ja vahest veidi rohkem vaimuvalgust oli tal ka.

Ja nii tuligi Linda kõrtsimehe jutule.

Julgusest ja trotsist, aga siiski lootuses saada veidi kergemat teenistust. Ema polnud vastu, oli rohkem poolt kui vastu: kõrts ju ema meelest ikka peenem koht kui talu. Ja tütar jäi siiasamasse, oma käe juurde. Kui väga halvasti läheb, tuleb koju tagasi.

See, mis Linda hommikul kõrtsis nägi, kohutas teda osalt rohkem, kui ta arvanud. Aga osalt oli jälle mõni asi ka parem, kui Linda kartnud.

Nimelt jättis kõrtsimees Lindasse väga hea mulje. See pikk kahvatu näoga poiss oli ju päris meeldiv noormees. Üsna vähe oli tal setu maiku man. Polnudki ta ju kellegi õige setu. Ainult mõned kõnekäänud sihukesed . . . Ja kui ta Lindat õue saates kasuka selga ajas, selle vana setukasuka, siis oli kaunis jube teda vaadata. Ja haises see kasukas ka koledasti! Aga muidu — viisakas mees. Kartlik ja häbelikki — Linda vastu vähemalt. Silmad imelikud, hallid. Kui vaatavad kaugusse, on kurvad. Kui vaatavad otsa, naeratavad. Ei sellest mehest Lindal midagi halba karta olnud. See oli siiski üks ärapiinatud ja ärahirmutatud setupoiss. Andis tal vehkida, et end kaitsta ja elust läbi pressida. Ja Lindale temast kallaletungijat küll ei võinud saada.

Nii et see kõik oli hästi.

Aga olud, millistes kõrtsimees elas — jah, need olid kohutavad!

Hullemad, kui Linda arvanud. Sest Lindagi mõtles ema moodi, et kõrts on ikkagi peenem koht! Aga see oli ju lausa hullem kui vaestemaja!

Ent Linda taipas kohe, et sellega võis hakkama saada. Oli eeskätt vaja luuda, harja, seepi! Ja siis võis juba elada.

Küll ma talle puhtuse sisse ajan! mõtles Linda. Ja kui tal särki ja pesu ei ole ja ta magab haisva teki all, küll ma sellegi asja oskan tasapisi kõrvaldada. Nii

et inimesel oleks ikkagi inimese lõhn juures ja tubades ka ikkagi puhas õhk!

Ja salaja... see vaene pikk valgevereline poiss, setu, setupoiss, meeldis Lindale! Üsna salaja! Temas oli midagi kurba, kurnatut, viletsat! Aga ta oli siiski vahva, küllaltki tugev ja ka — trotslik! Oli palju vastuolusid selle setupoisi ja Linda vahel, kindlasti. Aga üks suur ühine joon oli kah — nad mõlemad pidasid võitlust inimestega oma isemeelse joone eest. Ja see võitlus oli raske — mõlemal omamoodi. Kuid võibolla et kahekesi on neil kergem!

Seda kerguse lootust oli vaistuliselt eriti kõrtsimehe südames, kui ta tüdruku kõrval istudes hobust kodu poole juhtis! Kõrtsimees tundis, et olend tema kõrval oli julge ja isemeelne, et see juba kõrtsis nutma ei hakka. See oli kaasvõitleja.

Ja just sihukest oli kõrtsimehele hädasti vaja!

Linda ema aga vaatas reele kaua järele — kuni see keeras maanteele ja kadus algavas pimeduses.

Ema süda polnud just kõige kergem.

## 17

Külas räägiti:

«No nüüd on paar parajat kokku saanud!»

«No nüüd saab alles nalja!»

Ja lubati alles nalja teha!

Kuidas siis: setu oli saanud endale mõrsja! Vaga Lindast oli saanud setu pruut!

Läks tõesti ometi kurjavaimu hull tüdruk kõrtsi setu juurde! No muidugi, tallu teenima ei taha minna: talutöö ju must, prostoi ja raske! Aga millises talus on veel mustem ja prostoim kui setu juures!

Külapoisid, kes seni asjata olid katsunud Linda südant võita, põlesid — otse — haavatud uhkusest ja raevutsemisest!

Läks, kurivaim, setu mõrsjaks, aga meid pidas prostoideks, fuih! Nemad ju antvärgid — kuidas siis! Isegi

nüüd veel, kui vanamees surnud ja nälg vahib aknast sisse!

Ja külatüdrukud — jälle — salaja kadestasid Lindat! Ja muidugi olid ka täis kõlbelist pahameelt! Kõrtsis ju huvitav ja kerge elu — olgu ta pidajaks ka kas või paharet ise. Aga see setu ju päris kena poiss!

Seda muidugi mõteldi endamisi, kuid teistele naerdi Lindat nii, et tükid taga.

«Ei mina iialgi säärase asja peale läheks!»

«Setupoisiga ühes kõrtsi pidama!»

«Sellel olevat ju täid seljas!»

«Ja sööb iga päev paljast leiba!»

«Ei tea, kas Linda kah nüüd täid selga saab?!»

«No kuidas siis! Hihihii! Kuhu ta ikka pääseb!»

«Kui perehärral ise on loomakesed, küllap siis ka virtin neid toitma peab!»

«Linda olevat ju oma neebli kaasa viinud . . .»

«Hihihii! Jah! Läks kõigi oma peenikeste värkidega! Sohvadega ja kresladega!»

«No muidugi! Kui pärishärral ise ei ole . . .»

«Saab pärishärra ka virtina neeblil peenikene olla!»

«Ja vedrumadratsile täid sisse ajada!»

«Hihihii!»

Ega sääraseid jutte avalikult tohitud lõkerdada. Vaid suured sõbrannad omavahel, väga kitsas ringis. Nii jumalavallatuid jutte ei tohitud kõikide kuuldes rääkida. Aeg oli veel vali ja karm. Korralikule tüdrukule ei kõlvanud selliseid asju mõttessegi võtta. Ja ega need lõkerdajad ka muud olnud kui sihukesed igavesed laraskid — tüdrukud, kelle kuulsus külas halb.

Teised vaikisid. Aga salakesi mõtlesid ikkagi mõndagi. Ja hikitasid ka.

Emad jälle olid pahased vanale Vaga Annele. Miks ta laskis tütrel minna sihukesele kohale! Vana inimene — võiks ometi arukam olla kui see Linda, see igavene tuisupea. Aga nii see ju on, kui inimesed ei ela korralikku elu. Eks vana Vaga, olgu jumal ta hingele armuline, vedanud metsa ja laande kogu oma perekonna. Ja ajas ka naisele kilgid pähe. Nii on, nii on, kui inimesed ei ela nagu kord ja kohus.

Aga seda eided ei mõtelnud, et Vaga Mari oli hiljuti saanud kirikumõisasse koha, päris õpetaja enese juurde. Ja Salme läks ära linna, sakste juurde. Seda nad vahest mõtlesidki, aga sellest nad ei rääkinud. See oli iseasi.

Ja kui siis mehed laupäeva õhtul kõrtsi läksid, siis ähvardasid nad teha säärast nalja, et setust ja ta mõrsjast ei jää muud järele kui naeruhunnik!

Kõrtsiskäijaid oli muidugi iga päev ja iga õhtu. Aga nood harilikud topsisõbrad, nood ei armastanudki nii lärmata kui laupäevased ja pühapäevased külalised. Nood, vanad joodikud, jõid enamasti vaikselt ja asjalikult ja kõrtsimehega olid sõbrad, heajutu-mehed. Olgu siis, kui väga kange auru alla sattusid, siis hakkasid kelkima, hooplema ja kõrtsimeest narrima. Aga ka rohkem ikka nii — omamehe moodi, sõbralikult.

Laupäevased ja pühapäevased kõrtsivõõrad aga pidasid kõrtsimeest nii — väga ametlikuks asjameheks, umbes nagu kaupmeheks. Kuid seda setut, seda nad ei pidanud sellisekski. See pidi olema lausa nende teener ja sulane, lausa naerulapp. Eriti nüüd, mil Vaga Linda oli läinud tema juurde teenima! Nüüd oli kõrtsimees paljudele otse vaenlaseks!

Ja tulidki mõned kohe alguses sisse tervitusega: «Tere, setuveli!»

Aga suurem jagu ei söandanud veel kohe nii ägedalt peale hakata. Alles, kui võetud juba üsna mitu mõõtu viina ja õlut, läksid keelepaelad vabamaks.

Sammul nägi kohe, et tulemas torm! Seda võis oodata. Setu oli seni naljaveli. Aga kui tema teenistusse tuli säärane tüdruk nagu Linda — no muidugi! — see ärritas mehi! Linda oli seni neile ülalt alla vaadanud, vähemalt nendega vaenujalal olnud — ja nüüd korraga oli temast saanud setu teenija! Tundmused, mis sellest tekkisid, olid väga keerulised. Seda Sammul taipas.

Sammul sai nüüd juba väga hästi kõrtsis üksi toime. Lindat ta muidugi abiks ei vajanud. See puudus veel! Seda just oli loodetud, et Lindagi ilmub kõrtsi. Aga Linda muidugi taipas ka, milles asi, ega mõtelnudki end näidata.

See oli poistele seda pahandavam!

Aga mis sa siiski ikka teed! Ega setule käsitsi kallale minna ikka mõtet olnud, kuigi vahest mõni oleks tahtnudki. Nöögiti, hüüti «setu!» ja «setu!», aga kaua sa ikka setutad, kui setu selle üle vaid naeris — kas südames, kas teeseldult, kes seda teadis. Poiste pahameel nõudis üha rohkem ja rohkem viina ning õlut, kuid setu sedavõrd aina rohkem ja rohkem teenis.

Sammul tõesti võidurõõmutses — südames! Mis see «setu!» talle ikka tegi! Hüüdke, niipalju kui jõuate! Aga vaat raha maksate! Naer ja pilge — see langeb nahka mööda alla — ja ununeb. Kuid teie raha jääb minu taskusse!

Ja setu muudkui naeris, võidurõõmus ja üleolev ja lahke pealegi!

Teist asja Sammul kartis rohkem kui enese pilkamist — nimelt, et nad hakkavad Lindat hüüdma ja pilkama ja jumal teab milliseid märkusi tegema tema aadressil!

Siis tõesti võta malk ja hakka seda jõuku oma kõrtsist välja peksma! Aga et siis ise alla jääd ja kõrts puruks tehakse, see on selge!

Ometi, seni kui poistel veel vähegi aru peas, ei hakanud nad tüdruku aadressil häbematusi ütlema. Neid hoidis tagasi külalik sündsusetunne ja ikkagi ka salajane lugupidamine tüdruku vastu. Ja aeg oli veel vana, kombeline. Rumalusi ja häbematusi võis rääkida ja hüüda, aga neil oli piir. Kõik sündmused arutati ju külas pärast läbi ja sõeluti ja vaeti. Ja häda sellele, kes üle piiri oli läinud! Kiita ta küll ei saanud. Ja ta võis omakorda naeru alla sattuda — teistpidi kui need, keda ta ise naernud.

Vanemad mehed õieti ei sallinudki noorte poiste lõõpimist. Nendele oli sellest viljand! Nad pidasid Sammulist lugu — oli ikka tubli edasipüüdja mees; ükskõik, et oli setu olnud — mis sellest! See oli äri. Aga vaat, nüüd oli temast juba kõrtsimees saanud! Ja küllap temast saab rikas mees. Pealegi oli Sammul va kena, ladna, aga sealjuures tark ja mõtleja mees. Seda tundsid vanemad mehed juba küll. Ja Sammuliga oli üsna kena juttu puhuda. Igapidi väärt ja mõnus mees.

Vanemaid mehi ei huvitanud need Linda-asjad. Ja kui mõni noor nolk väga liiale läks ja päris purjus peaga juba rumalaid häbematusi lällutama hakkas, keelasid teda vanemad mehed:

«Kuss! Ole vait! Mis sa plärad! Kae, mine parem koju kartuleid koorima, karjapoiss!»

Ja üks ning teine tuli leti juurde, jõi pool naela ja lohutas Sammulit:

«Ära sellest lorast hooli! Mis need poisikesed pläravad, too on niisama üks mõlamine. Joob klaasi õlut ära ja mõtleb siis, et on täitsamees!»

«Ega ma hooligi!» naeris Sammul. «Mis minul muud, kui anna sakstele viina, õlut ette ja las sakstel lõbutseda! Sakste asi on sakste asi ja kelneri asi on kelneri asi.»

«Too on õige! Sa oled ikka va tubli mees, Sammul! Ausõna! Oi, sul on nutti ja edasipüüdmist! Andku sulle jumal kõike! Kalla mulle veel pool naela!»

Vanemad mehed arutasid: mis sellest, et uuel kõrtsimehel pole kõik nii tore kui teistel? Inimene on alles algaja, küll temagi kord kõik saab, mis vaja. Ja võibolla veel rohkemgi. Ja kui see Linda tema juurde teenima läks — mis sellest? Linda teab kah, kus kergem. Ega tema säärane tüdruk ole, kes lubab endaga jumal teab mida. Oi, need Vaga tütred on uhked! Nendele ära mine ligigi! Ja mis temal siin viga? Kui Sammul kosub, siis kosub ka tema teenija. Mõlemal on tulevikku. Ja või siis Linda, kui tahab, igaveseks siia jääb? Tal minekut küllalt, kui aga ise ette võtab. Prõlla tal siin hea küll, kodu ligidal. Ja kui tal ise oma kraam ja oma puhtus kaasas, küllap ta siis lööb siingi korra sisse.

Nii olid vanemad rahulikumad mehed mürtsu vastu ja ei pooldanud enam seda igavest setutamist ja rumalat nalja. Nooremad nolgid nägid ära, et nende veskile ei jookse vesi, ja nendegi ind vähenes.

Ei tulnud sellest laupäevaõhtusest sõjast midagi välja.

Tekkis vaid tüli mõne vanema ja noorema mehe vahel, mis ähvardas kujuneda lööminguks. Juba välkusidki õhus rusikad.

Aga va Hõisu Jaan päästis seisukorra. Tema armastas küll ka nalja ja hõiskamist, aga uue kõrtsimehega oli ta juba harjunud ja paremat ta ei tahtnud. Ja ta ei sallinud säärast nalja ja mürtsu, mis muutus veriseks.

«Mehed!» hüüdis ta äkki. «Vaat, kuram, kus lugu! Minu rahakott on ära varastatud!»

Noh, see oli vast uudis!

Säärane asi lahutas kaklejad kohe!

«Mis sa hõiskad, Jaan! Sul polegi rahakotti! Ja kui ongi — ega seal midagi sees ole!»

«Oi sa kurat!» lärmas Jaan. «Või pole midagi sees! Tuhat rubla oli sees! Alles eile võtsin pangast välja! Ja läinud! Oh sa igavene juudasitt! No mis sa tahad nüüd teha! Pane, kõrtsimees, kohe uks lukku ja ära lase kedagi välja! Kohe vaja kõik rahvas läbi otsida!»

Nalja ja naeru kõik kohad täis!

Jaan aga kobas oma taskuid tõsise näoga ja otsis ning otsis!

«Ära! Läinud!» kriiskas ta. «Sa kurrät küll! Tuhat rubla! Ega see puu otsas ikkagi kasva! See on ka ometi raha!»

«Oh, ära kurvasta,» lohutati Jaani. «Küll sa tood pangast teise tuhande asemele!»

Ja algas üldine Jaani nokkimine.

Jaan oli sellega väga rahul, sest üldise tähelepanu osaliseks saada oli temale väga meeltmööda.

Nii möödus torm.

Mehed hakkasid lõbusasti naljatades laiali minema ja kõrtsimehest ning ta teenijast ei olnud enam juttu. Vaid vanad elukutselised joodikud jäid veel kõrtsi, et jorutada hommikuni välja. Kuid nood olid kõrtsimehe sõbrad.

Linda, kes köögist väga hästi kuulis, mis kõrtsis sündis, ja taipas, millist tormi võis oodata, oli väga vihane. Üksikud hüüded, mis siiski olid, varjatult, sihitud tema aadressile, polnud tal ka kuulmata jäänud.

Järgmisel päeval ütles ta Sammulile silmade välkudes:

«Kevadel peate siit ära kolima mõnda paremasse paika! Need siin on ju lausa . . . kuradid!»

Sammul naeratas:

«Oh, las neil lõbutseda! Kõrts ju selleks on! Ja kas viinasõbra nali tohib kedagi pahandada! Purjus inimene on ju nagu haige või suur laps! Selle jutt kuula ära — ja naera peale!»

«Kas siis igas kõrtsis kõrtsimehega säärast nalja tehakse?!» küsis Linda teravalt.

«Pole ma neid kõrtse palju näinud,» naeris Sammul, «ise küll au poolest kõrtsimees! Aga arvan nii, et küll tehakse mujalgi kõrtsimehe ja kelneri arvel nalja. Aga peaasi on see, et nali maksab raha.»

«Ja noh, raha ... Ega siis raha pärast ometi end kogu aja teotada või lasta!»

Sammul lõi käega:

«Teotus! See mõni teotus! Nad teotavad sellega ennast rohkem kui mind!»

«Toda kah. Aga siiski — kellele nende jama vaja! Ei mina sellest aru saa ...»

Kõrtsimehele — muidugi — oleks ju ka armsam olnud, kui nalja tema arvel vähem oleks tehtud. Kuid siiski oli tema meelest kõige parem see, et kõrts hästi sisse tõi. See oli kõige tähtsam. Muuga — jah muuga ... pidi kannatama! Paljugi, mis sa kõik ei taha! Aga kust sa saad! Hea oleks olla kõrge härra, keda keegi pilgata ei tohi, aga kus sa saad! Setu oli õppinud pilkamistega läbi tulema. Ega see setugi amet inimeste ees muud olnud kui üks pilgete kandmine — siitpoolt ja sealtpoolt. Need pilked olid suuremalt jaolt sõbralikud tõgamised, kuid pikapeale valusad küllalt. Ja mis ütles selle kohta väikese karjapoisi Sannä süda, selle Sannä süda, kes oli seisnud Tähttornil ja vaadelnud kauget maailma! Paljugi ütles! Aga suurel Sammulil oli sellele plaastriks peale pandud üks püüe, üks mõte. Ja kui väike Sannä naiivselt oli unistanud: raha, siis suur Sammul juba püüdis sinnapoole, kus oli: raha! Ja plaaster Sannä südamel pidi kõva olema! Pidi! Harjutatud oli juba palju. Ning plaaster oli juba üsna paksuks kasvanud.

Ent Lindal seda plaastrit ei olnud, tema seda ei vajanud ega tunnustanud.

Selles oli juba suur vahe kõrtsimehe ja tema «mõrsja» vahel.

Linda oli toad ära puhastanud ja korda seadnud — ühe enesele, teise peremehele — ja tema tuba oli muidugi palju ilusam kui peremehe oma! Tal olid vaibad põrandal ja laudlina laual ja päevatekk voodil. Isegi pildid seintel! Peremehel polnud aga midagi sellist. Vaid oma voodikolakas vana tekinäruga, linata laud ja tool!

Suur vahe oli niisiis veel kõrtsimehe ja tema teenija väliseski eluviisis!

Aga Linda ründas oma peremeest halastamatult, et teha temast ristiinimest!

Näiteks nõudis ta peremehelt pesu! Et andku välja — ta peseb kõik puhtaks!

Aga kust sa andsid, kui pesu polnudki!

Voodis oli üks lina — saadud jumal teab kust! Vist veel vana, õelt kaasa toodud. Oli püsinud nii kaua peamiselt seepärast, et polnud teda kuigi palju ja kuigi põhjalikult pestud.

Ja muud pesu peremehel peaaegu ei olnudki.

Siiski, paar jalarätitaolist käterätti oli ka! Aga padjapüüri küll ei olnud, sest voodis polnudki patja, vaid oli ainult mingisugune õletuustak peatsis — vana kotinäru sees. Ja külje all oli veidi suurem kotinäru, kah õletuustak sees. Ja see oli kõik see voodi ja voodipesu kokku. Pärit ei tea kust — vist setunärude hulgast või paremal juhul saadud — kingina — vana Timo healt abikaasalt.

Mis kõrtsimehel ihupesuks oli olnud, see jäigi ta teenijale teadmatuks, sest kõrtsimees, kohkudes hirmsasti, kui teenija temalt pesu nõudis, kogeles:

«Minu ... ah ... pesu ... on ... eh ... kõik väga vanaks saanud ja lagunenud. Ma viskasin selle enne teie tulekut ära ... Põletasin ära! Eh ... Häbi nagu ... sest see üksik elu ... kedagi ei olnud, kes parandanud ja pesnud oleks ... Aga ma lähen homme linna kompvekkide ja saiade järele ja siis ostan midagi ... Jah ...»

Ning teenija dikteeris siis peremehele, mida vaja tuua!

«Ostke riie! Ma õmblen teile ise! Mul aega küllalt!»

«Nojah,» vastas kõrtsimees. «Aga ma pean siiski

tooma mõne valmis asja kah. Sest mul praegu midagi ei ole . . .»

«Noh, hea, aga ainult niipalju, kuipalju hädasti vaja. Muu õmblen mina.»

Ja siis nõuti veel kööginõusid ja söögiõusid. Ja veel üht-teist asja.

Sammul sõitis linna ja mõtiskles teel väga mitmesuguselt.

Kõik see oli ju ilus, et ta korra majja lõi ja puhtuse sisse tõi ja nii edasi. Aga laiutada küll ei saa! Ei saa! Nii ilusat elu, nagu neil seal metsaveeres, Sammul endale niipea lubada ei või. Ei, see on võimatu. Vaja veel nii lõpmata palju rühkida ja koguda. Nii lõpmata palju! Elu-elamisest pole veel juttugi!

Ja Sammul tõi tellitud kaubast üsna kasina osakese. Ja vabandas, et:

«Ega ole midagi teha, kui seda rahakest . . . Mul veel elu algus . . . Ei tea, kuidas kevadeni läheb . . . Kas saan kõrtsi edasi võtta . . .»

«Aga ise rääkisite, et kõrts läheb hästi!»

«Ta ju läheb . . . Aga kui põhi on nõrk . . .»

«Noh, kui ei ole, siis ei ole,» ütles teenija leplikult. «Ajame siis läbi.»

«No muidugi!»

See jutt meeldis Sammulile palju rohkem. Aga ta teenijale mitte just nii palju. Ses suhtes oli jälle lahkuminek olemas: ühele oli kokkuhoid elu ülimaks sihiks, teine aga tahtis «elada»! Üks mõtles kaugeid eesmärke, teine aga arvas, et elu oleks siingi korras küllalt, kui ta aga korralikult sisse seada. Ja niipalju sissetulekut peaks siin ometi olema — ja küllap vist on kah —, aga see . . . see setu on . . . ihnus!

Ja setu jälle mõtles, et tüdruk on seal metsaveerel peent elu elanud, pole õiget häda ja puudust näinud ja tükib laiutama. Ei tea, mis tähendab puudus, viletsus, vaesus . . .

Ainult toiduga ei nurisenud virtin iialgi. Keetis kartuleid ja praadis silku juurde — ja oli väga rahul. Samuti rahuldas teda kapsasupp rasvaga, ilma lihata, leib juurde.

See jälle oli peremehele meeltmööda. Ju siis seal

metsaveeres oli küll muud välist hiilgust taga aetud, aga söödud oli tagasihoidlikult. Sellest teenija kord märku andiski, kui tähendas jutu seas, et ega inimene ela üksnes leivast, vaid muud on ka vaja. Mitte liha ja võid leiva juurde, vaid lina lauale ja puhast taret! Ja nii edasi.

Selle vastu polnud ju Sammulil midagi.

Aga esialgu polnud tema meelest ses suhtes kuidagi võimalik «laiutada».

Nii et lahkuminekuid peremehe ja teenija vaadete vahel leidus üsna rohkesti.

Kuid kui veidi teineteise üle järele mõteldi, siis saadi ju teineteise vaadetest ka aru.

Muidugi mõistis Linda, et peremees, kui ta oli väga vaeste vanemate laps ja pidas isegi setuametit, et ta siis «laiutada» ei võinud. Kõrts oli ju alles hiljuti võetud — ja midagi muud kõrtsimehel ka veel varaks ei olnud kui see rendikoht, teenistuskoht.

Ainult Linda tikkus mõtlema ka nii, et kui juba kord teenistuskoht olemas ja sissetulek rahuldav, mis seal siis enam nii väga kokku hoida! Siis võiks juba ometi ka inimese moodi elada!

Sammul jälle omalt poolt mõtles, et muidugi, tüdruk on näinud paremaid päevi. Nii et ta ei saa end kuidagi tunda loomulikus olukorras säärase peremehe teenistuses, kes ei enesele ega teenijale suuda pakkuda sedagi, mis oli teenija kodus!

Kena peremees küll!

Aga tuli harjuda mõttega, et peremees alles alustas. Ja kus ta tahtis lõpetada, sellest ei võinud Linda midagi teada!

Ja kas peremees isegi sellest midagi kindlat teadis!

## 18

Kui mõnikord veidi juttu aeti, siis katsus peremees mõista anda, et tema elujaamakene ei ole veel siin — Kulbi kõrtsis, vaid jumal teab veel kus! Siin ei mõtelnudki Sammul põhjalikke juuri ajama ja ennast nii

väga väetama hakata! Ning laiutama ammugi mitte. Tuli piskuga läbi ajada, et siit jälle edasi jõuda.

Väga ettevaatlikult ja uduselt andis Sammul sellest mõista. Et ta on alles oma elu algastmel! Et tema silmad sihtisid kaugemale. Ta ei tahtnud sellest veel isegi kuigi selgelt mõtelda — ammu siis veel teisele rääkida.

Aga veidi end kaitsta — nagu — tuli!

Ja teine sai sellest ka väga hästi aru.

Ent ikkagi mõtles, et edasi püüda ju võib, kuid inimene peab ka ometi olema!

Ja ei arvestanud, et kui Sammul oleks «inimene» tahtnud olla ja mitte end ära salanud verivaeseks kokkuhoidjaks, siis tal seda kõrtsi poleks olnud!

Ja poleks ka tüdruk Linda tema juures teenistuses olnud.

Muide, väga vähe mahti leidus neil teineteisega vestlemiseks.

Kõrtsimehe amet — see oli säärane, et väga rasket tööd polnud ju kunagi midagi teha. Aga tegevuses tuli olla mõnikord kakskümmend neli tundi järjest — ja mõnikord veel rohkemgi!

Hommikul vara äratas mõni teekäija, kes tahtis kõrtsi ees hobust sööta ja ise kõrtsis sooja saada ning pudeli õlut juua.

Ja nii see algas.

Päeva jooksul tilkus ikka üks kui teine. Peatusid teekäijad, voorid; tuli salkkond külamehi, mõni üksik mees, tuli mõni harilik topsisõber jorutama ja juttu vestma.

Ega kõrtsist kuhugi pääsu olnud. Pidid ikka ligidal vahtima, kui ka vahest vaid paar meest paar tundi pudeli õlle juures istus.

Aga talvel oli rahval ikka rohkem käimist ja rändamist. Sõitis mõnikord kõrtsi ette trobikond mehi, uhkesti ja soojasti riides, värvilised vööd vööl, habemed jääs, aga tuju justkui pulmalistel! Selgus: kosjasõidulised. Kosja-isad olid küll habemikud, aga kosjakandidaadid alati näost puhtaks kaabitud, nii et seda võis kohe silmaga näha; ega siis iga päev habet aetud — hea, kui nädalas kord! Ja kosjadeks aeti juba habet hoolikamalt kui muidu.

Laadalisi sõitis ka peaaegu iga päev mööda — tuju kõrge. Kas ligemal või kaugemal — ikka peeti kuskil laata. Ja talvel leidus laatadeks mahti, isegi kui ei tahetud midagi osta või müüa. Sõideti, nähti tuttavaid ja laada ilu, aeti juttu, võeti laada tuju. Ja peatuti sageli igas teeäärses kõrtsis — muidugi, kui oldi säärast sorti mehed.

Käis veel kõiksugu kaupmehi — lina-, vilja-, linaseemnekaupmehi. Käis lihunikke, juute, harjuskeid. Ja isegi mõni setuveli pistis teinekord nina üle läve sisse. Sääraseid oli ka. Ja Sammulil oli nendega vana tutvus ning sellekohane jutt.

Pühapäevadel peatusid kirikulised, igasugused võõrsilkäijad, pidulised, pulmalised.

Ja igal õhtul oli oma küla rahvas — kord vähemal, kord rohkemal arvul — koos. Ning laupäeva- ja pühapäevaõhtud olid ju alati lausa suurkoosviibimisteks oma küla rahvale.

Nii et kõrtsimehel oli tegemist küll.

Vähe jäi tal aega muuks üle.

Varasest hommikust hilisööni tuli olla jalul, talitada, rutata, joosta, kogu aeg teiste juttu kuulata, sellele vastata, nalju kuulata, neid tarbekorral ise visata; tuli kuulata teiste tralli, mürglit, rumalat mämmeldamist, norimist; näha nende tantse, kaklusi, kiskumisi, karutempe.

Kõike tuli kaasa elada ja pealt vaadata, ära kuulata, nurisemata vastu võtta. Kus sa sellega! Kõigele tuli teha veel viisakat ja ladnat nägu otsa, tuli olla kõigi vastu lahke, vastutulelik, kannatlik, koguni lõbus ja lustiline, kui vaja!

Ja kui sa nii ei olnud, ega äri siis hästi ka läinud! Kui olid ükskõikne, hoolimatu, ametlik, koguni uhke ja pirtsakas — ohoh, siis võisid parem kõrtsiuksed kinni panna!

Said vaevalt istuda — hüüti: hüppa kohe ja rutta! Said, kuna kõrtsis parajasti kedagi ei olnud, veidi voodisse heita, et jalgu sirutada — juba kääksus kõrtsiuks — ole lahke, tõuse viivitamata ja jookse! Muidu peksti letile, nii et kõrts värises, ja kiruti:

«Kuramus, kõrtsimees! Kas siin siis ühtegi hinge ei ole, kes annaks pudeli õlut!»

Ja kohe ilmuski kõrtsimees, mütsi rutuga pähe surudes ja kuuenööpe kinni pannes:

«Jah, jah! Siin ma olen! Mida siis vaja?»

Öösel, kui olid viimaks lahti riietunud ja voodisse heitnud, sulgedes enne seda hoolega kõik uksed, — kui olid juba unne suikumas ja vahest veidi magusasti reevähtanudki, — vaat siis kõlas põrutus vastu kõrtsi ust:

«Hei, kõrtsimees! Lase sisse!»

Pidid voodist välja ronima, uuesti riietuma ja teekäija sisse laskma.

Mõnikord ei tahtnud ta muud kui sooja. Ei vajanud toosi tikkegi. Aga kust sa teadsid, mida ta vajab, kui ta sisselaskmist nõudis! Ja see oli kord juba omasuguseks seaduseks, et teekäija pidi kõrtsi pääsema — eriti öösel. Oli hea, kui ta tellis, mida talle vaja, ja jättis su siis rahule. Panid talle pisikese lambi põlema, sulgesid kõik kapid ja laekad ja jätsid ta üksi konutama, et ise jälle voodisse heita. Aga kui tal olid tuurid sees, ei ta sulle siis rahu andnud kuni hommikuni. Jõi pudeli õlut ära ja hüüdis tunni möödudes jälle:

«Hei, kõrtsimees, kõrtsimees, kuhu sa jäid? Kas läksid ära naise juurde? Tule anna veel pudel õlut!»

Ja enne ta sind rahule ei jätnud, kuni sai oma!

Ja kui sa teda noomima hakkasid ja ka endale öörahu palusid, siis vastas ta kas naerdes või vihaselt:

«No kuram, kas sinul ka siis veel uneajast puudu tuleb?! Sul pole ju midagi teha!»

Aga kui tuli ööbima mõni voor või mõni summ laadalisi või muid pikamaa-teekäijaid, siis polnud unest juttugi. Siis ikka üks või teine tellis midagi ja mõnikord tekkis kohe päris kõva jooming — ole aga vahva pudeleid avama! Ja alles vara hommikul, kui voor lahkus, said voodisse. Aga kauaks siis enam und oli!

Muidugi, vanad kõrtsimehed, kel olid naine ja lapsed ja üldse palju peret — need heitsid, kui lugu juba liiale läks, magama ja panid naise-lapsed kõrtsi. Kui siis mõni väga sõbralik kunde hakkaski «vana ennast» taga otsima, siis seletati talle, et «vana» on välja sõit-

nud. Ja «vana» võis kuidagi, läbi müra, oma väikese uinaku ära teha. Asi seegi — võis jälle edasi mürada. Aga Sammulil polnud veel kedagi peale neiu Linda.

Neiu Lindat Sammul ometi enda asemel kõrtsi ei tahtnud ajada! Ta teadis, et neiu Lindalegi see sugugi ei meeldinud, kuid peaasi oli, et see Sammulile enesele palju rohkem ei meeldinud!

Saada sihuke neitsi kõrtsi — no teadagi, et kohe lõõpimine lahti! Küll nad teavad, kas see on kõrtsimehe proua või — muidu niisama preili! Ja kui muidu niisama preili, siis on kohe teatud naljad ja jutud ja libitsemised lahti! Ja mõnele need võisid ju meeldida, aga Lindale vaevalt küll! Ja ka Sammulile mitte!

Pealegi oli Sammul ise hirmus püüdlik! Ei tema tahtnud nii tähtsat asja kui oma sissetulek ja oma kassa usaldada — ikkagi — naisterahva kätte ja — ikkagi — võõra kätte! Olgu Linda kes- ja mistahes, aga ega ta olnud ikka Sammul ise!

Kui vähegi võimalik, püüdis Sammul kõik ise teha! Siis oli ikka asi kindel. Ja kõigel oma õige mõte. Muidu... Kui neiu Linda mõnikord Sammulit ihnsaks pidas, siis polnud see Sammuli meelest paha asi.

Neiu Linda pidi vaid siis kõrtsi asuma, kui Sammulil oli vaja sõita — kord õlle, kord viina, kord veini, kord saiade, kord kompvekkide, kord muude asjade pärast.

Siis andis ta neiu Lindale kauba kätte — ja küllap ta ise teadis, kui palju ta andis! Aga üldkassat ta küll ei andnud! Andis vaid väikese karbitäie vahetusraha — ja küllap ta jälle ise teadis, palju selles oli!

Muidugi taipas neiu Linda, kuidas asjad selle kauba ja kassaga olid — ja see talle jälle väga ei meeldinud. Kuigi ta katsus olla mõistlik ja aru saada, et nii on see täiesti loomulik!

Sõidud sooritas kõrtsimees alati päeva ajal, nii et Linda kauplemise aeg ei kujunenud väga piinlikuks. Päeva ajal käis kõrtsis enamasti võõras ja mitte veel väga purjus rahvas — teekäijad igasugused. Need ei teadnud, kes oli siin kõrtsimeheks ja kes oli see Linda. Ning neid see ei huvitanudki. Muidugi leidus aga ka noori nokamehi, kes nähes ilusat neidu leti taga, kohe

keerlema hakkasid. Kuidas siis — neitsi võis olla ka kõrtsimehe tütar näiteks!

Aga kaugele see keerlemine muidugi minna ei saanud, sest kõrts on ikkagi vaid kõrts ja avalik koht. Tulemuseks oli harilikult, et keerlejad jõid rohkem õlut ja veini kui muidu — ja see oli kõik.

Juhtus aga ka sääraseid, kes aimasid või teadsid, et Linda oli «setu mõrsja». Need juba läksid häbematumaks. Ja Lindal oli siis juhus neile kõrvetada! Sest, tõtt öelda, ei sallinud Linda südamepõhjas ei kõrtsi ega «joodikuid» ja andis seda säärastel puhkudel, kus see võimalik, varjamatult mõista.

Pakkus talle näiteks mõni libitseja klaasi mõdu või koguni veini, lükkas Linda selle põlglikult tagasi, öeldes lausa:

«Ei mina kõrtsis joo!»

Kostitaja haavus:

«Kuram! Ise kaupleb kõrtsis, müüb mulle viina ja õlut — ja tema kõrtsis ei joo! Mis te siis seisate ja vahite, kui mina joon?!»

Linda vastas:

«Vaatan pealt, palju te joote.»

«Soo-oh! Või nii! Kas teil muud ametit ei ole?!»

«Ei ole.»

«Tubli tüdruk! Temal pole muud ametit kui vahtida kõrtsis, kuidas mehed joovad! Tubli tüdruk! Teie terviseks!»

«Terviseks!»

Aga võõra süda polnud veel rahul ja ta alustas uuesti:

«Kas säärane amet — joodikute vahtimise amet — on ka hea amet?»

«Väga hea.»

«Meeldiv?»

«Mitte sugugi.»

«Milles see headus siis seisab?»

«Annab head sissetulekut.»

«Ah soo! Nüüd ma mõistan. Soo! Või sedamoodi! Et joodik on nagu kraan, mida mööda teile raha taskusse jookseb?!»

«Jah. Vaat see on õige jutt!»

«Kurram!»

Praalija tahtis nagu vihastuda, aga lõi käega ja naeris:

«Täitke siis kraan uuesti! Ega midagi! Aga seda ma ütlen, et säärast kõrtsiprouat või -preilit ma veel näinud ei ole!»

Ning oli, salaja, tüdrukust veelgi rohkem vaimustuses!

Kui sattus mõnel säärasel Linda valveajal kõrtsi oma küla mees, siis oli jutt veelgi teravam.

Mees viskas oma poolnaelad ja võttis hoogu. Kui juba paras tuur sees oli, siis hakkas venitama:

«Ja-ah, kas sa näed! Või Lindast on saanud kõrtsipreili kohe! Kes võis seda uskuda! Hehee! Eks ta ole kena amet!»

«Tore!»

«Mis selles siis nii toredat on?»

«Tore on teid kõiki siin näha!»

«Ah, et oleme väga ilusad või? Hehee!»

«Jah! Ja väga targad!»

«Tohoh! Targad ka õige?»

«Muidugi! Üks targem kui teine!»

«Või nõndamoodi! Kust me kõik siis nii targaks oleme läinud?»

«Noh, eks ikka sellest õllest ja viinast, mida siit saate!»

«Ahah! Ja miks sinul sellest siis nii hea meel on?»

«Miks mul siis paha meel peaks olema? Teie saate targaks — ja maksate meile selle eest raha!»

«Kellele — teile?!»

«Noh, kõrtsimehele ja mulle!»

«Sulle kah?»

«Muidugi! Või arvad sa, et ma sulle need poolnaelad võlgu annan?!»

Kõnetaja sülitas vastu tahtmist.

«Kurrat,» ütles ta. «Kui sa poleks naisterahvas, siis ma räägiksin sinuga natuke teisiti! Aga mis ma nüüd sinu tühjaga ikka siin jaman! Palju mul maksta on?»

Maksis ja urises:

«Näha ikka, et setu värk! Tuled, ostad tilga viina, aga sulle karatakse näkku!»

«Kas mina kargasin või?»

«Muidugi sina!»

«Aga sina ise olid väga imestunud, et minust on saanud kõrtsipreili. Ja ei tahtnud seda uskudagi! Noh, nüüd nägid oma silmaga!»

«Tõsi jah! Küllap sinust on saanud veel muudki! Aga oma jalga ma siia kõrtsi enam ei tõsta!»

Ja kobis urisedes välja.

Kuid ei läinudki palju päevi, kui juba jälle tõstis jala kõrtsi.

Lõppude lõpuks polnudki säärane okas seal leti taga igale mehele väga vastumeelt. Kulus soolaseks ära. Ega kõrtsis väga magedad jutud olnudki suuremad asjad.

Ja külas levis jutt, et Linda-preili on nina kõrtsis veelgi rohkem püsti ajanud kui varem!

Ent harva juhtus Linda-preili siiski leti taha. Kõrtsimees, truu hing oma asjale, juba hoolitses selle eest. Muidu veetis Linda oma päevad majapidamise toimingutega. Ja tegemist oli omajagu. Ega ilma tööta saanud õieti kunagi olla. Õhtuti tahtis Linda veel lugeda. Tal leidus selleks alati midagi. Käis aeg-ajalt ema pool, tõi sealt — kui mitte muud, siis mõne raamatu, mida varem juba loetudki. Aga õde Mari kirikumõisast käis ka mõnikord ema pool ja tõi üht-teist kaasa, ka lugemiseks. Kõrtsi, õe poole, ei tahtnud ta minna. Ka polnud tal mahti. Aga ema pool õed kohtusid.

Kõrtsimehel oli vähe mahti midagi muud teha peale oma rohkete toimingute sooritamise. Kuid kui ta teenija pani ta kaetud laua taha sööma — kahvli ja noaga — siis oli ta liigutatud!

Ja alustas jälle juttu oma lapsepõlvest ja emast ja Tähttornist! Ja raskest karjapõlvest!

Siis teenija teadis, et peremees on «inimeseks» saanud, et tal on nüüd ka muud hinges peale oma äriasjade.

Ja nii kuulis Linda kõik oma peremehe eluloo, pikapeale. Ja see oli ikkagi palju, palju raskem elu olnud kui Lindal!

Väga liigutatud oli peremees ka, kui sai oma teenijalt tuliuue särgi sauna kaasa!

Siis tundis ta jälle, et on nagu nii — nagu seal Täht-tornis! Ja maailm on ilus ta ümber!

Ning kui ema Lindalt küsis, kuidas tal läheb ja kuidas on peremees, vastas tütar:

«Ah, ta on kui suur laps veel! Ainult et ta kunagi ei kaeba ega nuta! Ja teeb siiski kõik nii, kuidas tema ise tahab.»

## 19

Kevad ligines.

Sulatas juba kaunis soe päike ja mõnikord tuli isegi vihma. Mättad ja peenrad põldudel muutusid mustaks. Varesed vaakusid elurõõmsalt ja tihased hakkasid suviselt laulma.

Aga oli veel märtsi algus ja jüripäevani veel hea tükk aega. Kuldnokki polnud veel näha ja isegi lõokene polnud veel ilmunud.

Linda hakkas oma peremehega juttu tegema sellest, et ei tea, kuidas on: kas peremees jääb siiasamasse edasi või rendib mõne teise koha . . .

Mis mõttega tüdruk sellest huvitatud oli, see polnud päris selge. Sammul arvas, et Linda kardab siit kaugemale minekut — emast liiga kaugele. Aga võib-olla polnudki see nii. Sest tüdruku toonist tundus nagu, et Linda isegi oleks tahtnud siit kaugemale ära minna . . .

Sammul oli kahevahel, mis teha. Ta teadis, et Savisaare kõrts, Kulbilt versta kaheksa, teispool kirikut, oli hea koht. Ja see koht oli veel saada. See asus suure jõuka valla piirides, neljal teeharul. Üks teedest ühendas kaht maakonnalinna. Ja kirik polnud kaugel. Ligidal oli ka raudteejaam. Niisiis palju liikumist. Aga rent oli Sammuli arvates kallis; kuigi senised pidajad selle rendiga kaunis hästi läbi olid tulnud, kartis Sammul suurt summat, sest tal oli ju raha veel väga vähe!

Kuid Linda, kuuldes Savisaarest, hakkas seda Sammulile väga kiitma. Koht olevat ilus, ümbrus jõukas, inimesed märksa paremad kui siin: seal olevat isegi haritud rahvast, kihelkonnakool ligidal — kõik lapsed käivad seal või on sealt läbi käinud. Olevat laulukoor, põllumeesteselts, raamatukogu ja nii edasi. Teine asi kui siin, Kulbi ümbruses.

Sammul kratsis kukalt.

«See võib ju olla. Aga . . .»

«Ah, et kas joodikuid ka on?» naeris Linda.

«Nojah. Kui neil seal isegi kõike on, mis neil siis veel kõrtsist!»

«Seal on teistsugune rahvas!» kiitis Linda. «Siin tuleb inimene kõrtsi, ostab viie kopika eest — ja lärmab ning räuskab viie rubla eest. Aga seal on rahvas jõukam, rikkam: kui kuskil midagi on, olgu seltsimajas, kiriku juures või mujal, siis minnakse lõpuks ikka kõrtsi kah. Ja ei osteta kopikate eest, vaid rublade eest! Seal on sääraseid jõukaid peremehi, kes kõrtsis tõesti laristada armastavad — suure raha eest. Mitte nagu siin see Hõisu Jaan! Isa käis sageli sealpool tööl, tema jutustas palju sellest Savisaare ümbrusest.»

Kes nüüd teab . . . Aga Lindale näis kõige tähtsam olevat, et siit, Kulbilt, ära mindaks. Ja seepärast vist oligi ta nii soe Savisaare pooldaja.

«Pealegi,» lisas ta, «Savisaarel on ilus kõrts — kivist. Suured avarad ja puhtad ruumid. Ja kõrtsi ligem ümbrus ilusam.»

Sammul arvas taipavat, miks Linda Kulbilt ära tahtis: küllap salaja tüdrukule oma küla pilked ja naer siiski olid veidi valusad! Ja Savisaarel võõram nurk — ei seal keegi lausa suu sisse irvitama tule, mõteldagu siis setust ja ta mõrsjast mida tahes.

Muidugi oli see tõsi. Ja Linda teadis ka seda, et ega Savisaare ümbruse rahvale üldse nii väga korda läinud, kes see Linda oli. Ja siis veel: haritud, jõukas rahvas — see «sööb» teisi inimesi ikka vähem kui see omanurga pimedapoolne ja vaene jõuk.

Sellest kõigest sai Sammul niiviisi aru, et Linda on enesest mõista nõus Savisaarele kaasa tulema.

Sammul mõtles edasi-tagasi. Salaja oli temalgi himu katsuda kõrgemat lendu kui Kulbi. Ja teiseks olid tedagi Kulbi rahva pilked omajagu tüüdanud. Et Savisaarel teda vähem pilgatakse või koguni üsna rahule jäetakse, seda lootis temagi. Sest too rahvas oli teistsugune — ses suhtes oli Lindal õigus. Ja mis ikka parem, see parem.

Aga Kulbil oli Sammul hästi kaubelnud — seda pidi ta ütlema. Ja mis siis kõigest muust! Las nad naeravad ja pilkavad — tuleb kannatada. Peaasi on sissetulek, raha!

Savisaare aga oli ses suhtes tundmatu maa. Ja ega sealgi ikka esialgu «setuga» nii, ilma naljata, lepita.

Muidugi, see oli tühine mure. Peaasi oli — raha!

Sammul rakendas hobuse ree ette, pani oma setukasuka selga ja sõitis Savisaarele, et rääkida lahkuva kõrtsimehega, Grossbergiga. Grossberg oli pikk tüse mees, tore mees, saksiku moodi, roosa näo ja lõigatud vurrudega. Ta abikaasa pidas end prouaks ja lapsed käisid linnas saksa koolis.

Kuid ametivenna võttis Grossberg lahkesti vastu, tegi veinipudeli lahti ja palus Sammulit oma elutuppa astuda. Grossberg oli ärimees ja temale ei maksnud muu kui raha. Algav ametivend oli aga tulevane rahamees — mõistagi, mis seal muud. Ja seepärast oli ta väärt mees. Grossberg tundis «setut» väga hästi: sel poisil oli julgust ja hakkamist!

Veinipudeli juures häid paberosse suitsetades aeti sõbralikku juttu. Grossberg soovitas kõrtsi võtta. Tema ise siirdus linna. Ta kauples kõvasti viljaga ja linadega ja tal oli linnas maja. Savisaarel polnud ta kaua olnud — oli palju ühest kohast teise kolinud —, kuid laita ta Savisaart ei saanud.

«Hea rahvas,» kiitis ta. «Pole kitsi. Ja hea läbisaamine. Peale selle — käidav koht. Mul mõni päev polegi kohalikku rahvast näha olnud, mõnikord näed nädalas mõne üksiku neist. Aga kauplen sellest hoolimata. Kundesid küllalt.»

«Ja noh, teie rohkem linadega . . .» arvas Sammul.

«See on iseasi,» vastas Grossberg. «Linu ma siia juurde ei rehkenda. Aga linadega on siin ka hea kaubelda. Sest ümbrus on jõukas — ja on midagi saada. Teie ka hakake siin sellega peale. Ega ei kahetse.»

«Ma ju ei oska.»

«Küll õpite. Väike asi. Ja suurt kapitali see ei nõua. Võite kõrvalt seda asja ajada. Proua kaupleb kõrtsis. Tasub ära.»

«Mul prouat polegi . . .»

«No-noh! Kõrtsis muidu ei saa. Jääte hätta. Ei üksi saa äri ajada. Ma ise puha suuremalt jaolt sõidan ringi ja naine kaupleb kodus.»

«Jah. Teie asi on teine asi.»

«Pole midagi. Ega teiegi asi teisiti saa olla.»

See julgustav ja omaväärne suhtumine sihukese toreda isanda ja ärimehe poolt tõstis väga Sammuli tuju — ja ka ta arvamist Savisaarest. Et jah — kaua temagi siis setu mõtleb olla! Tarvis kõrgemale hakata ronima — setuseisusest välja! Vaat kui ise ka juba selline oled kui see Grossberg!

Proua Grossberg palus lõunasöögile ja oli omaltki poolt väga lahke ja viisakas. Päris Sammuli tulevikuplaanide järele — ja Sammuli minevikust mitte üks sõna! Vaat need olid juba inimesed!

Sammul polnud nii toredasti kaetud lauas kunagi söönudki! Hea ometi, et kodus oma teenija siiski oli harjutanud noa ja kahvliga taldrikult sööma! Muidu oleks jumal teab mis juhtunud! Ja vigu ning sissekukkumisi oli Sammulil lauas nagunii. Kuid pererahvas ei näinud neid märkavatki!

Vein, hea lõunasöök ja pererahva lahkus olid Sammulile kui palsam haavadele. Sihukesi asju polnud ta seni maitsma harjunud. Ja kui Sammul kojusõidule asus, oli tal kindel soov Savisaare ära võtta!

Grossberg soovitas:

«Sõitke veel homme mõisa ja ajage valitsejaga asjad klaariks. Parun ise olevat kuuldavasti ära sõitnud. Teisi tahtjaid on kah. Kuid neil pole nii suurt huvi, neil on ise head kohad käes ja otsivad ainult, kust saaks odavamalt. Teie väga suure odavuse peale ärge minge, siis jääte ilma. Kui maksate mõne rubla rohkem, ega te pärast kahetse. Oot, kui soovite, ma kirjutan paar rida valitsejale. Pistke need talle pihku — siis saate koha kindlasti endale!»

Ning Grossberg siirdus elutuppa tagasi, kust tuli peagi sinisesse ümbrikku suletud kirjaga, mille sirutas Sammulile:

«Soo. Andke see talle edasi. Olin temaga paar päeva tagasi koos. Ta ütles, et aeg on juba hiljaks jäänud, et

koht tuleb ligemal ajal kellelegi ära anda — ükskõik siis, kes rohkem pakub.»

Sammul tänas südamlikult kõige lahkuse eest ja hakkas õnneliku tundmusega koju sõitma.

Kuid teel tuli talle kahtlusi.

Liiga toredana tundus talle kogu asi.

Temast saab nüüd mõni Grossberg!

Alles aasta tagasi kauples närudega!

Ei, ei, ikka tasa ja targu! Mitte nii suuri hüppeid! Mitte saksaks tikkuda — kui oled setu! Või laiutama! Kah toredat lõunat sööma ja veini jooma ja lõhnavaid paberosse peale tõmbama!

Aga Grossberg, näed, võib seda endalė lubada! Kah ainult kõrtsimees siiski . . . !

Jah! Kuid mis Grossberg kõik juba maailmas ära on teinud! Ja sina! Vilets algaja! Litsu aga end veel hoolega mõnikümmend aastat vastu maad, söö silku ja kartuleid ja kogu, kogu ning hoia kokku! Siis alles räägime!

Ning Sammul otsustas kindlasti Kulbile edasi jääda.

Kodus ei lausunud ta asjast oma teenijale sõnagi. Lõunasöögist ütles ära, olevat söönud. Ning siirdus kõrtsi, kus paar teekäijat õlut jõid.

Aga Lindal see asi põles!

Ja kui teekäijad lahkusid, võttis luua ning siirdus edekõrtsi — pühkima! Polnud ju veel täna selleks mahti leidnud, kuigi oli päeval ise kõrtsis kauplejaks!

Sammul, istudes leti taga, märkas, milles asi. Aga juttu sellest ei tahtnud teha — ei tahtnud teist kurvastada.

Viimaks Linda enam ei mallanud.

«Noh, kas hakkame siis varsti Savisaarele kolima — või polegi teil soovi mind sinna kaasa võtta? Muidugi, küllap seal isegi leidub inimesi!»

«Ei, Savisaarele me ei koligi!» vastas kõrtsimees lühidalt, ise oma imelikkude silmadega kaugusse vaadates.

«Või nii!». imetses Linda. «Väga meeldiv uudis!»

Sammul mõistis, et selles oli etteheide, ja veidi nagu pahanes: mis siis lõpuks tahetakse — kas juba perenaist mängida või?!

«Mis ta nüüd meeldiv või mittemeeldiv,» vastas peremees. «Aga mida ikka ei saa, seda ei saa. See asi pole mulle ikka jõudumööda. On liiga tore.»

«Ja-ah,» ütles teenija ainult. «Nojah. Eks te ise tea paremini oma asju.»

Ja lõpetas pühkimise ning läks vaikides elutuppa tagasi.

Õhtul aga ütles, et läheb ema vaatama, pole juba mõni aeg käinud.

Läks — ja jäi hilisööni. Sammul ootas ja mõtles, ise kõrtsikülalistega lõõpides, kõiksuguseid asju. Aimas Sammul nagu midagi.

Ja alles, kui viimased võõrad lahkunud ja kõrtsimees hakkas juba uksi sulgema, kostsid kõrtsinurga tagant tuttavad sammud ja ilmus teenija armas kuju.

Sammulil sai jälle kergem!

Tuli siiski tagasi!

Aga andis oodata ja mõtelda ja tunda, kui üksikuks olid jäänud, kui teist ei olnud ja ta nii kauaks ära jäi!

«Viimaks jõudsite ometi tagasi!» naljatas kõrtsimees. «Arvasin juba, et ei tulegi enam!»

Tüdruk vastas vaikselt ja tõsiselt:

«Ema jalad on nüüd, kevadel, jälle halvaks läinud. Ei teagi, mis saab! Pean vist jälle koju tagasi minema.»

«Ah päris ära või?!»

Seisti edekõrtsis vastamisi, vaadates teineteisele viletsa lambi valguses tõsiselt otsa.

«Vist küll jah,» vastas tüdruk vaikselt.

Sammuli südamest käis läbi torge! Ah nii, vaat nii! Kuidagi tundus talle, et tüdruku ema haigus ja see äkiline vajadus koju tagasi minna on seoses tema, Sammuli päevase sõiduga! Ja see oli valus ja kibe! Ülekohtune! Aga võib ju ka tõesti nii olla, kuidas tüdruk räägib! Ja siis . . . !

«See on küll paha,» suunas Sammul oma pilgu maha, et seda varjata. Ta pikk kõhn kuju vajus ettepoole veidi looka. «See on paha . . .» kordas ta. «Mis minust siis siin üksi jälle saab!»

Ja ta hääles kuuldus abitu lapse halisemist.

«Ma ei tea kah,» ütles tüdruk, samuti oma pilku maha suunates. «Aga ema asi on tõesti väga paha! Ta

on juba mitu päeva voodis ja pole enam korralikult välja saanud. Ainult suure valu ja vaevaga sai loomadele midagi ette anda. Kurb lugu!»

Vaikiti. Sammul nuuskas nukrameelselt nina.

«Mina . . .» kogeles ta viimaks, «võiks ju ka kedagi teist vaadata . . . Aga mis see ka on! Teie olete mu elule järje sisse teinud. Olen teile selle eest nii palju tänu võlgu, et ei oska kuidagi seda tasa teha! Ja kui te nüüd ära lähete, siis, siis . . . ma jäängi teie võlglaseks . . .»

Tüdruk tõstis äkki pilgu, mis veidi imelikult säras! Aga samas vaatas ta kohe jälle maha ja vaikis.

Ent Sammul oli seda pilku märganud. Ja selles oli midagi, mis tõi talle äkki mõtte, mida ta mõnikord ka varem oli mõtelnud, ent mitte kuigi selgesti. Ja pealegi . . . pealegi . . . ta ei julgenud!

Ta hääl värises veidi, kui ta ütles:

«Ma olen veel väga vaene mees ja teie . . . teie olete paremini elanud kui mina. Ma ei julge teid kinni pidada, kui te lähete . . . Mis minu elu kah on! Üks viletsus ja puudus. Näete ja teate isegi, mis siin ümber on. Eks seegi, mis mul nüüd inimese moodi on, ole teie tehtud. Kui teie tulite, siis oli siin kui puustus . . .»

Tüdruk kuulas, tõstmata pead, ja mees ei näinud ta nägu. Ta jätkas vaikselt ja halisevalt:

«Muidugi . . . Kui mul oleks siin midagi elutaolist, siis oleks teine asi . . . Siis võiks ju teie ema siia kolida . . . Siis oleks parem teil ja temal . . . ja minul kah!»

Tüdruk tõstis jälle pilgu ja vaatas halisevale süngele mehele otsa. Ta näol oli naeratus!

«Mis te seal nüüd kõike räägite!» ütles ta. «See pole tõsi! Midagi pole ma siin suurt ära teinud! Täitsin ainult oma kohust! Sain ju selle eest palka! Ega ma siis siia laisklema tulnud! Ja viga pole sel elul siin ka midagi! Tühi jutt! Ma ju tean, et teil on elu algus ja et siis suurt toredust ei saa taga ajada!»

Aga mees halises edasi:

«Kui oleks jõudu seda Savisaaret võtta, siis muidugi oleks parem! Seal on ilusamad ruumid ja kõik! Aga

pole jõudu! Ja mis ma sinna ilusatesse ruumidesse panen? Vanad räbalad!»

Tüdruk vaikis.

Viimaks ütles ta:

«Igal pool on hea, kui paremat ei saa! Kui te ikka Savisaaret võtta ei jõua, siis ei maksa ka kurvastada midagi! Ajage siinsamas läbi!»

Ja see ütlus — tundis Sammul — tuli südamest!

Sammul tõstis rõõmsamini pea, kuid laskis selle jälle kohe norgu.

«Ja noh,» ütles ta halenaljakalt. «Mis ma siingi teen, kui teie ära lähete!»

«Noh, noh,» naljatas tüdruk. «Kas minus on siis teie elu algus ja lõpp?! Ärge nüüd seda juttu ajage! Saite varem ilma minuta läbi, küll saate ka hiljem!»

Aga miski pigistas mehe kurku, kui ta kägises:

«Ei saa enam ilma teieta läbi!»

Ja tahtmata haaras ta käsi tüdruku käsivarrest ja pigistas seda otsekui krambis!

Tüdruk taandus heitunult.

«Ma niisama... kogemata...» vabandas mees ja tõmbas oma käe kohkunult tagasi. «Aga ütelge mulle, kas... kas te siis tulete minu juurde tagasi... kui... kui teie ema jälle terveks saab!»

«Muidugi tulen!» Tüdruku silmad loitsid heledasti.

«Pär... päriseks...!» kähistas Sammul. «Eluajaks? !»

«Tulen küll!»

Pikk vaikus. Sammul hingas sügavasti. Siis vaatas ta rõõmsamini üles.

«Noh, siis pole mul viga midagi!» ütles ta ja naeratas, näidates oma valgeid hambaid. Ja ta silmad naersid ka oma imelikku naeru. «Siis ma ootan kas või kümme aastat ja ajan kuidagi läbi!»

«Minge ikka... Kuidas te ikka ajate! Seda asja peab kuidagi mõtlema...»

Kuid rõõm Sammulis kasvas. See alles pääses nüüd paisuma! Mida rohkem Sammul seda taipas, mis õieti juhtunud!

«Kuripatt!» hüüdis ta äkki naerdes. «Kui lugu nii, siis... siis ma ei karda midagi! Siis ma lähen rendin

homme Savisaare ära! Kuram, jah! Grossbergi kiri on mul taskus! Ja siis läheme kõik ühes Savisaarele — teie ja teie ema kah! Eks ole nii? !»

«Seda kõike tuleb mõtelda,» ütles Linda tagasihoidlikult ja taltsalt. Kuid ta nägu ja silmad särasid!

Ta nägi nüüd, et samm, mis ta siia kõrtsi tulles oli astunud, oli õige samm!

Ja see kõrtsimees oli siiski kena, ilus, armas mees! Olgu ta, mis ta muidu ka oli!

## 20

Väikesed pulmad peeti ikkagi ära, kuigi seda õieti vahest ei tahetudki. Peigmees kartis kulusid ja pruudil polnud ka just väga suurt lusti hõisata, sest inimesed naersid neid pulmi.

Kuid komme on komme ja aeg nõudis kombe pidamist — muidu oleks naerdud veelgi rohkem. Ja Linda ei sallinud, siiski, et teda naerdi!

Kohalikkudest elanikkudest ei kutsutud aga kedagi. Olid vaid pruudi omaksed ja sugulased, kuna peigmehe poolt ka mitte kedagi!

Asjaolu, et Sammulit tema õde kord oli halvustanud ja ta oma sugulastest ja omastest pidi hoiduma — kas enese või nende pärast, ükskõik! —, see asjaolu oli veel värskelt Sammulil meeles ja ta ei tahtnudki oma praeguses elus veel ei õde ega teisi omakseid näha.

Ega see elu veel nii ilus olnud! Need kantnikud ja moonakad võisid veel tulla ja kiskuda mokad prunti nii Sammuli koduse sisseseade kui ka ta pruudi üle. Ikka veel setu värk!

Aga las mööduvad veel mõned ajad!

Siis on iseasi!

Muidugi ei mõtelnud Sammul sellest kõigest nii otsejooneliselt. Kuid midagi selletaolist võis ta ju tunda. Polnud südamlikku vahekorda tema ja ta omaste vahel. Ta oli ise enda nendest eraldanud oma nurjatu setuametiga. Ja kuigi ta nüüd oli kõrtsimees, oli ta siiski veel väga setune kõrtsimees, ja ta pruut... noh, oli

ikkagi ainult popsitüdruk! Seda oleksid sugulased ja omaksed kohe suureks patuks pannud — kõrtsimehele —, kuigi nad ise ka olid popsitõugu.

Las olla siis juba parem nii!

Eks edaspidi, kui kõrtsimehel setu lõhn juba täiesti küljest ära on läinud ja ta ise on täielik kõrtsimees, eks siis või end neile kõigile näidata... Siis vahest on nad rahul!

Pulmad peeti pruudi ema pool — seal olid ilusamad ja kodusemad ruumid kui kõrtsis. Ja ei olnud seal karta tülitamist kõrtsivõõraste poolt. Ka oli seal küllaldaselt mööblit ja muidki asju, et inimesi vastu võtta, kuna kõrtsis peale kõrtsi järide ja laudade vähe midagi selletaolist leidus, maha arvatud asjad, mis Linda kodust kaasa toonud.

Pulmi peeti õieti vaid üks päev — pühapäev. Esmaspäeval, pärast hommikusööki, hakkasid külalised juba laiali sõitma ja Sammul ise ruttas kõrtsi, kus tal Martinsoni Voldemar kauplemas oli. Voldemar oli nõus üheks päevaks jälle kõrtsi tulema, see oli üle hulga aja koguni huvitavgi. Ja ega kõrtsis kõrtsimehe pulmapäeval palju võõraid olnudki, vähemalt kodukülast: mis sa sinna ikka lähed, kui kõrtsimeest ennast ei olegi ja ta peab pulmi. Polnud huvitav. Palju huvitavam oli minna pärast pulmi, et jälle nalja saada — vastse abielu arvel.

Aga vanaks hakkasid need naljad ka juba jääma. Inimesed harjusid. Ja isegi kõrtsimehe ja ta mõrsja pulmade puhul polnud külas väga suurt lärmi. Noh, arvatagi oli, et see nii läheb! Seda see Linda sinna ju otsima läks! Tahtis saada kõrtsiprouaks! Ja sai! Petlis setupoisi ära!

Ja kuna see lugu kõik nii ontlikuks oli läinud ja setust ja ta mõrsjast kirikus päris õige paar tehti — mis sa seal enam nii väga naerad ja naljatad! Tuli leppida tõsiasjaga, et ka setu ja ta mõrsja olid ristiinimesed ja hakkasid ristiinimeste moodi elama.

Seda enam, et Sammul oli kuuldavasti rentinud suure Savisaare kõrtsi ja tast pidi saama ikka päris tõeline kõrtsimees!

Küla nooremad poisid küll pidasid nõu, et lähevad

kunagi öösi noorpaari üles laulma. Aga ei tulnud sellestki enam midagi välja.

Voldemarile vaid tehti üsna libedaid märkusi nende üksikute poolt, kes pühapäeva õhtul kõrtsi ilmusid.

«Noh, Voldemar,» üteldi näiteks. «Sa oled siis nüüd jälle meile kõrtsimeheks tulnud! Kas võtad ameti jälle Sammulilt ära või?»

«Muidugi!» hüüti. «Kus Sammulil siis nüüd aega kõrtsis olla! Nüüd tal muudki teha!»

«Võtab Voldemari appi, hehehee!»

«Sulaseks!»

«Servameheks!»

«Tuleb Voldemaril põli!»

Aga ei võtnud vedu need naljad. Voldemar muudkui muheles. Kuuldes, et Sammul läheb Savisaarele, oli Voldemari lugupidamine tema vastu tugevasti tõusnud. Noh, et Sammul kosib oma teenija ja pealegi popsitüdruku, see muidugi oli Voldemari meelest lollus. Kuid igal mehel võivad ju ka oma lollused olla.

Kui pulmarong kõrtsist mööda kiriku juurde sõitis, seisis Voldemar kõrtsitrepil ja keerutas mütsi, kakskolm külameest kõrval. Polnud pikk see rong — kõigest kuus hobust. Tolle aja mõõdupuu järgi väga vilets pulm. Popsi pulm ikkagi. See meeldis külale, omamoodi. Aga teha polnud ikkagi midagi.

Pulmavõõraid oli kõigest paarikümne inimese ümber. Aga söödi-joodi omajagu, tantsitigi. Oldi rõõmsad. Mängiti pruudipärga ja peigmehemütsi ja peeti muidki ringmänge.

Õde Salme oli Lindale linnast kingiks toonud toreda kleidiriide ja õde Mari, kirikumõisast, oli noorpaarile kirikupoest ostnud lõunaserviisi — hunniku ilusaid valgeid kuldrantidega taldrikuid ja nõusid.

Õed olid Lindast vanemad, tugevamad ja suuremad, nendel vist abiellumise lootust ei olnud, sest Mari oli juba üsna vanatüdruk ja Salme — teada oli, et linnasakste teenijail on raske mehele saada: maamees neid ei võta ja linnamehed jälle tahavad paremaid. Olgu siis nüüd mõni voorimees või kingsepp...

Aga õed ei näidanud vähemalt välja, et neil süda

vähe kripeldas — selle vastu ei saadud ju ise midagi teha! Aga tuli läbi ajada!

Üheskoos arutati, mis teha emaga. Ema tervis oli halb. Päeva lamas, päeva käis ülal, kuidagi. Linda jooksis ikka aeg-ajalt vaatama — oma läbevast ajast — see oli nüüd ainus tugi! Aga mis edaspidi saab?!

Sammul ütles, et tulgu aga ühes Savisaarele — seal inimest vaja!

Aga eit ei tahtnud.

«Kuhu ma siis oma maja jätan?»

«Noh, maja . . . ? Siia võib keegi sisse elama tulla . . . Maksab üürigi . . .» arvas väimees.

Ent eit lõi käega:

«Mine nüüd ikka . . . too mõni üür! Ennegi, siin olen ma oma elukese alanud, mehekesega, kadunukesega . . . Siin olen lapsed üles kasvatanud . . . Ei ma siit enam kuhugi minna taha! Siin tahan ka surra!»

«Jah, aga kuidas siis saab?»

Peeti nõu. Tütardest muidugi ei saanud enam keegi koju tulla. Igal oli oma teenistus ja elu.

Mari, tedretäheline olend, vist isa moodi, arvas, et tuleks võtta emale mõni kaasüüriline, mõni popsieit. Tahtjaid ja tulijaid leidub kindlasti, sest see maja siin on hästi ehitatud ja soe. Kui anda veel veidi aiamaad kah, siis selle eest pidi inimene ometi oma ligimest aitama ta häda puhul!

Jah, ega paremat midagi leitudki.

Linda, pruut, nuttis. Tal oli kahju ema siia nii maha jätta, abitusse seisukorda. Vaene ema! Ja Linda tundis südametunnistuse piina, et tema — nagu — oleks milleski süüdi, kuna tahtis oma meest kangesti sinna Savisaarele üle viia! Ema pärast oleks pidanud ikka Kulbil elama!

Aga ema ütles:

«Mis sa, Linda, rumal, nutad! Säärasel päeval veel pealegi! Ega sa ometi minu pärast oma elu elamata või jätta! Sinu elu tahab ikka elamist! Minu elul nüüd ükskõik, kuidas ta lõpeb . . .»

See tundus kõigile siiski väga kurb!

Linda pisarad aina kasvasid ja ka õdede silmad olid niisked.

Aga ema justkui taipas Linda mõtteid ja jätkas:

«Kui sa siin Kulbilgi oleksid, ega sa ikka mind talitada saaks! Sul ju oma elu. Palju sa siis saaksid mind vaatamas käia? Ja mis see aitaks?»

Jah, seegi oli õigus.

Linda pühkis pisarad ja võttis nagu tuge otsides mehe käsivarrest kinni.

Mees lausus:

«Kui sa, ema, just ei taha oma kodust ära tulla, see on iseasi. Aga muidu võiksid küll. Nii me mõtlesimegi.»

«Lähen ma teile tüliks!» hüüdis eit. «Teil isegi noore elu algul tööd-tegemist kõik kohad täis! Siis hakkate veel mind talitama! Kas minust niiviisi enam midagi tegijat on? Muudkui lase end passida pealegi... Ei noh, küll ma tulen toime. Ma võtan omale Lõokese Leenu seltsiks. Ta ka lesk ja üksik ja tal pole õiget korterit — elab seal Sopaku saunas, kaebab, et külm ja vilets. Leenu viks ja kärmas veel küllalt, küll me toime tuleme. Ja kui muidu ikka ei saa, eks ma siis tule teile kaela kah!»

«Muidugi tule!» hüüdis Linda. «Küll sa juba tuled! Ega maja ilma sinuta kuhugi jää. Leenu võib temas ka üksinda elada. Ja meie võime siis aeg-ajalt teda vaatamas käia — ja maja kah!»

Ema naeratas:

«Hea laps! Niiviisi võib kah! Aga ma selle suve proovin ikka veel siin, Leenuga. Aega teie poole minna veel küllalt. Kui sügisel ikka toime ei tule, siis juba kolin üle.»

See rõõmustas Lindat. Ta ise lubas kohe järgmisel päeval Leenu poole minna ja temaga rääkida. Sest aega jüripäevani oli ainult veel paar nädalat. Ja jüripäeval tuli ära Savisaarele kolida. —

Nii et selles pulmas oli rõõmu ja nuttu.

Isegi Sammul ei saanud olla päris rõõmus, nähes naise pisaraid.

Aga muidu küll polnud temal põhjust sugugi kurvastada! Ei, vastupidi!

Kuigi Savisaarele minek tegi talle ikka veel, salaja, hirmu, oli nüüd ka see siiski üsna teine asi!

Elu oli kindlamini jalge all.

Muust rääkimata!

Ja kui Sammul oma noore naisega esimest päeva kodus oli, Kulbil, siis oli tal üsna teine enesetunne kui varem!

Midagi oli elus juba saavutatud!

Eeskätt — olid ise inimeseks saanud, nagu teisedki. Ja selle tõenduseks oli sul noor naine, kes hoidis sinu poole ja kes oli sulle rohkem vahest, kui keegi aimas!

Nii et võis üsna julgesti purjetada ka Savisaare poole.

Noor naine oli veelgi asju kaasa toonud — kapi, kummuti, kirstu ja palju muud. Sai juba üsna mitu koormat kraami, kui hakati kolima Savisaarele.

Paar külameest oli oma hobustega appi tulnud. No muidugi, kes ei tule appi kolima kõrtsimehele! Seda teeb kas või võhivõõras! Sest kõrtsi asi... teadagi... midagi ikka tilgub!

Oli ilus kevadine päev, kõva kevad juba. Teadagi, jüripäev. Maas oli esimene noor rohi, puude lehed puhkemas, sinine taevas täis valgeid õrnu pilvi, mis mõnikord siin-seal muutusid veidi halliks ja viskasid alla sagarakese vihma. Aprill! Aga see möödus kohe — ja jälle naeratas ülal soe päikene, mis meelitas isegi juba esimesed kullerkupud välja — kuna mõni üksik võilill juba õitseski kuskil kraavipervel — ja mesilane surras temas juba oma laulu.

Linda jooksis enne ärasõitu ema vaatama. Emal oli, jumal tänatud, parem. Ilmad olid soojad, kevad oli kuivapoolne, mõni vihmasagarakene ei teinud viga. Leenu oli juba emal seltsiks. Ja kaks eite — Leenu pikk ja kõhn ja kandiline, suurte punaste põsenukkidega ja laiade pruunide kämmaldega, aga heledate siniste silmadega — kaks eite võtsid Linda vastu rõõmsa jutuvadinaga ning saatsid ta peagi jälle hulga soovidega tagasi.

Lindal olid pisarad silmis.

«Jumalaga siis, ema, pole aega! Mehed ootavad. Varsti juba lõuna käes ja meil vaja pikkamisi minna, ega sõita saa. Enne õhtut aga vaja uuel kohal olla.»

«Jah, jah,» kiitis ema. «Mine noh! Ära minu pärast

muretse, ma olen üsna kõbus. Küll me siin Leenuga toime tuleme.»

«No mis seal ikka!» arvas ka Leenu. «Kaks vana teeb kokku ühe noore! Küll me juba elame! Ja noorikule muudkui palju õnne kaasa! Palju rõõmu ja lusti!»

«Jah, Lindakene, andku sulle jumal!» hüüdis ka ema — ja, ikkagi, tegi silmad märjaks! «Sa oled nüüd oma elu peal — mis sinul nüüd viga! Mees sul tubli, hakkaja! Ei sellega hätta jää!»

Linda naeratas läbi pisarate.

«Aitüma, ema, kõige eest! Ja, Leenukene, vaata siis ikka... Kui midagi juhtub, jookse kohe minu poole! Ega siit väga palju maad ole! Ja sul terved jalad!»

«Küll ma vaatan!» tõotas Leenu. «Mis seal ikka!»

Ning Linda hakkas tagasi rühkima. Paar korda pöördus. Süda oli millegipärast väga valus!

Aga polnud aega nüüd kurvastada! Oli ilus kevad ja oli elu algus! Tuli rutata ja rühmata!

Mehed kõrtsi ees juba ootasid.

Algas teekond — läbi kevadise õitsva maa.

Kuid kuidas Linda ka püüdis olla rõõmus — päris rõõmu tal ei olnud.

Ta mõtles: liiga kiiresti on kõik see tulnud, liiga palju ühekorraga. Seepärast. Tarvis harjuda. Seni elasid oma metsaveeres kui rahulik puu.

Mees aga, Sammul, see oli säärase kirju eluga harjunud. See muudkui vilistas, kõndides koorma kõrval, uus hall ülikond seljas, lõi piitsaga plakse ja naeratas aeg-ajalt naisele:

«Näe, siin juba rukis päris suur!»

Või:

«Näe, esimesed pääsukesed lendavad!»

Sammul oli nüüd jälle Sannä, Tähttorni otsas, ja vaatles maailma, mis oli ilus.

Ta vaatles salakesi ka oma noorikut, kes sinises kleidis, sinakalilleline siidrätik peas, istus vankril, silmad kord säramas, kord nukrutsemas.

Noorik saatis silmadega pääsukesi ja ohkas.

Kodukoht ja lapsepõli olid seljataga — jäädavaks, igavesti!

Mees märkas naise nukrutsemist: teadagi, lahkumine emast ja nii... Ees uus koht...

Ja naeratas jälle:

«Noh, sul nagu polegi heameel, et läheme Savisaarele... Ise nii väga tahtsid...»

Noorik naeratas omakorda:

«Oh, mul pole viga midagi!»

Ja tõesti, peagi rahunes ta.

Hakkas silmitsema ümbrust ning pidama endamisi plaani, kuidas paigutada oma kraam.

Õhtu eel jõuti Savisaarele.

See oli künklik maa, kõrgem kui Kulbi ümbrus. Kulbi ümbrus oli küll madal, kuid liivane ja kuiv. Savisaare ümbrus oli aga niiske, savine, kuigi kõrgem, mägisem. Küngastel kasvasid metsatukad ja orukestes leidus väikesi soid ning heinamaid. Aga talud paistsid olevat suured ning jõukad; nende maad olid savipõhjaga, kuid mustmullaga; põllud lainetasid ühelt künkalt alla ja teise üles — suurtes võimsates voogudes. Talud ise pesitsesid metsatukkade kõrval või orgudes koplite ääres, kuna kopleid palistasid vanad pajud. Oli suuri ilusaid elumaju, palju uusi hooneid. Kaevuvaltad aga tõusid kõikjal mitte väga kõrgele — tähendab vesi oli madalal.

Kõrtsihoone neljal teeharul keset küla oli pikk kiviehitis, maakividest, punase kivikatusega. Kõrvalhooneiks olid tal ait ja saun, mõlemad puust, asetsemas väikese tiigi kaldal kõrtsi taga. Üsna mitu suurt puud kasvas kõrtsi ees ja taga: paar jalakat, paar paju, paar kaske ja kuuske. Küla hooneid paistis kõrtsi ette kõikjalt, lähemast ja kaugemast ümbrusest. Ning ka metsatukki, künkaid ja heinamaid. Nii et kõrtsi ümbrus oli tõesti palju ilusam kui Kulbil.

Linda oli siit varem mööda käinud, kuid ta silmitses seda ümbrust siiski nüüd suurema huviga kui muidu. Ka kõrtsihooneid. Linda tundis, et siin on nüüd ta kodu — pikemaks ajaks.

Grossberg oli juba välja kolinud. Kõrtsi võtmed olid kaupmehe käes, kelle pood asetses mõnesaja sammu kaugusel, kirikutee ääres. Kaupmees, paks punasenäoline mees, tuli võtmeid tooma ja ütles Grossbergilt ter-

vitusi. Ta oma nimi oli Õkva — August Õkva. Tal olid kalossid paljaste jalgade otsas ja jopp seljas; peas nokaga müts. Vist pidi ta ise kõva viinasõber olema, seda võis arvata ta näovärvi järgi. Ta silmadki olid punakad ja vesised.

Õkva aitas teistel meestel kraami maha laduda ja sisse tassida, jutustades ise Grossbergi ärakolimisest, millises toimingus ta ka, vististi, oli abimeheks olnud. Sellest vahest sõltus ka ta jutukus. Grossbergil olevat olnud kraami pikk voor — peaaegu koguni kümnel vankril!

«Vaat kus mehel oli hea koht!» kiitis kaupmees. «Kui siia tuli, siis polnud pooltki seda kõike, mis siit ära viis!»

Aga lisas:

«Linadega, linadega tegi roppu raha!»

«Kas teie ise linadega ei kauple?» küsis Sammul.

«Ei.»

«Miks?»

«Pole selle sehvti mees. Ei tunne seda asja.»

«Aga võib ju õppida . . .»

«Hm . . .»

Kaupmees seletas:

«Too on juba maailmas nii, et kõrtsimehed kauplevad linadega ja poodimehed viljaga.»

Mehed naersid. Sammul arvas:

«Noh, siis kauplete ise ka viljaga?»

«Toda ka mitte,» oli vastus.

«Noh, siis . . .»

«Igaühel pole seda soont ja kätt,» seletas kaupmees. «Linad ja vili — nende asi on ikka nii, et üks läheb nendega rikkaks, teine jääb vaeseks. Vaat selles on see asi. Üks tõmbab käega korra üle linapunna — ja lina ongi kui siid. See tähendab, tema halvale linale kätt külge ei panegi. Aga teine — mis ka kätte võtab — ikka pakal ja pakal. Nii on lugu ka viljaga. Üks võtab — kuld. Teine võtab — sõnnik. Vaat nii on lugu.»

«Noh, kas ta nüüd just nii on . . .»

«Küllap juba on. Küll mina juba tean. Mitu korda olen linadega nii vitsutada saanud, et pükse ka ei jää-

nud jalga. Viljaga nii ei saanud, sest viljahinnad on kindlamad ja vili on odavam. Aga ei mina enam oma kätt lina ja vilja külge pane.»

Tassiti kraami sisse.

Kraami oli vähe.

Seda märkas ka kaupmees. Kuid muidugi teadis ta, kes on uus kõrtsimees. Ja ei lausunud kraamist sõnagi. Südames aga kadestas ta kõrtsimeest, olgu ta kes tahes. Küllap seegi mees siin rikkaks läheb, see setu. Kuulda oligi, et Kulbil olevat talvel hästi kaubelnud, ja nüüd võtab juba suurema kõrtsi. Aga tema, Õkva, istub ikka oma poeleti taga, juba paarkümmend aastat, ja teenib napsiraha. Isegi viinaga kaubelda pole mõtet, sest nende kõrtsimeeste vastu sa ikkagi ei saa!

Sees oli suur edekõrts, siis veel tagakõrts ja lisaks kõigele sakstetuba, mis oli üldse lukus ja kuhu igaüht ei lastudki.

Ruumid olid hallikaks krohvitud ja suitsunud, aga nad olid siiski palju puhtamad kui Kulbi kõrtsi ruumid.

Elutube oli kolm. Linda kõndis ühest toast teise ja nägi kurvastusega, et ta kraam, mida tema arvates oli küllaltki ja mis oli küllaltki kena, kadus siin suurtes ruumides nagu ära ja toad jäid tühjaks. See oli kaunis kibe esimene pettumus uuelt kohalt. Ei tundunud siingi äkki kõik nii peenena, nagu Linda oli lootnud!

Aga see võis paraneda! Kraami võis edaspidi ometi juurde osta. Kui mõni aeg teenitud. Mõni aeg... Linda ohkas. Ikkagi olid nad veel vaesed, tema ja ta mees, isegi selles suures ja uhkes kõrtsis ja selles suures ja uhkes külas!

Kuid asetades asju siia ja sinna, otsides neile paremat paika, leidis Linda lohutust. Läbi lahtiste akende tuli pehmet kevadeõhku, maailm lõhnas kõik. Ja elu ja noorus oli ees — Lindal ja ta mehel! Neid väheseidki asju sai lõpuks üsna kenasti paigutada ja pikapeale hakkas sellest kujunema üsna kodune pilt.

Küll juba läheb kõik hästi! Peaasi, et koht oli viisakas ja ümbrus meeldiv. Ja elul võis olla üsna teine nägu kui Kulbil. Ning ka tulevikul...

Linda kuulatas.

Kõrtsi oli juba kogunenud ümbruskonna rahvast.

Tulid vaatama uut kõrtsimeest ja jooma liiku. Viina ja õlle oli Sammul Kulbilt kaasa toonud. Kuuldus naeru ja naljatamist. Aga setuks ei sõimanud Sammulit keegi. Keegi ei lausunud sellest sõnagi, mis Sammul varem oli olnud.

See lohutas Lindat veelgi rohkem.

Ta ohkas kergendatult ja hakkas virgemini oma uut elu sisse seadma.

## 21

Jumal õnnistas nende sissetulekuid.

Kõrtsis käis palju rahvast ja jõukat rahvast. Käis palju teekäijaid, käis ümbruskonna mehi. Ümbruskonna vanad suured talud võisid anda palju ilusat raha. Ning seda raha sattus mõnigi hea osa kõrtsi. Seal oli peremehi, kes armastasid laialt elada, sõites kõrtsi ette toreda hobusega, et juua õlut ja veini ning praalida oma rikkusega. Ja need polnud Hõisu Jaanid, nemad hõiskasid põhjendatult, täie õigusega. Nii mõnelgi nendest olid salakesi suurele jõukale talule võladki peale tehtud, et saaks aga piiramatult edasi hõisata — tulgu pärast, mis tuleb. Need mehed ei leppinud oma küla kõrtsiga. Nad sõitsid kaugemalegi — kiriku juurde, naabruskonna kõrtsidesse, linnagi. Ja nende rahakotil nagu polnudki põhja — kuni äkki ilmus pristav või tabas surm mõnel purjuspäisel õnnetusel — ja siis selgus, et rahakott oli juba ammu tühi, priisati võlgadest.

Sääraseid mehi oli küllaltki.

Ja säärased olid kõrtsimeeste suurimad rahaallikad.

Aga polnud Savisaarel puudu ka harilikest külalistest — lõbutsejaist ja teekäijaist, kes ei priisanud, kuid kopika kõrtsimehele jätsid ikka.

Lisaks kõrtsimeheametile hakkas Sammul tasapisi kauplema linadega.

Kõrtsis tuli see iseenesest.

Mõni vaesem mees, harilikult ikka pops, rentnik või kantnik, tõi sulle linapunna: ole hea mees, võta kristliku hinna eest vastu — kuhu sa selle ühe punnaga ikka lähed, ega selle pärast kõlba sõita laadale või

linna, see sõit on kulukam kui see pund. Kuid rahakopikat oli mehele hädasti vaja.

Ja kõrtsimees sasis siis seda vaesemehe linapunda eest ja tagant ja ütles harilikult, et lina on kehv. Noh, teadagi, vaesemehe lina!

Vaenemees pidi sellega ikka leppima, et ta lina oli kehv! Peamiselt seepärast, et ta nii hädasti vajas raha, ja pidi selle hinnanguga leppima, mis ta linale anti. Katsuski ehk vastu puigelda, protesteeriski, kutsus jumalatki appi, aga mis see aitas! Kõrtsimees ütles hooletult, et ta rohkem maksta ei saa — mis sa sihukese halli karvanässaka eest ikka maksad! Kui soovid, siis võtan selle raha eest, kui ei soovi, siis jumal sinuga, mul pole häda, ega see linapund mind veel rikkaks ega vaeseks tee.

Nii õppis Sammul linadega kauplema.

Esiteks võttis mõne punna vastu, viskas hooletult aidanurka, ei teadnud isegi, mis sel punnal see õige väärtus on, võib-olla sai kasu, võib-olla sai pügada. Ei tundnud lina veel sugugi.

Aga kui neid punde aidanurka kenake hunnik kogunes, ladus nad koormasse ja sõitis linna. Tulemuseks oli hunnik raha! Täiesti nagu maast saadud, sest need punnad olid ostetud — tilgaviisi, ja müüjad olid harilikult suurema osa oma punnast saadud rahast jätnud samasse, kõrtsi, Sammuli kätte, viina ja õlle eest.

Aja jooksul hakkas Sammul punde sorides nende sisust rohkem taipama. Õppis tundma kiudu, värvi, pehmust, karedust, pikkust, lühidust. Ja hakkas ostuhinda oma raamatusse kandma. Nii et kui läks jälle koormaga linna, siis selgus täpselt, kas sai kasu või kahju. Ja suuremalt jaolt oli kasu kena, sest punnad olid ju välja pressitud hiiglaodava hinna eest.

See tegi isu.

Sammul hakkas linade järele rohkem ringi vaatama. Sõitis juba naabruskonna taludesse neid ise otsima. Noh, see oli juba muidugi teine kaup. Taludes ei antud lina jumalamuidu käest. Seal tunti lina ja tunti hinda. Aga taludes vajati siiski raha valmis lina eest, olgu hind milline tahes. Harva oli neid, kes võisid või jul-

gesid lina seisma panna — ootama paremaid hindu. Neid oli vähe.

Kaupmees aga võis odava hinnaga ostetud lina seisma panna — las seisab seni, kui hind paraneb. Ja see kestis mõnikord pikemat aega. Kuid ega see linale midagi teinud. Lina oli hea kaup, ta ei läinud seistes rikki.

Mõnikord sai ka kaupmees nahutada, kui hinnad ikkagi niivõrd ei tõusnud, kuivõrd kaupmees lootnud, või kui ootamine kippus juba minema üle piiri. Mõnikord lendas ta sisse sorteerimisega: oli ostes veidi üle hinnanud ja maksnud rohkem, kui sort lubas — linnas praagiti lina punkt allapoole. Aga selles seisiski linakaupmehe osavus — osta ise punkt allapoole, kuid müüa punkt ülespoole.

Kellel oli «hea käsi», see juba nii kergesti sisse ei lennanud!

Sammuli käsi osutus linade alal õnnelikuks. Aga kuna tal esialgu puudusid suured summad, siis sai ta kaubelda üsna vähesel mõõdul. Lina nõudis alati suuremaid summasid sularaha. Kuid võib-olla oli see Sammulile kasuks, et ta esialgu sai linadega kaubelda vaid vähesel määral. Ta õppis palju ja riskis vähe. Ja kuna ta polnud veel suurkaupmees, ostis ta loomulikult halvemat, odavamat kaupa, mis toodi talle kord kõrtsiarveteks, kord niisama — vähese sularaha saamiseks. Aga sellest vähesest kogunes ka pikapeale oma kasu ja aja jooksul sai vähesest palju. Ning sageli juhtus, et odava kõrtsikauba seas oli ilusaid punde, mis madalamalt hinnatult tõid peaaegu sada protsenti puhast.

Ei, sissetulekute üle ei võinud kaevata.

Aga tööd oli palju kahel inimesel sellises suures kõrtsis, eriti juba siis, kui Sammul hakkas välja sõitma — linu ostma. Siis tuli naisel töötada kodus kahe eest — oma majapidamises, mis oli suureks paisunud, ja kõrtsis.

Ja seda enam, et tulid lapsed.

Esimesele pojale, kes sündis esimesel abieluaastal, anti nimeks Elmar, teisele, kes sündis aasta hiljem, Endel, kuna tütrekene, kes tuli maailma paari aasta pärast, ristiti Jutaks.

Noorel naisel polnud kerge toime tulla kolme väikese lapsega, kaubeldes ajuti, mehe ära olles, kõrtsis ja tehes majapidamistöid. Savisaare kõrtsil oli tükk maad, vakamaad viisteist; sellel võis pidada paar lehma, lambaid, sigu. See abi ju Lindal oli, et lehmade juurde oli palgatud karjalaps, kes lõunavaheaegadel aitas ka koduses majapidamises. Kuid paljukese sellest abist piisas! Põllutööd ka veel tulid ära teha ise omal jõul — abilisi ei raatsitud võtta, kuigi kõrtsikohas päevilisi alati võtta oleks olnud, niipalju kui aga vaja, sest kõrtsil oli ikka hea külgetõmbejõud. Ainult viljapeksu juurde võeti võõraid appi — teisiti kuidagi ei saadud. Vili peksti veel käsitsi, rehtedes, ja kõrtsi vili tuli selleks vedada kord ühte, kord teise tallu. Linda oli siis kodus, kuna Sammul mõne abilisega reht peksis.

Tööd oli palju, aga sissetulekut oli ka!

Sammul oli oma eluga täiesti rahul.

Noh, mida inimesele veel vaja, kui tööd on ja leiba?!

Ja ka pangas oli Sammulil juba midagi. See oli peaasi! Selleks Sammul ju seni oli elanud, ainult selleks! Ja tasapisi hakkas täituma ta kauaaegne unistus — omada raha! Jõuda elus edasi, saada raha! Saada kord rikkaks!

Tee oli otsapidi käes! Kõvasti oli käes! Ja midagi ei paistnud vahele tulevat! Iga aastaga kasvas pangas hoiusumma! Sellega võis kunagi midagi muud ette võtta kui kõrtsiasjandus! Oi jah! Sellega võis kord omandada mõndagi, mis võimaldas veelgi suurema raha ringkäigu kui see kõrts!

Aga see oli jälle esialgu vaid unistus veel!

Esialgu oli kõrtsiski hea!

Sammul õitses — kehalt ja vaimult. Ta võimed olid pingul, ta töötas rõõmuga. Ta tundis, et jumal õnnistab ta tööd, tundis, et ta püüded pole jooksnud luhta, vaid viivad teda ikka edasi, edasi kuldse sihi poole, mis oli veel nii ebamäärane, et seda polnud soovigi veel kindlaks teha, sest selles ebamäärasuses oligi selle sihi peamine ilu.

Sammul oli rohkem kui rahul.

Ent ta naine...

Lindagi tundis rõõmu, et elul oli järge, et jõukus kasvas, et tulevik polnud enam tume, et ees oli kindel teadmine: puudusest polnud enam juttu. Võis muretult elada...

Aga päriselt rahuldatud Linda sellest elust ei olnud. Ta oli siia tulles unistanud veel paljust, paljust muust kui sellest tööst ja rühmamisest siin. Mõistagi, et tööst ja rühmamisest polnud ta õieti unistanudki. Töö ja rühmamine — see oli iseasi, loomulik, harilik asi. Sellest polnud kuskil pääsu ja ega Linda tööd ning rühmamist kartnud. Kuidas siis — elada tuli, edasi jõuda tuli, tulevikku kindlustada tuli — see kõik vajas tööd, rühmamist. Nad olid ju algul nii vaesed.

Ei, tööd ning rühmamist Linda ei kartnud. See oli loomulik, vajalik asi. Ja Linda töötas, rühmas, nurisemata. Sest kelle või mille üle sa nurised! Ja polnudki põhjust nurisemiseks. Kõik see oli loomulik.

Aga Linda oli unistanud — seal Kulbil —, et Savisaarel muutub nende elu veidi valgemaks, helgemaks. Kulbi — see oli Linda meelest must auk, kust polnud väljapääsu, kus elasid kui mutt ja kuulasid vaid ümbruskonna rahva sõimu.

Savisaarel pidi elu võtma mõneski suhtes pöörde. Töö, rühmamine — jah. Aga Savisaarel olid suured, avarad ruumid — kena oleks olnud nii, mõnikord, ka külalisi vastu võtta, näiteks... Kena oleks olnud ka ise mõnikord kuhugi sõita... noh, seltsimajja pidule, mõnede jõukamate tuttavate poole külaskäigule, kirikussegi... Kena oleks olnud ikka nii inimestega rohkem läbi käia, mõnikord paremad riided selga panna, end näidata, teisi vaadata, mõnusat juttu ajada, naerda, nalja saada. Mitte edevusest — ei! Vaid nii — elu rõõmuks, liikumiseks, elust natuke ka millegi saamiseks peale töö ja rühmamise.

Vaat millest Linda oli unistanud, tulles Savisaarele! Siin oli ju ümbrus jõukam, avaram, valgem. Siin pidi omagi elu saama jõukam, avaram, valgem.

Aga jõukamaks oli Linda elu küll läinud, kuid mitte avaramaks, valgemaks.

Sammulile meeldis vaid töö, rühmamine. Ja muud

ta ei näinud vajavatki. Ta oli täiesti rahuldatud oma tööst, rühmamisest ja abikaasast, oma kodusest lihtsast ja vähenõudlikust elust, niipalju kui selleks kauplemise ja toimingute kõrval mahti jäi.

Linda oleks veel ka midagi muud tahtnud.

Kuid selleks, millest Linda unistanud, ei jäänud mahti; tööd ja toimingud neelasid kõik aja — ja ajast tuli veel puudugi!

Külalisi polnud võimalik kunagi vastu võtta sel lihtsal põhjusel, et polnud kedagi külla kutsudagi! Ema ja õed käisid algul mõnikord vaatamas — ja mõnikord käis Linda ise, läbi suure rutu, ema vaatamas. Rohkem tutvusi sõlmida ja läbikäimist pidada polnud mahti! Ikka oli vaja rutata, joosta, õiendada! Kõrtsist elutuppa, elutoast kööki, köögist välja õue — lauta, laudast aita, aidast aiamaale, aiamaalt põllule! Ja kus sa ka olid ja kus sa ka käisid — alati häälitses toas, hällis, laps, nõudis ema, nõudis toitu, puhtust, kuivi mähkmeid! Lapsehoidjat võtta ei mallatud — see oli kulu! Ja suur luksus! Ega siis veel nii jõukad, nii rikkad oldud, et võis endale lapsehoidja ja teenija palgata! Ei seda võidud, sest alles hiljuti oldi veel päris vaesed — ja kui nii äkki laiutama hakkad, mis mood see siis on, kuhu sa sedaviisi jõuad!

Linda ema suri teisel aastal pärast Linda kolimist Savisaarele. Linda südamele jäi see surm! Sest emal oli enne surma raske küllalt. Lõokese Leenu oli ikkagi võõras — mis temal nüüd Linda emast nii väga! Aga kui Linda ise Kulbile oleks jäänud ... kes teab! Ema oleks ehk kauemini elanud! Ta ei saanud viimased kuud enne surma enam sugugi voodist välja. Leenu talitas teda. Aga kuidas — kes seda teadis! Südamel oli see asi Lindal! Ainus lohutus oli, et oma elu nõudis elamist ja ega Kulbiltki oleks võimalik olnud ema juures viibida. Kuid siiski oleks Kulbilt mahti olnud rohkem ema poole joosta, kuna siit, Savisaarelt, oli see võimalik vaid nii harva, nii harva!

Nii et ema surm jäi Lindale ometi — veidi — südamele, võib-olla täiesti ilma põhjuseta. Kuid kuna Linda oli Savisaarest, salaja, pettunud, siis lisas see asjaolu ema surmalegi oma erilise värvi.

Võitnud oli Linda vähe sellest Savisaarest — peale töö ning rühmamise — ning jõukuse, muidugi. Linda katsus sellega leppida, nagu ta meeski. Kuid see ei läinud hästi korda. Ikka meenus talle ta päikesepaistelisem lapsepõli, ta elurõõmus isa, kes luges raamatuid, laulis, mängis viiulit. Meenusid pidud seltsimajas, laulud laulukooris, näitemängud, kus kaasa mängitud, raamatud, mida loetud. Meenus oma armas ilus puhas isamaja, mis nüüd laokil ja milles üürnikuna elas Leenu, kuna vana maja paratamatult edasi laostus.

Midagi niisugust polnud nüüd Linda elus. Oli jõukus, aga siis ka enam mitte midagi muud kui hool, vaev, mure, töö, rühmamine. Peale kõrtsikülaliste polnud võimalik mingit läbikäimist soetada, polnud teisi tuttavaid peale joojate, polnud kunagi aega minna seltsimajja pidule, võtta kätte mõni raamat. Vaid kirikus sai käia seni, kui polnud veel lapsi. Aga kui tulid lapsed, oli kirikuskäiminegi võimatu.

Ent Linda kannatas, ootas, surus oma pettumuse tagasi. Teisiti ei saa, ei saa! Tuleb leppida sellega, mis võimalik! Tarvis elule enne kindel põhi panna, kõik ära kanda, püüda, rühmata! Vaat kui juba põhi olemas, kui tulevik kindel, kui pole enam ähvardamas puuduse tonti, siis võib hinge haarata, siis võib ohjad lõdvemaks lasta, võib palgata tüdruku ja sulase ja ise ka veidi vabamalt hingama hakata . . .

Kuid aastad möödusid — ja Sammul ei mõtelnudki oma eluviisi muuta. Ta sõitis nüüd juba laialt ringi, ostes linu ja viljagi, ja naine pidi päevade kaupa üksi toime tulema, kaubeldes kõrtsis ja talitades kolme väikest last ning koduloomi. Ja veel muudki, muudki oli küllalt teha! Oli jooksmist, pahandamist, habimist! Ja kõrtsis pidid veel olema jutukas, lahke, viskama naljagi!

Sellest kõigest hakkas Lindale lõpuks viljand saama! Temas tõusis salajane pahameel mehe vastu, rahulolematus, protest! Mees ei mõtelnudki midagi muuta, ta leidis kõik korras olevat, ta oli selle igavese rühmamisega nii rahul kui kala vees! Ta suples lausa selles! Seda enam, et tema osa oli, Linda arvates, kergem kui naise osa! Tema vaid kauples ja sõitis ringi. Ja luges oma

raha! Aga katsunud asuda naise asemele, nende lugemata kohustuste rakkesse, mis seisid naise õlgadel! Katsunud ta seda! Kas oleks ta tuju veel nii hea olnud! Või kes teab . . . vahest ka.

Kuid Lindale hakkas pikapeale saama palju.

Seda enam, et ta tervis polnud enam hea. Ta köhis palju ja, vastupidi harilikkusele, muutus noorikuna kõhnaks, kahvatuks, hakkas paisumise asemel kokku kuivama. Ta roosakas-pruunikas nägu omandas kollaka värvuse. Ainult ta silmad särasid endises ilus, veelgi suuremad, hiilgavamad kui varem. Aga see sära, see hiilgus oli haiglane. Ja aeg-ajalt, kui Linda väga rühmas ja rabeles, ilmusid ta kollakatele põskedele punakad plekid ja õhtuti raputas teda palavik.

Esialgu arvati, omavahel, et see on külmetamisest ja läbitõmbamisest.

Pärastpoole arutati, et küllap kivikõrtsi niiskus on selle põhjuseks.

Aga siis hakkas Linda ise arvama, et süüdi on ümbruse õhk. Savisaarel oli ju kõikjal niiske savi; siin olid igal pool heinamaad, sood, rõsked loigud. Viljakandev maa, aga niiske maa. Kuid Linda oli sündinud ja harjunud elama kuival nõmmemaal.

Ent töös ja rühmamises ei pandud sellele köhale ja lahjenemisele suurt rõhku. Paljugi mis! Kõike tuleb ette! Küll möödub aja jooksul. Kel oli aega sellega jännata!

Kuid meeleolu langusele mõjus seegi kaasa — ja lõpuks tuli Linda, oma südames, mõttele, et küllalt on juba rühmatud ja rabeldud — võiks ometi ka juba veidi puhata ja hinge haarata. Niiviisi tapad enda ju lõpuks päriselt ära . . .

Ja ta otsustas sellest mehega ometi kord rääkida. Kuna ta seni sellest jutust oli hoidunud, oodates algatust mehe poolt. Ent mees ei mõtelnudki algatada!

Kord suvisel pühapäevahommikul, kui kõrtsis kedagi ei olnud ja Sammul naisega elutoas omavahel said viibida, lausus Linda, keda jälle vaevas köhahoog, äkilise närvilise tagasisurumata pahameelega, millest naine enam jagu ei saanud ja millest ta enam jagu saada ei tahtnudki:

«Kuule, Sammul, aeg oleks mõtelda kord ka lõpetada see kõrtsielu ja võtta midagi muud ette!»

See tuli nii äkki, et Sammul, kes särgiväel voodis pikutas, mängides lastega, peaaegu kohkus ja, tõustes voodis istuli, tükil ajal ei saanud sõna suust, põrnitsedes naisele imestunult otsa.

«Noh, noh,» ütles ta viimaks. «Kas juba isu täis või?»

«Täis jah,» vastas naine mornilt, korjates laualt toidunõusid.

«Tohoh! Nii äkki!»

«Pole midagi äkki! Ma olen sellest mõtelnud juba kaua. Aga sina ei tee sellest väljagi!»

Sammul, samasugune pikk, kõhn, kahvatu, nagu varemgi, muutumatu kuiva ilme ja kaugelevaatavate hallide silmadega, vaikis nüüd tüki aega.

«Hm,» ütles ta viimaks. «Sina ju olid see, kes siia nii väga tahtis tulla!»

«Mina jah. Aga ega ma eluajaks küll siia jõua jääda. Igal asjal peab kord ka lõpp tulema.»

«Nii, nii, jah,» naljatas mees pahuralt. «Kas sa kuuled! Ei võinud arvatagi, et sa haud sääraseid mõtteid! Küll tuli äkki! Või lõpp... Et muudkui pane kõrts kinni, löö jalad lakke ja mängi saksa! Tore elu küll! Aga mille eest me säärast saksa saame mängida? Ja kust sa üldse need mõtted võtsid? Mina arvasin, et... tead isegi... teeme ühes tööd... korjame... püüame... Polnud mul mõtetki, et sa sellest aru ei saa või et sa sellega rahul ei ole... See on ju nii loomulik... Ma arvasin, et see sulle niisama iseenesest mõista on kui mulle... Aga vaat sulle nüüd... Naljakas! Nagu püssiga laskis...»

Naine pühkis silmi.

«Ma saan kõigest aru,» ütles ta. «Aga ma ei jõua enam! Sa ise ei saa aru, kui raske mul on!»

Mees vaikis.

«Ah raske...» ütles ta siis leplikult. «Jah, sellest saan ma aru... miks ei saa! Aga... aga... kuidas teisiti ikka saab! Meil ei olnud muidu kuidagi võimalik. Elu nõudis elamist. Ennegi, nüüd — nüüd võiksime juba võtta sulle tüdruku abiks, kui sul nii raske on. Muidugi, ega kerge ole, ma saan aru. Aga kust sa varem

võisid! Varem ei teadnud midagi, kuidas elu läheb. Tuli pigistada. Nüüd pole enam nii kitsas. Nüüd võiks . . .»

Naine lausus:

«Mul on viljand sellest elust siin — kõrtsis! Tahaks midagi puhtamat, rahulikumat, vaiksemat! Tahaks ka juba inimese moodi elada!»

Mees vaikis — kaua.

«Jah noh,» ütles ta lõpuks. «Paljugi, mis inimene kõik ei taha! Aga kust sa kõike saad!»

«Kas see siis tõesti nii raske on — siit ära minna ja midagi muud ette võtta!»

«Aga mida?!»

«Noh, noh . . . osta või talu . . . mõni väike ilus koht . . . Sul ju nüüd niipalju raha on!»

«Ei tea veel midagi, kas on!» vastas mees. «Ja kui ongi — kas talu ka midagi sisse toob! Ära sa seal elad, aga kaugemale sa sealt küll ei saa!»

«Ma ei tahagi kaugemale! Ma tahan ainult inimese moodi elada! Joodikute kära ja müra ja seda kõrtsi vastikut lehka ei jõua ma enam välja kannatada!»

See oli lausa mäss! Ja mehe imestus kasvas.

«Mis sulle sisse on läinud?!» hüüdis ta. «Ei teadnud mõteldagi! Küll on hull lugu! Ja mina arvasin, et sa isegi kõike taipad — ilma rääkimatagi . . . Et püüame edasi . . . kogume . . . seni kui jõuame kuskile . . . Talu! Mis sihuke talu kah on! Igaühel on talu! See pole kellegi uudis! Aga vaat juba midagi suuremat, rohkemat! See on iseasi!»

«Jah, aga seni sured ära!» pühkis naine silmi. «Sa näed ise, et mu tervis on halb . . . See niiske õhk siin ja see igavene habimine . . .»

«Too on teine asi,» ütles mees. «Aga ega köha veel surmaks ole, ära nüüd seda mõtet sisse võta! Mõni köhib eluaja — ja häda ei midagi! Küll läheb mööda. Mine tohtri juurde, las kirjutab sulle midagi. Apteegist ka saad. Ega talugi sind terveks tee. Tervist tuleb hoida. Võtame sulle tüdruku abiks. See on iseasi.»

Aga naine vastas kalgilt:

«Mis see tüdruk nüüd mind enam aitab — lapsed juba paterdavad ringi ja Elmar juba päris suur. Aga

see niiske kõrts võtab mul elu seest välja! See on palju tähtsam!»

Mees vaikis.

Kõrtsist tallu — sellega ei võinud ta iialgi leppida, see oleks olnud ta eluteele tõkke ettepanemine!

«Hea küll,» ütles ta üles tõustes ja kuube selga ajades. «Küll ma vaatan midagi ringi. Mõne teise kõrtsi võime võtta, kuivema. Ja tüdruku võime võtta, kui soovid. Aga tallu ma küll ei lähe!»

Ning väljus toast, et siirduda kõrtsituppa, kuhu kuuldavasti keegi tuli.

## 22

Võeti teenija ja Sammul tõi kord naisele apteegist rohtu. Muu jäi kõik endiseks.

Muu jäi kõik endiseks — väliselt. Ent sisemiselt mitte. Mees ja naine olid teineteises pettunud. Avalikult seda välja ei näidatud, sellest hoiduti. Kuid endamisi, salaja, tunti seda vägagi teravasti.

Mees oli kurb, et naine ta elupüüdeid ei mõistnud ja neid kõigest hingest toetada ei tahtnud. Ja ometi oli Sammul kogu varasema aja elanud usus, et naine teda mõistab ja täie hea tahtmisega toetab. Seda suurem oli nüüd mehe pettumus. Ta tundis, et ta oli üksi jäetud, veel rohkem — et naine oli tema reetja, ja et naisest on nüüd saanud koguni tema vastane — tema elupüüete, tema elumõtte vastane! Salaja vähemalt! Aga ka avalikult tuli see lõpuks välja!

See oli mõru!

Ja mees tõmbus endasse ning kiindus seda kõvemini oma püüetesse, oma ideesse! Hea küll, kui üksi, siis üksi! Tõmbame üksi edasi — ja jõuame ikkagi kord sihile! Vaat siis! Siis on võit seda uhkem! Kõigi kiuste! Isegi kui oma naine sind ei toeta, vaid on su vastane!

Naine aga süüdistas meest endamisi, et see on südametu ja kalk. Jahti pidades vaid raha järele ei hoolinud ta naisest, kodusest elust ega korralikust elust üldse! Mis elu see ka oli, mida seni oli elatud! Mitte elu, vaid halb, paha unenägu! Midagi ilusat, sooja, kodust sel-

les elus ei olnud! Ei midagi valget, selget, rõõmsat! Tuhm rühmamine. Isegi omavahel oli jäädud nagu võõraks ja külmaks. Polnud ju omavahel enam kuigi palju kokkupuudetki. Hommikust õhtuni lahus; vaevalt leidis mees mahti sööma tulla, olles alati kinni oma kõrtsisõprade juures või viibides sõidul. Õhtul olid mõlemad puruväsinud ja tülpinud. Ja hommikul algas habimine jälle ruttu otsast peale!

Nii olid möödunud need aastad.

Kodune elu oli Kulbil vaid üks puustus — ega ta Savisaarel palju parem olnud. Sammul ei ostnud majja midagi rohkem, kui just hädasti vaja oli. Ja sedagi pidi naine mitu korda nuruma ja klanima. Sammul «unustas» ikka linnast toomata, mida hädasti vaja. Uuest mööblist näiteks polnud juttugi. Kolmes suures toas olid ikka samad asjakesed, mis Linda oma kodust kaasa toonud ja pärast ema surma pärinud, ning Sammuli voodilogu, laud ning paar tooli, mis ta Kulbil Martinsoni emandalt üle oli võtnud. Polnud akendel õigeid kardinaid, polnud seinas õiget riidenagi. Kui poleks Linda ise kaasa toonud laudlinu ja vaipu — ei tea, kas neidki oleks ostetud! Vaevalt! Hea ka, et Lindal endal oli niipalju pesu, kui hädasti vaja. Seegi muidugi jälle kaasa toodud. Linda enese ihupesu, siis veel üldine voodipesu. See oli ta kaasavara. Aga mehe ihupesu oli nigel — Sammul ei ostnud ju midagi või ostis vaid niipalju, et mitte käia lausa ilma särgita! Ja kui tulid lapsed, siis nende riiete ja pesuga oli alati löömist, kuna mees igast ostust võimalikult mööda katsus hiilida, selle tegemata «unustas» või siis tarvilikest asjust tõi vaid hädavajalisema, kõige väiksema osa!

Naine ei teadnud, et mees sellega polnudki nii halvasti mõtelnud! Ta oli vaid arvestanud nii, et mis ostmata, seejagu raha jälle alles! Ja läbi tuleb ikkagi kuidagi! See kõik on ju tulevikuks!

Kuid mees omakorda ei taibanud jälle seda, et sellise koduse elu kokkuhoiu raskus langes peamiselt naise õlgadele, mis isegi olid liialt koormatud nii tööst kui ka elu ühetoonilisusest ning hallusest.

Või kui mees seda taipaski, siis arvas ta jälle, salaja,

et küll nainegi seda ohvrit siiski mõistab ja teab, mis on selle eest kord loota!

Kuid naine ei mõistnud mehe ideed samaviisiliselt kui mees ise. Ta mõtles: korjata ju võib, pikkamisi, nagu kõik ristiinimesed. Aga elada on ju ka vaja — ega siis või end ometi tappa ja võtta endalt viimast rõõmu. Saad kord vanaks selle kokkuhoiuga — ja mis oled sa siis elult saanud? Istud oma raha otsas — ja hakkad surma vastu valmistuma.

Algul oli ju naine kõigest hingest rühmanud teadmisega, et seda tõesti vaja. Aga kui mees midagi muud ei mõtelnudki ellu tulla lasta, siis oli naine ikka rohkem ja rohkem tundma hakanud, et ta elu jookseb tühja — kuhugi kaugele, kaugele ebamäärasusse, mis pidi tõotama väga ebamäärast hiilgust ja suurust, mis aga ei soojendanud elu ega suutnud teda täita.

Ning naine ei tahtnud enam elada sellele võõrale ebaloomulikule hiilgusele seal kauguses, mis hävitas ta elu — ta ei tahtnud losse külma elutardumuse arvel, ta tahtis elada armast, kodust, lahket ja harilikku elu.

Ja nüüd olid nad teineteisele üsna võõrad, külmad.

Igapäevane elu muidugi käis oma rada.

Mees viibis sõitudel ja kauples kõrtsis. Naine teotses majapidamise alal ja hoolitses oma laste eest. Teenija, pikk vanatüdruk popsitarest, Miina, oli küllaltki pikaldane ja abitu oma toiminguis, aga kasu temast siiski oli.

Elu oli nüüd muidugi kergem, kui oli olnud esimestel aastatel, kui lapsed olid veel väikesed ja endal oli jooksmist seda rohkem.

Aga Linda süda oli kalgistunud selle elu vastu siin! Kõha piinas teda endiselt. Ja ka väike palavik ei jätnud teda. Ta oli selles rühmamises rikkunud oma tervise — mõtles ta — ja ta ei sallinud enam sugugi seda kõrtsikolakat, unistades ilusast vaiksest elust kuskil varjulise metsa serval.

Ent Sammul ei teinud talu ostmisest enam juttugi. Ja ka teist kõrtsi ei tahtnud ta võtta. Küllap ta katsus talu ostmisest ja teise kõrtsi võtmisest samuti — salaja enese ja naise ees! — mööda hiilida kui igasugustest ostudest kodu jaoks! Et küll saab kuidagi omaenese

eluga läbi ka siin, kui aga raha tuleb! Talus — kas talus ka mõni raha! Ja kuhu sa selle rahaga jõuad, mis sa talus saad! Samuti see Savisaare . . . see oli hea koht! Seda nii kergesti — koduste mugavuste pärast — käest ära anda oleks olnud ju lausa hullumeelsus! Jumal teab, mis ootas sind teises kohas! Anna head teenistusvõimalused käest . . . naise tujude pärast! Seda ei võinud! Naine tahtis nüüd tallu! Kah tuju! Omal ajal tahtis väga Savisaarele — see oli samasugune tuju! Savisaarele tulek läks täppi, aga talu . . . seda küll ei ole! Teine asi oli naise tervis. Jah, see oli halvem küsimus. Naine köhis ja jäi kõhnaks. Võib-olla tõesti, et see õhk talle siin ei sobinud. Kuid mis sa tahad teha! Kas õhuvahetuse pärast võis siis anda käest hea sissetulekuga koha! Ei, seda ei võinud kuidagi teha! Inimesed elavad saunahurtsikus, soos ja rabas, kui elu nõuab! Ja pole häda midagi! Savisaare kõrts aga polnud saunahurtsik ja ta ei asunud soos ega rabas. Mis sa siis tahad teha! Osta talu, anna kõik käest ära, aga kes teab, kas see tervisele midagi aitab, võib-olla ei tulegi see häda õhust, vaid on sisemine viga! Inimese enese kehas, veres. Ja muidugi. Inimesed köhivad eluaja, aga see pole surmaks. See on nii, kuidas kellelgi on. Üks köhib, teine kaebab muud häda. Sammul ise tunneb mõnikord, et tal rinnus midagi valutab, ikka aeg-ajalt. Aga kas sa sellepärast võid oma elu elamata jätta, oma leiva teenimata, oma püüded püüdmata!

Siiski soovitas mees naisel arsti juurde sõita, et vaadata lasta, mis selle köhaga on.

Kuid naine, otsekui trotsiks, ei läinud!

«Mis see arst mulle ikka teeb! Kirjutab jälle mõne pulbri. Mul veel needki alles, mis sa tõid.»

Ja andis jälle mõista, et küllap köha lakkaks, kui ise pääseks sellest külmast koopast ja igavesest tubakavingust ja viinaleitsakust.

Ent see pahandas meest juba päriselt ja ta ei tahtnud sellest enam kuuldagi! Ta hakkas koguni arvama, et naine liialdab oma köhaga, et see on vaid ettekäändeks tema talu-jutule! Ei saa mehe püüetest aru, ei toeta neid — ja katsub siis läbi viia oma soovi, kas või liialdatud pirisemisega oma köhast! No muidugi, ise ei

taha tohtri juurde minna, ei taha end arstida! Muudkui anna talu! Aga kui läheksime praegu tallu, ei tea, mis häda siis jälle tuleks ja oleks!

Ja lõppude lõpuks ikkagi: mis häda ka kellelgi on — ega saa seepärast oma elu elamata, oma leiba teenimata ja oma püüet püüdmata jätta! Või need taludegi elanikud kõik terved on! Haigusi ja hädasid on seal veel rohkem kui mujal. Üks asi on haigus, teine asi on töö.

Ja elu läks endist rada.

Juhtus vaid sageli, et kui mees oli pikemal sõidul, siis lukustas naine müügikoha ja läks lastega välja jalutama. Sestsaadik kui viin kõrtsist kadus ja teda monopolides müüma hakati, võis kõrtsides müüa vaid õlut, veini, maiustusi ja suhupisteid. Nüüd oli kõrtsi nurka ehitatud laeni ulatuvatest lattidest tara, kus olid õlu, vein ja muud müügiasjad. Kui see tara lukus, võisid kõrtsi uksed lahti jääda, kuid müüja võis ise väljuda. Linda nii tegigi. Ta vihkas, põlgas juba kõrtsi! Nii kaugele oli ta jõudnud. Ja tundis juba, et temas kasvas põlgus ka mehe ameti vastu — ameti vastu, mis riisus elult viimase rõõmu!

Linda võttis lapsed käekõrvale ja läks põldudele või maanteele. Kui ilus tundus talle väljas, vabas õhus! Päike paistis, linnud laulsid, pilved sõudsid! Nagu kord, lapsepõlves, oma isakodus, seal armsa metsa ääres, selles ilusas vaikses puhtas ja kuivas majas! Kui ilus oli seal elu!

Ta istus põllupeenrale, punus lilledest vanikut ja oli jälle noor! Ah, ta elu oli siiski viltu läinud! Kas oli ta tahtnud sellist elu — kinnist, halli varjuelu! Kus ei rõõmu, ei armsust, ei ilu! Ta oli tahtnud oma mehe kõrval elada südamlikku sõbraelu, lihtsat, kuid puhast, karsket, kaunist elu! Ta oli unistanud, kuidas nad on kahekesi alati koos, kuidas jutlevad, kuidas kasvatavad oma lapsi, kuidas rakendavad hobuse ilusa vankri ette ja sõidavad kuskile teiste rõõmsate inimeste hulka, kuidas hakkavad kahekesi koos käima seltsimajja pidudele, laulma, isegi näitemänge mängima, kuidas loevad üheskoos ilusaid juturaamatuid ja lähevad koos välja kõndimagi, mõnikord. Ah, kui kena oleks siis

olnud töögi, kui mõtterikas kogu elu, kui huvitav tulevik!

Aga nüüd . . .

Pisarad veeresid üle Linda koltunud, kõhna näo. Kõik on läinud teisiti. Aga miks? Kas vaid selle kõrtsi pärast? Oh ei! Kõrtsiski oleks võidud elada paremini, ilusamini, armsamini, südamlikult. Aga . . .

Linda katkestas oma mõtte, sest ta ei tahtnud edasi mõtelda!

Pahameele tuim valu tõusis ta südamest — ja kõhahoog raputas teda. Pisarad langesid vanikule ja kastsid seda kui kastepiisad.

Kuueaastane Elmar küsis:

«Ema, miks sa nutad?»

«Oh ei midagi, laps, mul silmad kõrtsivingust vesised.»

Aga lapsed taipasid juba ema meeleolusid.

Nad olid ju kogu aja vaid emaga, isa oli neile peaaegu võõras. Ja viimasel ajal oli ema neid — tahtmata — hakanud kasvatama vaenus isa ja kõrtsi vastu! Mis endal südames, see väljendus ka sõnades, tahtmata! See tuli iseenesest. Seda oli võimatu peita. See libises kogemata suust, igas sõnas; oli pilgus, ilmes, silmadeski.

Ja lapsed hoidsid ema poole. Nemadki ei sallinud kõrtsi. Ja kartsid isa!

Kui tuli see suur, pikk karmi valge näoga ja tõsiste helehallide kaugele vaatavate silmadega mees, siis jäid lapsed vaiksemaks ja pugesid nurka. Ilalgi ei kõnetanud nad ise isa. Isa küsimistele vastasid nad lühidalt ja kartlikult — ja katsusid tema juurest peagi ema juurde pugeda.

Isale ei jäänud see tähele panemata. Kuid tal polnud aegagi seda muuta. Ikka oli vaja jälle joosta ja rutata! Ikka ootasid inimesed kõrtsis — kes tahtis õlut, kes pakkus linu ja vilja.

Ja isa mõtles: ega ole midagi parata, ega see veel suur õnnetus ole. Küll leidub pärastpoole aega rohkem lastelegi. Las nad nüüd on pealegi rohkem emaga. See on loomulik.

Pärastpoole . . . Aga millal?

Sellele ei teadnud ega tahtnudki kõrtsimees veel vastust anda. Ja tal polnud aega! Tal polnud kunagi aega igavesel rahajahil!

Elmar oli väga oma isa moodi — kõhn, heledapäine, helesiniste silmadega. Oli päris uskumatu, et see — väliselt nii isa-poeg — võõristas oma isa! Isale torkas see mõnikord eneselegi silma. Talle tundus, et tema ise oli ka kord selline heledapäine kõhn poiss. Seal Tähttornis. Jah, oli raske, aga ilus elu! Kuid see oli nii kaugel juba! Ikka kaugemale viis sellest elutee. Ja veel nii kaugele oli vaja jõuda! Siis alles, kord, võis kõige peale tagasi vaadata, sügavalt hinge haarata ja hakata mõtlema ja nägema ka kõike muud! Siis alles...

Seni aga jäid lapsed ema hooleks, nagu kõik muugi kodune, ja ema vaim immutas nad ning vaid ema oli neile kõigeks — armuks, iluks, eluks.

Ja väike Endel, lühike paks poiss, sõstrasilmne, tumedajuukseline — emasse —, vaatas samuti emale kaastundlikult otsa ja ütles:

«Ära nuta, ema. Kui ma suureks kasvan, siis me läheme siit, kõrtsist, ära!»

Ning väike heledapäine tüdruk Juta patsutas oma pehmete käekestega ema pihta ja lällas:

«Äla, äla, kõltsist äla!»

Tuli tüdruk Miina joostes:

«Perenaine, tulge! Inimesed tulid! Tahavad õlut!»

Aga perenaine ei rutanud.

Las ootavad!

Tüüdanud olid nad hirmsasti, need igavesed lakkekrantsid! Lindale tundus, et need inimesed, kes kõrtsis jõid, kogu oma eluajal muud ei teegi, kui joovad õlut ja viina. Niisugused tühipaljad! Nagu poleks elus midagi huvitavamat teha! Ja nagu poleks ilusamat, kenamat kohta, kuhu sisse astuda, kui see haisev kõrts! Kui heameelega oleks Linda istunud mõnesse vankrisse, mis seisis kõrtsi ees, ja sõitnud — sõitnud — ära siit, ainult ära! Tagasi ka poleks vaadanud!

Ees oli kõik ilus, veetlev — suur maailm! Taga vaid niiske, pime, haisev koobas!

Ja vastumeelselt venis kõrtsiemand kõrtsi tagasi, lastekari kannul.

Kõrtsis seisis aga kärsik teekäija ja kurjustas:

«Noh, mis kõrts see siis on, mis omaette ilma peale on jäetud! Mul aega vähe, tarvis rutata!»

Aeglaselt avas Linda latri nurgas:

«Ega see janu siis teid ära ikka tapa . . .»

Võõras ei uskunud oma kõrvu! Nii rääkis kõrtsiemand!

«Tohoh!» ütles. «Teil nagu pahameel, et tülitasin teid!»

Kõrtsiemand vaikis.

Siis lausus pudelit avades:

«Mis te siis mõtlete — kas see pudel õlut mulle niisama magus on kui teile?!»

«Ei noh, ei noh . . .» kogeles võõras. «Ei noh . . . Aga ma arvasin, ma mõtlesin . . .»

Emand muheles kurjalt, pannes pudeli lauale — kõhn väike naine, terava, hiilgava pilguga kõhnas kollases näos; veidi küürus juba, juuksed punast kirja rätiku all sassis.

«Ega see õlu mind nii õndsaks tee kui teid!» ütles veelgi salvavamalt.

Võõras ei osanud kahtki lugeda!

Ja õlu ei läinud tal hästi kaelast alla!

Maksis raha — ja kadus! Sülitas veel peale! Kurjavaimu nõid!

Ja rahva seas tekkiski jutt: vana Sammul on ise hea mees, kena mees, rahvamees. Aga naine on tal krihvaks läinud, vanaks, inetuks, õelaks ja uhkeks! Ei tea, miks selline ka uhkustab? Tisleri tütar! Kuuled ka asja!

Ja Sammulilegi hakati märkusi tegema — kord nalja-, kord pilketoonis, ettevaatlikult, et tema ära olles kõrtsist enam midagi osta ei saa! Või kui saad, siis on see kaup nii mõru, et parem ära ostagi!

Sammul kuulas — ja taipas. Ja veelgi sügavam pahameel naise vastu ärkas temas! Kuidas? Vähe veel, et naine ise ei tunne kaasa mehe elumõttele! Vähe veel! Ta töötab sellele koguni vastu! Rikub mehe äri! Peletab inimesed kõrtsist ära! Ei hoolitse oma sissetuleku eest! Saeb oksa, millel istub ja millest on saadud elada ning millest on kogutud oma varandus. Sellega alati — selle ametiga — sellega alati elu. Ja kui seda poleks

tehtud, mis oleks siis oldud? Moonakad või kantnikud! Tohoh hullu!

Ja kord tegi mees sellest naisega juttu.

«Kuule, Linda, mis lori see on, mida inimesed räägivad, et sa minu äraolekul oled võõraste vastu räpakas ja uhke? Sedamoodi sa peletad inimesed ära ja keegi ei julge enam tulla! Kas sa arust ära oled! Millest me siis elama hakkame?!»

Naise terav hiilgav pilk suundus mehe aja jooksul peaaegu ilmetuks muutunud ühetoonilisele näole.

«Ära karda,» muheles ta kurjalt. «Neid ei peleta selle lakke juurest keegi nii kergesti. Mida hooletum sa nende vastu oled, seda rohkem nad siia tikuvad. Justkui kärbsed!»

See oli jälle mehele täiesti uus ja uskumatu! Ta oli keeletu!

Terav ärritus läbistas ta südame. Ta lõõtsutas, tundes äkilist viha.

Naine märkas seda ja ootas, julge, irooniline.

Aga mees sai endast jagu. Kehitas vaid õlgu ja läks elutoast välja — kõrtsi.

Niisiis — inimestel oli õigus! Naine töötas talle vastu, oli ta elupüüde vaenlane, kahjur, tõkkepanija, hävitaja! Kui ise püüdsid kõigest jõust ja hingest, siis teine pildus sellele kaikaid vahele, tõkestas su püüdeid, hävitas sinu töövilja! Milline sigadus! ... Viibides sõitudel ei teadnudki sa, et kodus peeti sissisõda sinu äri vastu — sinu oma naine hävitas sinu nii suure vaevaga sissetöötatud head äri, peletades inimesi sellest eemale, rääkimata vastupidisest: lahkusest inimeste vastu, inimeste meelitamisest kõrtsi, mis oli igale kõrtsimehele ja ta abikaasale ausaks elukunstiks!

Ja naeruväärne olid sa inimeste ees pealegi!

Uus sügav kuristik tekkis mehe ja naise vahele.

## 23

Valitsejale oli keegi tuttav saks käinud kaebamas, et teda kord õhtul, kui ta Savisaare kõrtsi sisse tahtnud, polevat sisse lastud. Kell olevat olnud alles

kümme, kuid kõrts pime, ja kuidas saks ka kloppinud ja kolkinud ja nõudnud, kuid ust polevat avatud; temal, saksal, olevat aga olnud hirmus külm. Külmetanudki tol ööl nii rängasti, et olnud mitu päeva haige.

Valitseja astus kord mööda sõites Savisaare kõrtsi sisse.

«Mis mood see teil on, Tohver?» küsis ta, kui Sammul oli saatnud ta sakstetuppa ja asetanud ta ette puhtale linale soovitud õllepudeli ja klaasi. «Inimesed kaebavad, et Savisaare kõrtsi ei lasta öömajale ja sooja saama. Mul üks hea tuttav külmetas enda ära, oli haige. Ei lastud kõrtsi sisse! Milleks see kõrts teil siis on? Ka mõned teised inimesed kaebavad, näiteks meil mõisaski, et Savisaare kõrtsis oldavat nii uhke, et aetakse või uksest välja! Naljakas! Lepingus meil ju seda ette nähtud ei ole, kuidas te inimestega ümber käite, see on teie oma asi. Loomulik peaks olema, et kõrtsimees ise kõigest hingest inimeste meele järele püüab olla. Aga ju siis teie asjad nii hästi on hakanud minema, et enam inimestest ei hooli, ah?»

Ning valitseja naeris.

«Rikkaks hakkate minema, Tohver, vist? Noh, noh, seepärast ei maksa veel uhkeks minna! Meil muidugi ükskõik, kui aga rent makstud. Kuid kõrts on avalik asutus, teekäijate jaoks, ja kord nõuab, et rahval temast kasu oleks. Seda pidage meeles! Selle eest vastutab mõis.»

Sammul ei osanud kolmegi lugeda.

«Midagi niisugust ei ole olnud!» hüüdis ta. «Alati olen ma kõiki lahkesti vastu võtnud, kõrtsi ukse öösitigi avanud! Kellegi vastu pole ma häbematu olnud! See pole minu viis! See jutt on vale!»

«Ei või olla,» vastas valitseja. «Olgu teiste juttudega, kuidas on, aga minu hea tuttav ei valeta. Tal oli proua kaasas — ja proual oli väga külm. Ka härra ise olevat külmetanud. Nemad juba teie peale valetama ei lähe! Mis neil sellest kasu!»

«Kuramuse pihta!» pomises Sammul. «Vaat kus lugu! Millal see oli, valitsejahärra?»

«Oli nii paar nädalat tagasi.»

Sammul kehitas õlgu. Kuid äkki taipas ta, milles asi!

Ta pigistas suu kõvasti kokku ja vaikis veidi. Siis lausus:

«Võib olla, et see juhtus minu äraolekul. Ma olen ju tihti ärasõidus. Siis võib olla. Naine oli kodus. Muidugi, naisterahva asi... Aga mina ise midagi niisugust ei tee.»

«Väga võimalik,» vastas valitseja. «Kuid see ei muuda asja, kes kodus — kas teie või teie emand. Kord peab olema!»

«Muidugi!» kinnitas Sammul. «Küll ma selle asja eest edaspidi hoolitsen! Midagi niisugust enam ei juhtu.»

«Noh, hea küll,» tõusis valitseja minekule. «Pidage korda. Muidu ma ütlen teile koha üles. Aga...» Ta peatus ja lisas naljatoonis: «Kevadel tuleks renti tõsta! Selge jutt! Vaat see on kõige parem abinõu, kui kõrtsis küllalt rahvale vastu ei tulda!»

«Mis te nüüd, valitsejahärra!» tõrjus Sammul. «Kõik saab korras olema! Rent on isegi kõrge. Küllalt raske maksta...»

Valitseja muheles:

«Noh, seda ma küll ei usu. Teie ju kauplete laialt linadega, Tohver. Ja viljaga.»

«Oh, mis ma ikka kauplen, valitsejahärra! Niisama väikselt. Suurt kasu sellest praegu ei saa. Linahinnad on jälle alla läinud ja linaseemned on ikaldanud.»

«Tühi jutt!» naeris valitseja. «Või ikaldanud! Nagu mina ei teaks! Linaseemned on tänavu kui kuld! Ja linahinnad võivad varsti jälle tõusta. Küllap teete head äri. Aga kõrtsi asja ei maksa ka seepärast lorri lasta.»

«Muidugi, muidugi!» kinnitas jälle Sammul. «Kõik saab korras olema!»

Valitseja siirdus välja ja istus saani, mille ette oli rakendatud kaks hobust teineteise järele. Kutsar liigutas ohje, hobused tõmbasid. Valitseja viskas veel üle õla:

«Tulge rendilepingut uuendama paari nädala pärast!»

Ja saan veeres kuljuste tilinal minema.

Sammul seisis tüki aega paigal. Temas kees pahameel. Vaat sulle tükki! Või nii! Muidugi! Pole ime! Seda juttu ju aetakse, et naine rahvaga halvasti ümber

käib. Nüüd tuleb siis veel välja, et ta ei lase inimesi üldse enam sisse! Tohoh hullu! Paneb varaõhtul kõrtsiuksed kinni ja heidab ise magama. Las inimesed klopivad ja klanivad niipalju kui tahes — pole asjagi! Ei tea, kaua see juba kestab! Ja kui palju see ärile kahju toonud! Ega inimesed seda ju sulle suu sisse ütlema tule. Naeravad vaid seljataga — ja lähevad teise kõrtsi! Oma küla inimesed ikka veel annavad jutu seas kuidagi mõista, aga teekäijad on ju kõik võõrad. Nendega ei saa igapäev kokku. Lõpuks tuli asi siiski välja. Ja veel missuguse portsu otsa! Valitseja tuttava otsa. Kurat küll!

Sammulil kõlasid veel kõrvus valitseja sõnad:

«Kevadel tuleks renti tõsta... Vaat see on kõige parem abinõu, kui kõrtsis rahvale küllalt vastu ei tulda...»

Igavene sigadus!

Küllap talle tuligi kavatsus renti tõsta, ega ta muidu veel ära sõites lepingut uuendama kutsunud — ja koguni paari nädala pärast! Kui suur rutt! Varem pole ta kunagi kutsunud — küll kõrtsimees ise teadis oma muresid! Ja nii suurt ruttu pole ka olnud. Aga talle jäi hingele see rendikõrgenduse mõte! Ptüi!

Naine istus akna all ja parandas lapse särki, kui mees tasakesi sisse astus ja mingi kinnise häälega lausus:

«Praegu käis valitseja siin...»

Naine ei vastanud. Aga häälest taipas siiski, et midagi on tulemas, ja tõstis pilgu ning laskis sellel uurivalt üle mehe näo libiseda. Mehe nägu oli pilves.

Kuid Linda ei kohkunud. Trotsi ja sappi oli ta hinge kogunenud juba palju. Ta kehitas õlgu.

«Mis see suur saks siis tahtis?»

«Lubas renti tõsta...»

«Soo-oh... Niisama heastmeelest?»

«Sugugi mitte heastmeelest! Ta tuli siia, et aru pärida, miks üht tema tuttavat saksa polevat õhtul kõrtsi sisse lastud!»

Nüüd Linda juba teadis!

Ta hallikas-kollakas nägu tõmbus veelgi kahvatumaks. Vilkalt õmbles ta ja ei ütelnud midagi!

Naise vaikimisest taipas mees, et süüdlane end tundis! No muidugi!

«Mina ei saa aru,» purskus mehe viha viimaks välja, «mis sa oma eluga niiviisi mõtled teha! Kuhu sa selle mooduga välja tahad jõuda! Vaat sellest ei saa ma aru! Sa oled ju lausa hull! Ei lase inimesi enam kõrtsi sisse! Ja salaja! Minu seljataga! Topid ise oma sissetulekud kinni ja teed mind veel maailma naeruks pealekauba! See on ju otse rumal jant! Millest mõtled sa siis edaspidi elama hakata? Nüüd pannakse veel renti kah juurde — ja selles oled jälle sina süüdi! Kuradi lugu: renti pannakse juurde, aga sissetulekud vähenevad! Vaat see on alles nali, seda ma ütlen! Sissetulekud vähenevad seepärast, et inimesi ei lasta kõrtsi või nendega käiakse nii ümber, et nad siia enam jalgagi ei tõsta!»

Mees istus ähkides toolile ja silmitses naist kui hirmutist!

«Ja mina ei saa ikkagi aru, mis sulle sisse on läinud!» hüüdis ta. «Olid kena inimene, püüdlik, hoolas. Tegime kahekesi ühesmeeles tööd, kogusime, jõudsime edasi... Aga nüüd! Nüüd oled sa ju otsegu kratt kodus — kratt, kes vara raiskab...»

«Mina pole midagi raisanud!»

«Või veel! Muud sa nüüd enam ei teegi! Sai sulle veel tüdruk abiks võetud. Nüüd oleks just loomulik, et sul rohkem mahti üle jääks kõrtsis kauplemise jaoks. Aga võta näpust! Nüüd sa just hullutama oled hakanud! Mis see muud on kui raiskamine, kui sa inimestega enam äri ei taha ajada ja ise oma sissetuleku ära põlgad! See on raiskamine!»

«Tühi jutt!» tõstis naine pea ja vaatas mehele oma haiglaselt hiilgavate aukuvajunud silmadega julgesti otsa. «Tühi jutt! Vaata siin toas ringi — mis sa siin näed! Need on kõik minu asjad, minu vanemate ostetud. Seesama kolu, mille keskel ma elasin varem, on ka nüüd minu ümber. Needsamad lapid, mis olid mul seljas isakodus, on mul seljas ka nüüd, vähemalt pealisriiete all. Kuhu olen ma siis raisanud? Mida?»

«Sa... sa...» lõi mees kogelema. «Sa...»

«Noh vaat sulle — sa!» naeris naine kalgilt. «Mina

pole midagi raisanud! Mida ma raiskasin, kui mul midagi raisata ei olnud! Rahad oled sa alati minu käest üle võtnud ja salaja mind kontrollinud — ma tean küll! Jalga pole ma kodust välja saanud, sest need üksikud korrad, mis ma kirikus või poes olen käinud, need ei loe. Kuhu või mida sain ma siis raisata? Lastele riidenärtse ja mulle mõne viletsa kleidiriide oled sa linnast ise toonud — suure nurumise peale! Mul pole kopikatki hinge taga — kõik olen andnud sulle üle. Mis sa siis veel tahad?!»

«See on iseasi! Aga sa ei taha enam... mind toetada minu teenistuses...»

Nüüd ütles naine lausa:

«Võib olla kah!»

«Soo! Tore kuulda! See on vähemalt tõsi!»

«Muidugi tõsi! Mul on sellest teenistusest viljand! Mis olen mina sellest saanud või mida saan kunagi?»

Mees lõi pahaselt käega.

«Hull, hull — seda ma ütlen veel kord! Sinu peaga on midagi juhtunud! Sinu mõistus pole enam korras!»

Naine vastas:

«Ei tea veel, kumma pea on lorri läinud? Mina tahan elada inimeste moodi, aga sina ise oled hulluks läinud oma kogumise tõves. Jah, nii see ongi. Sa oled kui vaimust haaratud oma raha järele. Ja ei oska enam inimese moodi elada. Aga, tõtt ütelda, sa pole ju kunagi inimese moodi elanud. Kogu oma eluaja oled sa ju sihuke olnud nagu praegu. Enne kõrtsi võtmist olid setu. Teadagi, mis elu see oli...»

«Aga kes käskis sul setule mehele minna!»

«Aga kes käskis sind mind võtta?!»

«Sina ise meelitasid mind sellele!»

«Vale!»

«Muidugi meelitasid! Mängisid vigurit tol õhtul, kui... Nüüd ma tean!»

«Häbematu inimene!»

Naise pea laskus äkki rinnale ja sügav lukse raputas ta keha. Ta katsus nuttu tagasi suruda, kuid see oli temast kõvem. Ta vaene piinatud süda vajas pisarates kergendust, ta tagasisurutud viha, valu, trots — kõik otsis väljapääsu.

«Häbematu, häbematu, häbematu!» kordas ta ahastavalt, pühkides käeseljaga pisaraid näolt. «Kas tahtsin ma sulle halba, kui soovitasin sul tulla siia Savisaarele! S u l l e tahtsin head sellega rohkem kui enesele — ja on see sulle kahjuks läinud?! Aga mis on siin minu elust järele jäänud? !»

Ja südantlõhestavad luksed raputasid ta kõhna küüruvajunud keha.

Mees murdis abitult käsi.

«Jah . . . Ennegi, ma ei saa aru, mis sul siis see viga on? Mis su elul siis häda on! Vaat sellest ei saa ma aru! Missugune kärbes sind küll hammustanud on, et sulle see elu enam ei meeldi! Varem polnud häda midagi . . .»

«Varem, varem . . .» kordas naine. «Varem . . . Ma kannatasin kõik ära, tegin tööd, püüdsin, tundsin sulle kaasa. Ükski vaev polnud mulle raske. Ma lootsin, et kui me järje peale oleme saanud, et siis hakkame inimese moodi elama. Aga nüüd ma näen, et sa ei mõtlegi inimese moodi elada, et sa polegi enam elav inimene, võib-olla pole seda kunagi olnudki! Jah! Sinu süda on kuivanud! Sa ei tunnegi õige elu ilu ja rõõmu! Ja mis on mul enam loota säärasest elust siin? Ei muud kui surma! Ei muud kui närtsimist surma poole!»

Mees kehitas õlgu.

«Tühi jutt kõik,» ütles ta kuivalt. Sest, tõesti, ta ei mõistnud teise häda! Või mõistis seda vaid poolikult. Tema idee oli nii sööbinud temasse, et ta sellest enam üle ei saanud vaadata: korjata, koguda . . . kuni . . . Selle korjamise, kogumise nimel oli tühine, naeruväärne kõik see jama, mis naise õnnetuks tegi! Kui ees olid suured kauged püüded, millistele ise veel selget kujugi ei osatud anda, noh — mis läksid siis selle kõige kõrval korda sellised pisiasjad, et toakraami oli vähe, et pesu oli lapitud, et ei kutsutud külalisi ja ei sõidetud ise külla! Naeruväärne jama! Naiste pirtsutamine! Sammul ise võis põrandal magada ja süüa silku ja leiba, ja kõik muu oli talle tähtsusetu ta püüde, lõppsihi nimel. Kus ka asi — seltsimajja pidule minna või ise seal narri mängida — ja see olevat see õige elu, etem kui Sammuli püüded! Ei, noh . . . See oli naljakas!

Sammuli silme ees seisid ikka veel looduspildid Tähttornist ja karjapõlvest. See oli ilus maa, kauge maa! Kuid sel polnud midagi ühist seltsimajadega ja inimestega. See kõik oli nagu harilikust elust väljas. Harilik elu oli karm, külm, südametu, vali võitlus. Hammas hamba vastu! Tuli osata seista enese eest! Aga ema, Tähttorn, karjasepõli, looduspildid — see oli iseasi. Vaat kui kord on võidetud elu, võidetud inimesed, siis võis kõige muu peale käega lüüa ja elada ainult sellele ilule, mis jäänud meelde lapsepõlvest kui kauge kättesaamatu imedemaa. Siis olid valitseja inimeste ja elu üle ja siis võisid anduda sellele õrnale ja ilusale, mis sinu hinges kuskil pesitses, kuid mis ei saanud sulle seni midagi anda, kuni sa olid vilets vaene ori teiste inimeste tõugata.

Mees tõusis üles ja väljus jälle tasa toast, jättes naise nutma. Nende vahel oli sein! Ja Sammul oli tõsiselt mures, mis küll teha! Ta ei võinud ometi lõpetada kõrtsipidamist naise tujude pärast! Olgu, ta võib siis ka osta siia neid kilimeid-kõlimeid — mõne laua, tooli, sohvagi, võib tuua linnast riiet ja sõidutada naise mõnikord seltsimajja — olgu, kui sellest sõltub teise inimese eluõnn! Aga naine peab ometi mehe tööd toetama, sellele kaasa tundma, sellest aru saama! Kui seda ei ole, siis pole midagi teha! Kui pole enam teineteisest arusaamist, siis on lugu paha, väga paha!

Ning järgnevatel nädalatel ilmus kõrtsi kord kapp, kord kummut, kord laud. Tõi Sammul kord linnast kaasa terve paki ilusat riiet.

Kuid naine võttis selle kõik vastu külmal, solvunud ilmel. See oli tema haavamine, sõjapidamine temaga!

Ta ütles mehele:

«Mis sa ilmaasjata raiskad, Sammul! Omal raha nii kallis. Kellele neid asju praegu enam vaja on!»

Kõrtsimees oli jälle üllatunud!

«Praegu... enam! Kunas see õige aeg siis oli või on?»

«Õige aeg on ammu möödas!» vastas naine.

«Aga ise rääkisid... Ma loodan, et sa siis jälle paremini hakkad meie ühise asja kasuks hoolt kandma, kui saad, mida tahad. Vaat pühapäeval on seltsimajas

pidu. Ma viin su lastega sinna ja tulen sulle jälle pärast järele . . .»

Naine vaatas talle otsa peaaegu põlglikult!

«Sa oled tõesti . . .» alustas ta.

Aga ei ütelnud lõpuni.

«Noh . . . Aga ma ei saa aru . . .»

«Imelik inimene! Nüüd, nüüd tuled sa veel . . . pärast kõike, mis juhtunud . . . Nüüd on see hilja! Ja ega see oleks nüüdki hilja, kui see tuleks sul südamest, kui see oleks sinu loomuses! Aga sa teed seda ainult seepärast, et ma jälle paremini kõrtsis kauplema hakkaks!»

«No mis ma pean sinuga siis tegema?!»

«Vaat seda ma ei tea . . . Seda pead sa ise paremini teadma!»

«Jonnida sa oskad!»

«Kulla mees, see pole jonn! See on midagi muud!»

«Mina sellest küll aru ei saa!»

«Seda ma usun!»

Aga ometi hakkas naine jälle veidi paremini kõrtsi eest hoolitsema — mees märkas seda mitmestki asjast. Kuid et naine seda oleks teinud armastusest ühise asja vastu, sellest muidugi ei olnud juttugi. Seda taipas ka mees.

## 24

Päevad, kus Linda üksi lastega kodus oli, kuna mees oli ärasõidus, olid talle nüüd kõige ilusamad. Eriti, kui kõrtsis käis vähe inimesi — või õieti ainult siis. Ja mis võis Linda sinna parata, kui ta tahtmata tundis, et mida vähem inimesi kõrtsi tuli, seda meeldivam see talle oli. Veel kõige parem oleks olnud, kui üldse kedagi poleks tulnud!

Nii hea oli lastega elutubades ja köögis askeldada, tunda end kodus, tunda end omavahel oma väikestega, vestelda nendega, teha nalja, õpetada neid, aidata neid ja kuulata nende kõnet, naeru, kilkamist! Hea oli mureta laste keskel ka end muretult tunda — nagu lapsena! Hea oli neile midagi õmmelda, passida seda neile

selga, tõrelda nendega seejuures vähekese, laulda neile veidi, jutustada neile midagi, olla rõõmus, kui lapsed nendest juttudest vaimustuses olid, kui nad kilkasid ja palusid:

«Jutusta veel midagi, ema!»

Ja ema jutustas siis jälle midagi — ilusat, kena, armast!

Jutustas rebasepojast, kes pesast ära eksis ja suurte seikluste järel jälle viimaks koduurka üles leidis. Ja mis tal kõik vahepeal juhtus.

Jutustas lindudest, näkkidest, põialpoistest.

Kõike seda oli ise kord kuuldud, loetud. Kui kauge, kui kauge see kõik juba oli! Kui mahajäetud, kui kättesaamatu! Ja ometi oli sinna vaid aastat viisteist! Aga see elu siin kõrtsis — see oli kui vangla, ilma välismaailmata, ilma looduseta, ilma päikeseta ja inimesteta! Jah, inimesteta! Kuigi siin nähti inimesi rohkem kui kuskil mujal. Aga need polnud Linda meelest õiged inimesed. Või kui nad olid seda kodus ning mujal, siis siia tulid nad vaid oma pahedega, oma loomanäoga, et näidata siin oma halvemat külge, seda, mis neil kodus oli varjatud. Muidugi, kodus olid needki inimesed kenad ja mõistlikud, aga siin, juues paar pudelit õlut või paar klaasi viina, muutusid nende näojooned jõledaks, silmad klaasiseks, nende jutud rumalaks ja läägeks ja nende suust tuli halba lehka — seda, milje järele lehkas siin kõik!

Ei, need polnud õiged inimesed!

Aga Linda ihkas nii väga õigeid, mõistlikke, korralikke inimesi nende igapäevaste nägudega.

Ja oleks nii väga tahtnud ka ise elada õiget, mõistlikku, korralikku igapäevast elu, aga mitte seda igavest uima siin, kuulates seda igavest räuskamist, tralli, mõttetut mämmeldamist, rumalat nalja, nähes nägude asemel lõustu, liigutuste asemel käperdamist ja kaaberdamist.

Oleks tahtnud elada puhtas õhus, päikeses, põldudel, vaikses õues, aias, murul, omas, kõigile teistele kättesaamatus kodus!

Linda lapsepõli oli talle nagu ilus muinasjutt. Ja ta jutustas sellest oma lastele muinasjutte, põimides oma

mälestusi juhtumata lugudesse. Need lapsed ei saanud ju kunagi metsa, nende kodu oli räpane, nende õu alati purjus inimesi täis. Aga see ei keelanud neil olla lapsed. Ja nad hindasid ema juttu kui ilusat, kättesaamatut, mida neil endil ei olnud.

Päike paistis aknaruudule, oli nii vaikne, õmblusmasin vurises, lapsed mängisid põrandal. Köögis kooris teenija kartuleid, katel podises tulel ning magus supilõhn levis köögist tuppa.

Tasane laul tuli Linda suust. Ta laulis vana laulu, mida laulukooris oli õppinud. Lapsed kuulatasid ja hüüdsid siis:

«Laula veel, ema!»

Ema laulis.

Ta unustas kõik muu ja elas hetki oma õiget elu, elu, millest ta oli unistanud!

Tihane lendas aknale, koputades nokaga ruudule, otsides sissepääsu.

«Vaadake, lapsed, tihane!»

Tõusis lärm — ja lind lendas ära. Aga mitte kaugele. Istus haoriida otsa ja vaatas sealt teraselt ringi.

«Oot, oot!» ütles ema.

Ta tõusis ruttu ja otsis sahvrist tüki kamarat. Selle sidus ta nööri otsa ja nööri väljas omakorda teiba külge. Siis tuli tuppa tagasi. Ja kogu pere ootas akna taga põneva huviga.

Ahaa! Nüüd hakkas väikesi saksu tulema! Üks, kaks, kolm! Viis! Kõik nad jagelesid magusa pala ümber, tiivad laiali, kaelasuled turris. Kurjad! Kadedad! Lapsed naersid ja kilkasid. Ema oli õnnelik!

Või riietusid kõik soojalt ja läksid rehe all asetsevasse lauta lehmi toitma ja lüpsma. Ühel lehmal oli vasikas, lammastel talled. Küll oli lastel nendega õiendamisi! Ema lüpsis — sorr! sorr! ja kuulatas laste hüüdeid. Soe ja kodune oli laudas. Mugav oli siin loomadel. Ja perenaine kadestas isegi loomi, kellel oli siin laudas nii rahulik ja hea elu omaette!

Ohates läks ta tuppa tagasi.

Ja kui jälle ilmus teenija teatega, et keegi on tulnud kõrtsi, siirdus perenaine varvulisse putkasse edekõrtsi justkui vangikongi!

Eriti tüütasid nad õhtul — need lõbuotsijad!

Kõrtsimees sõitis ikka laiemini ja laiemini ringi. Mõnikord ei tulnud mitu päeva koju. Linadega ja linaseemnetega kauplemine haaras Sammulit ikka rohkem ja rohkem. Kõrts jäi selle kõrval üsna tagaplaanile. Ja kõrtsiemandal tuli ikka rohkem ja rohkem istuda varvulises putkas kõrtsinurgas, kuulates igavest mämmeldamist, kiitlemist, kelkimist, ropendamist ja jorutamist, nähes enda ümber vaid punasenäolisi kiirgavate silmadega lõustu.

Nii vähemalt kuulis ja nägi seda kõike Linda selles vastumeelses elus.

Õhtuti oleks ta tahtnud meeleldi istuda oma soojas mugavas elutoas, toita lapsi, panna neid voodisse, jutustada neile muinasjutte, katta neid ja valvata neid. Ja kui lapsed magama pandud — hea oleks siis olnud võtta raamat ja lugeda midagi ilusat lambi pehmes valguses, vaikse õhtu tinisemises!

Aga selle asemel kõmises kõrts joodikuist, põrasid laulud, kostsid purjus hüüded; lällutati, lõõbiti, lorati.

«Hei, kõrtsiproua! Too meile veel paar õlut! Ja ää ole nii uhke kedagi! Ega siis meie seepärast veel mõned karmantsikud ole, et joome sulle raha kokku! Ah?»

Ja kui Linda vastu ei lõõpinud, siis oli ta veelgi uhkem!

Tuligi siis lausa iseenesest, et kui mõnikord kõrtsivõõrad — taevale tänu! — õhtul varakult, kella 9—10 paiku ära läksid, kõrtsiemand tuled kustutas ja kõrtsiukse lukustas, lootuses, et täna enam kedagi ei tule.

Mõnikord juhtus ka, et kedagi enam ei tulnud! Kõrtsile oli see ju kahjuks, aga kõrtsiemand oli selline patune, et istus oma toas, sirvis mõnd vana raamatut ja ootas hirmuga, et viimati ometi mõni tuleb ja koputab, nõudes sisselaskmist!

Ja sageli tuldi ikka!

Jälle tuli ohates tõusta, lamp kõrtsis uuesti põlema süüdata ja hakata konutama varvulises putkas, kuulates, kuidas vintis teekäijad üksteisele oma vägitegusid seletasid. Ja ega nad, muidugi, kõrtsiemandat kunagi rahule jätnud! Kus sa sellega! Kõrtsiemand pidi neil

nii-öelda näpu otsast tõmmata olema! Kui omavahel igavaks läks, siis pidi ikka jälle kõrtsiemand aitama. Ja kui ei aidanud, oli uhke!

Kui sageli mõtles Linda:

«Jooge, mämmeldage, aga jätke mind rahule! Mina panen teile joogi ette, see on minu asi. Rohkem minult ärge nõudke. Jooge, rääkige ja räusake omavahel, niipalju kui tahate, see on teie asi. Minu asi see ei ole! Minu asi on müüa, teie asi osta. Ja küllalt!»

Aga kes sellega leppis! Kui sulle maksti raha, siis pidid sa teadma, et seda raha ei lasta sul teenida nii — ülevalt alla. Ole lahke, astu meie sekka, patuste hulka, kui tahad patustelt teenida. Ära ole uhke nende vastu, kellele sa müüd patumürki. Sa pead ju teadma, et sa pole parem kui meie, pigemini — halvem!

Selles oli see asi.

Aga Lindale ei meeldinud see mõtteviis ja see käitumine sugugi, sest oma hingega oli ta siit kaugel ära. Kui tema teha oleks olnud, kas tema siis siin oleks istunud! Ja Sammulil polnud ka vaja seda teha, temal oli juba mitu tuhat rubla pangas, mitu, mitu head tuhat. Selle eest oleks võinud saada mõndagi, et mitte siin istuda. Jah, seda Linda teadis. Kuid Sammul . . .

Linda parem ei jätkanud seda mõtet!

Ja kui ta mõnikord öösel kõrtsiust ei läinud avama, et mõnd mämmeldajat sisse lasta, siis teadis ta küll, et see polnud lubatav. Kuid kui suur süüdlane ta õieti oli?! Ja kelle ees?! Tema ju ometi ka oli midagi, vähemalt üks pool selles elus ja selles abielus!

Aga juhtus ka, et ta mõnikord ust avada ei tahtnud oma tervise pärast. Öösiti higistas ta palju. Mõnikord õhtuti voodisse minnes kattus ta kohe rohke higiga ja köhis, köhis.

Kui ta sellises olukorras pidi külmal talveööl tõusma voodist ja minema jahedasse edekõrtsi, kus uks alati lahti ja kinni käis ja kus tõmbas kui korstnas, siis oli tal pärast, öösel, palju halvem, ja järgmisel päeval oli ta päriselt haige.

See hirmus, niiske urgas! See kõrts! Kui siit pääseks, paraneks ka tervis! Niiskus! See oli peaasi!

Ei tähendanud midagi, et kord siia ise nii väga oli

tahetud ja seda väga soovitatud ka oma mehele! Siit oleks võidud ju ka ära minna, ometi ükskord! Ega siis eluajaks siia pruugi jääda!

Lapsed nägid kõike, taipasid isa ja ema vahekorda ja tundsid emale kaasa. Nad oli ema lapsed!

Mõnikord õhtul, kui istuti koos lambi ümber, kuna lapsedki veel ärkvel olid, kuulates, kuidas ema neile raamatust üpris huvitavaid ja kummalisi asju luges, põrutati äkki lukustatud kõrtsiuksele:

«Hei, kõrtsimees, lase sisse! Anna pudel õlut!»

Tsuh! puhuti siis lamp ära ja kõik olid vait kui hiired. Tüdruk Miina vaid norskas köögis kui karu.

«Vahest läheb ära!» sosistas ema. «Saab ta sellest õllepudelist õndsaks!»

Lapsed olid sellega väga päri! Nad mõistsid väga hästi, et mees ka ilma selle õlleta võis ilusti elada. Aga milleks tülitada nende ilusat olemist!

Kaua klopiti kõrtsiuksele ja kiruti.

Siis siirduti elutubade akende taha.

«Hei, kõrtsimees, kurat, lase sisse! Mis kord see on, et kõrtsi ei saa! Ma kaeban sinu peale! Anna kaks pudelit õlut!»

Seltskond toas pidas hinge kinni. Lastel tikkus naer peale, mõni turtsaski!

Võib-olla väljas kuuldi midagi, sest asi muutus lausa sõimuks:

«Ah, kurat! See on kõrtsiemand ise! Nojah, kõrtsimeest pole kodus! Kuulda jah, et Savisaare kõrtsiemandal on mehe püksid jalas ja ise uhke nagu undervits! Mis sa uhkustad oma õlle man! Lase sisse! Ega ma sind ära söö! Või arvad sa, et . . .»

Kostis ropendus ja käis viimane vihane põrutus vastu akent.

Kuid ära ta sõitis.

Pimedas toas hakati aga pimesikku mängima ja kõigil oli väga lõbus.

Kord säärasel õhtul kolkis jälle keegi kaua kõrtsiuksele — ja kui see ei aidanud, siirdus elutoa akna taha.

Ja kõikide üllatuseks kuuldus väljast kõrtsimehe enese hääl:

«Mis mood see on, Linda! Tee uks lahti!»

Linda jooksis kohe avama, aimates paha. Mees oli tulnud varem koju. Teda oli oodata alles järgmisel päeval.

Sünge ja morn, astus Sammul sisse.

«Nüüd ma näen siis oma silmaga,» sõnas mees mürgiselt, «et inimeste jutt on õige! Sina igavene . . .» Ta ei lõpetanud lauset. «Kurat! Ma viskan su kõrtsiuksest välja! Üksvahe paistis, et oled end parandanud! Aga see oli kõik kavalus! Minu juuresolekul mängitakse näitemängu! Aga kui ma ära olen, siis tehakse siin kurat teab mis!»

Mees oli pikast sõidust külmunud ja vintsutatud. Ja säärane vastuvõtt! Omaenese ukse tagant ei lasta sisse! Peetakse sääraseid tempe! Rikutakse asja!

Kurjad ja valjud sõnad tulid üksteise järel!

See pikk kõhn mees, liikumatu ilmega, oli äkki justkui mürki täis. Ta näos liikus sapp, silmades välkus õel viha. Ta oli sama, mis ta olnud, aga polnud ka enam. Mõndagi oli kadunud, mõndagi oli juurde tulnud.

«Ma su . . . ! Ma su . . . !» tõstis ta käe.

Aga ei löönud. Tõukas vaid naist — põlglikult — kui lupardit!

Ja väljus raskete sammudega, et hobust lahti rakendada.

Ta süda oli tulvil pahameelest, kurbusest, valust! Ta käed värisesid hobust talli juhtides ja talle heinu ette heites. Oi seda elu! Millega see küll sedaviisi lõpeb! Mis saab niiviisi sellest vahekorrast selle naisega? Kaua sa niiviisi kannatad!

Linda, kes kahvatult, hiilgavail silmil, trotslikult mehe ähvardusi oli kuulanud ja keda lõpuks oli tõugatud, vankus jõuetult kõrtsist elutuppa. Ta värises kogu kehast! Ta astus laste voodi ette, seisis viivu tummalt; siis langes selle voodi ette põlvili, peitis pea vaipa — ja ta keha hakkas rappuma kramplikes nuuksetes, kuna köha- ja läkastushood vaheldusid nutuga.

Ei, ei, ei! Nii ei või enam elada!

Sellel peab tulema lõpp!

Aga nuttes ja köhides tundis ta, kuidas midagi sooja

ja märga nõrgus ta suhu. Pisarad? Ta pühkis käega suud ja siis palet. Ja peitis pea jälle vaipa. Ning nuttis südantlõhestavalt.

Tuppa astus mees, Sammul.

Nähes naist põlvili laste voodi ees nutmas, käis tuksatus läbi ta keha — tal oli valus, halb, vastumeelt, kahju naisest ja enesest!

Ent ta ei suutnud ega tahtnud midagi lausuda.

Naine tõstis pea ja vaatas mehe poole, kogeldes:

«Sammul... ma... ma lähen ära... lastega... oma ema majja... Sul on siis parem... võtad kellegi teise... Ma ei jõua enam... Mul on seal parem... Vaikne... rahulik... Teen käsitööd ja...»

Mees pöördus pikkamisi.

«Issand jumal!» karjatas ta.

Naise nägu oli üleni verine ja ta suust nirises veri kui tume lint — lõuga mööda alla...

«Issand jumal! Linda!»

«Mis on, mis on?!»

«Sa... oled verine! Mis sa oled teinud?!»

«Verine...?!»

«Jah! Su nägu on verine! Ja su suust jookseb verd!»

«Taevane jumal! Ma...»

Äkki kääksatas naine ja kukkus põrandale. Ta suust purskus verd kui allikast! Mees viskus ta kõrvale põlvili, hoidis kätt ta suu ees!

Aga ta sõrmede vahelt nirises edasi — veri, tema naise elu!

«Linda, Linda, mu naine! Mu kallis naine! Anna mulle andeks, mina tapsin su!»

Aga põrandalt tuli ainult mingi tume mulin, mingi ümin — ja naise jalad tõmblesid krampides vaibal.

Veel mõni hetk — siis lamas Linda vaikselt. Ta silmad hiilgasid klaasiselt. Aga ta suust nirises ikka veel verd...

«Linda, Linda, Linda, mu naine...»

Ja suure tugeva mehe nutuheli täitis toad ning lapsed ärkasid kui hirmunud linnupojad, kellel polnud enam ema...

## 25

Pärast naise surma elas Sammul paar kuud justkui unes. Ta toimetas oma igapäevaseid talitusi, kauples kõrtsis, rääkis inimestega — see kõik oli vältimatu —, kuid ta näoilme jäi peaaegu alati ühesuguseks ja ta silmad ei kaotanud oma kurba tõsidust ka siis, kui ta — puhtmehaaniliselt — naeratas.

Kõrtsikülaliste hulgas oli ta justkui vanainimene laste keskel. Kõik need naljad, need tembud, need kelkimised, hooplemised, kaklemised ei puutunud nagu temasse, see oli väikeste laste sepeldamine tema ümber. Ta nägi seda kõike, kuulis, kuid see oli temast nagu kaugel ära, ta istus ja kõndis selle keskel justkui unes, rääkides, mida vaja, tehes, mida vaja, otsekui magades.

Mõnigi kõrtsiline tahtis kõrtsimeest veidi lohutada ja hakkas temaga lõbusalt lõõpima.

«Mis sa, Sammul, nii palju kurvastad! Suur, tugev mees! Võta teine naine! Pea vastsed pulmad! Oi jah! Minagi tulen pulma! Vaat siis tantsime jälle nii, et saapad pooleks! Ja kui oled värske naisega mõne nädala elanud — vaat unustad kõik oma mure ja norutamise ja oled jälle kõrtsimees mis kõrtsimees!»

Sammul naeratas, viisakuse pärast, aga kaugelt, kaugelt. Justkui vari. Ent endal oli nägu endine, silmades endine kurbus ja valu. Ja vastas pehmelt, vaikselt:

«Ei tollest tule midagi välja . . .»

«Miks ei tule?» praalis külamees. «Kuramus, ma lähen sulle ise kosja-isaks! Paneme veinid märssi ja täku ette ja laseme sõidu lahti. Oi sa prohvus! Ma tean ilusaid tüdrukuid naaberkihelkonnast! Ilusaid ja rikkaid! Toredaid! Justkui kompvekid! Suuga lakahtad ära, kui kätte saad!»

Sammul muheles, ent ise justkui ei kuulanudki enam teise juttu, või kuulas üsna midagi muud.

Ja külamees lõi käega.

«Ehh, Sammul! Hukka lähed oma eluga sedaviisi!»

Ning kobis kõrtsist välja.

Kuid Sammulil polnud sellest enam kahju. Kõrts oli nüüd temalegi vastumeelt. Ta oleks siit kaugele ära

läinud, et viibida vaid kahekesi oma kalli kadunukesega, kes puhkas nüüd külmas hauas! Ah, Linda, Linda, kui sa nüüd veel võiksid tulla ja me uuesti otsast peale võiksime hakata! Sina väike, vaene, vapper ja vahva! Sina püüdlik ja õiglane! Sina õrn ja hea! Kõik olid sa, aga mina olin halb, mina ei näinud sinus enam midagi muud kui halba. Ja nüüd olen ma karistatud! Ma olen su hauda saatnud, olen süüdi sinu surmas, olen võlgu sulle kõik, kõik!

Nii mõtles mees endamisi ühest päevast teise, askeldades inimeste seas kui varjukuju. Nii mõtles ta unetuil öil, kui pisarad nõrgusid mõrult ta silmanurkadest suhu ja tardusid soolakübemeiks.

Süüdlane, süüdlane, süüdlane oli ta, suur süüdlane!

Ja valu pures teda mõnikord nii kibedalt, et tal sageli oli tahtmine jätta kõik sinnapaika ja minna ära kaugele, võõrasse nurka, et hakata seal lihtsaks töömeheks, kes raske vaevaga teenib oma leiba, nii raske vaevaga, et igal õhtul oleks sellest nii väsinud kui surnu ja läheks oma asemele magama kui puupakk! See oleks lunastus!

Aga elu on elu ja surm on surm.

Eeskätt — lapsed!

Kolm väetit linnupoega istusid aralt nurgas ja vaatasid sealt välja uskmatult, kui isa neid enda juurde kutsus.

Kaks vanemat juba taipasid, et ema ei tule enam iialgi tagasi, aga väike Juta ootas teda iga päev, iga tund! Ja ronis toolile, akna alla, ja vahtis välja — kas ei tule ema kirikust, kuhu ta viidi!

Kui isa ta sülle võttis, sallis ta seda vaikides, nohisedes, aga tahtis siiski parem maha! Isa oli võõras, see kuri, halb isa, keda oli seni nii kardetud ja kelle vastu seni oldi üheskoos vaenujalal.

Isa sai sellest aru, kuid seda suurema kohustuse pani see tema südamele laste suhtes.

Ja mis siis teha, lõpuks?!

Linu ja vilja ostma nüüd Sammul sõita ei saanud, polnud kedagi koju jätta. Teenija oli perenaiseks ja lastele emaks, kuid kõrtsi võis teda lasta vaid lühike-

seks ajaks, kui tõesti vältimatu oli mõne asjaõienduse pärast veidi kodust ära minna.

Aga hea oleks olnud, kui just nüüd oleks saanud kauem ära olla siit — kõrtsist! Sõita pikki lumiseid teid ja tunda oma näol külma talveõhku! Muidugi, murest ja valust poleks see päästnud, kuid siiski oleks olnud nagu puhtam, õilsam olla. See vilets kõrts rõhus nüüd ka Sammulit kui haud, millesse oli maetud ta naine. See niiske külm, räpane, haisev haud. Kõigi nende räuskavate ja räpakate, mämmeldavate, lällutavate inimestega, kellega Sammul nüüd oma valu pidi jagama.

Nüüd mõistis ka mees, miks naine ei suutnud enam taluda kõrtsi, miks ta nii isekaks ja närviliseks muutus selle elu pärast oma mehe vastu.

Nüüd taipas seda ka mees — küllaltki! Ah, kui nüüd veel saaks üheskoos alata uut elu!

Kuid oli juba hilja.

Ent mis saab siis nüüd?

Elada oli vaja — juba laste pärast.

Ja juba laste pärast ei võinud minna lihtsaks tööliseks kuhugi kaugesse võõrasse nurka.

Pealegi — pangas oli raha, palju raha . . .

Juba laste pärast ei võinud seda raha põlata. Ja kui raskesti ka Sammul kannatas, aga raha ära põlata — ei, see oleks olnud hullumeelsus, seni kui elati! Ning elada oli vaja.

Mida teha, mida ette võtta?

Kõrtsi jääda Sammul enam ei tahtnud. Ammugi mitte enam Savisaarele.

Ja talu, millest kadunu nii palju oli unistanud? See vaikne, ilus koht, millest ta ikka oli rääkinud.

Aga mis ütles Sammulile nüüd enam talu?! Jah, kui elaks veel kadunu! Siis oleks iseasi. Kuid nüüd ei tõmmanud Sammulit talu juba seepärast, et ta sinna ei saanud minna kadunuga koos. Ei, talus oleks Sammul alati tundnud oma süüd — teravamini kui kuskil mujal. Seal oleks kadunu alati puudunud ta kõrval — rohkem kui kuskil mujal. Kuidas läks ta nüüd tallu, üksi, mattes enne seda maha selle, kelle igatsuseks oli olnud talu!

Ei, see oli võimatu!

Ja ka puhtpraktilistel põhjustel ei tõmmanud Sammulit talu. Ta polnud talus palju elanud — peale lühikese karjase- ja sulasepõlve peaaegu mitte sugugi. Taluelu oli talle võõras. Jah, kadunuga oleks ta seda põhjalikult tundma õppinud. Aga nüüd — polnud mõtet. Nüüd oleks tõesti parem olnud kuskil popsihütis oma raskesti teenitavat leiba süüa. Ent elu ei lubanud seda.

Elul oli oma tee.

Ja Sammulil samuti.

Ta pidi minema seda teed, mille ta kord juba endale oli valinud. End täielikult ümber muuta, teiseks teha oli juba võimatu.

Naine puhkas hauas, kuid toas oli kolm väikest last ja pangas oli palju raha.

Elutee viis edasi.

Sammul sõitis linna ja leidis päevase otsimise järel sobiva kaupluseruumi, mis jüripäeval vabanes. See ei asunud õieti linnas, vaid eeslinnas, versta paar südalinnast, veidi vähem kui verst linna äärest. See oli pikk ühekordne puumaja, ärkliga, suure aidaga ja teiste kõrvalhoonetega. Otse maantee ääres. Nagu kõrtski. Kuid see ei olnud kõrts. Siin asus talurahvakauplus ja aidas kaubeldi linadega ning viljaga. Jüripäeval pidi endine kauplusepidaja välja kolima, et asuda linna.

Sammulile oli koht paras. Majaperemehega, kes samuti elas linnas, sobitas Sammul kauba ja ostis maja päriseks.

Siin tahtis ta kaubelda.

Lastel oli siit hea linnas koolis käia. Ja vahest tahtis mõni nendest ka kauplemist ära õppida?

Kuid lastel polnud ema.

Mis teha?

Abielluda, tõesti, uuesti? Laste pärast! Hädaga pidi inimene sedagi tegema. Aga Sammulile oli see mõte liigagi vastumeelne. Talle meenus tädi Alvi. Õel Iidal oli oma pere ja kodu. Aga tädi Alvi elas kuuldavasti ikka veel oma venna pool. Kuid vend oli abiellunud. Ja tädi Alvil ei võinud olla kuigi head päevad.

Peramõisa oli Savisaarelt üle viiekümne versta. Oli

teede lagunemise aeg, aprilli algus, kui Sammul rakendas hobuse ree ette, et sõita onu ja tädi poole, kes ikka veel elasid Peramõisas.

Sammul jättis teenijale paariks päevaks vähese määra õlut ja vahetusraha — kas sellest jätkub või ei, ei teinud talle enam muret. Savisaarelt pidi ta juba mõne nädala pärast lahkuma ja uus rentnik oli juba kaubeldud.

Pika tee sõitis Sammul mõtetes. Kevadine päikene soojendas aeg-ajalt magusasti ta selga. Aeg-ajalt tuli vihma ja tormitses. Tee oli kohati juba paljas, aga kõrtsimehe hea hobune vedas ree libedasti läbi ka säärastest kohtadest. Veed jooksid, kevadlinnud olid kõikjal askeldamas ja mõnedki ilusad maakohad läbis tee. Aga Sammul ei märganud seda kõike. Möödas olid ajad, kus ta veel nagu Sannä Tähttornist vaatles maastikke. Õieti oli huvi maastikkude vastu kustunud juba setupõlves. Ei saanud olla kahte — närusid ja ilusaid looduspilte. Raske, vilets elu ja närud olid paratamatult kangemad kui huvi taevatähtede ja pilvede vastu. Hiljem, kui Sammul abiellus, abielu esimestel aegadel, oli mõni hetk, kus Sammulis ärkasid ta lapsepõlve huvid. Aga üha suurenev äritsemine ja pinev vahekord naisega jätsid selleks ikka vähem ja vähem mahti. Lapsepõlv oli vaid ilus kauge unistus . . .

Teel söötis Sammul ühe võõra kõrtsi ees hobust ja jõudis pärastlõunaks onu ja tädi poole Peramõisa.

Lapsepõlvest saadik polnud Sammul Peramõisas käinud, sest setutamise ajal vältis ta seda kohta. Kõik oli siin endiselt hall ja madal — nii, nagu see jäänud Sammuli mälestustesse. Ega Peramõis olnud mõni Tähttorn!

Vana moonamaja ees peatas Sammul hobuse. See maja oli veelgi rohkem lössi ja longu vajunud. Aga keegi ei mõtelnudki teda parandada või uuendada. Seinad olid veel — mingisugused, lagi oli, katus oli — mida veel vaja! Moonakatele hea küll! Et külm oli, et vihma vahest mõnikord läbi tuli, see polnud tähtis.

Sammul sidus hobuse puu külge ja siirdus majja. Kuid onu ja tädi ei elanud siiski endises korteris — niipalju muudatusi oli. Nende endises korteris asus

keegi teine moona-perekond. Ja ühelt viletsalt hallilt eidelt kuulis Sammul, et onu ja tädi elavad maja teises otsas.

Leides juhatatud ukse, koputas Sammul sellele.

Tädi oligi ukse avaja.

Ta seisis jälle Sammuli ees — pikk, lai, kondine, kare, suurte käte ja kandilise näoga. Ent ta tõmmud juuksed olid juba hallid. Muidugi, ta pidi olema vahest juba kuuekümne ümber!

Imestunult vaatles ta võõrast meest — mitte moona- või talumeest, vaid antvärki — seda märkas ta kohe. Kuid Sammuli sarnasus oma kadunud emaga oli suur.

«Tõhuju!» hüüdis tädi Alvi. «See ju... see ju Sannä!»

«Ei tea, kas on...» naljatas Sammul.

«Tõhuju, miks ei ole!» kriiskas tädi. «Ma tundsin su kohe ära! Olgu peale, et ma sind vahest juba rohkem kui kakskümmend aastat näinud ei ole! Tõhuju, tule ometi sisse!»

Seegi tuba oli aga säärane, nagu need kõik seal moonamajas. Kitsasse urkasse oli kokku pressitud nii palju kolu ja pulste kui vähegi võimalik. Peaasi, et inimesed said siin kuidagi süüa ja magada. Kaks voodit oli selles toas — ainult. Teistes, Sammul teadis, oli neid rohkem.

«Istu noh!» pakkus tädi tooli. «Või sa jumal, Sannäkene, kui suureks sa oled kasvanud! Ja nii oma ema, kadunukese moodi oled sa, et võta või jäta! Istu noh! Aleksander läks metsa puid tooma, nüüd veel veidi seda jääkoltsu teedel, saab veel ära tuua. Paljukese seda talve enam on! Kui ühe ropsu vihma annab, on viimane lumi läinud!»

Sammul lausus:

«Onu Aleksander on ju nüüd kuuldavasti ka naisemees.»

«Noh, jah, kuidas siis!» vastas tädi. Aga ta hääles kuuldus nagu mingit halvakspanu. «Võttis teine jah veel naise vanas eas. Eks ta ikka parem kui ilma! Näed, mina olen terve eluaja ära elanud üksi — ja ega ma selle eest suuremat õndsust saa kui teised.»

«Kus see onu proua siis on?» küsis Sammul.

«Ah tema — tema läks lauda juurde. Küll ta tuleb ka varsti, kui loomad ära on talitanud. Meie siin siis nüüd kolmekesi elamegi. Jah! Mis sa tahad teha — pole minul ka kuskile vanas eas enam minna! Eluaja siin elanud! Mõtlesin: lähen kuhugi serva peale popsiks — teistel jalust ära! Aga mul pole ju toolijuppi ka kaasa võtta! Millel ma istun või millel ma magan! Need asjad siin on ju veel meie vanemate omad — hakka neid siit välja vedama — mine veel Aleksandriga tülli päranduse üle! Hihehe! Küll on vilets selle vaese inimese elu!»

«Noh, aga ega onu Aleksander sind ju välja aja?»

«Ei aja. Tollest ei ole no midagi. Aga iseendal on halb olla teiste jalus.»

«Kaua see onu siis juba naisemees on?»

«Saab juba vahest aastat kümme ära.»

«Või nii, või nii. Noh, siis ta ei abiellunudki väga vanalt. Mitte pole enam meeles, kumb teist vanem on — sina või tema?»

«Mina olen vanem, Sannäkene. Mina saan paari kuu pärast kuuekümne nelja. Aga Aleksander on alles kuuekümne kahene. Sinu ema, kadunukene, oli meist mõlemast noorem — Aleksandrist ja minust. Ta oleks nüüd olnud vahest alles kuuekümne või kuuekümne ühene. Ei mäleta enam hästi. Ta läks ju noorelt mehele, vaeseke, küllap see tema tervisele ka hea ei olnud, jah! Ta oli ju siis alles seitsmeteistkümne-kaheksateistkümne aastane!»

Nähtavasti polnud tädi Alvi ikka veel andestanud, et noorem õde tema istuma oli jätnud, abielludes nii vara! Ja siis keegi teda, vanemat, enam ei tahtnud võttagi! Peeti vanaks juba — noorem õde juba mehel!

«Kas onul lapsi ei ole?» küsis Sammul.

«Ei ole jumal andnud!» ohkas tädi. Aga mis ta seejuures mõtles, see oli iseasi. Sest ta teadis väga hästi, et kui vennal lapsed oleksid, siis oleks tema elu siin veelgi raskem ja kitsam. Või kes teab — vahest oleks see elu siis nii raskeks läinud, et oleks isegi hädaga siit minema kolinud — ükskõik kuhu, kas või metsa soeks — ja kes teab, vahest oleks parem olnud!

Kojauks kolises — tuppa tuli lühike paks naine, vas-

tupidi tädi Alvile — hele, valge, rasvane. Aga tal olid heasüdamlikud sinised silmad ja pehme suu. Väga võimalik, et selle perenaise pehmus oli soodsaks tingimuseks, miks tädi Alvi siit lahkunud ei olnud. Ent küllap läbisaamine ikkagi võis mõnikord vilets olla — üks oli küll pehme, kuid siiski perenaine, teine aga vilets vanatüdruk, kuid kare olend, kes enese eest seista oskas.

«Kae, see meie Juulikene ongi,» ütles tädi, tutvustades tulijat õepojale. «Küll Aleksander ka tuleb varsti! Siis saame ometi jälle üle hulga aja kõik kokku. Sa, Juulikene, mõtle ometi, see ju mu kadunud õe pojakene, Sannä! Taevane jumal! Iidat olen ikka veel mõnikord trehvanud, ta on siingi käinud, aga sind, Sannä, pole näinud silmagagi. Kuulda ennegi oli, et oled väga suureks ja uhkeks meheks läinud! Eks ta ole, eks ta ole! Sul oli terane vaim, Sannäkene! Seda ütles su kadunud ema alati, kui siin käis. Ja seda nägin ma ju ometi ka ise oma silmaga, kui sa siin meie pool elasid!»

Tädi Alvi oli vanaduses läinud veelgi jutukamaks — seda märkas Sammul. Aga küllap see jutt tuli tal millestki muust kui lõbust ja rõõmust. Midagi peab ometi inimesel olema, kui oma elu nii väikeseks ja ahtraks on jäänud. Kui jumal su elu rõõmsaks ei ole teinud, siis ära seepärast seda tunnusta, vaid liiguta vahvalt oma suukest inimeste ees — näita, et sul pole häda midagi! Ja või siis igapäev säärast imet sünnib, et sind tuleb vaatama kadunud õe poeg, suur rikas kõrtsimees! Seepärast vist kah tädi Alvi suukene oli jutukam kui muidu.

Tädi Alvi teadis muidugi, et Sannä vahepeal kunagi ka setu oli olnud! Siis oli ta Sannät naernud ja mananud. Aga nüüd oli iseasi! Sannä oli siiski näidanud, et ta parem on kui mõni harilik setu! Rikkaks oli läinud Sannä — seda teadsid sugulased kõik, hoolimata, et Sannä elas kaugel ja ei käinud kellegagi omastest läbi. Aga üks ja teine sugulane või tuttav oli isegi Savisaare kõrtsist mööda sõitnud, seal sees käinud ja mõndagi näinud ning kuulnud.

Juuli, kuuldes, kellega tal tegemist, hakkas ruttu

askeldama paja ümber, mis oli müüritud ahjusuu esisesse.

«Teil ju hulga maad ära sõidetud! Mis sa ütled! Inimene võib niiviisi päris näljas olla! Ja keegi ei hoolitse!»

Aga Sammul keelas — ei maksa hakata vaeva nägema — temal, Sammulil, on söök kaasas. Teel sõi, pole vaja midagi.

Kuid sellest ei hoolitud!

«Ei, ei! Meil pole küll jumal teab mida pakkuda, aga sooja kartulit peate ikka sööma! Ja värsket piima lüpsin prõlla kah!»

Juuli oli ka käbe naine, kuid teistmoodi — hoolitsev, askeldav — perenaine mis perenaine!

Ta hakkas kibedasti pada küürima ja kartuleid koorima, kuulates teiste juttu. Kuidas siis! See rikas kõrtsimees oli ju Aleksandri õepoeg! Auasi kogu maja ees! Ja aidas oli veel mõni tükk soolaribi. Sellel oli nüüd paras aeg lauale ilmuda — veel enne lihavõtet!

Kui naised Sammuli jutust kuulsid, et tal suri hiljuti naine — see uudis polnud veel nendeni ulatunud —, olid nad südamest liigutatud.

«Sa armas jumal! Ja lapsed! Ja sina ise, Sannäkene!» hüüdis tädi. «Küll on seda õnnetust ja kurvastust maailmas palju! Ei pääse temast ükski inimene!»

Juuli, paja ees, pühkis silmi. Abiellumine ja surm — need olid temale, lihtsale südamele, elu suurimateks, sügavamateks sündmusteks. Kõigile on nad ju seda. Kuid moonanaisel oma paja juures polegi ju enam muud — suurt ja sügavat. Ehk olgu siis veel lapse sünd. Kuid seda suurt imet Juuli oma ihu ja hingega tunda ei saanud!

Algas siis pärimine kadunukese haigusest ja surmast ja kõigest, mis sellega ühenduses.

Ent Sammul oli sõnaaher. Oma asjadest ei armastanud ta palju rääkida. Ainult hädavajalikku. Seda märkasid naised kohe. Jah, muidugi, suur rikas mees! Tema asjad polnud igale poole puistata!

Ja naise surmastki rääkis Sammul vaid niipalju, kuipalju vaja, et teha tädile arusaadavaks, miks tema, Sammul, siia sõitnud.

See oli vahest uudis!

Mõlemad naised jäid tükiks ajaks keeletuks!

«Ah, ah . . .» kogeles viimaks tädi. «Ah mina pean siis . . . minema sinna . . . sulle abiks või nii . . .»

«Jah,» vastas Sammul. «Kui sul võimalik on. Ja kui onu ja onunaine ka sellega nõus on . . .»

Juuli hüüdis kolde eest:

«Taevake! Mis meil siis selle vastu võib olla! Säärane asi! Tähtis asi! Inimesele abi vaja! Ja omal abi jumala poolt ära võetud! Niisugune raske ja suur asi!»

Ta ohkas ja oli vaimustuses.

Ja meheõe kaal tema silmis tõusis kah väga palju!

Ent meheõde ise oli veel ikka otsekui juhm! Taevane jumal, milline õnn temale siiski vanas eas! Ei, jumal polnud teda maha jätnud, hoolimata katsumistest! Ei, ei! Jumal oli armuline! Sannä, Sannä, see vaene kahvatu poisike oli rikkaks meheks saanud, õe Liisu poeg! Jumal õnnistagu Liisukese hingekest! Nüüd tundis Alvi lõpuks, et kibedus tema hingest oma kadunud õe vastu oli täiesti kadunud. Jumal õnnistagu ta hingekest! Vaat kus tal poeg! Tema, Liisukese poeg, tuli ja pakub oma tädile peavarju, leiba ja tuge vanas eas! Palub oma vanalt tädilt abi ja toetust! Kui ilus see on, kui armas see on! See on kui elukroon!

Ja see väljavaade, et võib pääseda siit kitsast toast, elu igavesest kidunemisest kuskile — kuskile suurde toredasse kõrtsi perenaiseks . . . see väljavaade oli tädi Alvile otse peadpööritav! Ta ei suutnud ikka veel toibuda.

«Sannäkene . . .» pühkis ta silmi. «Mina püüan kõik teha, mida oskan! Aga ei tea, kuidas ma seal kõrtsis . . . Pole ma eluajal — peaaegu — jalaga kõrtsi saanud. Kas ma küll tulen toime!»

Õepoeg seletas:

«Kõrtsist kolin ma jüripäeval ära. Kõrtsi enam ei pea. Ma ostsin Tartu ühe väikese maja ja hakkan seal kauplema.»

Ah, ah! Jälle uudis! Või juba Tartu läheb ära Sannä, Liisu poeg! Või juba päris saksaks hakkab! Vaestele moonanaistele oli säärane mees kui muinasjutu prints! Või kauplema! Nii et kõrtsimehe seisusest

juba üle! Juba kaubahärra! Ja mitte mõni maapoodnik! Ei, linnasaks! Oh kui see Liisuke ometi ise ka veel näha saaks oma poja au! Kuid kahe naise südamed tuksusid see-eest seda suuremas uhkuses omasuguse võsu elutee hiilgusest!

Sammul jätkas:

«Seal ei ole sul midagi muud teha, kui kodust majapidamist juhtida. Noh, tead isegi, tube koristada, süüa teha, laste ja nende riiete eest hoolitseda . . .»

«Jah, jah,» noogutas tädi. «Küll ma juba katsun. Aga kas ma sedagi kõike oskan!»

«Miks sa ei oska?» imestas Sammul. «Kogu eluaja oled seda tööd teinud.»

«Jah, aga linnas . . .»

«Või ta linnaski teisiti on?»

Kuid mõlemad naised mõistsid, et see oli vaid nii — paljas ütlus! Linnaelu on ikka teine kui maaelu ja kaupmehe elu ikka teine kui moonamehe elu.

«Küll ma katsun harjuda ja õppida . . .» ütles tädi.

«Muidugi,» arvas ka Sammul. «Mida vaja juurde õppida, eks sa õpid. Küll elu õpetab.»

«Õige, õige,» kiitsid naised. «Mida elu nõuab, seda peab jälle oskama mõista ja teha. Ega inimene ole mõni kivipool.»

Juulil oli vaja välja joosta — aita, searibi järele. Ja varsti peale seda teadis loost juba kogu maja. Ning õhtuks kogu mõis.

Alvile, vanale viletsale, olid tulnud imepäevad, mis sa ütled! Viiakse ära Tartu, rikka õepoja perenaiseks! Kes võis seda arvata!

Ja kõik leidsid äkki, et Alvi oli seda väärt! Kui inimesel juba sihuke õepoeg on, kes linnas kaupleb, siis pole ka tema ise enam kellegi harilik inimene.

Ja kui Alvi õhtul õue läks, siis jutlesid naabrinaised temaga mesimagusalt kui kõrgema olendiga:

«Oi sa jumal, Alvikene, sa siis jätad meid kõiki siiapaika ja lähed ära linna saksaks!»

Või:

«Eks ma ütelnud sulle, Alvikene, et küll sa veel kord elus suure õnne osaliseks saad!»

Muidugi polnud rääkija seda kunagi ütelnud, aga mis sellest! Peaasi oli tema tunnustus!

Ja Alvi ei teinud sellest väljagi, et mõni säärane ütleja varem tema vastu üsna halvakspanev oli olnud ja ütelnud vahest üsna vastupidiseid asju.

Mis sellest kõigest Alvile enam! Tema õnn oli tulnud — ometi kord! Igal on oma õnn. Alvi õnn polnud küll suurem, kui vanas eas rikka õepoja juurde perenaiseks sattuda. Aga seegi oli suur õnn. Süüa vähemalt võis Alvi nüüd niipalju kui tahtis. Ja paremat kui siin, mõisas. See oli kindel. Ning riietus oli tal kindlustatud — muidugi jälle parem kui siin. Parem pidi saama ka ta ulualune ja töö. Kas see polnud õnn?!

Ühe õnnetus on mõnikord teise õnn. Samuti on ühe nõuded nii vähesed, et see, mis teisele vilets, on talle liigagi hea! —

Õhtul tuli ka onu Aleksander, kõhn valgenäoline mehike, habetunud ja karvane, kasukanäss seljas. Temalgi oli mõndagi sarnasust õepojaga. Aga kõveraks oli igavene raske töö ta kiskunud kui jändriku männi.

Temalegi ruttas naine õhinal seletama, mis siin kõik vahepeal juhtunud.

Aleksander oli ikka vana viisi — ahtravõitu kõnega mees.

«Kae, kae,» ütles ta kasukanässi maha võttes ja habet sügades. «Kae, kae.»

Ja rohkem ta esialgu ka midagi kogu asja kohta ei ütelnud.

Ent tema jaoks oli Sammulil taskus pudel.

Ja kui kartulid laual ja ribi ka ning pudel Aleksandrisse oma mõju avaldanud, muutus temagi jutukamaks.

«Kae, kae, või siis Alvi läheb nüüd linnapreiliks! Kae, kae!»

Alvile see nali just väga ei meeldinud, aga — mis seal ikka! — hea seegi teiste hulgas.

Ja kõigil hakkas väga lõbus.

Vaid Sammul istus endiselt, tuhm pilk suures kauguses, mõtted ei tea kus.

Ta oleks hea meelega juba õhtul tagasisõitu alustanud. Kuid hobune vajas puhkust.

Aga hommikul, olles öö ära maganud — voodis, kuna tädi magas põrandal —, ehtis ta varakult minekule. Tädi pani oma kimpsud-kompsud kokku — palju tal neid ei olnud —, jättis, suures ärevuses isegi pisarad silmis, omastega ja naabritega otsekui igaveseks jumalaga, ja sõit algas.

Pikal teel ei rääkinud tädi ja õepoeg palju. Mõlemal oli palju mõtelda.

Ning kuigi tädile oli osaks saanud suur õnn, lahkus ta ometi oma kodupaigast, sünnikohast — võib-olla tõesti igaveseks! Ja kodukoht, sünnipaik, olgu ta ka või ainult mõisa moonamaja, on siiski see, mis ta on! Tädi Alvi polnud küll päriselt Peramõisas sündinud, vaid selle ligemas ümbruses, kuid juba varasest lapsepõlvest mäletas ta ainult seda mõisa, tundis ainult seda nurka.

Polnud ime, et ta nüüd vaikis ja salaja vist paar korda isegi silmi pühkis.

## 26

See elu, mida seal madalas pikas majas linna serval elama hakati, ei olnud rõõmus ega lõbus. Vastupidi! Sammulil oli nüüdki — samuti nagu kõrtsis — kogu päev, varasest hommikust õhtuni tegemist oma äris. Juba kella viie paiku tõusis ta hommikuti ja avas viljaning lina-aida. Kella kuue-seitsme paiku hakkasid maamehed mööda sõitma. Ja kellel neist vankris oli lina- või viljakoorem, selle peatas Sammul, ning algas kauplemine. Paljud ei peatunudki, aga oli neidki omajagu, kes ise peatasid hobuse ja astusid Sammuli poole sisse. Kuskil tuli ju kaubast lahti saada — ja Samuel Tohvri äri polnud ju halvem kui teised. Paljudel oli ju Tohvriga vana tutvus, see tõmbas ka.

Algul katsus Sammul äris üksi läbi saada, aga peagi nägi ta, et see oli võimatu. Poeuksed tulid ju ka avada, poodi oli ju ka inimest vaja, kui ise toimetasid aidas linade ja viljadega. Tädil oli isegi tegemist, teda poodi appi võtta oli võimatu — pealegi, mis kaupleja tädi ikkagi oli!

Pidi siis Sammul linnast abilise kuulama — noore poisi, ustava ja sõnakuuleliku, keda võisid soovitada mitugi inimest. Poiss sai prii söögi, korteri ja mõne rubla kuus. See oli kõik. Tal oli ka veidi kooliharidust ja ta tuli toime ka raamatupidamisega. Kuid silmad pidid siiski ise alati temal hoidma. Kummatigi oli poiss püüdlik, tema eesmärgiks oli ka elus edasi jõuda ning saada kord rikkaks kaupmeheks — ja ta teadis, et aususe ja püüdlikkusega oli tal õpipoisina rohkem võitu kui ükskõik mille muuga.

Nii hakkas Sammuli elutee edasi minema.

Kauplemine haaras teda jälle — ja nii põhjalikult, et ta enam millelegi muule ei mõtelnudki. See oli sama tee, mille ta kord endale valinud, see oli ta elutee. Ja oma kurvastust naise surma pärast uputas ta samuti — äris. Ta süda oli kergem, siin kaubitsedes oli ta loobunud kõrtsist, mis hukutas ta naise ja perekonnaelu õnne. See äri siin oli ju üsna midagi muud kui viina ja õlle müümine.

Aastad veeresid.

Kuidas Sammuli äri läks, seda ei teadnud muidugi peale tema enese keegi. Aga nägijad nägid, et Samuel Tohvril oli edu. Ta ostis mõne aasta pärast linna maja. Siis jälle teise. Ja peagi võis ta omaks nimetada mitut maja. Seda inimesed teadsid. Aga kui palju tal sularaha oli, seda ei teatud.

Ent aasta enne Maailmasõda võttis Tohver linnas üle väikese kaubamaja, kus kaubeldi peamiselt riidekaupadega. Äri aga oli kaupa täis, ta laod samuti, tal olid suured tagavarad aitadeski. Ja kui puhkes suur sõda ja tuli kaubelda vanade tagavaradega, imestasid teised kaupmehed Tohvri ettenägelikkust: temal oli ikka veel kaupa pakkuda, kuna teistel juba peaaegu midagi üle polnud jäänud. Ja kuna sõja ajal olid kaupade hinnad mitmekordsed, siis lõikas Tohver hiiglakasu, paigutades saadud raha uutesse ettevõtetesse, peamiselt majadesse, ja astudes osanikuks seebivabrikusse.

Milles seisis Tohvri edu?

Teda imestati ja arutleti tema menukust.

Peamiseks põhjuseks tema edule peeti ta vähenõudlikkust ja tööindu, asjaolu, et ta peale äritsemise õieti

mitte millegi muu vastu huvi ei tundnud ega mitte midagi muud teha ei tahtnud. Ei ühtki meelelahutust, ei ühtki lõbu ta peale ärilise tegevuse ei vajanud. Äri oli talle ise kõik — töö, ajaviide, meelelahutus, lõbu. Tohver oli nagu ärivaim ise, ta elas sellest vaimust, see oligi tä elu.

Loomulik, et sellise eluviisi juures võis inimene kogu oma kehalise ja vaimse jõu täielikult vaid oma tööle anda.

Ja selle kõige juures elas Tohver äärmiselt lihtsat kodust elu. Ta maja pidas vana tädi, lihtne inimene, endine moonatüdruk. Mis see inimene keeta oskas, seda sõi kogu pere. Ja see polnud kuigi keeruline ega peen toit. Supp, praetud liha, kartul, silk, heeringas, kohv, tee, piim. Harva midagi magusat — ja need magusad toidud ei õnnestunud lihtsal moonanaisel kunagi.

Elati alati väikeses kitsas korteris, keegi paremat ja suuremat ei nõudnud ega vajanud, kuigi Tohvril oli mitu suurt maja. Linnaäärses majas, kus kaubeldi esialgu, oli neli tuba ja suur köök. Ärklis oli veel paar väikest tuba; neid kasutati laoruumideks ja seal magas ka sell. Pärast, kui koliti linna, elati kolmetoalises korteris: ühes magas Tohver ise ja pidas ka oma arveid, teises magasid pojad, kolmandas tädi Jutaga. Ja selles toas ka söödi. Ei olnud mööblitki rohkem kui hädasti vaja. Peamiselt oli mööbliks ikka veel sama kraam, mis toodud kaasa Savisaare kõrtsist ja millest suurem osa kuulus Tohvri kadunud naise kaasavarasse. Ainult mõni üksik asjakene oli juurde ostetud. Oma kodus Tohver kedagi võõrast vastu ei võtnud. Kui tal vaja oli mõne ärisõbraga koos istuda, siis tegi ta seda äri kontoris. Väga harukordselt sattus mõni säärane inimene Tohvri kodusse ning oli siis äärmiselt imestunud: see rikas mees elas ju justkui mõni maapoodnik! Ka käisid mõnikord sugulased maalt, eriti tädi poole, kuid neile oli siin siiski veel peen küllalt. Õde Iida käis ka mõnikord, kuid temagi rohkem tädi kui venna poole. Võõraks olid jäänud vend ja õde. Neil polnud teineteisega midagi rääkida. Ja õde nagu kartis venda — see oli imelik, kinnine vaikne mees, valge näo ja kauge

tuhmi pilguga; ta oli väga rikas, kuid ometi käis ta riides ja nägi välja nagu mõni lihtne mees: tal olid säärsaapad jalas, maariidest ülikond seljas ja luitunud spordimüts peas. Kuid see lihtne riietus kuidagi nagu sobis talle paremini kui ükski peen ülikond. Sellises riietuses kuiva kahvatu mehe nägu oli nagu väga suursugune ja tähelepanu äratav. Ja õde Iidal oli nagu paha olla sellise vennaga. Mõnikord oleks tahtnud õige ütelda, et kuule, sul seda raha kõik kohad täis, laena meile ka natuke, me ostame endale ühe väikese talukese — saaks lahti sellest igavesest kandikohal virelemisest! Aga ei tulnud need sõnad üle Iida huulte, kuigi mees, kodus, mõnikord väga peale käis. Ei tulnud! Ja ei tea, mis vend oleks vastanud?! Kas oleks andnud?! Raske uskuda! Kui ta ise nii kokkuhoidlikult elas ja rehmis ise tööd teha, ei ta vist seepärast nii kergesti oleks oma raha kellelegi kinkinud ega laenanudki! Ta küsis küll, kuidas läheb — ja kui kuulis, et, noh, elame kah kuidagi, siis sellest oli talle küllalt.

Iida oli väga tädi Alvi taoliseks kujunenud, kah tõmmu, suur, lai ja pikk, pikkade kondiste kätega ja tõmmuks parkunud näoga. Vanem naine juba. Sest ta oli ju Sannäst mitut aastat vanem.

Tädi Alviga sai Iida juttu küllalt, ka said seda Aleksander oma naisega ja teisedki, kui tulid.

Ja süüa andis tädi Alvi kõigile, niipalju kui keegi tahtis, kuid see toit polnud väga peen linnatoit. Vägev küll, kuid mitte peen. See oli kõva maatoit, jõuka talu toit vahest.

Aga kellelegi midagi koju kaasa tädi Alvi ei andnud, sest ta teadis ja tundis korda. Ta oli juba ammu taibanud õepoja elukombeid ja oskas nende järgi elada — see oli kord. Selle korra vastu eksimine — tädi Alvi teadis — oleks toonud halbu sekeldusi ja elu oleks läinud sassi nii Sannäl kui ka tädil enesel. Seepärast tuli elada ja olla nii, kuidas vaja. Vaesed sugulased olid iseasi, aga rikas õepoeg oli iseasi. Nii on ikka maailmas. Tädi Alvi teadis, mis lubatud ja mis mitte.

Kui tema, tädi Alvi, riietus oma musta villasesse kleiti, mille talle õmmelnud aguli õmblejanna, ja läks lastega välja kõndima, siis tundis ta oma väärtust ini-

meste ja maailma ees! Suur, lai, kandiline ja karm oli ta — rikka Samuel Tohvri tädi ja perenaine. Teda tunti. Moonanaine oli ta, seda teati kah, aga mis sellest! See andis temale ja Tohvrile veel kaalu juurde. Tohvrist teati kah, et ta kunagi olevat olnud setu, setu moodi käis ta veel nüüdki riides. Aga mis sellest! Tohvril oli selline nägu oma lihtsaist riideist hoolimata, et see tahtmata nõudis lugupidamist. Ja tema tädil oli ka midagi juures, mis nõudis lugupidamist. Kiskus küll suu muigele, kui vaadeldi seda mustas pruntsikus töö-hobust. Aga lugupidamist oli kah.

Ega peale selle musta kleidi tädi Alvi riietuse alal palju muud ka enam vajanud. Kodusteks talitusteks oli tal endisi seelikuid ja kuhte veel küllalt — villaseid, pakse, sooje. Mõned sitskuhtid laskis ta enesele siiski veel teha, muidu oli suvel teinekord köögis hirmus kuum. Õepojal oli ju äri riiet täis — ega sellest puudu olnud. Ja õepoeg oligi tädile ise ütelnud, et lase endale teha, mis sulle vaja.

«Mida mulle vanale inimesele ikka enam vaja!» urises tädi sellele vastu.

Aga õepoeg arvas, et vahest siiski kulub ära. Ja siis tehti see must kleit, need sitskuhtid ja üks linnamoelisem vattpalitu — hallist maariidest. Viimast oli vaja turulkäimiseks ja lastega jalutamiseks.

Turunaised tundsid vana Alvit varstigi hästi. Ja teadsid varsti sedagi, et ta oli preili. Ja et ta vajab vaid lihtsat, kuid head kaupa. Ja et ta tingis ja kauples kui moonanaine kunagi. Aga ta oli kaupmees Tohvri tädi! See oli jälle iseasi. Kaupmees Tohvril — sel pidi raha olema!

«Ei taha ma sinu kaupa,» ütles tädi Alvi turul mõnele ninakale eidele, kes väga ette tikkus. «Sinul va igavene kõhn liha, vana ja vintske.»

«Mis te nüüd räägite, preili!» hüüdis eit. «See ju otsegu siid pehme ja mahlane!»

Aga preili ujus edasi ja eit kirus tasakesi seljataga: «Kurjavaimu moonatüdruk! Eluajal pole ta õiget lihatükki suhu saanud! Sihuke kronu!»

Kuid teised naised vangutasid pead:

«Oi jumal, tolle rahaga, mis ta õepojal on, võiks

selle turutäie kõik üles osta — ja see ei oleks muud kui üks kübe!»

«Rikas jah, prohvus, see setu!»

«Jah, noh, kui nutti on! Setu või mitte setu, aga küllap tal selleks nutti on! Ise ju ka olevat moonapoiss olnud. Siis hakkas setuks.»

«Tal selleks vaimu! Kas setusid vähe on! Aga kas igaüks saab rikkaks! Kel aga sihuke vaim on — vot, see on iseasi.»

Täie innuga — ihu ja hingega — kauples Sammul, seda taipasid isegi turunaised. Tema suhtes läks täide see vana tõde, et sageli inimesel isiklikus elus ei vea, kuid äris veab. Et ühed oskavad väga ilusti ja toredasti raha läbi lüüa, teised jälle seda väga vaevarikkalt koguda. Et läbilööjaid on palju, kuid kogujaid vähe. Ja kogujaid on ka mitmesuguseid. Ühed koguvad, ka ise hästi elades. Neil on see asi libe igapidi. Aga teised on justkui oma raha märtrid. Nende isiklik elu pole palju väärt, seda elu õieti pole olemaski. Kuid raha armastab neid — võib-olla just seepärast, et nad on raha märtrid! Elu annab neile raha justnagu selleks, et neid sellega veelgi rohkem piinata. Sest säärane rahakogumine, kui tema eest õiget elu rõõmu ei saada, on ju õieti piin. Või on siis vahest paljas rõõm rahast endast.

Vaesed sugulased läksid sageli rikka Tohvri ärri mõttega paluda kaupa võlgu.

Aga kui kaup välja oli antud, jäi laenupalve kurku kinni — nii piinatud oli selle vaese Sammuli nägu oma rikkuse juures! Miks ta nii kurb välja nägi, see rikas mees? Miks ta ikka vaatas kuhugi kaugusse, silmad tuhmid? Ja viimasel ajal ei naernud enam sugugi. Tõsine ja kahvatu alati kui munk. Kas ta tõesti ikka veel leinas naist või oli ta üldse — ikkagi — sihuke imelik, veider mees? Küllap ta vist ikka oli üldse sihuke iseäralik, nii vaimu kui ka ihu poolest — ega ta muidu poleks nii iseäralikult elanud.

Ja vaesed sugulased olid kindlad, et kuigi see mees on nagu kannataja ristipuul, ega ta kaupa siiski päriselt ikka kingi! Võlgu annabki, võlgu annab ju lõpuks iga kaupmees, kui just väga tahetakse ja kui on loota

tagasimaksu. Aga kinkida ei taha keegi. Ja ega võigi. Ja küllap ka Sammul mõne aja pärast oleks kindlasti oma kurva näoga ütelnud, et noh, kuidas on nüüd — nüüd ju oli hea vilja-aasta, kuidas on siis nüüd maksmisega?

Ja sugulased leppisid sellega, et ajasid sõna juttu ja tundsid heameelt ja uhkust rikka sugulase üle.

Kaupa võlgu küsida oli mujalt veel paremgi kui oma rikkalt võsult!

Rikka võsuga oli niisama uhke sugulane olla ja sõna juttu ajada! —

Nii elas nüüd Sammul.

Milleks ta nüüd õieti kauples ja kogus?

Sellele poleks ta nüüd enam vastata tahtnud. Sest ta teadis ju ikkagi, et ta kauples ja kogus nüüd kauplemise ja kogumise enese pärast. Siis, kui elas veel naine — ja enne seda, kui oldi veel päris noor —, siis unistati millestki suurest, toredast, ebamäärasest, mingist kuldsest troonist, millel kord istutakse. Aga nüüd... Nüüd oli elu kõik juba liiga tuttav — ja mingit suurt hiilgust ei paistnud Sammulile rikkuses eneseski. Aga rahas ja tema kogumises oli Sammulile siiski midagi, mis oli talle ülem kui kõik muu — see oli raha võim ja piin!

## 27

Kauplemine viis isa lastest jälle eemale.

Õieti polnud ta neile kunagi enam päriselt ligineda saanud. Enne naise surma olid lapsed naise lapsed, kuid linnas said neist peamiselt tädi Alvi hoolealused.

Isal polnud mahti päeviti elutubades viibida, niisama nagu see oli kõrtsis. Kõrtsis oli see siiski veel mõnikord võimalik, kuna aga kaupluses tuli peaaegu vahetpidamata viibida — eriti esimesel ajal, kui kaubeldi veel linna serval.

Kui Sammul õhtuti lõpuks elutubadesse tuli, oli ta väsinud ja väsinud olid pikast päevast juba ka lapsed. Isa võttis mõnikord väiksema, Juta, sülle ja katsus temaga vestelda, kuid sellest ei tulnud lõbusat ega

elavat vestlust. Teised, poisid, vaatasid seda võõristades pealt. Muidugi, aja jooksul, kui lapsed kasvasid, harjusid nad isaga rohkem, kuid südamlikuks ei kujunenud see vahekord kunagi. See vahejoon, mis laste varases eas ema poolt isa ja laste vahele oli tõmmatud, püsis edasi. Mingi võõristus ja kinnisus jäi lastesse isa vastu igaveseks.

Pärastpoole, kui naise surma terav mõju mehes vähenema ja haihtuma hakkas, ei teinudki ta enam katseid lapsi enda külge köita. Emba-kumba — kas tajus ta, et see on võimatu, või polnud tal kunagi olnudki laste vastu säärast kiindumust, kui oli laste emal. Väga võimalik, et kaubitsemine ja äritsemine oli kõige kõvemini võitnud tema südame. Naise surm oli tekitanud sellesse mõra, kuid kui selle mõju aja jooksul järele andis, hakkas äri, kaubitsemine jälle kõige muu üle valitsema.

Nii jäigi isa ja laste vahekord ametlikuks, jahedaks. Isaga rääkisid nad vaid vajalikku, hädatarvilikku, vastasid isa küsimistele tagasihoidlikult, lühidalt, olid isa juuresolekul viisakad, kuid mitte päris usaldavad ja ammugi mitte ülemeelikud ning sõna täies mõttes lapselikud kõigis oma rõõmudes.

Ja kuigi isa polnud kunagi vali, ometi kartsid lapsed teda salaja, südamepõhjas, ja kui isa ilmus nende hulka, jäid nad alati vaikseks, isegi kõige rõõmsamas vallatuses ja mängus.

Isas oli midagi rasket, rõhuvat! Tema kinnisus, tema alaliselt kaugel viibiv tuhm pilk, tema kuiv pikk askeetlik kuju mõjusid lastesse siduvalt, masendavalt, tagasihoidvalt kõigest rõõmust ja vallatusest.

Muidugi haihtus ka lastes peagi ema surma mõju teravus. Nad olid ju nii noored, kui suri nende ema. Väike Juta oli siis alles kolme aastane, Elmar kuue ja Endel viie aastane. Peagi olid nad kohanenud uutes oludes ja ema puudus neil vaid vaistuliselt ja igatsus tema järele oli veel vaid nagu kauge unistus, mälestus.

Vanatädist sai nüüd laste ema ja kasvataja.

Ent polnud ka vanatädi selline inimene, kes oleks suutnud võita laste armastuse ja usalduse.

Vanatädi oli karm, kare inimene, igavene vana mõisa tööori. Mis ta elus näinud ja kuulnud oli, see oli väga piiratud. Ja lapsi polnud tal endal kunagi olnud.

Emasüdant vanatädil ei olnud! Seda sai omal ajal tunda ka Sammul. Kuid kas oli Sammul selle unustanud või pidas ta seda paratamatuseks? Arvatavasti pidas ta seda paratamatuseks.

Kummatigi, Sammul teadis, et tema laste ja tädi Alvi vahekord on üsna teine, kui oli kord tema, Sannä ja tädi Alvi vahekord minevikus. Mis või kes oli siis Sannä? Vilets armuleivasööja oma tädi käe all! Aga tema, Sannä lapsed ei ole ometi vanatädi armuleivasööjad! Kui siin heategemisest juttu oli, siis pidi t ä d i tänulik olema ja teadma, et mitte tema pole siin millegi määraja, vaid vastupidi.

See rahustas kaupmees Tohvrit.

Ja kõrvalt jälgis ta siiski, kuidas tädi Alvi lastele oli. Palju tal selleks jälgimiseks mahti ei olnud, aga üldpilt tal siiski oli.

Ja kuigi tädi Alvi oli kare, karm vanainimene, aga lausa halb, südametu ta lastele ei olnud. Tal polnud selleks ju põhjustki. Vastupidi, ta püüdis lastele olla omamoodi hea, õrngi, sest need olid ju tema õepoja lapsed — suure, kuulsa, rikka mehe lapsed! Tädi austas oma õepoega väga, püüdis igas suhtes olla ta meele järgi — see kandus üle ka õepoja lastele.

Nii et lastel polnud vanatädi poolt otseselt midagi halba kannatada. Vähemalt tahtlikult ei olnud vanatädi neile kunagi ülekohtune ega kuri.

Aga et ta oli harjunud raskete sõnadega ja karmide tegudega, siis oli ta sõnades tihti tahtmata raske ja tegudes karm.

Ning algul lapsed kartsid teda väga!

Kui ta midagi ütles, siis mõjus see vaeslastesse kui põrutus. Lapsed olid ära hirmunud ema surmast ja kõigist neist muudatusist, mis nende peale tulnud. Ja kui äkki ilmus see suur tume pilv nende juurde, see pikk, lai naine, kandilise näoga ja kurjade silmadega, siis tundus ta neile otsekui mõne vana nõiana, kes tulnud mõnest sellisest muinasjutust, milliseid luges ja jutustas ema.

Ning lapsed tõmbusid veel rohkem iseendasse.

Vanatädi õpetas neid, aga see oli sageli, tahtmata, kaunis vali pragamine. Vanatädi hurjutas mõnikord, aga see oli lausa kuri kõne. Vanatädi tegi ettehei-teid — ent see mõjus nii, nagu oleks lapsi ähvardatud.

Hirmunud olid sellest vanatädist lapsed alati.

Hirmunud olid nad, veidi, isast, kuid vanatädist esi-algu veelgi rohkem. Ja nad kasvasid üles alalises jahe-duses, võõruses, endassetõmbumises nii isa kui ka vanatädi vastu.

Alles pikkamisi harjusid nad nägema ja õppima, et vanatädi kurjade, karmide sõnade taga polnud õieti midagi hirmsat, et ta suur lai nõiakujugi oli vaid hernehirmutis ja mitte tõeline koletis.

Aja jooksul õppisid lapsed tundma, et vanatädi õieti neid hoidis ja tema õpetussõnad olid vaid kare koor, kuna tuum oli üsna soe. Vanatädi polnud vanas eas sisemiselt siiski enam see vanatüdruk, kes ta oli Sannä ajal. Tal polnud küll endal kunagi lapsi olnud, kuid rikka õepoja lapsed olid talle siiski kenad ja armsad, sest et nad olid rikka õepoja lapsed. Ja vana süda oli sellele palju vastuvõtlikum kui noorem.

Vanatädi toitis lapsi oma oskuste kohaselt hästi. Mui-dugi, oli, millest toita! Aga ta oli ka püüdlik kõigest väest! See oli ka midagi! Ja ka laste riietuse, jala-nõude eest kandis vanatädi murelikult hoolt. Muidugi polnud ka siin juttu puudusest. Aga hoolt on ikkagi vaja, kui tegemist lastega. Ja vanatädi hoolitses.

Lapsed harjusid temaga. Kuid mida vanemaks nad said, seda rohkem kasvasid nad vanatädist üle. Vana-tädi jäi vanatädiks. Aga lapsed hakkasid koolis käima ja laiemalt maailma nägema. Vanatädi jäi neile ikkagi millekski koomiliseks, võõraks, mitte nende omaks. Ta polnud ju ikkagi ema. Tema mõtteviis, tema sisemine maailm oli liiga kauge lastele ja päris-ema armastust ei andnud ta ka.

Hea oli vähemalt see, et lapsed lõpuks vanatädi enam ei kartnud ja temasse — juba koolipõlves — isegi hea-tahtliku üleolekuga suhtuda võisid. Vanatädi muutus neile lihtsalt naljakaks olendiks, vanaks kenaks koo-miliseks kodukaruks. Las tal mõmiseda ja põmiseda —

ega ta hammusta ega ära söö. Ses suhtes polnud võimatu pikapeale vanatädi isegi — omamoodi — armastama õppida.

Aga suhted isaga jäid siiski jahedaks — ja mida vanemaks said lapsed, seda ametlikumaks muutus nende vahekord isaga.

Isaga räägiti nüüd tõesti veel vaid niipalju, kuipalju isa midagi küsis. Ise isa poole pöörduda ei olnud nagu kohane — ehk olgu vahest siis, kui oli hädaline vajadus.

Ja isa ise oli ka nii vaikne kodus. Ta tuli oma ärist, sõi peaaegu vaikides, mõttes. Siis pikutas voodis või arvestas. Siis küsis vahest üht-teist. Ja peagi kostis tema toast tasane hingamine — ta magas. Ta oli hommikul vara üles tõusnud ja vajas puhkust. Vanatädi ja lapsed rääkisid sosinal ja käisid kikivarvul.

Kui elati veel linnaserval, oli lastel lai vaba maa maja ümber mängimiseks. Siin oli padrikut, põlde, metsagi. Ja maanteed rohkem kui vaja. Väljas mängides ununesid kõik hädad ja mured. Kilkedki tulid suust. Oldi siiski kaupmehe lapsed, polnud vaja vara üles tõusta ega karja minna, polnud vaja kannatada külma ning tühja kõhtu. Päike paistis ülal, nurmed lõhnasid, lõod laulsid. Oldi lapsed.

Aga kui tuppa tuldi, siis oldi vagusi. Isa ees oli hirmu, vanatädi ees kah. Ja väga, väga ettevaatlikult katsuti tubades edasi mängida. Ent kilkeid ei olnud — või kui nad mõnel kogemata tulid, siis vaatasid teised etteheitvalt ja kilkaja kohkus isegi.

Isa vaatles mõnikord vabal hetkel oma ärist laste mängu õuel — ja ei võinud teha endale etteheiteid. Muidugi, ta mõistis, et tema polnud lastele nii ligidal kui ema. Kuid selleks olid omad põhjused. Ja selles polnud midagi parata. Aga nälga ja puudust ja viletsust tema lapsed ei tundnud. Näe, nad mängivad õuel palju paremates tingimustes, kui oli nende isal lapsepõlves. Palju, palju paremates! Nende mäng ja elu oli Sannä mängu ja eluga võrreldes kümme korda parem.

Ja Sammul ei saanud teisiti — ta tundis oma südames veidi nagu kibedustki, et nendel siin on nii hea põli võrreldes sellega, mida pidi kannatama Sannä!

Ja kui lapsed hakkasid koolis käima, hoolitses isa ise, et neil oleks korralik toit lõunaooteks kaasas, korralikud õppeabinõud ja korralikud riided.

Isa mäletas, kui raske oli temal popsi- ja moonalapsena koolis käia!

Tema lapsed pidid sellest hädast olema vabad.

Milleks muidu oli rühmanud nende isa?

Aga Tohver ei teadnud, et temagi lapsed kannatasid siiski — ka koolis. Kui nende kodune elu oli kare ja külm, siis koolis olid jälle teistsugused hädad, aga needki olid tingitud kodustest oludest.

Tohvri laste riietus oli lihtsam ja halvem kui teistel, linna antvärkide lastel. See oli üks. Kaupmehe lapsed olid nad, aga riietatud kui talulapsed, lihtsa isa ja veelgi lihtsama vanatädi hoolitsusel. Nii oli lugu nende muugi varustusega, nende toiduga, puhtusega ja kommetega. Nad olid ebaharilikud, nad ei sobinud oma seisusse ja neid naerdi, koheldi kui veidrikke.

Lapsed aga taipasid varsti, et viga polnud nendes, vaid viga oli nende koduses elus, nende isas, nende vanatädis.

Seda enam, et ebamäärased kaebused, mida lapsed kodus esitasid, ei leidnud arusaamist ega toetust.

Vanatädi oli lausa kuri, kui lapsed kaebasid, et teised neid naeravad!

«Mis?! Nemad naeravad teid?! Kes?!»

«Sadulsepp Kirmi poeg Eedi ... ja kingsepp Mängu poeg Arnold ... ja ...»

Loeti kogeldes ette terve nimestik.

«Mis?! Nemad?!» kurjustas tädi. «Kes nemad on?! Kingsepa poeg mõni sinu naerja! Tema isa teeb sinu isale saapaid! Vaat kus asjamehed! Ja mida nad siis naeravad?»

«Kõike ...»

«Mida kõike?»

«Noh nii ... Kuube ... Irvitasid, et see olevat matsi kuub ... Ja kui ma sõin, siis ... siis naersid, et ma pistan rasvast sealiha ... kui ... kui ...»

«Vaat kus maidad!» kärkis tädi. «Säärased raiskuläinud prohvused! Küll säärastele oleks malka vaja! Või sealiha pole neile hea! Mida nad siis ise söövad?»

«Nad... nad söövad võileibu vorstiga... ja juustuga... ja... ja saia...»

«Kuule asja! Juust ka mõni toit! Haiseb kui vana raibe. Sa naera neid selle eest! Kes sihukest raibet sööb, see on ise ka va raipevares!»

Aga lapsed teadsid juba, et juust on peenem toit kui rasvane sealiha — ja tädi oli oma halvakspanus vaid naeruväärne.

Tädi andis järgmisel päeval lastele kaasa suure omaküpsetatud saiakäntsaka.

«Kui nad oma saiaga nii väga uhkustavad, siis lööge teie ka oma kott lahti! Las vaatavad!»

Aga Elmar, vanem poiss, kogeles:

«Nad... nad söövad prantssaia...»

«Mis prantssaia!» vihastus vanatädi. «Prantssai mõni sai! Nigel ja kõhn. Paljas jahu ja vesi! Omaküpsetatud sai on ikka palju etem! Ära ole rumal!»

Ent Endel, noorem poiss, lisas:

«Ja prantssai on neil pooleks lõigatud ja sinna vahele ongi pandud juust...»

Tädi vihastus:

«Tõhuju! See nüüd mõni kaupmeeste laste söök! See mõne vaese kingsepamamsli viguripidamine! Teie sööge oma saia ja olge uhked pealegi! Sähke, siin on jupp vorsti kah! Hammustage vorsti saiale juurde. Olete ikka jõuka mehe pojad!»

Aga poisid ei julgenud koolis oma saiakäntsu ja vorstijuppi näidatagi. Ja mis nad küll oleksid teinud rõõmu pärast, kui neilgi oleksid olnud lühikesed põlvpüksid ja kirjud sukad! Ent neil olid pikad püksid kui maapoistel ja sukki kudus neile vanatädi ise — pakse, halle, villaseid.

Nii algas juba varakult lastel see häda, et nad ei saanud seda, mida nõudis ümbrus ja aeg.

Isa ise käis riides kui maamees, vanatädi kui moonanaine. See oli iseasi. Ega neid selle eest keegi lausa suu sisse naernud. Aga lastel oli teine asi. Kuid isa ja vanatädi ei saanud aru nende hädadest ja vajadustest.

Isa mäletas küll, et tedagi koolis naerdi. Kuid mispärast?! See oli iseasi. Tema oli tõesti vaene ja vilets!

Aga tema lapsed said kõik, mis vaja. Naerjad olid rumalad ulakad.

Ja kui tema kõrvu ulatusid poiste kaebused, ütles ta: «Ärge tehke sellest väljagi. Need naerjad on lollid!» Kuid aja jooksul see häda aina süvenes.

Mida suuremaks lapsed kasvasid, seda rohkem tundsid nad vajadust ajaga kaasas käia. Nüüd olid poisid juba kõvasti üle kümne, Juta juba plika. Nad olid rikka kaupmehe lapsed, seda nad nüüd juba teadsid. Nüüd elasid nad linnas isa majas, ei nüüd olnud enam mängimist linnaäärseil põldudel. Nüüd olid poisid juba väikselt noorhärrad ja plikake Juta pani juba teraselt tähele, kuidas kooliõed riietusid ja kuidas nad oma juukseid kammisid.

Ent kodus ei tahetud sellest väljagi teha, et lapsed tahtsid ka ometi juba olla oma seisuse kohased, et inimesed neilt seda lausa nõudsid — ja et kui nad seda ei olnud, mida inimesed nõudsid, siis neid pilgati.

Isa tõrjus kõik säärased laste nõuded tagasi, mis olid tema meelest üleliigsed. Söök oli, peavari oli, riie oli — mis noorele inimesele veel vaja! Muudkui õpi ja tee tööd! Kõik muu tuleb pärast.

Et riie, söök ja muu käitumine pidi olema ajakohane, seda vana Sammul ei tunnustanud. Tema tuli ilma selletagi läbi — ja kas oli tal lugupidamisest puudu? Ja sissetulekust? Tema sissetulek oli suhtelises vahekorras tema lihtsusega.

Ta unustas, millest oli tulnud tema lahkheli naisega. Kas unustas või ei osanud seda siduda oma laste käitumisega.

Ta ei tajunud, et laste väliste nõuete taga võis peituda ka midagi muud, nii nagu naise väliste nõuete taga peitus midagi muud. Või polnud ta sellest siiski kunagi aru saanud, et ta naine ei vajanud mitte ainult mööblit ja kõrtsist lahkumist, mitte vaid pidudel käimist ja külalisi, vaid selle välise koore all oli ta ka midagi muud tahtnud ja igatsenud.

Aga imelikul kombel oli Sammul oma lastegagi jõudnud sinna, kus ta kord oli olnud oma naisega.

Lastel olid vajalikud riided, korter, söök. Sellest

pidi neile küllalt olema. Ükskõik milline see kõik oli — peaasi, et see toitis, kattis, andis peavarju.

Kõik muu pidi tulema alles hiljem! Seni tuli vaid tööd teha ja õppida.

Aga millal pidi saabuma see «hiljem»? Millal võis see alata? Millal võisid lapsed endale hakata lubama seda, mida lubasid kõik teised nendesugused ümberringi?

Vaat selles vastuses oli Sammul ebamäärane. Seda vastust ta ei andnudki.

## 28

Maailmasõja ajal, kui Elmar jõudis keskkooli vanematesse klassidesse, hakkas ta väga halvasti õppima. Isa ju kuigi palju ei teadnudki sellest, kuidas lapsed õppisid. Vaid koolitunnistuste järgi võis ta otsustada ja veel mõne teise tunnusmärgi järgi, mis nii, mööda-minnes, silma paistis.

Aga et Elmari asjad olid juba väga halvasti, see tungis iga prao vahelt välja, sest isegi koolist käis klassi kasvataja paar korda vana Tohvri enese jutul.

«Poisil on halvad kalduvused. Peate ta eriti käsile võtma. Muuseas, ta suitsetab juba ja käib vist isegi kahtlastes urgastes, salaja . . .»

Isal oli pojaga mitu jutuajamist, kuid poiss salgas kõike kangekaelselt. Ta vaatas isale otsa kui võõrale, kui prokurörile, külmalt, eemalehoiduvalt. Ja isa sõnad tema südant ei puudutanud. Ta oli juba üle kuue-teistkümne, kõhn, valgenäoline, väheste tedretähte-dega, punakate juustega. Ta silmad olid hallid, kahvatult hallid, peaaegu värvitud. Ta oli väga isa taoline, aga kõhnem, äbarikum, viletsam — mitte vaid oma nooruse pärast, vaid ka oma erilaadi pärast. Kõhetu kollanokk, kuid võis aimata, et ta mehekski saades jääb kõhetuks, äbarikuks. Ta tedretähed ja punajuuksed — justkui — viitasid sellele millegipärast eriliselt.

Isa vaatles teda ja tal oli pojast hale — juba ta kuju pärast. See polnud kellegi meeldiv kuju. Vähemalt isale mitte. Ja seepärast just oleks isa südamest tahtnud, et

poiss oleks olnud korralik. Kui säärane äbarik nooruk veel käest ära on — see on väga vilets pilt ja lubab vähe head tulevikus. Isa aimas seda vaistuliselt ja tal oli selle poja suhtes eriline mure.

«Kust saad sa raha paberosside jaoks?» päris isa.

«Ma... ma ei suitsetagi...» vastas poiss, vaadates isale otsa oma hallide vee värvi luitunud silmadega, mis olid küll läbipaistvad kui vesi, kuid millede läbipaistvuses oli näha külma valet.

«Kuidas sa ei suitseta, kui ma ise mitu korda olen tundnud sinu juures suitsu lõhna!» imestas isa.

«Teised vahest mõnikord annavad...»

«Hm... Ja mis kohad need on, kus sa salaja käid?»

«Ma ei käi kuskil salaja!»

«Koolis teatakse seda juba. Ja mina ise ka olen seda märganud. Kord tundsin sinust mööda minnes viina lehka! Vaata, poiss, mis ma sulle ütlen: kui sa nii varakult niisugusele teele lähed, siis oled sa varsti omadega läbi! Õiget nahka siis sinust ei saa. Eks sinu oma nahk vastuta! Kui sa nii varakult õpid suitsetama, jooma ja... ja jumal teab mida — ära looda, et raha selleks hakkad minu käest saama — ilma tööta! Mitte üks kopik! Aga siiski... kust võtad sa nüüd raha? Teised... hm... teised sind ometi alati kostitama ei hakka...»

«Ma pole kuskil halvas kohas käinud...» seletas poiss. «Ainult karskusseltsis piljardit mängimas. Seal mõnikord siis suitsetatakse kah... naljapärast! Ja paar korda... paar korda olen käinud venelastega ühes kuskil vanas vene õllepoes... tagatoas... Seal müüakse salaja viina, teised ostsid ja pakkusid ka mulle... See on kõik see saladus. Ega õllepoes tohita nüüd avalikult midagi müüa... pealegi koolipoistele...»

«Jah, hm...»

Poiss oskas kõik libedasti ära seletada, kuid isa seda ei uskunud. Ega koolist nii kergesti ütlema tulda!

Ja koolist tuldi jälle peagi küsima, et miks poiss enam korralikult koolis ei käi — puudub terved päevad!

Isa võttis poja jälle käsile.

Poiss lahkus igal hommikul kodust, et kooli minna. Aga kus ta siis tegelikult käis?

«Ma .. ma ei käi kuskil!» valetas Elmar. «Ma olen puudunud ainult kaks päeva!»

«Ja kus sa siis olid?»

«Käisin paari teise poisiga uisutamas.»

«Aga sul pole ju uiske.»

«Teised andsid mulle.»

«Ja siis uisutasite terve päeva?»

«Ei. Ainult kolm tundi. Siis jalutasime pargis. Ja siis tulin koju lõunale.»

«Ja rohkem pole sa koolist ära olnudki?»

«Ei ole.»

«Valetama oled sa meister! Aga kust, paganast, oled sa seda õppinud?!»

Tädi Alvi, kes seda juttu pealt kuulas, nuuskas nina ja kadus kööki. Aga teisel päeval, kui lapsed varakult kooli olid läinud, isa aga valmistus ärriminekule, ütles tädi õepojale:

«Sammul ... Ma pole tahtnud sulle ütelda ... Aga selle poisiga ... selle Elmariga on asjad halvasti ...»

«Mis halvasti?» küsis Tohver, aimates paha. «Ma tean isegi, et halvasti.»

Tädi, juba väga vana inimene, pühkis silmi.

«Ma pole tahtnud sind kurvastada ... Aga ma olen poisi mitu korda tabanud ... ja olen teda noominud ...»

«Millelt sa ta tabasid ...?»

«Ta ... ta soris sinu taskutes, kui sa õhtul magama heitsid ...»

Tohver oli tükk aega vait. See oli halb uudis — tõesti! See ei meeldinud talle sugugi! Ah nii ... vaat kust poiss sai raha oma tempudeks! Vaat kus mait! No mis sa tahad säärasega teha! Ja kust on ta võtnud need halvad kombed? Millest see tuleb?!

«Sa oleksid mulle seda kohe pidanud ütlema!» sõnas Tohver tädile kurjalt. «Kohe, kui esimest korda nägid! Siis me oleksime talle sauna andnud ja tal oleks lust sääraseks asjaõienduseks edaspidi ära võetud. Aga nüüd on tal juba maik suus. See on paha!»

Ta läks ärri, süda täis mõrudust. Vanem poeg, väli-

selt siiski nii sarnane isaga! Ja mis sundis teda sellele? Halvad kaaslased, halb kodune kasvatus?

Jah, mis seal teha, tädi on lihtne vana inimene, moonanaine. Temal, isal, on aga isegi nii palju tegemist. Ja temagi ei oska lastekasvatamises rohkem midagi kui seda, mida ta oskab! Ta on õpetanud neid kainusele, kasinusele, virkusele! Mida muud oskas ta õpetada? Seda kõike on ta ise õppinud ja seda õpetab ta ka lastele. Lapsed on alati püüdnud, teiste eeskujul, laiutamise poole. Isa on neid alati tagasi hoidnud, et neid juba varakult õpetada kokkuhoiule ja korralikule elule. Aga, näe, maailmas on siiski nii palju ahvatlust!

Õhtul läks Tohver varakult, kohe pärast äri sulgemist, koju. Ta süda oli raske.

Ta kutsus Elmari oma tuppa, pani ta enda ette toolile istuma ja alustas kurvalt:

«Vaata, Elmar, sinul pole ema, see on sinule suureks puuduseks. Ma tean seda, seepärast on minul sinust päris hale. Sa oled läinud halvale teele — ja mõtle järele, poiss, kuhu sa sedaviisi jõuad! Sa ei õpi, sa ei käi enam korralikult koolis, sa suitsetad ja jood viina ... ja raha ... raha selle jaoks varastad sa salaja oma isa järelt. Varastad! Oma isa taskust! Kas sul pole siis põrmugi arusaamist, kui jõle tegu see on?!»

Elmar oli kahvatuks muutunud kui kasetoht. Ta silmad tõmbusid peaaegu valgeks.

«Mina ... ma ...» kogeles ta.

«Ära valeta enam! Kõik on mulle teada! Sa oled halvem, kui ma arvasin!»

«Ma ... ma ei võtnud palju ...» kogeles poeg.

Seda isa teadis, sest suuremate summade kadumist oleks ta märganud. Pealegi ei kandnud ta taskus kunagi suuremat summat.

«Ükskõik,» ütles ta. «Kui sa ka ainult ühe kopika võtsid, siis ka see oli jõle tegu! Kas pean ma siis oma vanemat poega vargaks pidama?! Häbi, häbi, häbi!»

Poiss näis olevat tõsiselt vapustatud. Ta värises kogu kehast, ta nägu tõmbles ja silmist jooksid pisarad.

Isale oli seegi suureks lohutuseks. Ta hingas kergemalt. Poiss polnud veel päriselt rikutud!

«Miks sa seda tegid?» küsis isa.

«Ma . . . ma ei tea . . .» vastas poeg.

«Kas teised andsid nõu . . .?»

«Ei . . . Aga teistel on alati taskuraha . . . Nemad võivad omale kõike osta . . . Kooke, suitse, raamatuid ja mänguasju . . . ja muud . . . Ja võivad igal pool käia . . . Pidudel ja kinos ja . . . Sina mulle raha ei annud . . . Ma palusin küll . . . Aga sina ütlesid, et . . .»

«Ega sinul ju millestki puudu ole olnud! Kas sul kõht kunagi tühi on olnud? Kas sul riiet pole olnud? Ja õpperaamatud ja kõik, mis vaja, on sul korras. Mis sa siis veel kulutad? Kui suureks kasvad ja ise elama hakkad, siis ostad omale, mida tahad. Aga lapsel ei kõlba raha ilmaasjata raisata. Ega sellest sulle midagi kasu ole. Vaat kui mina olin sinusugune — mis mul siis oli? Vilets riie seljas ja leivakannikas toiduks. Ja kas mul seepärast halvasti on läinud?»

«Jah, aga . . . teised . . .»

«See ei tähenda midagi, mis teised teevad. Teiste järele elada ei saa. Ise peab olema mees! Kui hakkad teiste järele elama ja sul pole oma joont, siis oled oma asjaga varsti kraavis.»

Poiss vaikis.

Ta tundis, et isal oli ju õigus, aga siiski oli selles midagi, mis polnud ka päris õigus. Isa elas maailmas omamoodi, see oli iseasi. Aga ega siis kõik saa maailmas nii elada kui isa!

Isa vaikis ja mõtles. Siis lausus:

«Vaata, mis ma sulle ütlen. Sa oled juba varsti seitsmeteistkümne aastane ja kasvad peagi juba päris meheks. Minul oli sinuga niisugune nõu, et kui sa kooli lõpetad, siis astud minu juurde äri-alale tööle, mulle abiks. Et pärastpoole minu asju päriselt üle võtta. Saad aru?»

«Jah, isa.»

«Sa tead ju, et mul üht-teist varandust on. Mis sellest aga siis head, kui ma vanaks saan ja suren ja ükski laps ei oska selle varandusega ümber käia? Misjaoks olen ma siis kogunud ja töötanud? Et lapsed mu varanduse ära kulutaksid ja muud ei midagi? Noh, sellest ei saa sa nüüd veel hästi aru, aga küll sa siis saad, kui kasvad. Ja mina mõtlen nüüd, et võtan su juba

praegu koolist ära ja sa tuled juba nüüd ärri minu käe alla õppima . . .»

Poja näost jooksis üle närviline hirm.

Isa märkas seda ja lausus:

«Pole sul midagi vaja karta! Ega see midagi väga rasket ole. Igatahes palju kergem kui sinu ladina keel. Pead ainult harjuma.»

«Jah . . . Aga ma tahaksin edasi õppida . . .»

«Hm . . . Tahad edasi õppida! Ise ei käigi koolis ja mängid noorhärrat!»

«See . . . see tuli nii . . . Ma enam ei tee!»

Isa jäi mõttesse. Lasta tal veel koolis käia — aasta või paar, lõpuni? Aga ta on seal koolis praegu väga halval teel, tal on halvad kombed, halvad seltsilised, halb kuulsus õpetajate ja teiste poiste seas . . . Kui kergesti ei või ta jätkata endist teed! Jah! See on peaaegu kindel! Ega seda teed ole kerge jätta, kui ümber on kõik sama mis varemgi. Tee on jalge all. Teised kutsuvad jälle kaasa, õppimine ei klapi, õpetajad on nõudlikud — ja asi võib veel halvemaks minna kui praegu. Nüüd on poiss põrutatud, liigutatud, tarvis anda talle uus tee jalge alla, tuua ta ära sellest ümbrusest, mis tema viltu vedanud, panna ta oma silma alla ärisse . . . Hiljem või varem oli vanal kavatsus seda teha. Siis sündigu see nüüd kohe!

«Ei ole midagi,» ütles isa. «Sa oled veel noor, sa ei tea, mis sulle kasuks tuleb. Õppimine pole sulle enam tarvilik. Sest kui sa ka kooli lõpetad, ikka tuled sa minu juurde ärisse. Mis vahe seal siis on? Pealegi — sa ütled, et sul pole taskuraha. Koolipoisile pole vaja pidude ja ballide raha — tema asi on õppida ja muud ei midagi. Tema ei teeni veel, seepärast ei või tema ka rohkem kulutada, kui talle õppimiseks vaja läheb. Aga kui sa minu juurde ärisse ametisse tuled, siis astud sa juba nagu teenistusse, astud nagu õpipoisiks kauplusse ja ma arvan sinu töö palga alla . . .»

Isa pidas poja nägu silmas ja ta nägi rahuldusega, et poisi silmisse tuli huvi ja rõõm. Ahah, see oli hästi mõeldud! Las ta saab omad kopikad taskusse, siis ta õpib ka nendega korralikult ümber käima. Koolipoisile see ei kõlba, aga äriteenijale küll.

«Ma määran sulle esialgu kümme rubla kuus palka,» ütles isa. «Peale selle on sul ju kodus kõik prii. Ja õppida pole sul ka enam vaja — ma mõtlen kooliõppust —, ega see sulle viimasel ajal enam mokkamööda ole. Noh, kas oled nõus? Saad ärimeheks, noorhärraks ja palgaliseks ühe korraga! Mis sa veel tahad!»

«Jah, isa,» ütles poiss rõõmsal ilmel. «Ma olen nõus . . . See tähendab . . . ma . . . ma teen kõik nii, kuidas sa käsid . . .»

«Noh, siis on hästi. Siis unustame kõik, mis seni olnud. Ja algame uut elu.»

Tädi Alvi, kes seda juttu ukse vahelt salaja pealt oli kuulanud, nuuskas nina. Temagi süda oli rõõmus. Ja kuigi Elmar aimas, et tema reetjaks võis olla vaid vanatädi, polnud tema südames pahameelt vanatädi vastu. Lõpuks oli see ju vanade inimeste amet — ikka noorte elusse oma nina toppida! Aga kümme rubla kuus — see oli juba midagi! Sellega võis juba toredasti elada! Muidugi, see oli halb, et kogu päev tuli viibida isa silma all äris. Aga õhtuti olid selle eest päris prii ja võisid välja minna ning teha, mida süda soovis. Muidugi tuli esialgu olla väga ettevaatlik ja väljamineku loa saamiseks andis kombineerida. Aga sellega võis aja jooksul hakkama saada.

## 29

Tädi Alvi ei olnud peaaegu kunagi haige. Aga kui ta kord turult tulles kaebas valu paremas küljes, siis sai see talle lõpu alguseks. Ta pidas ometi kaua vastu. Mitu nädalat kõndis ta haigena ringi, ohates ja higistades, näost punane, silmad vesised.

Aga kord hommikul ei suutnud ta enam voodist välja tulla. Katsus küll — ei suutnud! Kukkus voodi ette põrandale maha, kui püüdis kööki minna. Ja ronis oiates voodisse tagasi. Ta magas nüüd üksi köögi kõrval väikeses toas.

«Sammul!» hüüdis ta nõrgalt oma õepoega. «Tule siia! Minu lõpukene on tulnud!»

Sammul tuli voodist, palitu särgi peale tõmmatud, kattis tädi vaibaga, pakkus talle juua ja katsus ta pead.

Vanaks, kortsuliseks oli jäänud tädi. Ta oli juba üle seitsmekümne viie ja kogu oma eluaja oli ta rühmanud. Polnud tal päevakestki puhkust olnud.

«Ma panen kohe riidesse,» ütles õepoeg. «Ja lähen kutsun arsti. Ega see asi siis nii hull veel ole. Küll elad veel oma üheksakümmend vanaks. Sa veel suur ja tugev inimene!»

«Ei, kulla Sannäkene!» ähkis eit. «Vaat jõudu ei ole! Jõu võtab ära! Ja sees torgib, nii et hinge võtab kinni. See on mu lõpukene, Sannäkene!»

Isa saatis Elmari äri lahti tegema, ise läks tohtrit kutsuma. Pidas seda nagu oma kohuseks. Kuigi Elmar oleks rutem toime tulnud. Pealegi tahtis vana ise arstiga rääkida.

Endel ja Juta aga läksid sel hommikul kohvi joomata kooli, kuna ka Elmar ja isa jäid kohvita. Juta, neljateistkümne-aastane plika, ilus kuldjuukseline, heledanäoline, õrn, valmistas vaid võileivad enesele ja Endlile. Nad olid mõlemad head õppijad ja mingeid sekeldusi neil ei olnud. Ainult see häda piinas neidki, et isa ei andnud taskuraha, noh, natukenegi! Ilma aga oli väga piinlik teiste ees. Igas vähemas kui asjas tuli ikka kopikat vaja, kuid kui seda ei olnud, siis teised vaatasid viltu ja arvasid ei tea mis — ja endal oli ka paha. Tuli siis mõnikord veidi valetada isale, et saada mõni kopikas. Näiteks vihkude ja kaustikute hinna asjus. Ja nii edasi. Ja siis vahest, kõrvalt, jäi ka endale mõni kopikas näppude vahele. Aga seda oli siiski vähe. Ja lausa midagi ostmata jätta, raha endale jättes, polnud ka julgust.

Endel ja Juta läksid mitu tänavat üheskoos kooli — Endel helehallis meesgümnaasiumi palitus, Juta naisgümnaasiumi pruunis seelikus ja mustas vanamoelises üsna lihtsast riidest õmmeldud palitus.

Endel lausus:

«Kui nüüd vanatädi ära sureb, siis läheb meie kodune elu päris sassi! Pane sa tähele!»

«Miks?» küsis peenekasvuline, sirge Juta, vahtides

vilkalt igale poole oma suurte siniste silmadega heledate ripsmete all.

Pruunisilmaline, tumedajuukseline, paksupoolne Endel vastas:

«Isa võtab teise naise!»

«Loll!» turtsas Juta. «Seda meie isa ei tee! Ta pole niisugune!»

«Ei tea midagi,» arvas Endel. «Kõik teevad nii.»

«Aga miks ta seda siis varem ei teinud?»

Jah, ses asjas oli Endli tarkus otsas. Ta tundis, et oli eksinud, unustades, et vanatädi polnud ometi isa naine!

«Ükskõik!» ütles ta. «Vanatädi oli seni meile ema asemel. Seepärast siis isa ei võtnud teist naist. Aga, näe, Alfil suri läinud aastal ema ära — ja nüüd tal juba uus.»

Juta naeris:

«Rumal oled! Meie isa ei võta iialgi teist naist!»

Ta arvas oma isa paremini tundvat kui vend. Ja üldse armastas ta isa rohkem kui vennad. Tal oli kõige rohkem oma ema naiselikku südant. Ja isa kõrge mehine saladuslik ning kannatav kuju meeldis talle. Poisid ei saanud sellest aru. Ja ega Juta isegi sellest aru saanud. Kuid ta seisis alati isa eest, kui poisid isa omavahel süüdistasid. Ja vanatädi eest kah. Muide, vanatädi vastu polnud kellelgi midagi. Kõik mõistsid, et vanatädi oli vana lihtne moonanaine, nagu ta end isegi nimetas, ja tema ei mõistnud rohkem, kui ta mõistis. Ega isagi halb olnud. Ta oli ainult väga puine ja lihtne. Ta ei mõistnud uue, peeneema aja kombeid. Temagi oli kuuldavasti mõisast; ta vanemad olid moonakad, ta ise oli setupoiss olnud, enne kui kauplema hakkas. Noh, mis sa temaga teed! Ta ei saanud aru laste vajadustest. Häda oli temaga! Aga tuli kannatada!

Endel lausus:

«Aga mina päris tahaks, et isa võtaks uue naise! Uhke, toreda, nii nagu Alfi isa võttis.»

«Miks?»

«Siis tuleks meil ka uus uhke ja tore elu. Nagu Alfil nüüd on. Mis Alfil nüüd viga elada! Kõik tal on — koogid, uued kingad, hõbedane suletoos, jalgratas, juturaamatud ... Ja sööb puha häid praade, kompotte, joob

šokolaadi. Iga päev külalised, tants, muusika. Lõbus! Meil aga elu nagu moonamajas! Jah! Igav, hall kõik! Ja mis ime siis, et Elmar ringi tõmbama hakkas! Aga sellest ei saa sina veel aru.»

«Miks ma siis ei saa?»

«Sina veel alles neljandas klassis. Sina õpid alles keskaega.»

«Päh! Mis see uus aeg siis targem on?»

«Ega sellest ole jutt. Aga ma ütlen sulle, et kui kodus on kõik säärane vilets, hall ja igav kui meil, siis kohe nagu tõmbab välja ja nii . . .»

«Sind kah?»

«Miks siis mind mitte? Ega minagi halvem ole kui teised. Isa on meil hiiglarikas, seda ütlevad kõik. Aga ta on väga kitsi. Seda ütlevad nad ka . . .»

«Mis siis sellest?»

«Sellest on niipalju, et isa võiks veidi heldem olla. Oleks meil kõigil parem.»

«Isa tahab veelgi rikkamaks saada.»

«Jah, noh . . . Mis meil sellest head? Eks sa ise tea, kuidas selle taskurahaga on. Aga kui ta annaks meile mõned kopikad ja kodus ka kõik oleks valgem — vaat kohe kõik oleks parem. Ja kodus oleks ilusam olla, ei kisuks nii välja. Elmar võiks ka veel koolis olla.»

«See kõik seisab uues ajas või?»

«Mis uues ajas! Sellest saan ma ise väga hästi aru.»

«Noh, hea küll siis. Mine aga siis nüüd oma teed, minu tee läheb siit.»

Ja vend ning õde lahkusid tänavanurgal.

Endel, paks kuueteistkümne-aastane filosoof, vantsis tasakesi oma kooli poole ja mõtles. Tema oli palju vaimsem poiss kui Elmar. Ta tõi endale raamatukogudest raamatuid ja luges palju. Teda huvitas ajalugu. Kuid eriliselt huvitasid teda ilusad ajaloolised ehitised, kujud, kunst. Ta ise joonistas ja maalis. Kuid isalt oli raske saada värvide raha. Isa seda ei pooldanud. Isa tahtis, et Endlist saaks advokaat. Endel aga, kuna värvid olid kallid, otsis sinist savi ja potsis savist kõiksugu asjakesi ning kujukesi. Tegi vanatädist mitu kuju. Ning vennast ja õest. Oleks isastki teinud, kui oleks saanud.

Pessimistlikult sammus Endel koolimaja väravast sisse.

Vahepeal oli aga vana Tohver tädile arsti toonud. Arst katsus ja kompis, kuid midagi kindlat ei osanud öelda.

«Võib olla — maks...» arvas ta. «Haige on juba kaunis elatanud. Kuigi kõva ta haigusele vastu panema enam ei ole. Tuleb kõigeks valmis olla. Ma kirjutan midagi. Kui see ei aita, siis oleks parem, kui viiksite haige haiglasse. Teil pole võimalik teda siin korralikult põetada.»

Ning läks.

Vana Tohver ise jäi haige juurde — polnud ju ka kedagi teist. Ta tõi apteegist rohu ja andis seda tädile, sundides vanainimest seda poolvägisi võtma.

Aga eit, kes eluajal peaaegu mingit rohtu polnud võtnud, tõrkus nagu väike laps.

«Ei usu mina nende tilkadesse!» ähkis ta. «Siin ta pusis ja torkis — valu tegi ainult! Ei tea tema minu hädast midagi! See rohi teeb veel halvemat!»

Aga õepoeg sundis — vana võttis.

«Vuh, see kui kihvt!» raputas eit kibedasti pead. «Ennegi, ega rohi surma vastu aita, ei aita!»

Kuni lõunani lamas ta rahulikult, isegi magas. Rohi vist uimastas teda. Aga siis hakkas kaebama suurte valude üle kuskil — ikka parema külje sees. Ta nägu oli punane, higine ja ängistatud. Ta oigas suure häälega ja palus jumalat appi.

Lapsed tulid koolist. Tohver jättis nad haige juurde ja ruttas uuesti arsti otsima. Seekord sai ta teise — vanema.

Ent polnud päris kindel oma asjas ka see.

Kui ta haige läbi oli katsunud, arvas ta, et tegemist on kõhukelme põletikuga.

«Peate haige kohe haiglasse viima, et teda seal põhjalikult läbi saaks vaadata ja vastavalt ravida!»

Kuid kui haige sellest kuulis, et teda tahetakse haiglasse viia, hakkas ta paluma:

«Kulla Sannäkene, pojakene, ära vii mind sinna! Lase mul ikka siin surra! Siin on mul kergem oma hinge issandale anda! Ikka omakseid ümber!»

Tohver oli nõutu.

Õhtuni venitas ta tädi haiglasseviimisega. Ja õhtul seletaski vanainimene, et tal on veidi parem. Ta jäi uuesti magama. Lapsed valmistasid ise endale toitu, käies köögis kikivarvul ja hoidudes tegemast müra. Vana Tohver istus oma toas ja käis aeg-ajalt haige voodi juures.

Kella kümne paiku õhtul ärkas tädi uuesti. Ta nägu oli rahunenud, silmad nagu suurenenud, ta oli kahvatu, punetus näolt oli kadunud. Aga ta näis olevat väga jõuetu ja kaebas suurt nõrkust. Lapsed pakkusid talle süüa. Kuid ta ei tahtnud muud, kui jõi klaasi teed — sellegi vaid pooleldi.

«Lapsukesed,» ägas ta. «Olge ikka sõnakuulelikud oma isale! Ta armastab teid väga ja tahab teile head. Teie ainult ei saa sellest aru. Ega see midagi tähenda, et ta teil ei lase igale poole minna. Küll lähete, küll lähete, kui kasvate . . .»

Ning langes jõuetult voodisse.

Lapsed seisid ta ümber pisarsilmil. Isegi Elmar ei saanud teisiti, kui pidi paar korda salaja silmi pühkima.

Ja tema ometi oli selle moonanaise peale sageli pahandanud! See luuras tema järele ja andis siis isale üles! Kui Elmar õhtuti salaja, pärast isa uinumist välja hiilis, peatas teda tädi ja hoidis tagasi. See täitis Elmari mõnikord tulise vihaga ja ta lausa sõimas:

«Uh sind, vana kändu!»

Ent siiski poolkuuldavalt, omaette.

Vanatädi oli siiski selline auväärt olend, et lausa näkku temale säärast ütelda ei söandanud isegi Elmar. Aga küllap vanatädi siiski kuulis, mida vaja.

Nüüd oli peatse surma pitser ta näole vajutanud midagi, mis lepitas isegi Elmari.

«Minge nüüd ilusti magama,» soovitas vanatädi kõigile. «Küll hommikul on mul juba parem! Jah! Valu ma enam ei tunnegi! Kui hommikuni ilusti puhkan, siis kaob ka see nõrkus seest ja ma lähen jälle turgu teile supiliha ostma. Pole häda midagi.»

Nii jäigi ta oma voodisse.

Vana Tohver käis öösi ärgates paar korda kuulamas,

kas tädi hingab ilusti. Mõlemal korral kuulis ta pimedusest tasast hingamiskahinat.

Aga kui ta väsimusest hommikul veidi kauemini oli maganud kui muidu, hüppas ta ruttu voodist välja, sest ta oli nagu kuulnud mingit häält.

Tädi voodi juurde joostes leidis ta vanainimese endiselt oma asemel, kuid valgustades voodit nägi Tohver, et tädi suu oli lahti ja ta käed kramplikult surutud vastu voodi servi.

«Tädi!» hüüdis õepoeg. «Tädi!»

Ta haaras vanainimese käe — see polnud veel külm ega kange. Tähendab tädi oli alles äsja surnud!

Tohver kummardus tädi rinnale — kuulatas. Ei, hingamine oli juba kustunud. Vana vaene kandiline nägu oli tõmbunud veelgi kandilisemaks ja tõmmumaks. Lõug, otsekui parkunud nahast, oli püsti ja tõi nähtavale kaelaalused kõhnad sooned, mis olid veel pingul surma-agooniast.

Tohver surus tädi silmad kinni ja pani kokku ta vanad suured karedad käed — käed, mis olid nii palju tööd teinud!

Kibe pisar veeres üle õepoja näo ja langes tädi jämedale särgile.

Ta tundis, et see siin oli talle siiski palju, palju ligem kui kõik need uueaja noored inimesed — jah, isegi omad lapsed! See vana süda, mis oli lakanud töötamast, mõistis Sammulit siiski paremini kui keegi teine. Ta oli pärit sealt — sealt Sannä noorusmaalt, teisest maailmast. Ei seal olnud midagi muud saada kui tükk leiba — ja oldi õnnelik, kui see oli!

Lapsed! . . . Oma tädi voodi juures tundis isa seda külma hõngu, mis oli tema ja laste vahel. Ta tundis nüüd selgesti, et ta oli maailmas üksi!

## 30

Vanatädi maeti.

Tulid kokku sugulased ja omaksed ja said ometi kord süüa ja juua rikka Sammuli juures.

Ja süüa ja juua oli tõesti palju.

Ent muidu näis Sammul elavat väga lihtsalt.

Ühtedele see meeldis, teistele mitte.

Söödi ja joodi ja saadi ometi kord ka Sammuliga sugulasejuttu ajada ja talle mõndagi ütelda, mis südamel kipitas. Vintis peaga oli seda hea teha. Aga pikk see lõbu ei olnud, sest peagi kadusid kõik jälle igaüks oma nurka ja mõnelgi oli pärast piinlik.

Jäigi kõigile teadmata, mis haigus vanatädil õieti oli olnud. Aga kellele oligi see enam tähtis! Peaasi, et ta oli läinud.

Kuid vanatädi surm tegi Tohvrite elu veelgi hallimaks ja kurvemaks, kui see oli olnud seni. Vanatädi oli olnud nagu ainus normaalne inimene selles korteris ja tema surmaga muutus elu selles korteris veelgi iseäralikumaks.

Ei läinud täide Endli lootus, et isa võtab teise naise — toreda ja uhke —, kes kõik elu teisiti sisse seaks. Isa palkas ainult teenija, kah vana inimese, kes pidi koduse majapidamise eest hoolitsema. Lastekasvatamise muret enam ei olnud — lapsed olid juba suured.

Elmar, kes teenis äris, sai nüüd vähemalt öösiti salaja väljas käia, ilma et teda keegi oleks luuranud. Teenija magas köögis kui tõhk ja ei huvitanud teda muidugi noorhärra asjad.

Aga isa siiski teadis, et Elmar katsus öösiti salaja väljas käia — ja kui ta mõnikord öösel ärkas, läks ta poiste tuppa vaatama. Juhtus siis Elmari voodi tühi olema, siis oli poisil järgmisel päeval peapesu oodata! Isa ei ajanud nüüd enam pehmet sõbralikku juttu, ta lausa kärkis. Ja Elmar, kes oli näo ees kartlik, kuid seljataga vihane, tundis end pärast sääraseid torme väga halvasti.

Isa ei saanud aru, miks poiss ometi nii käitus. Miks ta tikkus pidudele ja seltsimajadesse ja jumal teab veel kuhu! Miks suitsetas, katsus hankida viina ja sõbrutses poesellidega!

Milleks oli seda vaja poisile, keda ootas suur tulevik, kes võis kord kõik isa ärid üle võtta ja teha, mida ta tahtis! Vaat siis, kui ise ka midagi olid ja midagi ka suutsid, vaat siis võisid ometi endale ka midagi lubada,

mis midagi väärt oli! Ja võib olla, et siis see kolmekopikane lõbu kõik enam ei tõmbagi!

Küll katsus isa poissi noomida ja igaviisi teda õige mõistuse juurde tuua, aga asjata.

Näo ees kartlik, lubas Elmar kõik!

Aga niipea kui isa selja pööras, alustas ta jälle oma kahepalgelist mängu. Äris, kui oli isa silma all, teeskles ta vilgast ja püüdlikku ülalpidamist, teenis ostjaid kannatlikult ja viisakalt ja süvenes muudessegi kauplemissaladustesse.

Aga niipea kui isa väljus, läks Elmar tagaruumidesse suitsetama ja sellidega lõõpima. Ja õhtuks lepiti kokku mõne urka külastamise suhtes või mõne olengu korraldamiseks — kaardimänguga, puskariga ja tüdrukutega.

Isa nägi varsti, et ta oli selles võitluses jõuetu. Poiss jäi selleks, mis ta oli. Teda oli juba võimatu ümber pöörata. Vähemalt nende vahenditega, mida isa oskas kasutada.

Ei teadnudki vana enam, mida ette võtta. Kõige parem, mõtles ta, on oodata. Las kasvab ja jookseb sarved maha.

Ja ta hakkas pojale rohkem lubama.

Ei kontrollinud enam öösiti, ei noominud ka enam; teeskles koguni, et ta poega üldse enam tähelegi ei pane.

See oli Elmarile uudis!

Ja see oli vesi tema veskile!

Nüüd kadus ta sageli päris avalikult õhtuti kodust, tuli alles hommiku eel, sageli vintis, ja oli siis kogu järgmise päeva äris unine ning viril.

See oli vilets pilt. Kuid isa kannatas sellegi ära.

Aga siis juhtus midagi, mis tõi lõpu.

Kord, kui vana õhtul pimedas toas voodis lamas, uneta, avanes ta toa uks tasakesi ja tume kuju hiilis sisse.

Vana jäi liikumatuks — ta aimas äkki, mis tulemas, ja tal oli vilets olla!

Tume kuju hiilis tasakesi ringi ja otsis midagi. Hiilis ja kuulatas. Hiilis ja kuulatas. Vana teeskles, et ta magab, kuid ta silmad olid pimeduses avatud.

Lõpuks leidis hiilija, mis talle vaja. Kuuldus riiete sahinat ja raha tilinat.

Nagu välk hüppas vana voodist. Ja juba hoidiski ta poega turjast!

«Sina näru!» kähistas vana. «Sina varaste varas! Oot, ma sulle!»

Ja hoobid laksusid.

Isa peksis poega, seni kui väsis.

Poeg vaid nuttis ja hädaldas, aga tasa, sest isa kähises:

«Suu pea, sina mait! Kui teenija sellest aru saab, mis siin sünnib, siis on varsti linn lärmi täis ja ma annan su politsei kätte kui kurjategija!»

Lõpuks viskas isa poja põrandale maha kui koti ja istus ise lõõtsutades toolile. Värisevi käsi süütas ta tule. Poeg lamas kinnisilmi, nina verine, nägu kahvatu ja viril — ei tea kas vihast, ei tea kas häbist ja valust.

Isa silmitses teda viivu.

«Kui sa mu poeg ei oleks, ma poleks sihukest viletsat taskuvarast peksnud, vaid ta pokri lasknud pista!» ütles ta tasa, põlglikult. «Sihukene alatu räbal oled sa, et ma ei taha uskuda, et sa mu poeg oled! Nüüd on sulle kümnest rublast juba vähe, nüüd hakkad sa uuesti varastama! Miks sa ei küsi, miks sa varastad?»

Poeg avas äkki silmad ja tõusis istuli:

«Sa ei anna ju, isa!» hüüdis ta ja pisarad purskusid jälle ta silmist. «Sa pead jälle pika jutluse, kuid raha ei anna! Ja sinu jutlus on nii hirmus kuulata, et see on hirmsam kui . . . kui . . .»

«Kui vargus!» lõpetas isa pilklikult. «Tõesti? Isa manitsussõnad on sulle hirmsamad kui sulitembud! Seda ma näen! Ja kas ma sulle halba tahan!»

Poeg istus põrandal, pühkis pisaraid ja vaikis. Siis lausus ta jälle:

«Seda ma usun, et sa halba ei taha, isa. Aga kui sa meid vangis tahad üles kasvatada, siis sellega ei võida sa midagi!»

«Ja mis ma sinuga siis pean tegema? Laskma sul kogu aeg ringi kaaberdada ja trallida? Ja muud ei midagi?»

«Ega ma seda alati teeks!» vastas poeg.

«Tõesti? Või mitte alati?! Kui palju siis?» pilkas isa.

«Mitu tundi päevas! Või mitu päeva nädalas? Ja palju aega jääks siis üle veel ka tööks?»

Poeg vaikis.

Isa ütles:

«Tõuse üles ja mine voodi. Ma pean tõesti pead murdma, mis ma sinuga teen. See ei ole naljaasi. Kui ma sulle palka juurde panen ja sulle täieliku vabaduse annan — kes teab, millega see lõpeb! Ega sihukesele ükski palk vastu löö — ikka tuleb puudu! Ja kui sul kõik voli käes on, mis sa aga tahad — jumal, mis sellest välja tuleb!»

Poeg tõusis vaevaliselt üles, sest isa hoobid polnud kerged! Ta oiatas paar korda. Longates kobis ta toast välja.

Isa ohkas üksi jäädes. Siis hiilis ta tasakesi köögiukse taha ja kuulatas. Teenija magas! Sel karul oli hea uni! Asi seegi. Kui Endel ja Juta kuulsid, see polnud veel kõige halvem.

Kaua istus isa ja mõtles.

Ja kui ta jälle voodisse läks, magas ta üsna vähe. Hommikul tõustes leidis ta Elmari voodist.

«Isa,» ütles Elmar, kui vana üle läve tuppa vaatas. «Ära ole pahane, ma täna ei lähegi ärri. Mul ... on veidi ... paha!»

«Hea küll,» vastas isa. Talle jäi aga arusaamatuks, mida poiss mõtles — kas kehalist või hingelist kannatust.

Kui ta oma äri poole läks, oli ta keha veidi rohkem küürus kui harilikult. Ja ta ei vaadanud üles. Ta elu tundus talle olevat tühi ja kurb.

Aga oma äris tundis ta end jälle inimesena! Siin kosus ta jälle. See oli töö, oli tegevus! Ja see oli kõigest ülem!

Koju lõunale tulles ja Elmarit vaatama minnes leidis ta poisi voodi tühja olevat. Teenija ütles, et noorhärra olevat juba paari tunni eest kodust lahkunud. Kuhu, seda teenija ei teadnud.

Hm ... Isa haaras rahutus poja pärast! Ka lõunale poiss ei ilmunud. Vaikides sõi isa Endli ja Jutaga. Endel ja Juta teadsid öisest loost, see paistis nende olekust. Kuid isa ei saanud selles midagi muuta.

Vahest on Elmar äris?

Kõige tõenäolisem.

Või vahest läks juba jälle kuhugi?

Aga et ta pärast öist juhtumit niisama linna laaberdama oleks läinud, seda oli raske uskuda. Kõige rohkem, et hulkus kuskil pargis või linna äärtel ja jahutas oma pead . . .

«Kui Elmar koju tuleb, siis saada ta kauplusse,» ütles isa Endlile ja lahkus kodust.

Kui ta ärri jõudis, teatas talle kassapidaja, et vahepeal oli Elmar kassas käinud ja seletanud, et isa vajab kodus viissada rubla.

«Ma saatsin teile ainult nelisada,» vabandas kassapidaja. «Sest kassas oli ainult nelisada kakskümmend. Ja päris tühjaks ma kassat ei tahtnud jätta.»

Vana Tohver muutus näost punaseks. Siis kahvatas ta. Ta vankus veidi, haarates käega lauast. Õnneks ei märganud kassapidaja midagi, kohendades pabereid oma sahtlis.

«Hea küll,» torises Tohver viimaks. «Hea küll. Ma tulin toime. Mul oli ka omal kodus. Seal tuli kellelegi ekstra arve välja maksta. Remontide eest. Pank oli juba kinni.»

Ja vankus kontorisse.

Kontoris laual oli Elmarilt kiri.

Avades selle luges Tohver:

«Jumalaga igaveseks, isa!»

## 31

1917. aasta kevadel lõpetas Endel gümnaasiumi ja avaldas isale soovi Peterburi edasi õppima minna — kunstikooli — maalimist ja skulptuuri.

Olid rahutud ajad. Endel oli teistega ühes läbi teinud kõik revolutsiooni tormid ja ta oli väga vaimustatud uutest tuultest. Isa aga ei olnud seda mitte! Äri ei toonud midagi sisse, hea veel, et teda lausa tühjaks ei varastatud! Ja hea ka, et kaubad olidki otsas, peaaegu läbi müüdud kõik. Samuti oli hea, et raha oli paiguta-

tud teistesse ettevõtetesse — seebivabrikusse ja majadesse. Kuid ega vabrik ja majadki nüüd õiget tulu andnud! Vabrikus talitasid töölised, kuna majades üürnikud ei tahtnud midagi maksta. Ning mis väärtus sel rahalgi enam oli!

Endlil ei näinud aga isa muredest põrmugi arusaamist olevat. Peaasi, et oli vabadus! Endel jooksis ühelt miitingult teisele, laulis marseljeesi ja karjus hurraa! Kuid raha oli temalegi vaja. Ja kui ta sügisel Peterburi tahtis minna, siis oli talle palju raha vaja!

Isa oli haiglaseks jäänud. Ta kaebas südant. Aegajalt oli päris haige. Viimase aja ärritused, tormid ja tuuled polnud temasse mõjuta jäänud. Eriti veel kodused asjad!

Elmarist polnud midagi kuulda. Ta oli kadunud kui vette. Kuid isa ei otsinud teda . . .

Ja nüüd see Endel!

Isa oli siiski salaja lootma hakanud, et Endel, pikaline, taibukas, rahulik poiss, jääb ilusti koju ja astub Elmari asemele isa kõrvale ärri. Või vähemalt astub ülikooli. Endel ei hulkunud väljas, ta töötas palju — õppis, luges, potserdas oma kujusid. Viimasel ajal ei keelanud isa talle enam ka värve.

Isa üldse katsus nüüd lastel nii elada lasta, kuidas nad tahtsid. Pealegi ei läinud ei Endel ega Juta halvale asjale. Nendega polnud isal sääraseid muresid, kui oli Elmariga.

Isegi raha andis nüüd vana lastele.

Kuid kokkuhoidlik ja toriseja oli ta seejuures siiski. Ta ei saanud ju end enam ümber teha!

Lastesse aga mõjus see vastupidiselt — see isa moraalitsemine ja epistlite lugemine. Mida rohkem isa luges, seda vähem lapsed sellest hoolisid! Isa hakkas seda taipama. Aga ta jäi selleks, mis ta oli — vastu oma tahtmistki. Ja ta oli juba küllalt vana, lapsed aga noored.

Sõitiski siis Endel sügisel Peterburi, hoolimata revolutsiooni tuultest ja tormidest.

Raskemeelselt saatis isa teda.

Läks ka teine poeg!

Ja isa jäi maha oma asjata püüetega poegi oma meele järgi pöörata.

Küllalt tegi ta katseid Endlit pöörata, kuid sellest ei tulnud midagi välja.

Ja lausa ähvardada ning sellegi pojaga sidemed lõpetada poja püüete pärast — ei, seda vana enam ei taht-nud ega saanud!

Isa jäi üksi Jutaga ja sammus vastu veelgi segase-matele ja raskematele aegadele.

Juta oli nüüd isa ainsaks lohutuseks.

Ta oli koolis hea õppija, kuid sünge ja igav kodune elu ajas ka teda kodust välja.

Isa ei teinud talle takistusi — niipalju kui ta suutis end ses suhtes ise tagasi hoida.

Jutal oli palju sõbrannasid, neid sai külastada! Ja kus oli pidu või oleng — sellest tahtis tingimata osa võtta ka Juta.

Juta sai endale tuppa mõne ilusama asja, et sõbran-nasid ka enda pool vastu võtta. Muidu oli ju Tohvrite korter ikka veel nagu mõni vanade kolude ladu. Isa ei hoolinud ilusatest asjadest ja lapsed polnud seni ju veel täisealised. Aga Juta oskas isalt üht ja teist välja võtta — nii, ilma suurema nurumiseta, üsna vaid paari meeldiva sõnaga.

Juta oli isa lemmik!

Ta sai endale ka ilusamaid riideid, nüüd, kus vennad olid kodust ära ja isa jäänud üksi oma muredega — ja Jutaga.

Jutast ei võinud nüüd keegi öelda, et ta ka väliselt polnud rikka Tohvri tütar.

Alati naerul, alati lõbus, ilus, kuldsed juuksed lok-kis, hele rõõmus nägu ja suured hallikas-sinised silmad säramas, nii tippis ta kooli ja jooksis ka oma tuttavate poole.

Juta armastas laulu, mängu, tantsu, ilusaid asju, keni valgeid tubasid, lõbusaid inimesi.

Kõike seda, mida tal kodus ei olnud.

Nii mõneski suhtes meenutas Juta isale oma ema. Nii mõneski suhtes.

Ka Juta ema oli ju armastanud laulu, mängu, ilusaid asju, külalisi. Kõike seda, mida tal oma mehe juures

ei olnud. Kuid enne abielu, neitsipõlves, oli ta ju käinud pidudel, mänginud näitemänge ja laulnud laulukooris. Ja lugenud palju raamatuid.

Ka Juta luges palju. Raamatuid sai ta külluses, küll raamatukogudest, küll tuttavatelt. Ja võis neid isegi osta.

Jutal olid palju paremad ja rõõmsamad päevad, kui olid kord ta emal. Ja isegi Elmaril näiteks. Aga ka Endlil.

Isa oli üksi, pojad olid läinud, kadunud. Kuid tema juures oli ta lemmik.

Jutagi mängis kaasa näiteks koolipidude näidendites, laulis kooli laulukooris. Temal oli ilus hääl ja tema mängu kiideti.

Kui möödusid revolutsiooni- ja okupatsiooniaastad, võis Juta veelgi vabamalt anduda oma harrastustele. 1919. aastal oli juba eesti kool ja Juta oli gümnaasiumi lõpetamas. Tema head näitlemisannet ja ilusat häält tunti juba seltskonnas. Teda paluti üles astuda heategevatel pidudel, mida siis palju korraldati sõdurite ja invaliidide toetamiseks, aga ka teisteks üritusteks raske aja puhul. Juta ilus kuju, ta kena võluv välimus meeldisid kõikjal. Ja Juta ujus omas sõiduvees.

Vanal Tohvril oli tütre edust isegi heameel, salaja! Tütar oli tütar, ta polnud ju poeg. Tütarlapselt polnud ju muud nõuda, kui et ta hästi õppis ja oli kõikjal meeldiv, viisakas ja kena. Ja tütre elurõõm valgustas veidi ka isa sünget muret poegade pärast. Teiseks meenutas tütar nii elavalt kadunukest — oma ema, Lindat. Ka too oli südames säärane nagu ta tütar. Aga tema, vaeseke, jäi oma mehe juures kõigest ilma, mida armastas ja ihkas, tema elas tolles sünges niiskes kõrtsis kui koopas, kesk joodikute räuskamist, ja salajane tiisikus sõi teda, ilma et keegi seda aimanudki oleks. Muidugi, tema isa suri tiisikusse, kuid kui Linda oleks välja saanud sellest kõrtsist, ta poleks vahest haigestunudki. Või vähemalt oleks paranenud kuskil, mõnes teises, kuivemas kohas. Savisaare ümbrus oli ju niiske, savine.

Kõike seda mõtles vana, vaadeldes oma tütart. Ja nüüd oli tal seegi rahuldus, et ta laskis tütrel osa saada sellest, millest jäi ilma ema.

Ta tundis, et armastas tütart rohkem kui poegi. Ja et tütar oli tema juures ja millegagi ei kurvastanud oma isa, see oli isegi suur õnn!

Poegadest ei kuulnud isa ei 1918., ei 1919. aasta jooksul midagi. Piir Venemaaga oli kinni, läbipääsu ei olnud. Kus oli Elmar? Elas ta veel? Ja mida tegi? Ning Endel? Viimast korda saatis isa talle raha 1918. a. algul. Kuid 1919. aastal koguni sõditi Venemaaga. Mingist ühendusest polnud juttugi.

Pärast rahulepingu sõlmimist 1920. aastal hakkas isa kuulama Endli järele.

Aga polnud sellel mingisuguseid tulemusi.

Nii möödus teadmatuses ka 1920. aasta.

1921. aastal hakkas elu jälle omandama normaalsemat ilmet. Vana Tohver sai jälle kaubelda ja äritseda. Ta võttis seebivabriku täiesti enda kätte, tellis uusi kaupu, korraldas ja kohendas oma maju. Kuid ta tervis oli juba kaunis halb ja segas tööd. Ent ta ei pannud seda tähele. Mis seal tervisest! Oli muidki muresid.

Juta oli nüüd koolist läbi. Ta käis seltskonnas ja tal oli palju tutvusi. Juta oma pehme ja maheda taktikaga oskas isa niipalju mõjutada, et nad seadsid sisse väikese kena korteri ühes oma majas kesklinnarajoonis ning ostsid uue mööbli, kuna vana kolu rändas lõpuks ometi pööningule.

Paaril heategeval pidul mängis Juta koos kohaliku teatri näitlejatega ja teatrijuhatus esines talle ettepanekuga astuda teatri näiteseltskonda — nii, ajaviiteks.

«Teil on palju head annet! Kahju oleks, kui see kaotsi läheks! Kõik jääksid sellest ilma! Aga teie ise ka!»

Juta naeris:

«Ei tea . . .»

«Me maksame teile isegi palka!» naerdi vastu. «Oo jaa, suurt palka! Oma kuus-seitse tuhat marka kuus! Mis teie selle peale ütlete?»

«See on ju väga tore! Aga . . .»

«Ega härra Tohvril selle vastu ju midagi olla võiks? See ju nii — ajaviiteks teile. Teie isa näeb ju heameelega, et te natuke mängite.»

«Ma räägin temaga . . .» oli vastus.

«Tubli, tehke seda! Loodame, et vanahärra nõustub.»

Isale rääkis sellest Juta, sissejuhatuseks, nii, et teatrist on palutud teda mõnedes tükkides kaasa mängida. Tasu eest! Ajaviiteks . . .

Vana ei näinud selles midagi paha. Teatritegemine oli talle nüüd ses mõttes püha, et seda oli nii kõrgelt hinnanud ta kadunud naine, et see oli olnud ta igatsuseks — laul, mäng, seltsitegevus, rõõmsad inimesed . . .

«Mis nad sellest tasust . . .» ütles ta. «Seda pole sulle vaja. Palju neil seda raha isegi on!»

«Noh, see on juba kord komme . . . Nad tahaksid mind päriselt näiteseltskonna liikmeks saada . . .»

«Ah päriselt näitlejaks?»

«Noh . . . jah . . .»

«Hm . . .»

See vanale enam nii hästi ei meeldinud.

«Misjaoks seda?» küsis ta. «Seda pole vaja. Sa võid ju niisama kaasa teha, kui sulle meeldib. Ajaviiteks, nagu sa ise ütlesid. Ja kui nad selle eest sulle maksta tahavad — pole vaja. Tuled ilmagi toime.»

Ning selle juurde jutt esialgu jäi.

Tütar aga hakkas innukalt käima teatris proovidel. See oli just see, mida ta vajas. Paremat ta midagi elult ei tahtnud.

Ja kui saabus etendus, istus vana Tohver esimeses reas ning tütar mängis isale.

Kõik see oli väga liigutav ja ilus.

«Aga miks sa oma näo nii hirmsasti ära olid määrinud?» küsis isa pärast kodus. «Kas seda siis vaja oli?»

«Jah. Muidu ei ole nägu küllalt ilmekas.»

«Mulle oli ta aga juba liiga ilmekas!»

«Sulle küll — sa istusid esimeses reas. Aga kui näol puudub grimm, siis jääb temast juba isegi keskmistesse ridadesse ainult hele plekk.»

«Mis siis sellest? Peaasi on mäng — sõnad.»

«Seda küll. Kuid ilma miimikata on sõnad surnud, nad ei pääse küllalt mõjule.»

Ent vana vaatas sellele siiski vaid kui tütre armsale ajaviitele ega hakanud seda kõike kuigi tõsiselt arutama. Las mängib, kuidas tahab!

1921. aasta lõpul ilmusid viimaks pojad!

Isa oli nad juba peaaegu surnute nimekirja pannud. Aga koos nad tulid — mõlemad, nii Endel kui ka Elmar.

Elmar oli peenikene, kitsas, natuke ettepoole lookas, ikka sama valge näost, veidi tedretähine. Tal olid punakad vurrud ja punakate laugudega helesinised silmad. Endel oli endiselt madal, tüse, tõmmukas.

Kuid viletsasti olid nad mõlemad riides. Neil polnud õigeid ülikondi ega palituid — mingi segu vanadest sõduri- ja erariietest kattis nende keha; rohkem oli selles pulste kui terveid asju. Ja jalas olid katkised säärsaapakotad. Juuksed ja habemed metsikud.

Tulnud olid nad Krimmist. Vrangelli juurest. Türgimaa ja kogu Euroopa kaudu. Müües oma asjakesi ja pooleldi nälgides.

Nad saabusid kord sügisõhtul, kui isa ja tütar istusid õhtusöögi juures. Teenija, kes helistamise järel ukse oli avanud, tuli kohkunud näoga:

«Seal on kaks mingisugust . . . Tahavad sisse . . .»

«Kes nad on?» küsis vana Tohver.

«Ei nad ütle . . . Muudkui tahavad sisse . . .»

«Midamoodi nad on? Lihtsad inimesed?»

«Hullemad . . . Päris . . . päris . . . passatskid!»

Juta tõusis lauast ja läks vaatama.

Vennad seisid ukse taga, piiludes ukseketi pilu vahelt sisse kui kaks santi.

«Püha jumal!» hüüdis Juta, sest ta tundis nad kohe, räbalatest ja karvadest hoolimata: üks tüse, tõmmu, teine kõhn, valge.

Ta võttis keti klirisedes ukse eest.

«Tere, õekene!» hüüdis Endel, teda pihale patsutades. «Küll sa oled suureks kasvanud! Ja küll sa oled ilus! Just kui ingel! Ai, ai, ai!»

Elmar aga sirutas tervituseks väikese nõrga käe ja küsis tasa:

«Kas isa on sees?»

«Jah! Tulge aga sisse! Püha jumal! Isa!»

Vana kuulis hääli! Veidi vaarudes tuli ta esikusse. Endel lendas talle vastu:

«Tere batka! Batjuška!»

Ning ta kaisutas isa.

Elmar aga seisis nurgas, müts käes, valmis lahkuma: «Isa, kas . . . kas sa oled mulle andestanud?!»

Vana neelatas midagi.

«Tulge sisse!» ütles ta pojale otseselt vastamata. «Võtke maha omad . . . noh riiete järele te küll rikkad ei ole!»

«Ega ole muidu kah!» seletas Endel lõbusasti. «Kõik, mis meil vähegi väärtuslikku oli, lõime läbi. Seal suure Konstantinoopoli linna peal. Ja pärast Pariisi ja Berliini linna peal! Ja siis Varssavis! Ja siis Riias! Ja nüüd oleme siin! Tore maa siin — Eesti vabariik! Kes võis seda uskuda! Läksin siit vene koolipoisina ja tagasi tulin Eesti vabariigi kodanikuna! Naljakas! Ja, oi, teil ju hiiglatore korter! Kuramus! Kes võis seda uskuda!»

Endel tundis end kohe kodus. Ta aimas kohe, et vahepeal on sündinud mõndagi ka kodus.

Elmar aga hoidus seina äärde ja vaatles kõike kui võõras.

«Istuge lauda!» hüüdis Juta. «Teil vist küll kõhud väga tühjad? Alma, tooge veel midagi, mis kodus on! Ja kaks taldrikut!»

Endel oli kohe lauas!

«Isu on meil kui huntidel! Ega ole juba mitu aastat inimese moodi süüa saanud! Sa püha Mooses! Mis me kõik läbi oleme teinud! Kaeru oleme söönud! Jah! Hobustest ja kassidest ei maksa rääkidagi! Aga siin — valge lina, puhtad sööginõud, perekondlik olemine! Uskumatu!»

«Noh, aga kas Konstantinoopoli linna peal seda kõike ei olnud? Ja Pariisis, Berliinis, Riias?» naeris õde.

«Mis seal! Konstantinoopol oli meid, vene halle, täis kui kubinal! Ainult suure raha eest said midagi hamba alla, mõnes urkas. Ega meil sääraseid rahasid olnud, et oleksime võinud minna mõnesse inglise või prantsuse restorani! Pariisis ja Berliinis vaatasime ka, kus oli halvem koht. Kes sääraseid kui meie siis mujale sissegi lasi! Ja Riias päriselt nälgisime juba. Need vähesed dollarid ja sõrmused, mis Krimmis meie jaoks leidusid, olid läbi!»

Ja Endel langes kui metsaline külmade kotlettide kallale.

«Elmar, mis sina ootad?!» naeris Juta. «Istu ja hakka ka pihta! Muidu jääd ilma!»

Elmar heitis isa poole kartliku pilgu.

Isa lausus loiult:

«Istu jah ja kinnita end. See kulub teile ära. Ja jutustage ka, kus te olite ja mida tegite.»

## 32

Elmar oli kodust põgenedes vabatahtlikuna sõjaväkke astunud. Sõjas oli ta ülendatud ohvitseriks. Ta näitas ülesvõtteid, millistel tal oli seljas uhke munder, mõõk puusal. Ja ta oli saanud vahvuse eest aumärgi.

Endel aga kiitles sellega, et ta, kui kodust enam kopikatki järele ei jõudnud, oli hirmsal kombel nälginud, 1918. aastal. Siis ta oli teinud kõiksugu tööd, mida aga Venemaal veel vajati, et kuidagi hinge sees hoida. Oli pühkinud tänavaid, vedanud mustust, pidanud kojamehe-abi ametit. Kuid 1919. aastal õnnestunud tal saada ühesse väljateatrisse kulisside maalimise alal kellegi dekoraatori käsilaseks. Siis polnud väga vigagi, olnud süüa — vähemalt leiba ja kartuleid. Ja kui valged väljateatri ühes muu koluga Kurski all vangi võtsid, sai Endlist valgekaartlane, päris sõdur kohe, püssiga, kes aga siiski oskas kuidagi rohkem tagalas kui lahinguis püsida.

Krimmis sattusid vennad juhuslikult kokku. Üks kandis toredat ohvitserimundrit, teine oli aga vilets hall täitanud sõdur.

Ja kui enamlased Krimmigi palavaks kütsid, otsustati üheskoos kodumaale pääseda. Suur sõjapõgenejate laine võttis nad Krimmist kaasa ja uhtus Konstantinoopolisse. Sealt saadi juba omal jõul edasi.

Endel tundis end kodus päris kodusena ega hakanud isaga ligemalt midagi klaarima. Tema asjad olid selged. Ta kuulis, et linna on asutatud eesti kunstikool, ja läks

sinna maad kuulama. Ja tagasi tulles teatas isale, et astub kunstikooli.

Isa oli jälle salaja lootma hakanud, et vahest aeg ja elamused on Endlist välja ajanud ta kunstikalduvused. Endel meeldis isale oma otsekohesuse, julguse ja lahtise olekuga. Temast oleks võinud saada tore ärimees!

Aga Endel, hoolimata kõigist läbitehtud raskustest, tahtis oma vana asja edasi viia ja alustada just sealt, kuhu sõda ja rahutused asja pooleli jätsid.

Temaga polnud midagi teha! Ta ei tahtnud muust kuuldagi!

Isa seisis jälle teelahkmel: kas hakata Endlile ägedasti vastu või anda talle järele. Aga valusad kogemused Elmariga olid ikka veel valusasti meeles.

Isa ohkas. Las poiss läheb oma teed! Siis vähemalt saab tast korralik inimene. Kui hakkad teda sundima teisele teele — ei tea, mis temast siis saab!

Ja rõõm Endli kojutulekust oli rikutud. Polnud sellest jäänud pooltki! Kunstist ja kunstnikest teadis vana niipalju, et see pole kellegi meheamet ja need pole ka kellegi mehed — igavesed raharaiskajad, vedelvorstid, näljarotid, joodikud ja santlaagrid!

Et üheks sääraseks pidi saama just tema poeg!

Ent see oli siiski parem, kui et tast poleks midagi saanud — või veel midagi halvemat . . .

Nagu näiteks Elmar . . .

Mis ta nüüd oli? Ohvitser? Aga eesti sõjaväkke teda ei võetud, kuigi ta käis korra Tallinnas seda asja ajamas. Ta polnud õppinud sõjakoolis, ta oli ülendatud ohvitseriks lühikese kursuse järel.

Ta kõndis kodus kui vari. Kellegagi ta õieti rääkida ei julgenud. Isegi õega mitte, päris otsekoheselt. Ikka ta nagu kartis midagi, ikka tal nagu oli piinlik, ikka pidas end nagu halvemaks. Oli nagu võõras.

Ja isa oskas nii olla, et ta Elmariga otseselt jutule ei sattunud. Või kui see oli vältimatu, siis rääkis niisama — kõrvalistest asjadest: sõjast, revolutsioonist, ilmast ja maast.

Isa ja poeg olid kui võõrad.

Ning poeg ei julgenud isalt enam teist korda otseselt küsida, kas isa on talle andestanud.

Endel hakkas koolis käima ja tal oli tegevust laialt. Ja ta küsis isalt ilma pikema mõtlemiseta raha — õppemaksuks, õppeabinõudeks — ja riiet rõivasteks.

Isa muidugi andis.

Aga Elmar ei teinud midagi, ei käinud kuskil. Ta kõndis kui vari tubades ja puges nurka. Väljas jalutas ta vaid õhtuti.

Isa mõtles: mis temaga teha? Vaat, on oma poeg, tegevuseta, teenistuseta... Aga panna ta uuesti ärri...? Ei, see mõte oli vanale otse vihastav. Nii valusalt oli tal alles meeles kogu see lugu... Ja kui see kordub?! Kes vastutab selle eest!

Ja Elmar ei julgenud isalt küsida kopikatki. Muidugi, see oli võimatu! Tema suu selleks lahti ei läinud!

Kuid ka isa käsi ei läinud taskusse, et võtta sealt raha ja sirutada sellele pojale! Ja milleks? Mis või kes ta oli — see poeg? Milleks ta raha vajas?

Nende närudega, millistega Elmar saabus, ta ometi käia ei võinud. Juta rääkis sellest isale ja küsis temalt riiet ning raha, et anda seda Elmarile — rätsepa jaoks. Elmar ei tahtnud võtta:

«Ma otsin teenistust, kohta... Kui leian, küll siis ise ostan! Ega ma siia kauaks jää — teile tüliks...»

Aga õde surus talle riidepaki ja raha vägisi käte vahele.

«Võta... Sa ju ise ei küsi... Isa käskis anda...»

Vend võib-olla seda ei uskunud. Kuid võttis, lõpuks. Oli ju ka võimatu käia räbalais.

Mõne aja pärast teataski Elmar õele, et ta on leidnud teenistuse ja kolib kodust ära.

Komps käes, jättis ta õe ja venna jumalaga. Isa polnud veel kodus, oli äris; Elmar palus ütelda tervitusi.

«Kus see koht asub?» pärisid õde ja vend, saades väga hästi aru kõigest, mis sündis isas ja Elmaris, ja tundes kaasa nii isale kui ka Elmarile.

«See on Tallinnas,» vastas Elmar. «Lähen praegu rongile.»

«On sul esialgseks veidi raha?»

«Ei ole. Pole vaja. Ma saan Tallinnas avanssi.»

«Aga võta siiski see...»

Ja õde sirutas tuhat marka.

«Minu poolt kah!» lausus Endel.

Ja sirutas viiesajalise.

Elmar puikles. Kuid lõpuks siiski võttis.

«Mis koht see on?» päris Juta aralt.

«Lähen asjaajajaks ühesse eksportfirmasse.»

«Tõesti?! Soovime õnne!»

«Aitäh. Palk pole esialgu suurem asi. Kõigest viisteist tuhat kuus! Aga küll ta pärastpoole tõuseb.»

«See on ju tore!»

«Loodame paremat! Elage siis hästi ja odavasti!»

«Sina kah! Head reisi! Kirjuta, kuidas läheb. Ja tule aeg-ajalt meid vaatama!»

«Noh, seda . . . Küll näeme!»

«Mis tolle firma nimi on?» küsis Endel. «Siis on ikka nagu sinu aadress alati teada . . .»

«Viktor Krašinski.»

«Venelane?»

«Jah. Emigrant. Võib-olla ka poolakas. Aga mis minul sellest! Peaasi, et saan koha.»

«Õige, muidugi.»

«Hüvasti siis!»

«Head reisi!»

Ning Elmar läks.

Kui vana Tohver sellest kuulis, ei ütelnud ta midagi.

Järgmisel sõidul pealinna teadis ta aga sellest firmast kõik, mis vaja. Ja ka seda, mida tegi seal tema poeg.

Krašinski oli endine vene ohvitser ja ta kauples vanametalliga, ostes seda kokku ning saates välismaale.

Noh, äri oli äri, sel polnud viga. Aga mis asjaajaja Elmar seal oli! Muidugi, omad kohustused tal seal olid. Aga ärisõber, kellelt Tohver andmed hankis ja kes Krašinskit tundis, teadis rääkida, et tal pole õiget kontoritki. Tema ise oli kõikjal oma asju ajamas, sest see andis kokkuhoidu. Mis palka tema ametnik võis saada — noh, see oli iseasi!

Kuidas võis Elmar üldse tema juurde koha saada? mõtles isa.

Ja ta ei teadnud, et Elmar teenis Peterburis Krašinski kompaniis ja nähes nüüd kuskilt reklaamilt, et Krašinskil on Tallinnas äri, saatis talle alandliku palve-

kirja. Krašinski ei teadnud Elmari isa rikkusest. Ja ta võttis poisi pooleldi armu pärast. Pooleldi jooksupoisiks.

Aga isa teadis, et kui ta oleks tahtnud, oleks ta võinud Elmarile muretseda palju parema koha — võõrastegi juures!

Kuid mida oleksid sellest mõtelnud võõrad? Ja teiseks, kas võis isa kindel olla, et tema soovitatud kohavõtja oli küllalt aus ametnik ... et tema oma soovitusega ei vedanud sisse koha andjat ... ja ... ja iseend!

Pojad olid tulnud tagasi, kuid isa mured nende pärast polnud vähenenud. Vastupidi, vastupidi ...

Ja siis ...

See sündis 1922. aasta kevadel.

Isaga kord pühapäeval üksi kodus olles ütles Juta, et ta tahab abielluda.

Isa oli kaunis kohkunud, nii ootamata tuli see.

«Tohoh! Sa oled alles kahekümne aastane! Miks sa nii kiire oled?»

«Ei ole midagi, isa! See on nii tulnud. Me armastame teineteist ja ...»

«Kes see teine siis on?»

«See on Leo Undsaar!»

«Ah see ... näitleja!»

«Mina ise olen ka näitleja!»

«Sina ... Sina ka mõni näitleja! See on niisama nalja tegemine. Kas sa siis kedagi paremat ei osanud omale välja valida?»

«Kuidas ... paremat? !»

«No muidugi! Näitleja nüüd mõni mees! Viguripidaja! Kui neid vigureid naisterahvas peab, siis on veel mis on. Ikkagi mõnikord ilus kaeda. Aga kui mees kah määrib oma näo ära ja määgib siis lavalt alla! Naljamees — rohkem küll ei midagi! Pajats! Olgu ta ka kui naljakas või kurb tahes, aga ega täismees säärane küll ei ole! Ja kui see on veel amet! Kui sellega teenitakse leiba ... ! Ja paremat midagi ei olegi ... ! Ei, sellest ei tule midagi välja!»

«Sa eksid, isa! Leo on tubli mees! Ja väga hea näitleja! Tal on suur tulevik!»

«Mis tulevik? Kui suureks ta palk võib minna?»

«Ei selles palk ole kõige tähtsam . . .»

«Aga palgast tuleb ometi elada. Naist ja perekonda üleval pidada! Lapsi kasvatada! Praegu pole sel mehel vahest rohkem raha taskus kui hädasti omale leiva ja viina jaoks vaja. Muidugi ta joob! Ma tean! Siingi käies pole ta söögi juures kunagi napsist ära ütelnud! Ja ei tea, kuidas on võlgadega? Ega need olemata ole — säärasel mehel! Kas siis selle väikese palgakesega saab viina võtta ja peenikest isandat mängida . . .»

«Sa haavad mind, isa! Ja Leole teed ülekohut! Ta on parim ja õilsaim hing!»

«Oh, sa oled selleks liiga noor, et tunda juba sihukeste sellide hinge!» lõi isa käega. «Nad muidugi oskavad näidelda. Amet ju ära õpitud. Teavad nad ju, et sina . . . nojah . . . hm . . . Teavad, et mul on varandust . . .»

Juta nuttis:

«Isa, sa oled halb!»

Isa vastas karedalt, põlglikult:

«Ei ole midagi! Seni olin ma sinuga kõigiti nõus, sest ma . . . mul oli meeles sinu ema saatus. Ja sinu vendade oma kah. Aga nüüd ütlen: kaugemale ma enam ei lähe! Jah! Sina ei või minule midagi ette heita! Kõik sul on, mida tahad. Ilusad riided, raamatud, teater, seltskond, laul, muusika, mäng . . . Ja seda ei keela ma sulle edaspidi kah. Aga sina võiksid selle eest mind ka ometi veidikene rõõmustada — ma olen teie kõikide poolt seni ainult hoolimatust näinud! Sa oleksid võinud minu rõõmuks ometi parema mehegi välja valida. Kellest mul ka ometi midagi oleks! Et mul oma lastest ometi veidikenegi oleks meelehead! Vaat, mis ma ütlen! Sina aga tuled selle pajatsiga, selle värvitud näoga vanderselliga. Ei, siit peale ütlen sulle ei! Ja kui sinagi seepärast minuga mässama hakkad, siis mässa pealegi, ma kannatan sellegi ära. Jah! Mis ma teilt muud olen saanud! Mis ma oma elult muud olen saanud!»

«Aga isa, sa ei saa aru . . .»

«Ei tahagi aru saada! Rumalusest! Otsi omale korralik mees. Seni ära mõtlegi sellest enam rääkida! Ja kui

pahane oled — ole! Ma kannatan ära! Nii üksik kui ma ka olen!»

«Isa, aga kui sa ei nõustu... sa lükkad mu õnnetusse...»

«Tühi lori! Lapselik jutt! Kasva veel mõni aasta. Siis saad vanemaks. Ja targemaks. Küll siis ise aru saad!»

«Kui sa ei luba mul abielluda, siis... siis ma teen seda omal volil...!»

«Seda sa ei tohi! Seadus ei luba! Ja ma keelan seda seadusega! Mul on see võim. Kui sinu isal! Ja ära mõtle, et ma jätan sulle oma pärandusest markagi, kui sa siiski ka pärast täisikka jõudmist oma rumalat nõu ei jäta! Mitte üks mark ma sulle siis ei anna ega päranda! Seda ütle oma... oma sellile! Küll ta su siis rahule jätab. See on kindel!»

Seda juttu aeti aias, päikesepaistel, pingil. Juta peitis näo kätesse ja nuttis kibedasti. Isa vaatles ta värisevat õrna kuju roosas kleidis, ta vabisevat kukalt lokkide all... Isa süda pehmenes. Aga ta tegi selle vägagi kõvaks. Ei, ei! Kas siis kõik ta lapsed lähevad tal käest, kas siis kõikidest nendest peavad saama niisugused, kes isa meelest midagi ei olnud?!

Äkki tõstis Juta pea ja lausus, nägu pisaratest märg:

«Isa, kui sa seda takistad, siis juhtub õnnetus...»

«Mis õnnetus...?!»

«Ma... ma pean emaks saama, isa...»

Vanal jooksis must viirg silmade eest läbi. Ta nägu tõmbus tumepunaseks. Tüki aega vaikis ta. Siis vandus ähkides:

«Säärane kaabakas! Ma löön ta maha nagu koerapoja, kui ma teda näen! Igavene siga! Küll ta, näru, teadis, mis ta tegi!»

Äkki muutus ta nägu surnukahvatuks, ta suu kiskus viltu, ta tõstis käed nagu kaitseks üles ja vajus siis pikkamisi maha — pingi kõrvale liivale.

Kui ta jälle ärkas, lamas ta oma voodis. Kaks valges kitlis meest seisid ta voodi kõrval, õhus tundus teravat lõhna. Jalutsis seisid Juta ja Endel. Juta, nähes isa ärkamist, jooksis nuuksudes ta juurde ja viskus

valuliselt nuttes ta ette põlvili. Teda tõmmati tagasi, aga ta ei märganud seda.

Isa tahtis kätt tõsta, et seda andestavalt tütre pea peale panna. Kuid käsi ei kuulanud sõna. See oli vasak käsi.

Siis liigutas ta paremat kätt. Jah, see liikus. Ka paremat jalga katsus ta — see kuulas sõna. Kuid vasak jalg mitte!

Ta mõistis, mida see tähendas!

## 33

Mõne nädala pärast paranes ta.

Kuid vasakut jalga ja kätt ei saanud ta enam korralikult tarvitada. Talle muretseti kark.

Ja korralikult rääkida ei saanud ta ka — sõnad läksid segi, neist sai mingi arusaamatu mulin, mida oli raske mõista.

Siiski, pikkamisi hakkas kõnevõime tagasi tulema. Aga talle oli esialgu rääkimine keelatud. Ta pidi end hoidma ärrituste ja väsitamise eest.

Nii istus ta aias päikesepaistel — vana jõuetu mees, kuigi ta polnud veel vanem kui mõni aasta üle viiekümne.

Liikumatult istus ta. Kas ta mõtles? Mida?

Lapsed istusid ta juures. Juta ja Endel. Sõitis Tallinnast Elmargi.

Ta ei võinud nendega rääkida. See polnud talle hea. Ja lapsed ise katkestasid selle.

Juta nuttis palju, ta oli lohutamatu.

Aga isa võttis ta käe ja silitas seda ja oli nii hea! Ent Juta nuttis siis veel rohkem.

Juta andis mõista, et ta ei abiellu, et ta tahab jääda isa toetajaks ja aitajaks kuni ta surmani.

Isale oli see armas kuulda, kuid ta kogeles vaevu: «Sinu laps ei tohi jääda ilma isata . . .»

Raske oli see Jutale!

Seda enam, et ta ise ei saanud Leo Undsaare vastu tunda ei mingit viha ega muudatust oma südames. Leo

ei olnud ju milleski süüdi! Leo oli raskesti põrutatud, kuuldes Juta isa õnnetusest. Ja muidugi ei teadnud ta selle põhjust! Linnas liikusid kõiksugu kuuldused, kuid need polnud õiged.

Ei, Leo oli hea, diskreetne, kaastundlik! Ta oli väga õnnetu, et nende vahekord oli nii läinud... Ta kirus ja manas iseend... Ja Juta ei saanud kahelda, et see polnud siiras otsekohesus.

Kuid milles oli siis õieti Leo süüdi? Oma armastuses?!

Juta ei võinud teda selle eest süüdistada. Sest ta ise armastas Leod! —

Veel mõne nädala pärast lonkas vana Tohver ärri. Tal oli luba rääkida vaid mõni sõna. Ja kuigi selged polnud needki veel.

Äris — kes teab, mis seal vahepeal sündis?

Ärijuht ja kassapidaja andsid aru. Tohver kuulas vaikides.

Siis lonkas ta laoruumidest läbi.

Ja peagi teadsid äriteenijad, et äri antakse üle.

Juut Aron Issakson võttis üle Samuel Tohvri riidekaupluse. Seebivabrik, mis samuti nõudis peremeest, läks üle väikesele selleks asutatud osaühingule.

Majad jäid müümata.

Samuel Tohver ostis linnalähedasse suvituskohta väikese maja ja kolis sinna üle. Oma linnakorteri jättis ta lastele. Ta määras neile igale kümme tuhat marka kuus. Lapsi ta enda juurde, oma väikesse suvimajja võtta ei soovinud. Ta elas seal üksi, vana teenijaga, kes teda talitas ja aitas.

Juta abiellus ja tal sündis peagi poeg. Oma väikese poisiga sõitis ta vaatama isa, kes istus oma üksiku maja aias ja mõtles. Väikese poisi vanaisal nähti lapsest heameel olevat, kuid — Juta tundis — Leod ei soovinud isa veel näha! Juta laulatusest ei võtnud ta muidugi osa.

«Isa,» palus Juta. «Kui sa ainult tahad — ma tulen lapsega sinu juurde elama! Sul on nii üksik ja igav siin! Seni kui sa täiesti paraned...»

Isa vastas katkendlikult:

«Sinul on nüüd oma elu. Sinu koht on oma mehe

juures. Loodame paremat. Võib-olla on see õige, et sa läksid oma südame järele. Oma südame järele tuleb elada — see on kõige tähtsam. Kõik muu on elus kaduv. Jah. Ma ei ole sulle enam pahane. Ei ole. Sa ära kurvasta. Minu pahandamine oli vale. Mine rahuga oma südame järele.»

Juta langes nuuksudes isa käe peale ja kattis selle suudluste ja pisaratega.

Isa lisas:

«Mul on siin hea, üksi. Rahulik. Nii paranen pikkamisi. Igav küll mõnikord on. Aga ikkagi rahulikum kui linnas. Ja see igavus — see on mu tervisele kasulik. Keha ja vaim puhkavad.»

Kas see nii oli?

Tütar kahtles selles.

Aga isa jätkas:

«Ma võin ka kõndida, siin metsas. Mu jalad on nüüd juba üsna head. Vasak muidugi venib veel tagant järele. Aga kark aitab sedagi. Ja linnas käin ma ju ka.»

Vana ise käis linnas oma majadest üüriraha sisse kasseerimas. Kellele, muidu, pidi ta selle usaldama? Vahest Jutale? Aga Juta oli veel väga noor — mis asjaajaja tema juba oli! Või Endlile? Aga Endel ei teadnud üüridest ega majadest midagi.

Vana haiguse ajal, kui ta liikumata lamas, olid ka üüriasjad sassi läinud. Kuid nüüd olid need jälle korras.

Kui ta linna sõitis, peatus ta oma endises korteris, kus elasid Endel ja Elmar teenijaga. Juta ja tema mees elasid muidugi juba omas korteris.

Elmar oli Tallinnast ära tulnud. Noh, muidugi — mis koht see tal seal ka oli! Parem, et ära tuli. Määris end seal ilmaaegu. Nüüd sai ta isalt iga kuu kümme tuhat marka. Ta rääkis, et otsib nüüd endale paremat kohta. Kuid seda muidugi nii äkki ei leidunud.

Endel õppis endiselt.

Kahe poissmehe korter oli nüüd see — endine vana Tohvri korter. Poisid olid ostnud endile üht-teist nende asjade asemele, mis isa ja Juta ära viisid. Korter oli veidi laokil ja korratu. Vana tundis mõnikord, kui tuli,

seisnud õlle, viina ja paberossisuitsu lehka. Ta oli ju endine kõrtsimees, tal oli selleks hea nina. Noh, muidugi, poissmehed . . .

Elmar hoidus aga ikka veel isa juuresolekul tagasi. Ei alustanud iialgi ise juttu, vastas ainult küsimistele ja oli alati väga kasin oma sõnades ja tõsine oma ilmes.

Mis ta isast mõtles?

Ja isa temast?

Kui vana linnas jälle ära oli käinud, oli ta väga väsinud ja tüdinud.

Aga ka muidu . . . Mis oli jäänud talle oma elust? Mida oli toonud, andnud talle elu?!

Nüüd oli ta veel rahakasseerija oma lastele . . . Laste varustaja rahadega . . . Nõudis majadest üüri sisse ja maksis selle lastele edasi. Endli kaudu harilikult. Või ka Juta kaudu, kui see, kuuldes isa linnasolekust, ruttas oma vanasse korterisse isa kohtama. Juta tõrkus alati raha võtmast. Aga, muidugi, raha on raha . . . Ja isa ütles, et mis ta rahaga nüüd ise teeb — see ju laste raha . . .

Laste raha . . . Jah . . . Imelik . . . Aga seni, kui isa elas, ei võinud ta lastele isegi rahakasseerimist üle anda . . . Ajavad arved segi . . .

Kuid Endel võttis raha alati nagu enesestmõistetava asja ja ei tänanudki. Ta oli oma isa korralik poeg — mis seal ikka! Ta õppis ja talle oli raha vaja — arusaadav. Mis Elmar oleks ütelnud, kui isa talle raha oleks andnud? Ei tea. Muidugi poleks võtnud! Aga Endli käest muidugi võttis oma osa ilusti vastu . . .

Seda siis oli lõpuks toonud elu . . . kõik töö . . . kõik rühmamine . . . kõik kannatused . . . kõik vaev . . . kõik enesekitsendused. Näljane setupõlv . . . kõrtsielu jama ja joodikute mämmeldamine . . .

Ja kui sa sured, siis saavad nad igaüks oma osa kätte ja hakkavad seda läbi elama. Ühestki neist ei ole selle varanduse viljakat edasikasvatajat. Võib olla, kui oma osa läbi, siis ehk alles hakatakse midagi ette võtma — juba oma jõu ja nõuga — mil on püsivam väärtus. Aga mis on sellel enam ühist isa Samueli elutööga?

Kas poleks tõesti parem olnud minna kord sinna ilusasse väikesse tallu, millest unistas kadunud naine? Kas poleks neil seal kõigil palju parem olnud ja kas poleks nad seal kõik palju õnnelikumalt elanud? Nainegi ehk oleks veel elanud ja seisaks nüüd oma mehe kõrval. Ja tema, Samuel, oleks ehk veel ka ise terve ... Ta pole ju veel vana ... Ja lapsed — neil oleks olnud ema ... Nad võib-olla oleksid nüüd üsna, üsna teistsugused ...

Kas poleks olnud parem minna seda teed, mida soovitas minna naine, et koguda — ja elada kah? Ja lasta ka teistel elada ...

Ainult ... kes teab, kas siis midagi oleks kogutud ... Iga inimene läheb seda teed, mida ta minema peab. Kas hästi — kas halvasti — see on tema elutee. Teistel võib ta olla teine.

Kuid Sannä elutee pole viinud teda õnnemaale! Ei! Rikkaks tahtis kord saada väike Sannä, väga rikkaks, kui seisis Tähttornil ja vaatles maailma. Nüüd on ta rikas. Kuid nüüd tahaks ta jälle olla Sannä — ainult väike poiss oma unistuste mäe otsas ...

Ta kirjutas oma õele Iidale kirja ja kutsus teda end vaatama.

Iida oli juba kaunis vana — aastat 55 vähemalt. Kuid ta oli tüse ja tugev kui kaljutükk, päevitunud ja tõmmu, täis verd, päikest ja tuult. Ta oli sünnitanud hulga lapsi, kuid need polnud teda kurnanud, vaid andnud talle nagu veelgi sitkust ja jõudu.

Ta oli nüüd asunikukoha perenaine, sest ta mees oli saanud kandikoha omanikuks.

Ta sidus oma hobuse venna aiavärava külge, ja nähes venda aias, astus sisse, sirutades oma tugeva tõmmu käe:

«Tere, Sannä!»

«Tere. Istu siia pingile.»

Ning nad silmitsesid teineteist — üks tüse tõmmu tööinimene, teine kõhn, kahvatu, haiglane ja närviline vanamees, aukuvajunud silmadega ja poolpalja pealaega, mida ümbritsesid hallikad hõredad juuksed.

«Tervis sul halb, Sammul?» küsis viimaks õde.

«Jah,» vastas vend. «Nii ta on.»

«Tegid omale liiga selle rühmamisega, Sammul,» ütles õde kaastundlikult. «See on õige asi, et nüüd ometi ükskord ka puhkad. Ja kosud. Kaua sa muidu ikka vastu paned.»

«Loodame paremat,» lausus vend. «Aga kuidas siis sina elad?»

«Tennä, minu elul pole nüüd viga midagi. Koha saime omale. Mis nüüd! Mida teed, see kõik omale jääb. Ega see väikene rent siis enam kellegi asi ole. Meie veel mõlemad kõvad tööinimesed. Ja lapsed aitavad juba ka.»

Ning ta seletas pikalt oma töödest, loomadest, mehest, lastest. Vend kuulas teda — ja temassegi oleks nagu hoovanud kuskilt midagi elustavat ja sooja. Ta istus suvel väljas palitus ja tal oli siiski veidi jahe. Pikkamisi ajas ta enese püsti, võttis oma kargu ja lausus õele:

«Lähme nüüd vähe sisse kah.»

Ning nad läksid kõrvuti maja poole, vend kõhn, küürus, õde lai, lame, jässakas. Karlõnkst! Karlõnkst! tegi kark. Ja vanamees hüppas!

Vaene Sannä! mõtles õde, silmitsedes salaja venna hüppeid. Vaene Sannä!

Küllap sugulased kõik teadsid, umbes, kuidas elas nüüd rikas Sammul. Teadsid, et üks poeg oli raisku läinud, teine maalriks hakanud ja tütar tegi teatrit ja laskis enda ühel komejantsikul ära petta... Vaene Sannä!

Ja nüüd nad kõik, muidugi, on kohe isa varanduse peal väljas, kui isa sureb! Ühestki neist oma leiva teenijat ei ole. Juta saavat ju palka. Aga see on nii — sirgule nokaga visata.

Vaene Sannä!...

Sees laskis vend õele kõvasti süüa anda, ise võttis vaid moe pärast mõne pala.

Ja kui õde lahkuma hakkas, siis sirutas vend talle paki raha:

«Säh, Iida, see kulub teile koha korraldamiseks ära...»

Iida oli päris kohkunud!

«Mine nüüd ikka!» hüüdis ta. «Mis eest mulle nii palju raha! Kus sa sellega! Ei mina seda võtta või!»

Aga raha on raha . . .

Iida võttis lõpuks raha, ja seda kohmetult oma jaki põuetaskusse toppides pühkis ta teise käega silmi:

«Sannäkene . . . Jumal andku sulle . . . ! Head elulõppu soovin sulle ja kõike . . . Pikka iga . . . Et sa veel paraneks ja kõik . . . Sa olid mulle armas alati! Mäletad, kui me veel Tähttornis elasime ja ühes koolis käisime . . . läbi lume sumpasime . . . Ja kui sa mind karja juurde vaatama käisid . . . Mäletad?»

«Jah, mäletan . . .»

«Siis viis elu meid lahku. Aga alati olen sinust mõtelnud. Ja sinu peale uhke olnud . . . Ainult kord . . . kord . . . mäletad . . . kui sa . . . maad mööda ringi käisid . . . olin ma sinu vastu ülekohtune . . .»

«Millal see oli?»

«See oli siis, kui sa tulid tallu, kus ma teenisin . . . Ja ma salgasin sinu oma pererahva ees nagu ära. Mul oli häbi sinu pärast! Mina, rumal!»

«Ah, see nüüd mõni asi . . .»

Vend saatis õe minema, vaatas ta vankrile järele, kuni see kadus metsa, ja istus siis jälle liikumata oma maja kõrval.

Järgmisel päeval sõitis ta linna ja tellis suure raudristi ja hauakivi oma isa ja ema nimeplaatidega.

Mõni nädal hiljem laskis ta kivi ja risti veoautol oma isa ja ema hauale toimetada ja seal üles seada, ilmudes ise sõiduautos kohale.

Oma lastele ei rääkinud ta sellest kõigest midagi.

Ta teenija ilmus kord linna Juta poole ja seletas, et härra Tohver on juba teist päeva kadunud. Tema, teenija, on teda otsinud metsast — maja ligemast ja kaugemastki ümbrusest. Kuid teda polevat kustki leida.

Kolm päeva otsiti teda. Siis leiti ta laip metsas, sügava jõekääru serval, kus tugev vool ta vastu kallast oli surunud. Ta oli nõrk vigane mees — küllap ta oli kogemata jõkke kukkunud, jalutades oma karguga jõe kaldal.

1938

Рохт Рихард Юханович

ПУТЬ ЖИЗНИ

На эстонском языке

Оформление А. Вендер

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе 10.

*

Toimetaja A. Ravel

Kunstiline toimetaja A. Koemets

Tehniline toimetaja H. Kohu

Korrektorid V. Tui ja V. Kuresson

Ladumisele antud 25. XII 1956. Trükkimisele antud 16. II 1957. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 18. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 14,76. Arvutuspoognaid 16,03. Trükiarv 21 000. MB-01625. Trükikoda «Tartu Kommunist», Tartu, Ülikooli 17/19. Tellimise nr. 4308.

Hind rbl. 6.35

7—3

Rbl. 6.35

A 21455
III

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00378018 8